

3/C540 VII/4

2219

V. ÉVFOLYAM 1—2. ÉS 3—4. SZÁM.

1932. JAN.—DEC.

MAGYAR PSYCHOLOGIAI SZEMLE

UNGARISCHE ZEITSCHRIFT
FÜR PSYCHOLOGIE
HUNGARIAN PSYCHOLOGICAL
REVIEW

REVUE PSYCHOLOGIQUE
HONGROISE
RIVISTA UNGHERESE DI
PSICOLOGIA

A
MAGYAR PSYCHOLOGIAI TÁRSASÁG
MEGBÍZÁSÁBÓL
BENEDEK LÁSZLÓ
KORNIS GYULA és RANSCHBURG PÁL
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI:
BODA ISTVÁN

MÁSODSZERKESZTŐ:
NYIRŐ GYULA

FŐBIZOMÁNYOS:
LŐRINCZ ERNŐ
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA ÉS KÖNYVKERESKEDESE
BUDAPEST, VIII., ÜLLŐI-ÚT 18.

BUDAPEST, 1932.
KIADJA A MAGYAR PSYCHOLOGIAI TÁRSASÁG.

MTA Gyermeklélektani
Intézet Könyvtára
3425/53

V. évfolyam 1-4 szám

T a r t a l o m

Benedek László: Elnöki megnyitó	3
Huzella Tivadar: A pszichológia és a biológia kapcsolatai	15
Boda István: Világválság és lélektan	33
Fenyvesi Andor: A lelki tenzió és annak társadalmi jelentősége	41
Fülöp István: A kórosan fokozott képzelet főokáról	57
Urbányi János: A reklám lélektana	68
Szirmayné, Pulszky Henriette: Bolyai János életének és munkásságának lélektani értelmezése	86
Pap Zoltán: A hisztériás lelki alkat és a tömegpsziché lélektani kapcsolatairól	105
Boda István: A zseni lélektanához	121
<u>Vita-kérdések</u>	
V.H.: Reflexelmélet, viselkedéstan	197
Schiller Pál: A berlini alaklélektan iskoláról	205
Ismertetések, bírálatok	215
Egyesületi élet. Hírek	236
Inhaltsübersicht - Résumé	243
A Magyar Psychologiai Társaság Könyvtára	255

T a r t a l o m

1	Benedek István: Előki megnyitó
12	Huzella Tibor: A pszichológia és a biológia kapcsolatai
27	Boda István: Vízványlás és lélektan
41	Kenyvesi Ádori: A lelki feszítés és annak társadalmi jelentősége
57	Fülöp István: A képzés fokozott képzéssel összekötve
69	Urbányné János: A reklám lélektana
87	Szirmayné, Kulcsy Henriette: Dolgozatok a lélektan és munkásságának lélektani értékesítéséről
107	Fap István: A nemzetiségi lelki élet és a társadalmi lélektan kapcsolatairól
117	Boda István: A szent lélektanhoz
127	<u>Vita-kérdések</u>
137	V.H.: Reflexionáris, viselkedés
147	Sziller Péter: A perinatális lélektan
157	Iakovics István
167	Ismertetések, hírlások
177	Égyéb hírek
187	Irattájékoztató - Részlet
197	A Magyar Pszichológiai Társaság Közgyűlése

Elnöki megnyitó.

(A lélektan és határterületeinek veszteségei a jelentési évben. — A világválság néplélektani okairól.)

Irta és a Magyar Psychologiai Társaságnak 1932. ápr. hó 2-án tartott közgyűlésén elmondotta:

BENEDEK LÁSZLÓ.

I.

Tisztelt Közgyűlés!

Van szerencsém Huzella Tivadar professzor úr öméltóságát körünkben üdvözölni és hálás köszönetünket kifejezni azért az értékes vállalkozásáért, amellyel a biológia és pszichológia kapcsolatairól szóló előadásával ez évi közgyűlésünknek különös értéket ad.

Engedjék meg, hogy az ő előadása előtt rámutassak azokra a rendkívül súlyos veszteségekre, amelyek mult közgyűlésünk óta a pszichológiát, illetve annak határterületeit érték.

Itt elsősorban kell felemlítenem, hogy 1931. július 27-én a genfi tó mellett fekvő Yverne-ban az emberi perfekcionizmusnak és az „ethicai socialismus“-nak hatalmas előharcosa dőlt ki *Forel Agoston*-nal. Benne a lélektan, a kriminálpszichológia, az állatlélektan, a társadalom-politika, az etika, a népegészségtan, az agypathológia egyik legkiválóbb művelőjét, önfeladt munkafanatikusát veszítette el. Rendkívüli feladat volna összeállítva vázolni az ő hatalmas életmunkáját, amely neki még életében nemcsak a szorosabb értelemben vett tudományos világban, hanem a társadalom magasabb értelmiségű osztályainak körében is osztatlan elismerést és kivételes tiszteletet juttatott osztályrésztül. Nagyértékű és sok kiadást megért a „Hipnotizmusról“ írt tankönyve, amelyhez, mint az egykori nancyi iskolának tanítványa, megfigyeléseinek gazdag gyűjteményéből merítette az anyagot. Ebben a munkában a pszichoterápia minden ágával szemben kritikailag állást foglal. Behatóan foglalkozik többek között a lélekelemzéssel. Elismeréssel adózik *Freud* alapvető ideái-

nak, de egyúttal helyteleníti azt a tendenciát, amely a szabad képzeteknek konstrukcióit hipotézisekké emeli, hogy azután dogmatizálja azokat.

Forel a „Zeitschrift f. Hypnotizismus“-nak egyik megalapítója volt (1892). Lélektani fejtegetéseiben *Richard Semon*-nak a „mneme“-ről és a „mnestikus érzések“-ről szóló munkájával magát azonosítja és ezek hatása alatt formulázza a felső és alsó tudatra, a pszichofizikai azonosságra, monizmusra vonatkozó nézeteit. — Nagy nyíltsággal helyezkedik szembe az anthropocentrikus Isten-fogalommal. Már 16 éves korában kivonta magát a vallási gyakorlatok alól és az úrvacsora felvételét megtagadta. Egyébként is közismert volt kíméletlen harcmodora, amely sok ellenfelet és kiéleződött helyzetet szerzett neki. Egyik vitamegjegyzésében pl. a pszichoanalízis kimagyarázásait az írástudók egzéziseinek kiagyalásaihoz, híveinek magatartását pedig vallási szekták rajongóihoz hasonlította. Hasonló élességgel foglal állást a neurontan mellett és az *Apáthy*-féle neurofibrilláris elmélet ellen, bár *Apáthy* fölüenyos mikrotechnikai készségét, *impraegnationis* módszereinek excepcionális értékét ő is elismeri; *Bethe* élet-tani kísérleteit teljesen megbízhatatlannak minősíti.

Nagy értékűek a hangyák fajtáival, azoknak szociálbiológiájával, társadalomlélektanával foglalkozó munkái. A svájci hangyafajoknak 3500 féleségét ismerteti. Meggyőződéses apostola volt az antialkoholizmusnak, a prostitúció megszüntetésének, a világbékének, — kérlelhetetlen ostromozója a népek megértését gátló sovinizmusnak. Elhivatottságának tudatában derült munkaoptimizmusát még 19 évvel halála előtt bekövetkezett, beszéd- és jobb oldali végtagbénulással járó agyszélhűdése sem rendítette meg, — a bénult jobbkez helyett begyakorolta írásra a balkezét és tovább rótta papírra ötlet-gazdag, eleven sorait.

F. é. január 10-én 46 éves korában Amsterdamban elhalt *A. A. Grünbaum*, akinek széleskörű tudományos munkásságából különös értékkel bírtak az egyenlőség abstrakciójára (*Archiv f. ges. Psychologie* 1908. 12. 340.) vonatkozó kísérletei, amelyeknek segítségével nemcsak a különbözők közt egyenlő alakokat is tartalmazó sorozatok növekvő hosszúságának hatását a megoldásra, hanem a kísérleti személy eljárási módjának fejlődését is megfigyelhette a szukcessziv átvándorlástól az egyenlőségnek intuitív megismeréséig. Nem ritkán a kátnak emlékezeti deformálásáról is beszámol. Nagy szerepet juttat ebben a munkájában a *Ranschburg*-féle homogén gátlásnak. Későbbi utánvizsgálatok *Grünbaum* eredményeit megerősítették és úgy találták, hogy az abstrakciós teljesítmény az intelligencia-korral tart lépést. Nem tekinthetem azonban eldöntöttnek, vajjon ez a konvariabilitás a tulajdonképpeni intelligenciával, vagy annak valamelyik előfeltételével szemben áll-e fenn. A mozgás-észrebevésről, a „vonatkozás“-nak asszociálásáról szóló tanulmányai épúgy, mint a szubjektív képzet és az objektív észrebevési tér között átélt

átmeneti jelenségekről nyújtott önészleletei (Z. f. d. ges. Neur. u. Psych. 37. S. 100.); a térbeli jellegnek pozitív határozatlanságáról, a testi „én“-től való distanciálásnak bizonytalanságáról, az ú. n. „pseudoképzet“-ről — éles megfigyelési képességgel, eredetiséggel és ötlet-gazdagsággal tűntek ki. Az utóbbi észlelései az érzécsalódások keletkezésének szempontjából is értékesek. Sokirányú érdeklődését mutatják egyéb tárgyú munkái, amelyek a pszichogalvános reflexjelenségeknek diagnosztikai értékéről — Basedownál —, az aphasiák és paraphasiák tanához végzett kísérlet-pszichológiai vizsgálatairól, továbbá újabb állatlélektani kutatásairól (Über das Verhalten d. Spinne etc. Psych. Forsch. 1927. 9.) számolnak be. Néhány nappal fiatalon bekövetkezett halála előtt hívta meg az utrechti egyetemnek filozófiai fakultása a lélektan tanszékére.

Fájdalmasan kell megemlékeznünk a belga pszichiátria nagy veteránjának: *Xavier Francotte*-nak, 77 éves korában bekövetkezett elhalálozásáról. Az ő tudományos munkáinak alapját minuciózusan pontos klinikai megfigyelések szolgáltatták: az érzécsalódásokról, az alkoholos szomnambul állapotokról és az idült alkoholizmus alapján fejlődő más elmezavarokról, „délire des négations“-ról. Ezenkívül az elmebeteg büntetőjogi beszámíthatóságának, továbbá a törvényszéki elmeszakértő szerepének kérdéseiben foglalt állást. Benne a kiváló pszichiáter és szervező a közismert emberbaráttal párosult és ennek tulajdonítható, hogy egyfelől élénk részt vett karitatív, társadalmi mozgalmakban, másrészt az elmevédelmi liga belga tagozatának — késői öreg korában is — egyik oszlopa volt.

A fiziológiai lélektant nagy veszteség érte *Max v. Frey*-nak, a jeles wüzburgi professzornak f. é. január 25-én, 73 éves korában, történt elhunytával. Az érzékszervek élettanának területén főleg a fajlagos receptorok tana, az érzésvezetés és újabban a bőr nyomásérzései szerepe a statikus koordinációban, az erő- és feszültségbeli izomérzéseknek receptorai foglalkoztatták őt és ösztönözték eredményekben gazdag kísérleteknek kivételére. Tudásszomja életének utolsó éveiben is élménydús utazásokra ösztönözte. Érdeklődésének köre messze túlterjedt szaktudományának keretein.

1931. január 6-án, 74 éves korában elhalt *Ernst Siemering*, a kielii elme-idegklinikának volt igazgatója, aki az ifjúság lelki zavarairól, kóros pszichofizikai jelenségekről, az eclampsiás és choreás elmezavarokról, a kódós állapotokról, a fertőzőes elmebajokról írott munkáival úgy a kórlélektan, mint a gyakorlati elmegyógyászat területén nagy érdemeket szerzett. Az elterjedt *Archiv f. Psychiatrie*-nak 27 éven át volt szerkesztője, amely utóbbi folyóiratban számos lélektani és kórlélektani munka látott napvilágot. Elmegyógyászati tankönyvön kívül az elmebetegségeknek törvényszéki jelentőségét és szociális kihatásait is vizsgálat tárgyává tette.

A mult év folyamán halt el a jeles esslingeni pszichoterapeuta, *Karl Tuczek*, aki a „psychokatharsis“-nak volt *Frank* után lelkes művelője, és egynémely pszichopathológiai kérdéshez, így pl. a katon stupor problémájához gyűjtött nagy gonddal adatokat.

A mult év szept. 3-án halt el az igen sokoldalú *A. Grotjahn*, aki Berlinben mint gyakorló ideg orvos tevékenykedett és akinek demografiai, szociál-pathológiai és az elfajulás problémáit tárgyaló munkái a néplélektannal és a körlelektannal szoros kapcsolatot tartottak fenn.

A normális és kóros agyvelő kutatásának tudományát és a neuropszichiátriát két rendkívül súlyos veszteség érte.

1931. október 17-én, 48 éves korában, elhalt *Alfons Jacob* professzor, a hamburgi agypathológiai intézet vezetője, a nagyvonalú kutató, akit átfogó elméleti ismeretek, rendkívüli lelkiismeretességgel párosult vasszorgalom és nagyszerű technikai készséggel jellemezték. Az *Alzheimer* és *Nissl* befolyása alatt megindult tudományos munkásságát a *Weygand* által mintaszerűen berendezett agyszöveti kutató-intézetben folytatta. Különös érdemeket szerzett az extrapyramidalis rendszer körlelektani kutatásával és legelsőik között volt, aki a lélektan számára annyira fontos relációkra — a subcortex üzemzavara és a lelki magatartás között —, a kezdeményezőképességnek, a lelki igénybevehetőségnek és az affektivitásnak zavaraira, gondos megfigyeléseinek kapcsán, reámutatott. Elismertek az extrapyramidumról és az agyvelő szerkezetéről szóló monográfiái, mint gazdag forrásmunkák. Mint morfológus azon kevesek közé tartozott, akiket a szerkezeti képek az élettani és kóros történések feltételeinek és megvalósulási folyamatainak továbbkutatására ösztönöztek és aki nemcsak a kutatási célokat tekintette a maga életfeladatának, hanem egyszersmind lelkes tanítványokat nevelt, akik iskolájának presztizsét növelték.

Jacob halála után 4 nappal költözött el örökre körünkhöz, 55 éves korában, a genialis és fáradhatatlan wieni agypathológus: *Báró Economo Konstantin*, akinek nevét a pszichológiát is közelről érdeklő életmunkája az egész világon rendkívül tiszteltté tette. A berni I. Nemzetközi Idegyógyászati Kongresszusnak utolsó délutánján találkoztam vele utoljára, a mult év szept. 4-én, röviddel a halála előtt, amikor is az ő közvetlen, kedves modorában vázolta előttem a nehézségeket, amelyek előtt áll, amikor néhány óra múlva az elme- és idegyógyászat oktatásának problémáiról kell értekeznie. Ekkor már jelentéktelennek látszó, iniciális tünetekben a szív koszorús ereinek megbetegedése jelenvolt, amely a halálos kimenetelig gyorsan súlyosbodott. Az általa felfedezett ú. n. *Economo*-féle betegségnek: a járványos agyvelőgyulladásnak felfedezésén kívül, neki köszönhetjük a közti- és középagy átmeneti pontjaira lokalizált, alvást szabályozó központnak és az ébrenlét centrumának az agyvelői és a testi alvást

disszociációjának leírását és azt a hatalmas munkát, amely az agyvelőkéreg finomabb felépítettségére vonatkozik („Die Cytoarchitektonik der Hirnrinde des erwachsenen Menschen“), amely munka az agykéregnek 107 regioját gondosan készült és nagyított mikrophotogramok tömegének segítségével differenciálja. Az érzéstvezető utaknak az agytörzsben való szorgos kutatása mellett hasonlóképp, a pszichológusnak érdekszférájához tartoznak azon nagyértékű dolgozatai, amelyek az agyvelőnek a törzsféjlődésen át kimutatható progresszív cerebrációjára vonatkoznak. Az I. nemzetközi ideggyógyászati kongresszus permanens előkészítő bizottságában, mint Ausztriának reprezentatívja vett részt. Az utóbbi években 2 katedrának volt komoly jelöltje, de mindkét meghívás elől a kutató munka zavartalanságának és függetlensége megőrzésének érdekében kitért. Csak a bécsi elme- és ideggyógyászok egyesületének elnökségét fogadta el, annak az egyesületnek, amely szerénységgel az ősz folyamán abban a kitüntetésben részesítette, hogy előadástartásra meghívott, amely meghívásnak készséggel tettem eleget. — *Economo* munkáeredményeit a modern ideggyógyászatnak és agyvelőkörtannak legértékesebb fejezetei közé kell számítanunk.

A szokásos évi kongresszusok közül jelentőségben kiemelkedett az ideggyógyászoknak 1931. aug. 31-től szept. 4-ike között Bernben lefolyt I. nemzetközi értekezlete, amely több éven át folytatott előkészítő-munkának eredménye és amelyen Magyarországot képviselni szerencsénk volt. Ugy a symposionoknak ideggyógyászati referátumai, mint a szekcióknak a preliminary committee által jóváhagyott előadásai elsősorban az organikus neurológia köréből kerültek ki. Ez a megszorítás az első ilyen nemzetközi kongresszuson a program lebonyolíthatása érdekében látszott előttünk szükségesnek. A lélektant érdeklő előadások közül említésreméltó *Christophe* és *Schmite* (Paris), továbbá *H. Baruk*, majd *Foster Kennedy* (Newyork) értekezései azokról a körlelektani jelenségekről, amelyek főleg a homlok-halantéklebenyek bántalmazottságánál, különösen agydaganatoknál figyelhetők meg, *P. Jossman* a nyakszirti lebenyben a csikolt mezőnek közelében (*Lim. parastriatus gigantopyr.* O. B.) fennálló sérülésre vezette vissza az olvasási szöveg felfogásához szükséges látóterek egymásutánjának inkoordinációját és ennek megfelelően az írásszimbólumok terében való tájékozatlanságot. *M. Osnato* az állatoknál és embernél nyomon követte a beszéd fejlődését, párhuzamosan az intelligencia növekedésével. A beszédfunkciót épügy, mint az intelligenciát nem tartja ő sem lokalizálhatónak egy körülírt centrum területére. *N. Pende* az emlékezés és a neuroglanduláris rendszer működése között igyekezett kapcsolatot találni. *M. C. Bychowski* a stupor állapotát elemezte és megkísérelte az egyes tünetekhez neurológiailag közelebb lépni, utalva többek között a helyzetreflexekre. *E. Stransky* a pszichoterápia határaitól értekezve, lehetőnek tartja az alkati konstituensek szelektálását,

amely szerinte rendszeres pszichoterápiás-pedagógiai profilaxis által volna elérhető. Megérdemelten nagy ünneplésben részesült *I. P. Pavlow*, a feltételes reflexeknek világhírű és a lélektan művelői előtt is jól ismert kutatója, aki, dacára 80 éves korának, személyesen vett részt a kongresszuson és a kísérleti állatoknál mesterségesen előidézett ideges állapotokról számolt be. Ha ugyanis a feltételes reflexek kiváltása kapcsán az izgató és gátló mechanizmusokat egyidejűleg hozta felszínre, akkor ez utóbbiak kollíziójának következtében a kísérleti állatok egyrésze, valószínűleg alkatilag disponált része, nagyfokú irritabilitásnak jeleit mutatta, amely bromsóknak adagolására épűgy, mint az emberi ideges ingerlékenység, megszüntethetőnek bizonyult. Minden bizonnyal az I. Nemzetközi Neurológiai kongresszus a lélektant is legközvetlenebbül érdeklő hatalmas kezdeményezés volt az idegrendszer élet- és kórtanának kooperatív művelése tekintetében.

II.

De nemcsak a sajátképeni határterületek tartanak fenn a lélektannal kapcsolatot, hanem a távolabb fekvő tudományágak is. A pszichológia mélyíti a betekintést az emberi kollektivum életének minden jelenségébe, az *életformák változásai*ba. A jelenlegi, mindnyájunkat foglalkoztató *világválság* egynemely tünete is a lélektani megismerésnek, vagy interpretálásnak hozzáférhető.

A dologi struktúrákba való belátást a kollektív tudatban is megzavarhatják a túlzottan hangsúlyozott *érzelmi értékek*, amelyek az érvényességnek élményét a valódi tényálladéknak meg nem felelően fokozzák. Ilyen jogszerűtlenül emelkedtek a rangsorozat fölé a nemzetgazdasági eszmetanban azon ítéletek és ítéletkomplexek, amelyek az értékmérő-eszközünknek: a *pénznek* nemes fémértékére vonatkoznak. Lassanként ugyan ez a metalizmus, (túlzott fokában: „*Goldwahn*“) mindinkább helyet enged a nominalizmusnak. Az új arany-leletek, továbbá a cyanid-eljárással emelt aranyprodukción az arany értékének súlyedését eredményezte. Szintűgy az arany és ezzel a pénz kurzus-értékének devalvációja következik be akkor is, ha valamely országba az arany, mint fizetési eszköz hirtelen nagy tömegekben özönlik be, mint pl. Amerikába a világháború alatt, ahová a világ aranykészletének több mint 50%-a odavándorolt. Valuta-tranzakciók, hitelkorlátozások, avagy a forgalmi eszközöknek elvonása a pénz vásárló erejének emelkedését idézhetik elő. A kormányzat politikájával és bank-spekulációval tehát az ár-színvonalnak fluktuációja jár együtt. Az utóbbi két évtizedben a különböző országokban készült általános index-számok még jobban szemléltetik a javak közvetítőjének: a pénznek értékingadozásait. Dacára annak, hogy az ármozgalmak úgy a papírpénznek, mind az idealizált arany-valutának, illetve az értékniveau-nak hullámszá-

sait tanulságosan tüntették fel, mégis érdekes volt megfigyelni, mennyire *világidegen módon ragaszkodtak a fiktív értékű pénznek állandóságához* és mennyire hajlandók voltak arra, hogy a piacnak eseményeit ne a pénz, hanem az árú becslése szempontjából méltassák. Ennek következtében a pénznek mennyiségében való rendkívüli eltolódások a magángazdaságokat az utóbbi másfél évtizedben sokszor meglepetésszerűleg állították katasztrófális válságok elé.

A „pénz-fikció“ *túlértékelésével járó téves következtetésekből* származik az árszínvonalnak gyakran erőszakos megőrzésére irányuló törekvés, amikor az egyes termelési területek alkalmazkodásának teljes hiánya mellett, a valódi gazdasági jólétet jelentő körforgalom helyett, a javaknak nagy tömegét pusztítják el, vagy teszik használhatatlanná, akkor, amidőn a népességnek nem kis része az életszükségleteknek minimumát sem képes megszerezni. Mindnyájan emlékezünk továbbá a méltánytalanságoknak kirívó példáira, amelyek a pénz vásárlóértékének rapid súlyedéséből származtak. Életmunkáknak tragikus megsemmisülése következett be olykor órák, napok alatt. Az értékek igazságtalan „átrétegződése“ *Irving Fishert*, a yalei egyetem közgazdaságtani professzorát, az általánosan ismert objektív szakembert, éles kifejezésekre ragadja; pl.: „a dollár úgy csapja be az embereket, mint a betörő, csak az a különbség, hogy személytelenül“. Vagy könyvének másik helyén: „Európa inflációja az özvegyek pénzének nagyrésztét elsikkasztotta, amit férjeik a biztosító-társaságoknál részükre befizettek“. Az értékeknek paritásbeli leépülésétől való félelem a hitelleletnek reaktív megmerevedését okozza. *Az aranyhoz tapadó, szinte kórosan fokozott, sokszor rendíthetetlen látszó jelentőségérzés*, amelynek megszületésénél és retenciójánál az indulatoknak kapcsolódó, katathymiásan átalakító ereje is közreműködik, egyes országoknak esztelen és haszontalan aranytartálékhalmozását is magyarázza. Idevonatkozólag a mély bepillantással bíró *V. L. P. Knight* (London) odányilatkozik, hogy a felesleges aranytartálékok hányattassanak a tengerbe. Nem céloim a pénz értékére vonatkozó *alanyi bizonyosság élményének* hatásait tovább részletezni, csak mint ebből folyó feltűnő abszurditást említem meg, hogy egyes államoknak, amelyek a háborúban résztvettek, így Olaszországnak is tartozása ténylegesen csökkent, dacára a rendkívüli hadi kiadásoknak és hogy továbbá a „reálbevétel“ tekintetbe nem vételével az inflációs országokban a szellemi pályák legmagasabb rangfokozatán állók gyakran más országok ú. n. „proletárjai“-nak életstandardjét alig érték el. Azt is a pénz túlbecsülésével kell magyaráznunk, hogy fel-felmerülnek némely országban időnként törekvések, amelyek a *kultúrintézmények létét fenyegetik*. Ezek néha csak az államháztartásnak „könyvelési“ differenciái miatt és azon célzattal jelentkeznek, hogy a sem arany-, sem devizafedezettel nem bíró és csak következetes deflációs politikával értéken

tartott „pénz“-re számított államháztartásbeli „egyensúly“ megőriztessék.

A gazdasági válság rendjén felmerülnek más *hamis ítéletek* is. Pl. hazánkban néha azt is halljuk, hogy a főiskolák a *szellemi proletáriátust* növelik. Az ilyen tévedések hirdetői nem gondolják meg, hogy az egyetemekre beiratkozó ifjúság, az egyetemeknek nem létezése esetén is igényt támasztana a társadalommal szemben az elhelyezkedést, az életprobléma megoldását illetőleg; csakhogy a főiskolák nem létezése esetén ezzel a követeléssel 4–5 évvel korábban lépne fel. A főiskolák nemcsak nem növelik a proletáriátust, hanem a társadalmi erőviszonyokat e tekintetben is kedvezően befolyásolják, kiegyenlítésre segítik, — mert egyrészt a kérdés akut jellegét megszüntetik és azt a jelenlegi rendkívüli nehéz világháború időszakából a remélhetően bekövetkező normál-egyensúlyi helyzet irányába tolják el és ezáltal az ellentéteket, a feszülést enyhítik, másrészt a rendkívüli módon befolyásolható plasztikus ifjú lelket a társadalmi viszonyokhoz, 4–5 évi neveléssel alkalmazkodóbbá teszik és mintegy melegházban ápolják és megóvják azokkal az osztályellenes hatásokkal szemben, amelyeknek kigyakorlására már Közép-Európában is intézmények működnek közre. Ennek a védelemnek biztosítására különösen az új generációnak van szüksége, amely a háború és következményei révén éppen igen gyakran az erkölcsi reáépítettségnek mankójával jut önállósághoz.

Minden tudománynak végeredményben az a célja, hogy a körébe tartozó *jelenségeknek belső indítékait*, a jelenségekben kifejezésre jutó *hatóerők törvényszerűségeit* felismerje. Az ú. n. gyakorlati tudományok ezenkívül ezt a felismerést az emberiség érdekében hasznosítani igyekeznek. A technika szellemi és testi munka révén a természet erőinek minél jobb kihasználását veszi célba. A *technika* igájába hajtott természeti erők, az *iparnak* gyakorlati igényei szerint specializált tudományos kutatás, a tudósok, a konstruktőrök és a kapitalistának szövetkezése, a teremtő géniusz revelációinak a jövedelmezőség és versenyképesség szempontjából való realizisztikus „tiszttára tenyésztése“, a kereskedelmi üzembrész fürgesége, a reklámnak, mint egy új tudományágnak szakszerű kiművelése, a produktumok elterjesztésének a közlekedési technika nagy fejlődésével járó könnyűsége a nyersanyag feldolgozását és az ipari tömeggyártást rendkívüli mértékben fokozták fel. Valószínű, hogy ma a nyersanyag és az árúnak könnyű szállíthatóságával, a géptechnikának magas fejlettségével, az üzemi organizációknak nagyszerű teljesítőképességével bármely szigetről az egész föld felületét el lehetne látni ipari termékekkel. A *fejlődési kilátások* a vállalkozási kedvet expanzívabbá tették és annak cselekvésre hajtó feszerejét növelték. Nem csoda, ha a munka-eredmény, továbbá a sikernek és prosperitásnak öröme az *érzelmi beállítódást*, az ön-

bizalmat, a lelki tempót emelte. Nyilvánvaló, hogy a közületnek minden megnyilvánulása, tehát a szociológiai, kulturális, sőt gazdasági jelenségek is, az egyének és típusoknak lelki saját-szerűségeire vezethetők vissza. Új „vezető“-típus választódott ki, amelynek magatartásából, — mint az egyéniség szerkezetének látszólagos alapelemei, — megfigyeléseim szerint, a következő tulajdonok abstrahálhatók le: az *optimizmus* (eukolos), a fokozott *akarathangszúly*, a *letterős cselekvési késztetésnek* pszichomodalitása, amely a küzdőképességet emeli; más dimenziókban pedig ezt a jellemtypust a *könnyű afficiálhatóság*, a kifejezett és anyagi-célok felé hajtó önzés, vagy legalább is az altruisztikus „gátlások“ hiánya teszik saját-szerűvé. Mindig *pozitív az indulat-beállítást az „én“-hez*, közömbös vagy negatív a közösség felé. Ezen vonások többnyire *értelmi közepszerűség* mellett állanak fenn, bár nem ritkán a nagyvonalúság és genialitás *látszatát* kelthetik.

Az ilyen tendenciákkal jellegzett *iparvezetésnek* súlypontja a termelésen lévén, a túlprodukciónak meghatározó tényezőit magában hordozta. A többi világrészek (főleg Amerika) azáltal, hogy a múlt század eleje óta kulturálisan fokozatosan európaia-sodtak, megteremtették a maguk számára az ipariasodásnak és gazdasági függetlenségüknek előfeltételeit. Az Európát izoláló háború, — a túlkompensáció értelmében, — számos kereskedelmi és ipari centrum keletkezésére vezetett. Ez a multifocalis termelés a háború után, a fogyasztó piacnak mohó keresése közben, szembekerült az újra cselekvő- és kivitelképes kontinentális iparral. A helyzetet méginkább megnehezítette, — hogy a hadiiparból békeivé áthangolt üzemek számára sem volt organizált piac, sőt azok minden volt háborus országban még a belső használatra készült „háztartásbeli tervezet“ is nélkülöztek. Befelé és kifelé tehát a termelési anarchia, az *egyes termelési ágak, államok, népcsoportok alkalmazkodásának teljes hiánya* jellemzi a gazdasági helyzetet. Súlyosbitólag hatott, hogy a rövidlátó békediktátumok az életfeltételeket és igényeket harmonikusan kialakító *geopolitikai és gazdasági egységeket* — egyes kisebb nemzeti közösségek sovinizmusának és hatalmi politikájának kedvéért — sematikus feldarabolták. Az így létrejött új államalakulatok a politikai, oekonomiai és kulturális felkészületlenségnek kirívó példáit szolgáltatották. A keletkező beteg államorganizmusoknak (középeurópai „utódállamoknak“) irrealitását mutatja pl. az is, hogy még a népeik szépirodalmában kifejezésre jutó féktelen vágytörekvéseknél, képzeletálmoknál is hatalmasabbakká fejlődtek.

A *gazdasági alkalmazkodásnak és politikai biztosítottságnak* hiánya hívta életre elsősorban a *páneurópai uniónak* (Coudenhove) eszméjét, amely a döntőbíró-sági és garancia-szerződésen és a páneurópai vámegegyesülésen át törekszik az államfeletti organizáció felé. Az ú. n. *amerikai kapitalizmusnak* időközben kiszélesült tevékenységét, amely

a Monroe-elven és a „pacific-kór” vezetőeszméjén túl, a nemzeti területen kívül eső természeti kincseknek és munkaerőknek kihasználását, monopolizálását célozta, G. v. Schulze—Gaevernitz Amerika „Überimperialismus”-ának nevezte el. Ez utóbbi is igen jellemző megnyilvánulása volt a háború után a defektív alkalmazkodásnak és szükségképen az európai felvevőképeség csökkenésével az amerikai gazdasági élet megrázkódtatására vezetett. A *szerzésre és étvre néző egoizmusra céloz Dehn*: „Nicht etwa der Sozialismus, sondern der Amerikanismus wird das Ende aller Dinge sein“.

Ismeretes, hogy különösen az üzemeknek fokozódó elektrifikálása és ezzel egyidőben terjedő *rationalizáló törekvések* óta az emberi munkáskéz mindinkább tétlenségre lesz kárhóztatva. Ok van tehát arra, hogy aggályosnak lássuk azoknak a technikai eszközöknek kiterjedt munkanélküliséget okozó túlfelődését, amelyek eredetileg arra voltak hivatva, hogy az emberi életet jobbra tegyék. Hogy az alkalmazkodás megmerevedése, az *indusztriálizálódás öncélúsága* és annak az „ember” nélkül való képzelése, a *munka-teljesítés személytelenítése* milyen irányban halad, annak egyik extrém példáját szolgáltatja A. Pound ipari „vas-embere”, amely az élő munkaerőt helyettesítve néhány szakvezetővel ugyanazt termeli, míg az így feleslegessé vált ipari munkásságot a mezőgazdaságba szeretnék áttérteni.

Az *autisztikus gondolkozással* és a *szintétikus-affektív „valóságteremtés”*-sel rokonjelenséget látunk Szovjet-Oroszország jelen vezetősége részéről, — amikor az pl. az orosz tömegeknek minden kulturális és technikai előfejlődése nélkül, az egész világ gazdaságát befolyásolni akaró ipari tervekét szö. (Ismeretes ugyan, hogy még a világháború előtt Bunge és Witte hatására szerényebb keretek között ipari kezdeményezések történtek, amelyeket a háborút szolgáló üzemek kiszélesítése követett). Hogy ez reánézve mennyire *egyéni realitás*, mutatják az amerikai arányokat is meghaladó méretekkel bíró gyártelepek. Néhány hét előtt Berlinben az orosz viszonyoknak egyik kiváló ismerőjétől volt alkalmam ez irányban információkat szerezni. Így tudtam meg többek között azt, hogy a Moszkva melletti óriási traktor-gyárnak, — a Szovjet tervei szerint, — naponta 500 traktort kellett volna előállítania, — de a valóságban naponta legfeljebb kettőt állít elő. Így van a többi ú. n. „öt éves” tervvel is. Ha a külföldi mintavásárok Szovjet-pavillonjaiban elénk tárt táblázatokot és grafikus ábrákban kifejezésre jutó arányokat látjuk, amelyeket a nyersanyagok kitermelésének fel *kellene* mutatnia az ismételten prolongált öt éves ciklus alatt, akkor nem szabad elfelednünk, hogy ezek a termelési lehetőségek csak a Szovjet diktátorai számára képeznek jelentőségérzéssel kísért szubjektív valóságot. Az orosz társadalomfilozófus: *Berdajajew* mondja: „Minden politika $\frac{9}{10}$ -ed részében hazugság, csalás, fikció és csak $\frac{1}{10}$ -ed rész tartalmaz reális elemet: a világ

fennállásáért szükséges hatalomnak megvalósulását". Ez a megállapítás elsősorban az oroszországi állapotokra vonatkozhat. *Az érzelmileg túlszínezett gondolkozásnak tévedései szolgálatják alapját az orosz kulak elleni harcnak, a „raskulatschivanje“-nak (L. Kautsky) és a féktelen antireligiózus propagandának.*

A gazdasági életben a célszerű alkalmazkodásnak oda kellene irányulnia, hogy azon termelési ágakban, amelyekben a géptechnika fejlettsége az emberi munkát nagy terjedelemben tette fölöslegessé, a produktumok árszínvonalának redukciója által azokat kevesebb munkával, tehát rövidített munkaidővel tegye a tömegek számára elérhetővé. A technikai fejlődésből az életszükségletek olcsóbbodása következik. Ez pedig azt jelentené, hogy nagyobb munkástömegek kevesebb munkaidővel tarthatnák fenn emberies életstandardjukat. Az üzemelektani vizsgálatok (I. O. Lipmann) kimutatták, hogy az ipari munka idejének megrövidülése a teljesítményeknek relatív értékelését jelenti, úgy hogy 10 órai munkaidő mellett, módszerváltoztatás nélkül, 14 órai teljesítménynek megfelelő munkaeredmény létesül. Bizonyos mértékig tehát számolni kellene még a teljesítmények *viszonylagos* növekedésével is.

A javuló elmebetegségeknel figyeljük, — mint a normalitás fokmérőjét, — a *társadalmi alkalmazkodóképességnek* visszatérését. A jelenlegi világválságnak megoldását is elsősorban az egyes népek, államok és termelési ágaknak egymáshoz és az utóbbiaknak a tényleges fogyasztási igényekhez, a rendelkezésre álló piacoknak felvevőképességéhez való alkalmazkodása fogja meghozni. K. e. 500 évvel mondotta *Anaxagoras*, hogy kezdetben „együtt valának a dolgok mind és mozdulatlan állapotban, — mozgást és rendet az ész hozott létre“. Remélni kell, hogy a világválságnak jelenlegi stagnáló khaoszába is az értelemnek „rendtényezői“ (*Kolbenheyer*) világosságot és haladó mozgást visznek bele. Ennek az átalakító munkának megindítására kimagasló *nemzethözi vezérszereplők* kellene. Nincs feladat, amely nemcsak az értelemmel, hanem a lelki személyiséggel szemben is igényeket ne támasztana. Még a tekintet nélkül radikális munkamegosztás elvének amerikai hívei is „a munka lélektelenítésének kompenzációja“ (*I. L. M. Witte*) gyanánt belső személyi értékeknek megermentését nem tartják elmulaszthatónak. A modern üzemtudományban általában nem ritkán találkozunk újabban a törekvéssel, amely a célszerű ismeretek elsajátításán kívül a leendő munkás előnyös jellemtulajdonainak, személyiségének fejlesztését is célozza, illetve a termelési rendszernek javára írja. A differenciált lelki személyiségnek becslésében pedig még a hiánytalan kollektív egybeolvadást hirdető leninizmus is konzervatívnak mutatkozik. *Lenin* már 1902 óta a hivatásbeli forradalmárok „*arisztokráciá*“-jának kikülönülését, szeparálását és szilárd organizációját — a visszamaradó tömegekkel szemben — egyik céltűzésnek minősíti.

Úgy tetszik, mintha általában a *személyiség kikülönböződött*

értékeinek a jelen idők nem kedveznének. A mechanizált üzemi részletmunkán kívül, a kapitalista országokban a személyiség kibontakozását az ipariasodás, a közlekedési és közlési technika maga is hátráltatja, mert az emberi életet mindinkább közös „kényszerített“ együttrezgésre hozza. A technikai fejlődésnek legmagasabb foka sem járul hozzá magában véve a belső valódi kultúrának emeléséhez. Az utóbbi az érzelmi élet mélyítése nélkül el nem képzelhető. Ennek a belső egyéni kultúrának mélyítése a mai kornak egyik legfontosabb feladata, mert csak ez egyensúlyozhatja ki a lélektelen technikai és ipari haladás által okozott eltulodást. A kommunista Oroszországban már a fiatal generációt is a kollektív munka egyhangú homlokvonalaiba kényszerítik bele, amelyben éppen az értéket jelentő egyéni vonások mindinkább elmosódnak. — Az individualitás sorvadásában a kultúra legnagyobb veszélyét kell látnunk.

Hogy a kor dinamizmusai a vezérszereplőknek személyiségére is kihatnak, az valószínű. Ismeretes ugyanis, hogy gyakran a gazdasági és technikai élet fejlődési irányai szerint változó tehetségek bukkannak felszínre. A mai vezetőegyéniségekkel szemben álló rendkívüli feladatok megkívánják, hogy a vezetők ne csupán érzelmi közösségben legyenek tömegeikkel, hanem ezenkívül átlagfeletti képességekkel, nagy dispoziციális tudással és etikai értékekkel bírjanak, — bármilyen „kirostálódási“ (L. Thurnwald) folyamat helyezte is őket az „organizált“ tömegek felé. Nem szenved kétséget, hogy fontossággal bírna módot találni arra, miszerint a rendkívüli jelentőséggel bíró munkakörben tevékenykedő nemzetközi vezérszereplőknek munkaalkalmassága fokozott ellenőrzésben részesüljön.

KWARTALNIK PSYCHOLOGICZNY

REDAKTOR :

STEFAN BLACHOWSKI

Rédaction: Université. Poznan (Pologne)

Abonnement: 3 dolars par an.

A pszichológia és a biológia kapcsolatai.

A Magyar Psychologiai Társaság közgyűlésén, 1932. április 2-án tartott székfoglaló előadás.

Irta: HUZELLA TIVADAR.

Korunk lelki életében, erőteljes szellemi áramlatok forrongásában, a problémák új oldala vetődik felszínre és az egyes tudományzajok között új vonatkozások kapcsolatai létesülnek.

A legújabb szellemi irányzat, az eddigi elemző, szakszerűsítő és a részletkutatásban elmerülő hajlandósággal szemben, a mélyebb összefüggések megértésének vágyával a dolgok szintoptikusan áttekintő és összefoglaló szemléletére is törekszik. Különbféle tudományos módszereket együttesen és párhuzamosan igyekszünk alkalmazni, a részjelenségeket az egészre vonatkoztatva, egységesen ítéljük meg. Ez a törekvés a tudomány rendszerezésében az egyes tudományágak egymásközötti kapcsolatainak kiépítésében is érvényesül. Még csak körvonalaiiban alakult ki az új tudományos rendszer, amelyben az egyes tudományok merev határai többé-kevésbé elmosódnak, az egymásnak ellentmondó tanok az igazság összhangjává olvadnak egybe és az összefüggéseknek a tudomány egységét összetartó kapcsolatai domborodnak ki.

Az egyéni részletkutatásnak sok új eredménye még rendszerezésre vár, amelynek feszült várakozással nézünk elébe. A tudomány színterén uralkodó hangulat nagy események várakozásával teljes. Hasonló ahhoz, amely a hangversenyteremben, a zenészek hangolásának hallatára száll meg bennünket. Érezzük, hogy a különböző hangszerek hangjának zürzavarát nem-sokára, a karmester intésére, az egyes egyéni szólamok dallamánák egyszerű, ütemberendezett összhangja fogja felváltani.

Az új tudományos korszak háborgásainak nyugtalan lüktetését a kutató tudós érzi át leginkább, aki egyéni szólamával közrejátszik a tudomány harmóniára törekvő kialakulásában, akit az eszmék szárnyalásának lendülete a szellemi élet magasabb régióiba ragad magával, aki az egyéni tudományos alkotás lázában maga is átéli, maga is átszenvedi a világra jövő vezető gondolatok vajudását.

A tudományzajok közötti összefüggések és kapcsolatok keresésének a kor szellemét megértő törekvése igen erőtelje-

sen jut kifejezésre a Magyar Psychologiai Társaságban is, midőn a lélektan és a vele kapcsolatos tudományágak határterületeinek beható művelését céljául tűzte ki. Eme törekvésnek köszönhetem az igen megtisztelő felszólítást is, hogy körében a pszichológia és a biológia kapcsolataira vonatkozó elgondolásaimat kifejtsem.

Már Kant megkövetelte a különböző tudományszakok egyetemi képviselőitől a bepillantást a szomszédos szakokba. Valamint a földterületeknek az egyes országokat elkülönítő politikai határvonalain csak a földönjárót tartják fel határoszlopok, vámsorompók és a határőrző hivatalos közegek, azonban a vidék természeti képeinek semmiféle változása sem jelzi azokat az átrepülőnek, magasabb nézőpontból az egyes tudományszakok határterületei is éles határ nélkül mennek át egymásba. Ilyen magasabb nézőpontból tekintve, amelyet az élők világának tanulmányozásában az élettudomány vagy biológia nyújt, a szervezet fejlődésének, szerkezetének és működéseinek megismerésére törekvő, sajátos tárgyak, rendszerük és módszereik alapján elkülönlő egyes tudományszakok észrevétlenül egybeolvadnak. Az anatómia és fiziológia, a fejlődéstan, a származéstan, az örökléstan, a sejttan és a szövettan, a biológia tág keretében, határterületeiken összefüggenek egymással és szerves vonatkozásba kerülnek egyrészt az élettelen természet törvényszerűségeit kutató fizikával és kémiával, másrészt az élet pszichofizikai egységének lelki aspektusát kutató pszichológiával.

Hasonló témával, a pszichológia és a természettudomány vonatkozásaival e helyen már *Ranschburg* is foglalkozott és oly mélyrehatóan világította meg ezen tudományközi kapcsolatokat, hogy szinte feleslegesnek látszik a problémát itt újból feltárni. Vállalkozásomat mégis indokolja, hogy *Ranschburg* a kérdésben a széleslátókörű pszichológus és neurológus nézőpontjait domborította ki, míg én, ki e tudományokban dilettáns vagyok, a biológia szemszögéből tekintem a dolgokat. Nemcsak a tárgyi szaktudásom fogyatékosága alapján vallom magamat a pszichológiában dilettánsnak, hanem a belémrögződött biológiai gondolkodás és tudományos módszer, a „façon de concevoir“ különbözősége alapján is.

Mint hivatásos, az organizáció kérdésével az orvostudomány nézőpontjából a kísérleti morfológia módszereivel behatóan foglalkozó biológus, megszoktam, hogy a testi és a szellemi élet megnyilvánulásainak az organizáció biológiai fogalmához viszonyított struktúráját vizsgáljam. Ugy az emberi társadalom szervezetét, mint az élő tudomány rendszerét akként szemlélem, mintha a szerves kialakulás és különbözőződés törvényszerűségeinek alávetett organizmus volna. A biológia módszereivel keresem a tudományszakok között is az analógiákat, a differenciákat, a vonatkozásokat, a rész és az egész viszonyosságát és a környezettel fennálló kölcsönhatásokat.

A tudományos kapcsolatok megítélésében a biológiát az orvostudomány központi tudományának tekintem, amely az az anatómián és fiziológián keresztül az anorganikus természet-tudományokkal, a pszichológián keresztül pedig a szellemi tudományokkal lép vonatkozásba és az oki gondolkodás logikáján kívüleső filozófia, művészet és vallás irracionális gondolat- és érzésvilágába vezet.

A tudománysszakok közötti vonatkozások kérdésének ilyen beállításából következik, hogy a pszichológia és a biológia kapcsolataira vonatkozó fejtegetéseim egyrészt a lelki jelenségek és a szervezet pszichofiziológiai vonatkozása, másrészt a tudomány szubjektív és objektív elemeinek, a tudományos kutatás pszichológiájának mint a pszichológia és a biológia közötti egyik kapcsolatnak vizsgálatában fognak kicsúcsosodni.

A biológia jelentőségének kiemelése, ami hívatásos művelője részéről indokoltnak látszik, ma egyébként is korszerű jelenség. Amint egyik korszakban a vallásos hit uralkodott a szellemi élet minden megnyilvánulása fölött, a másokban a természettudományos világnézet törte át a tudomány kereteit, világvallásként nehezdedve az emberi hitre és gondolkodásra. Ennek az anyagi világ jelenségei vizsgálatára korlátozandó egyoldalú materializmussal szemben ma az élettudomány irányító hatása kezd felülkerekedni.

A biológiai kutatás ma már nemcsak a növénytan, az állattan, az embertan, s vele az orvostudomány közös alapja, hanem kihatással van a szellemi élet csaknem minden terére. A biológiában keresnek támpontot a filozófia különböző irányzatai, a biológiára hivatkoznak a szociológia különböző tanai, a biológiai fogalmak közszájon forognak, szinte hemzsegek a politika szókincsében, nemkülönben a szépirodalomban is. A biológiai ismeretek megszerzése manapság az általános műveltség korszerű, elengedhetetlen követelménye.

Az új áramlat túlkapásainak is megvannak a maga, a tudomány rendszerének felbomlasztásával fenyegető, a gondolkodás konfúzióját magábarejtő veszélyei, ha avatatlanok egymással össze nem mérhető fogalmakat erőszakolnak a biológia keretébe és nem tesznek különbséget az igazság és a valóság, a tudás és a hit, a hasonlat és az azonosság között. A biológiai megismerések, melyek akár mint tudományos igazságok, akár mint a tudományban már érvényüket veszített tévedések, a köztudatba kerülnek és ott meggyökeresednek, a világnézet és erkölcs világában az emberiségre nemkevésbé sorsdöntő és végzetes jelentőséget nyerhetnek, mint a hiedelmek, amelyek a vallás, a filozófia, az irodalom vagy politika talajából nőnek ki és irányítják az embereket.

A pszichológia és a biológia kapcsolatainak kutatásában elsősorban ismeretelméleti nézőpontból kell az élettudomány egészének és résztudományainak tárgyát, kereteit, módszereit és

axiomaszerű alapfogalmait tisztáznunk, hogy a két tudomány-szak közös és sajátos problémáit meg tudjuk különböztetni egymástól.

A biológia átfogó fogalma alá tartozik az összes élő lényeknek vizsgálata bonyolult kölcsönhatásukban belső és külső, élő és élettelen környezetükkel. A biológiai kutatás a biológia szaktudományainak: a morfológiának és fiziológiának leíró és kísérleti módszereit, valamint eredményeit használja fel és egyesíti magában. A biológia mégsem pusztán összegezése rész tudományainak, hanem egységes egésze, mert nemcsak az összeadással, hanem az egybevetés, a szintézis bonyolult műveletével összenézi, szembesíti, összehasonlítja, megkülönbözteti az egyes rész tudományok sajátos módszereivel kimutatott eredményeket. Analógiákat és különbségeket fedez fel és tart számon az élő és élettelen, az anyagi szerkezet mechanizmusa és az élő szervezet organizmusa között, az egyes élő lények, növények, állatok, emberek és azok egyes egyénei között.

Ezzel a biológia egységes fogalmában valami új, valami magasabb jön létre, ami rész tudományainak összegében fel nem fedezhető.

A morfológia, mint önálló tudomány, az élő lények külső formáját, belső szerkezetét és kialakulását az anatómia és mikroszkópia analízis módzereivel vizsgálja, tárgy körébe, szigorúan véve, csak a kézzelfogható, a szemmel látható tartozik és megfelelő technikai módszerekkel igyekszik az érzékelhetőség határait, például optikai nagyítással, a térben, a szövetek megfestésével megkülönböztetni, gyorsított vagy lassított mikrokineamatográfiával az időben kiterjeszteni és a széttaglalt, elemezett részletek elemeiből elméletileg rekonstruálni. Ekként csak az élő szervezet élettelen szerkezetének megismeréséig jut el.

Ha a morfológia, mint a biológia rész tudománya, a biológia magasabb nézőpontjából az élő formát és struktúrát a szerkezet és a működés elválaszthatatlan egységében vizsgálja, a fiziológiával kerül kapcsolatba és tárgya már az élő forma, az élet, mint formaprobléma, mint „alak, amely erőt és anyagot lenyűgöz“ (Chamberlain), mint a részecskéi folytonos változásában és váltakozásában is állandó lánghoz, örvényalakulathoz, vagy a melódiák harmóniájához is hasonlítható dinamikai fogalom.

A fiziológia, magyarul élettan, kimondott célja, hogy az összes életjelenségeket a fizikának és a kémiának az anyagi testekre vonatkozó törvényszerűségeire vezesse vissza. A fiziológia axiomája az organizmus és a mechanizmus, az életjelenségek és az anyagi világban lejátszódó folyamatok azonossága, míg a biológia csak analógiát tételez fel közöttük és nemcsak komplexitásukban, de lényegükben is megkülönbözteti őket egymástól.

Az élet végső, megoszthatatlan egységének az élettelen

természet „atom“-jának görög elnevezésével azonos latin jelentésű „individuum“-ot tekintjük, amelynek végső foka az élő sejt. Mint ahogy kétezer év előtt az erekben keringő légnemű „pneumá“-t tartották a lélek és az élet székhelyének, ma a modern fiziológia nézőpontjából a sejt protoplazmáját tekintik „élő“ fehérjének, „élő“ szubstanciának, „élő“ anyagnak, az élet „székhelyének“, az élet „hordozójának“, melyben az élet-„erő“ lakozik. A biológus szemében az élet nemcsak még eddig meg nem fejtett fizikai-kémiai törvényszerűség uralma alatt áll, a protoplazma nem az élet „hordozója“, mert az életet nem súlyos tehernek tekintü, hanem imponderábilis ideának, amely aristotelesi értelmében az anyag lehetőségének a forma tervszerű és célszerű valóságát adja.

Biológiai nézőpontból az élet nem erő. Az „erő“ csak a mechanika axiomáinak vitán felül álló alapfogalma, de nem a biológiai jelenségeké. Az erőről csak a vitális izomerő szubjektív érzetének ősi tapasztalata alapján alkothatunk fogalmat magunknak, az erő tehát a biológia magasabb tudományegységében, mint izomerő, már nem axioma, hanem diszkutábilis problémává válik és mint a mechanizmus szubjektív, vitális eleme tűnik fel. Ez a meggondolás a fiziológiában az élő organizmus mechanizmusának értelmezésében circulus vitiosus eredményez, amely csak biológiai megítélésében oldódik fel.

Az élő szervezetben, mechanizmusának a természettudomány oki vonatkozásai alapján értelmezhető anatómiai szerkezeten és fiziológiai működésén kívül jellegzetes biológiai vagy vitális sajátosságokat is találunk, amelyek a természettudomány vizsgáló módszerei számára hozzáférhetetlenek, kereteit meghaladják és az elemző oki gondolkozás alapján nem értelmezhető irracionális jelenségek maradéka gyanánt tűnnek fel. Ilyen az élő szervezetre jellemző terv- és célszerűség, amely a szerkezet és működés összehangoltságában benne rejlik, hogy a szem a látás céljára, a szárny a repülés és minden szerv „anticipált“ fiziológiai céljára fejlődik, még mielőtt működésére sor kerülne.

Ez az előrelátott tervszerű- és célszerűség, igaz, az emberalkotta élettelen gépezetben is benne rejlik. Csakhogy éppen ez a mechanizmusnak nem gépies, hanem vitális vonása, mert a gépet az ember tervezi, alkatrészeinek célszerű anyagát az ember válogatja meg, az emberi találékonyság, emberi tapasztalás és kísérletezés alapján, kialakult előrelátással szabja meg az alakját és állítja össze szerkezetét, indítja meg működését. A gépezetben a terv, cél, az anyag, alak és működés az emberi technika által egyesülnek. Ekként biológiai nézőpontból a gépezet is életderivátum, életszármazék, amelynek általános megítélésében pszichológiai tényezőkkel is számolnunk kell.

Az anyag, a forma, a szerkezet, a működés, az előrelátó terv- és célszerűség, amelyek az élő szervezetben elválaszthatatlan

egységgé olvadnak, a gépben az emberi szellem által különválasztva, materializálva, a feltaláló, a tervező, a munkás, a gépész célszerű együttműködésében a mechanizmus vitális tényezői gyanánt tevődnek össze.

A szerszámokban, a gépezetben és általában az emberi kultúra technikai és ipari felfedezéseiben az élő szervezetben megoldott technikai problémák az emberi ész által az emberi szervezet magasabb, társadalmi hatványának szuperindividuális egységében kivetítve öltenek alakot és lépnek működésbe. Mint az élő szervezetben megvalósult organikus lehetőségek jutnak a felfedező egyéni öntudatára, hogy a tudomány és technika öntudatfeletti, superconsciens köztudatából és organizációjából valósuljanak meg.

Amíg a technikus a gépezetnek, a fiziológus a szervezetnek csak anyagi tulajdonságaival számol, a biológus a gépezet és a szervezet „vitális alkotrészeit” is felfedezi és azoknak az élő szervezetben rejlő konstitucionális alapjait és pszichológiai tényezőit különbözteti meg. Anyagi és szellemi természetű mesterseges alkotásainkba, legyen az szerszám, gépezet avagy a tudomány rendszerének és módszereinek szellemi konstrukciója, gondolkozásunk objektív logikája, a lelkünket visszük bele, éntünknek szubjektív tényezőit, mint éltető elemüket ismerjük fel bennük, és biológiai alapjaikat egyrészt az organizmus mechanizmusában, másrészt lelki világunkban találjuk meg.

Az élő szervezetben uralkodó célszerűség azonban nemcsak az élet fenntartásában és az egyénre kedvező, az emberi értékelés szerint hasznos és jó irányában nyilvánul meg, hanem a természet rendjében, a betegség, a szenvedés, a feloszlás, az elmulás, a vég elvét is szolgálja. A szervezet halála után pedig — mint Goethe mondotta — a benne rejlő erők a részek leromlásán dolgoznak, amelyeket előbb éltettek.

A célszerűségnek eme, az egyénre káros életnyilvánulásai a kóros folyamatokban játszódnak le, amelyek a biológia keretében nem jelentenek ellentétet, csak fokozati különbséget a normális életjelenségekkel szemben.

Az élő szervezet legsajátosabb életjelenségei: célszerűsége, értelemszerűsége, alkalmazkodási-, különbözőzési-, önfenntartó-, önkiegészítőképessége, a szaporodás, az öröklés, a fejlődés, az emlékezés, az öntudat, a testiség és lelkiesség vonatkozásaiban az élet sajátosságai, a fiziológiai kutatás számára hozzáférhetetlenek. Az élet ezen sajátossága az anyagi természettel szemben, a vitálizmus, a biológia vitán felül álló axiomája. A fiziológia közvetlenül nem is jut el az élet fogalmához, az élet a maga sajátosságában még nem is tárgya a fiziológiának, csak a fiziológiai tényeket a vitális jelenségekkel analógiába és vonatkozásba hozó biológiának.

Az élet, a lét, a szervezet a maga individuális pszichofizikai egységében, az exakt természettudományok mechanikai

kauzalitásának logikája alapján egyáltalán nem értelmezhetők. Az életnek csak az élő testek anyagára, tömegére, kiterjedésére, súlyára, mozgására elvonatkoztatott jelenségei vezethetők vissza a térben és időben mérhető, számokban kifejezhető mennyiségekre. Még ha a szervezet élettelen anyagát, a protoplazma vegyi alkotását a kémia igényei szerint tökéletesen ismernénk is, ezúttal a sejt életére, a szervezet fejlődésére, növekedésére, szaporodására, avagy lelki megnyilvánulásaira nézve biológiai megismerésünk igénye egyáltalán nem lenne kielégítve.

A pszichológia a lelki jelenségek kutatásában kétféle irányban halad, kétféle módszert követ és ezáltal a biológiával is kettős vonatkozásba kerül.

A lélektan egyik iránya az absztrakt introspektív intellektuális, az öntudat valóságának végfogalmára, az önmegfigyelésre alapított lélekismeret, amely a filozófiával és a szellemi tudományokkal szorosabb vonatkozásban áll, mint a természettudományokkal. Axiomája az öntudatnak, mint tiszta kvalitásnak valósága. Végső abstrakciójában a pszichomonizmus és „szolipszizmus“: a lélek, az én egyedüli valóságának elismerése. A másik, ellentétes irányban a természettudományos pszichológia, mint experimentális pszichológia vagy pszichofizika, — a lélek belső önmegfigyelésén alapuló fogalmát figyelmen kívül hagyva —, csak a lelki élet külső megnyilvánulásainak, az idegélet mozgás-, reflex- és hormonális jelenségeinek, a pszichológiai jelenségek fizikai és kémiai folyamatokra visszavezethető fiziológiai elemeinek vizsgálatára szorítkozik és a lelki jelenségeket a fizikai természet oki vonatkozásainak rendjében igyekszik értelmezni. Ez a „léleknélküli lélektan“ a mechanista fiziológiával, az „életnélküli életannel“ áll a legszorosabb kapcsolatban. A két pszichológiai irányzat ellentéte a biológiai nézőpont szintjén egymást kiegészítő összhangba kerül, amely összhangra törekvést különösen az orvosi pszichológiában és a pszichiátriában látjuk.

Csak röviden utalok a közismert vonatkozások sűrű szövevényére, amely a pszichológia és a biológia között különösen az orvostudomány körében alakult ki és van kialakulóban, hogy azután részletesebben térjek ki a pszichológia közötti kettős vonatkozásra, amely egyrészt a természettudomány alapján művelt, a testi és a lelki jelenségek okozati összefüggéseinek mechanizmusát kutató pszichológiával a fiziológián, mint a biológia résztudományán keresztül, másrészt az absztrakt introspektív pszichológiával a biológia öntudatos szubjektív pszichéjén, mint a tudományos alkotás lelki tényezőjén keresztül létesül.

A pszichológia és a biológia közötti kapcsolatok tengelyében a két tudomány közös alapproblémája: a test és a lélek viszonya áll. A kérdés *Aristoteles* óta, aki a lelket a forma ideájával azonosította, sokféle átalakuláson ment át, anélkül, hogy a tudomány a két fogalmat az okozati összefüggés logikai kapcsolatába hozhatta volna egymással. *Leibniz* a test és lélek viszo-

nyát két együttjáró órához hasonlította, *Hering* és *Semon* a „Mneme”-t az emlékezés lelki folyamatát az élő anyag általános tulajdonságának tekinti, melyben az ingerek nyomai „engrammok” alakjában maradnak fenn. Ezek a tanok a sejtemlékezés, „protoplazmamemória” (*Child*) feltételezéséhez vezettek. Az ösztönéletet a törzs vagy faj reflexeinek is tekintették. Egyesek szerint az egész lelki élet az ingerület és a gátlás alapfogalmaira vezethető vissza, amelyek tökéletes energetikai felfedezésének pillanata közeledik, miután az ingerület nem más, mint a permeabilitás-változáson alapuló működéses áram, a gátlás pedig, *Brücke* szerint, interferenciajelenség. Ezzel egyes fiziológusok (*Verzár*) megszűntnek vélik a test és a lélek problémájának megoldhatatlanságát. A lélek *Huxley* szerint epifenomenális természetű, *Mc. Dougal* szerint a zenészhez hasonló, ki a test instrumentumán játszik, *Morgan* szerint az élet belső szubjektív oldala a testi jelenségektől elválaszthatatlan, mint valamely test homorulata domború oldalától. *Bergson* intuitív vitalizmusa az „életlendület” fogalmával, a pszichovitalizmusnak *Pauly*, *Becher*, *Francé*, *Wagner* és mások által kifejtett tanai, a lélek kiterjesztése a növényekre is (*Fechner*, *Hartman E.*), a „pánpszichizmus”, *Monakow* „Horme” tana, amely a testi folyamatokat fenntartó és szabályozó lelket az élet tűzéhez hasonlítja és közelebből megfejthetetlennek tartja, tudományos szempontból távolról sem oldják meg a kérdést és a hit vagy a metafizika birodalmába utalják, csakúgy, mint a *Driesch*-féle „entelechia” tana, amely a lelket, az éltető principiumot az élő szervezet rendszerében rejlő célszerűségi elvben keresi.

Messze vezetne, ha az anyag és a szellem, a test és a lélek viszonyára vonatkozó, a kettő közt kölcsönhatást vagy csak párhuzamosságot feltételező, pszichofizikai monizmus- és duálizmusnak a materializmus, a vitalizmus és a finalizmus vagy a neovitalizmus alapján álló különböző tanai elmélyednénk. Témánk szempontjából csak azok a legújabb elméletek érdemelnek különös figyelmet, amelyekben a filozófiai-pszichológiai és a természettudományos-biológiai nézőpontok egyaránt érvényesülnek. Ilyen *Rignano*-nak a mechanisztikus és vitalisztikus álláspont között közvetítő teóriája, amely a finalizmus, az életjelenségek alapvető közös jellemvonása alapján sajátos, csak képleges értelmű élet- vagy idegenergiát tételez fel. Ez más energiákkal össze nem mérhető. Minden idegáram után potenciális energiamaradvány marad vissza, amelynek specifikus akkumulációja a specialis áramot újból előidézi, illetőleg reaktíválni képes. Visszahatásai a csiraplazmára, „energetikai lecsapódásai” a fokozatos ontogenetikai fejlődés folyamán reaktíválódnak. Az elektromos akkumulátor elvei alapján elképzelt e „centroepigenesis” által öröklődő életenergia a fejlődés motorává válik.

Morgan teóriájának alapfogalma az „évolution émergente”, melynek lényege, hogy a természetes folyamatokban, a fejlődés

folyamán, az új vonatkozások minden fázisukban új szintézist kívánnak. Az élő szervezetben fokozatosan új fizikai-kémiai egységek jönnek létre a vitális aktivitás digritásával. Minden fázisban benne van, ami az előbbiben „felmerült“, ami a magasabb hatványon a szintézis által új alakot ölt. Az igen finom és újszerű teória alap gondolata, hogy a szintézis útján nemcsak összegeződés, de a szervezet hierarchikus rendszerének egység-fokozataiban valami principiálisan új lép fel, a modern általános biológiai felfogásban vezérgondolat gyanánt ismerhető fel, a sejtelmélet egyoldalú uralmával szemben. *Smuts* az egészre irányuló „holismus“ néven az evolúció értelmezésében értékesíti a dinamikai értelemben vett kreatív, „alkotó szintézis“-t, jelentőségét hangsúlyozva a szerves fejlődés terén, amely egymást követő újabb és magasabb szintézisek korrelációjához vezet. *Heidenhain* résztest-teóriája a szövetek és szervek keletkezésében, a histomérák egységes egész gyanánt történő oszlásait mutatta ki a szervezet egészére vonatkoztatva, úgy a növény, mint az állatvilágban érvényesülő törvényszerűség gyanánt. Ellentétben áll ezen, a szellemi különbözőtlés magas fokán álló, tanokkal legújabbban a „fizikálizmus“-nak vagy „logikai empirizmus“-nak nevezett doktrína, amely a „Wiener Kreis“ különböző szakmájú tudósokból alakult társaságából indult ki. E tan Párisban „racionálizmus“ néven ismeretes, — művelésére már Varsóban és Berlinben is alakultak szövetkezetek. A tudomány egységesítését a régi *Comte*-féle pozitivizmusra emlékeztető szellemben a materiálisztikus monizmus alapján törekszik megoldani. Az összes tudományokat, beleértve a biológiát, a pszichológiát és a szociológiát is, a fizika mintájára, a tér és az idő rendjének okiságában vizsgálja és mindent, ami ezen kívül áll, így a filozófiát is, értelem nélküli „lírát“-nak minősít.

A test és a lélek problémájának a természettudomány és a szellemi tudományok, illetőleg a fiziológia és az introspektív pszichológia határán felmerülő kérdésében a lelki megnyilvánulásoknak az idegrendszerbeli lokalizáltságára vonatkozó ismeretek újabb haladása érdemel különös figyelmet. A lelki folyamatoknak lokalizációja egyes agyrészletekre, mint az emlékképeknek az agykéregre, az öntudat elhomályosodásának, az aphasiának, apraxiának, a lelki vakságnak okozati összefüggése bizonyos pontosan elhatárolható agyterületek károsodásával — az idegrendszer működése és a lelki élet közötti benső kapcsolatot bizonyítják. *Reichardt* és *Ewald* vizsgálatai alapján az agytörzs és az agykéreg funkcióinak viszonyában az intelligencia és az ösztönélet kölcsönhatásának a jellemet megszabó organikus alapját ismerjük fel. A pszichológiának okszerű biológiai vonatkozásait tárták fel a hormonoknak, a mérgeknek és gyógyszereknek a lelki életet befolyásoló hatása a szervezet anyagcseréjén keresztül, a konstitúció, a testalkat, a temperamentum és a jellem összefüggései ép és kóros megnyilvánulásaiban (*Kretschmer*) és

azok éles határnélküli átmeneteiben. Ezen megismerések alapján a személyiséget biológiai-pszichológiai egységnek tekintjük, amelynek *Spranger* öt típusát különbözteti meg. Míg a lelki élet fiziológiai vonatkozásainak hangsúlyozása a tulajdonképpeni lélek kutatásának elhanyagolásához vezetett és csak az aggyelő és az idegrendszer vizsgálatára szorítkozott, a *Freud*-féle pszichoanalízis és az *Adler*-féle individuálszichológiai irány különösen túlhajtott általánosításával a lelki élet organikus oldalát hagyja figyelmen kívül.

A lelkiség és testiség vonatkozásainak egységes és egyenletes tekintetbevételét az orvostudományban érvényesülő biológiai nézőpont biztosítja. A kérdés megítélésében a tudományos gondolkodást a pszichológia és a biológia számos határkérdése fölötté nehéz feladatok elé állítja, akár az öntudat szubjektív valóságára, akár a lelki élet külső jelenségeinek objektív megfigyelésére alapított nézőpont, vagy a két egymást kiegészítő módszer összeegyeztetésével vizsgáljuk a kérdés pszichológiai oldalát.

Az öntudat „végfogalom“, már semmivel sem hasonlítható össze, csak mint én-ünkben létező valóság fogható fel. Saját öntudatunkból csak analógia alapján következtetünk mások öntudatának valóságára, a kívülünk létező öntudatról objektív fogalmat nem alkothatunk magunknak.

Miután a biológia sajátos módszere az analógia és a vonatkoztatás, saját öntudatunk szubjektív tényéből biológiai nézőpontból jogosan következtethetünk magunkhoz hasonlóknál a lélek objektív valóságára, saját „én“-ünkkel hozva vonatkozásba a rajtunk kívül élő lények lelki megnyilvánulásait. A biológiai szintézisben tehát, ismeretelméleti nézőpontból, elvben, a testnek és a léleknek, az anyagnak és a szellemnek a fiziológia számára még transzcendens ellentéte, „antinomiája“, áthidalható. Ezzel a módszerrel azonban a lélek tudományos, objektív megismerésének lehetőségei olyan mértékben csökkennek, amilyen mértékben egyes élő lények lelki alkata, lelki állapota a miénktől különbözik. Következtéseink egyébként is csak a tudatos lelki folyamatokra vonatkozhatnak, amilyenekből szubjektív introspektív észlelésünkben kiindulunk. Milyen nehéz „beleélni“ magunkat más, egyes velünk egyébként hasonló életviszonyok között együttélő és hasonló műveltségű, de más lelki alkatú vagy korosztályú egyének lelki világába. Idegen népfajok pszichéjét, kultúráját, művészetét, filozófiáját, szokásait már képtelenek vagyunk átérzeni és valójában megérteni. A „psychisme supérieur“ bármily magas fokán állóknak tartjuk is magunkat, be kell látnunk, hogy például a hindu vagy kínai lélek bensőséges mélységei hozzáférhetetlenek számunkra, csakúgy mint primitív népek „tabu“-i, mert hiányzik a lelki kapcsolatunk hozzájuk, vagy az az élet ciklusainak változásaiban megszakadt, mint a gyermekek, a felnőttek és az öregek lelkivilága között.

Öntudatunkból kiindulva, a tudatnélküli és az öntudat alatti lelki folyamataink tudományos értelmezésében már csak igen elmosódó, halvány fogalmat szerezhettünk. A szubjektív felfogás és objektív következtetés fogalmköre teljesen megszakad, midőn énünkől kiindulva, az öntudatos lelki élet határait kutatjuk: hogy vajjon az öntudat csak az ember sajátja-e, a magasabbrendű állatokra korlátozott-e, avagy az élő lényekre általánosan jellemző és hogy mikor jelenik meg az ontogenezis vagy filogenezis folyamán. Ezen a ponton a pszichológiai és a biológiai kutatás kapcsolatai különösen közvetlenek és két irányban lépnek egymással különösen élénk kölcsönhatásba: az egyéni és a faji tapasztalatok vonatkozásainak az egyént faji multjával összekötő tényezők kutatásában az örökléstan terén, valamint a környezetnek az egyén lelki életére gyakorolt fizikai és lelki behatásainak tanulmányozásában, amelyeket *Hellpach* geopszichikai, szociálpszichikai s a világ és az emberek, kultúra, tudomány, irodalom s más szociális, kollektív tényezők csoportjaiban foglalt össze. Ezen külső körülmények hatásukat egyes népek költészetére (Beöthy) vagy képzőművészetére (Taine) is éreztetik. A tömeglélektan jelenségei, a kozmikus befolyásoknak az élettelen természet és az élő világ környezetének, az éghajlati viszonyoknak hatásai, mint például azokra, amelyekre *Lombroso* hívta fel a figyelmet: az évszakok befolyása egyrészt az emberi szellem tudományos, művészi vagy technikai alkotásainak virágzására, amely április, május és szeptember hónapokban lenne tetőpontjain, párhuzamosan az emberi kriminalitás, az öngyilkosságok, szexuális bűntények felszaporodásával, a „tavaszi krízis“ nyugtalanító hatása alatt. Ha a lelki életre kiható tényezők konstellációjának az évszakokkal vagy a hold váltakozásaival összefüggő periódusos változásain kívül tekintetbe vesszük, hogy a napfoltok változásaival járványok lefolyása hozható összefüggésbe (*Belák*), és hogy szociálpatológiai jelenségekben, háborúk, forradalmak, tömegpszichózisok kitörésében, a kultúra fejlődésének mozzanataiban bizonyos magasabb biopszichológiai törvényszerűség sejtése már az irodalomban, sőt tudományos formában is kezd kibontakozni, előre látjuk, hogy a középkori asztrológia primitív, misztikus, babonás tanáiból a korszerű biológia, pszichológia, szociológia és asztronómia kapcsolatában új tudomány fog születni, mint ahogy a modern vegytan a középkori alchimából alakult ki.

A pszichológiának és a biológiának a fiziológia által közvetített, az idegélettan alapján álló kapcsolataiban az újabb kutatás azon tanai állanak, amelyek lelki jelenségeket az automatikai reflexműködésekre igyekeznek visszavezetni, mint a „feltételes reflexek“ tana (*Pavlov*). Az alacsonyrendű, idegrendszer nélküli lények — amelyeknél öntudat fel nem tételezhető — oly működéseinek magyarázatára, amelyek a magasabbrendűek akarattalagos cselekedeteihez hasonlóan „látszólag öntudatosan“

folytak le, amelyeket emberi öntudatunkban pszichológiai élmény kísér, Jennings-nek protozoonokon végzett megfigyelései alapján a „magatartáspszichológia“ tana alakult ki. Ennek alapján a „behaviouristák“ vagy a „comportementisták“, ellentétben a szubjektív öntudat valóságából kiinduló „introspekcionistákkal“, azt vallják, hogy a véglények meglepő, öntudatos gondolkozásra valló reaktivitása, célszerű kísérletei bizonyos ártalmak elkerülésére („trial and error, avoiding reactions“) az anyagcsere folyamataiból megmagyarázhatók és általában nincs olyan folyamat az organizmusok magatartásában vagy viselkedésében, amelyek ne volnának megérthetők az öntudat feltételezése nélkül is. A biológiában az introspekcionista és behaviourista, tulajdonképpen egymást kiegészítő, álláspontok ellentétéből származó fogalomzavar kiküszöbölése céljából, idegrendszer nélküli élőlényeknél az öntudatos lelki élet látszatával bíró jelenségek megjelölésre használta *Driesch* a „pszichoid“ elnevezést. Érdekes idevágó felfogás a magasabbrendű élőlények organizmusának *Delage*-féle „polyzoikus“ koncepciója a sejttan és a pszichológia kapcsolatában.

A pszichofiziológiai értelmezés elsősorban azon a kérdésen akad meg, hogy hogyan mennek át a testi funkciók lelki funkciókba. Az idegrendszer nélküli szervezeteknél és a véglényeknél a reflexműködésre alapított pszichofiziológia talaja teljesen bizonytalanná válik. A reflexfogalom kiterjesztése idegrendszer vagy legalább két sejt közötti ingervezetésnélküli vagy sejt-nélküli szervezetre ellentmondást jelent.

Ezen a téren figyelmet érdemelnek a vizsgálatok, amelyek impregnációval „neuroid“ rosthálózatot mutattak ki (*Gelei*), amelyek a mozgásjelenségek koordinációjában tulajdonítanak szerepet.

A filogenetikai alapon végzett összehasonlító neurológiai kutatás nyilvánvalóan alkalmas arra, hogy a pszichológia és biológia kapcsolatainak alapvető kérdéseiben az ellentéteket felszínre vesse és kiküszöbölni segítsen.

De nemcsak a különböző állatfajok származástani fokozatainak rendjében hatolhatunk a pszichobiológiai határkérdések mélyére, hanem akkor is, ha a legmagasabbrendű szervezetek egymásbarendezett és egymásalárendelt szövetegységeinek hierarchiás rendszerét a szervezet egészére vonatkoztatva vizsgáljuk.

Ezzel hosszas fejtegetéseim során eljutottam ahhoz a ponthoz, ahol saját vizsgálataim eredményei jutnak a pszichológia és a biológia kapcsolatainak fiziológiai területén a kérdéssel vonatkozásba.

Ezen vizsgálataim kiderítették, hogy a szervezett sejtélet utolsó hatványán, a szövetek elemeinek legbensőbb végső közösségében a sejtanyagcsere, a sejtközlekedés, a mirigyelválasztás és a bélfelszívódás egységes, önkormányzatú, az idegrendszer-től közvetlenül független működésének fenntartója a kötőszövet

legfinomabb rostrendszerében rejlő aneurális „elastomotoros mechanizmus”, amelynek mozgató ereje a kifeszülő rostjainak rugalmas nyújthatóságán alapuló „aktív elasticitása”. Az idegrendszer működése ezen végső szövetegységekben csak közvetve, a környező magasabb szövetegységben előidézett vegyi vagy fizikai változások hatására érvényesül, midőn a kémiai behatások a primitív rostrendszer fizikai tulajdonságait és ezzel mechanikai hatását befolyásolják. Sikerült azt is kimutatnom, hogy a sejtek váladékából tisztán fizikai-kémiai feltételek között kialakuló elemi rostrendszer a magasabbrendű szervezetek szövetének tenyésztésében a szövetnövekedés organizációjában, a sejtközlekedés és nedvkeringés mechanizmusában játszik fontos szerepet. Ezen a rostrendszeren végzett kísérleti biológiai vizsgálatok alapot szolgáltatottak arra, hogy a magasabbrendű szervezetek korai fejlődési stádiumait, kifejlődött állapotuk végső aneurális szövetegységeit, a szövettenyésztés ideghatástól független organizációját és az idegrendszernélküli alacsonyrendű szervezeteket analógiába állítsuk egymással, struktúrájuk kialakulásának, működésük mechanizmusának vizsgálatában köztük párhuzamot vonhassunk és az organizmus funkciójának egyes, a térben vagy az időben izolált részjelenségeit közvetlenül figyelhessük meg.

E kísérletek során kitűnt, hogy a magasabbrendű szervezet parányi szövettöredéke a szövettenyésztés rendkívüli életkörülményeihez a végsőkig alkalmazkodva, az élettelen tápláló közeggel kölcsönhatásban, visszanyeri a primitív szervezetek azon képességét, hogy egészük eredeti alakját regenerálja. Például az összefüggésből kiszakított szívrészcsek a tenyésztésben néhány nap alatt a szív alakjára kerekednek le, rostszerkezetük a szív-sővénynek megfelelően alakul ki a ritmikus pulzálás mechanikai tényezőjévé.

A szervezetből kivont rostanyag oldatából só kristályosodásának erőhatásaival jellegzetes kristályidomú rostvázszerkezet alakítottunk ki, amelynek az üvegen rugalmasan kifeszülő szerkezetén sikerült élő szövetet kristályok idomára növesztenünk (*Huzella—Lengyel*), a kristályosodás anorganikus erőit a sejtközlekedést irányító, az organikus növekedést serkentő tényező gyanánt érvényesítenünk és a kristályosodás anorganikus folyamata, a molekulák mozgása, az organikus sejtközlekedés és szövetnövekedés között közös törvényszerűséget kimutatnunk. Ezzel a szeretlen kristályosodás és az élőlények szervés kialakulásának folyamatait, amelyeket eddig csak az emberi fantáziát régen izgató költői elképzelés társított, az oki vonatkozás kapcsolatába hoztuk egymással.

Tanítványom, *Lengyel Júlia* a rostszerkezeten végzett mikrokémiai, mikrofizikai és mikrooperációs kísérletekkel bebizonyította ezen rostoknak a szervezet sejtközösségének legfinomabb működéseiben érvényesülő rugalmas nyújthatóságát. A sejt-

anyagcsere által termelt, de a sejtekkel szemben élettelen, tulajdonságaiban és mechanizmusában tisztán fizikai-kémiai törvényszerűségeknek alávetett rostrendszer kialakulását mágneses erő alkalmazásával is irányította. E kísérleteivel kilátást nyitott arra, hogy a fejlődés és a szövethialakulás rejtélyes folyamatainak magyarázatára eddig csak mintegy szimbólumosan használt ideális „erőtér“-fogalom a szerves struktúra kialakulásának mechanikai értelmezésében reális jelentőséget nyerjen.

A szövettanyészet rostrendszerén végzett régebbi kísérleteim, amelyek a szövettnövekedés alakulását determináló tényezők szerepére vetettek világot, ébresztették bennem a szövettanyésztés és a fejlődésmechanika módszereit egyesítő kísérletek megindításának gondolatát. Ezen az alapon tanítványomnak, *Törő Imrénének* sikerült ingeniózus fogásokkal szövettanyésztés által a különböződé alacsonyabb fokára fokozatosan visszafejlesztett embrionális sejtek kultúráját, melegvérű, kifejlett állatok eltávolított szemlencséje helyébe ültetve, új, tökéletes szemlencse fejlődését indukáló „organizátor“ gyanánt felhasználnia és a kürtött lencsét újjal pótolnia, ami egyébként lehetetlen lett volna. A kísérleti eredmények szövettani vizsgálata is igazolta a rugalmas feszülés tisztán fizikai tényezőjének fontos szerepét a fejlődésben, a szövetek és szervek kialakulásának irányításában.

A szövettanyészetben, úgy mint a szervezetben is, a harmóniás sejtélet csak a finom vázrendszer kifeszített felhúzott állapotában, rugalmas játékában lehetséges, mint ahogy a zenei összhang csak a felhangolt hangszer húrjain szólal meg.

Korábbi kísérleteimmal sikerült a szervezetnek idegen anyagból, celloidinból alakított finom csöveket a véráramba iktatni, amely csakúgy, mint a szövettanyészet élettelen vázrendszere, vagy kísérleteimben sejtjeitől emésztés által megfosztott szövettmetszetek, az élő szervezet, illetőleg a szövettanyészet organizációjának életközösségében a szervezet által produkált megfelelő anyagokat helyettesítve, fiziológias szerepet tölthettek be, a sejtek vázául szolgáltak, annak további bizonyítékául, hogy a sejt közötti állomány, a rostok, az erek váza, a sejtek individuális élet egységein kívül és a szervezet egészének individuális élet egységén belül élettelenek, anyagi természetűek. Ezeket a szövet-elemeket az élő szervezet belvilágában raktározott anyagnak, a sejtek eszközeinek, szerszámainak tekintem, amelyek az összfunctió vitális céljainak megfelelően alakulnak ki.

Vizsgálataink, amelyek főbb irányait és eredményeit röviden vázoltam, az életjelenségek megítélésében első tekintetre a materiális felfogást látszanak igazolni. Több olyan folyamatot, amelyek eddig az oki gondolkozás számára hozzáférhetetlennek látszottak, mint például az ideg- és izomműködés nélküli szövettmechanizmust, úgy a magasabbrendű szervezetek végső egységeiben, mint az alacsonyrendű élő lényekben a sejtmozgást irányító, eddig a „tropizmusok“ üres fogalma alá sorolt ténye-

zöket, a fejlődés rejtélyes erőit, az élettelen rostrendszernek fizikai-kémiai törvényszerűségein alapuló elastomotoros mechanizmusa alapján, sikerült egészben vagy részjelenségeiben értelmezni és megismert feltételei alapján kísérletesen reprodukálni. Csak ilyen módon, az életfolyamatokban közrejátszó fizikai, kémiai, mechanikai tényezők materiális tulajdonságainak felismerése útján tudjuk a szervezetben végbemenő folyamatokat természettudományosan értelmezni és orvosi gyógyító céllal értelem- és okszerűen befolyásolni.

Az organizációnak úgy anatómiai, mint fiziológiai szempontból transcendensnek látszó és pszichológiai nézőpontból is lényeges kérdését: a szervezet részeinek, sejtjeinek, szerveinek viszonyát a szervezet egységes egészéhez, az egészre vonatkoztatottság problémáját, csak metafizikai spekulációk számára vélték hozzáférhetőnek és a szervezetnek, mint egésznek felfogása már-már a sejtelmélet feladásához vezetett (*Heidenhain, Hueck*). A sejteken kívüli argyrophil rostrendszer által fenntartott „elastomotoros“ mechanizmus felfedezése, amely az egyes sejtek és a szervezet kölcsönhatásait átveszi és közvetíti, az oki gondolkodás logikájában hiányzó láncszem, a „missing link“ a sejtek és a szervezet egészének fogalmi közötti ellentét kiküszöbölésére. Ilyen értelemben a cselekvő orvostudomány érdekében is „legitim“ a materiáлизmus a biológiában és arra sarkal, hogy a mechanikai értelmezést és az oki gondolkodást a lehetőség határáig kiterjesszük. Szűkkörű, a kutatás terét, kilátásait korlátozó a materiáлизmus, ha tudományos gondolkodásunknak és kutatásainknak már eleve kiindulási pontját képezi és céljainak határt szab. A materiáлизmus ezen egyoldalúságától úgy a morfológiai, mint a fiziológiai kutatást az életjelenségek sajátosságának axiómája alapján szabadítja fel a biológiai szintézis.

Ezen biológiai szintézis fogalmának elemzése a tudományos kutatás pszichológiájának kérdéséhez vezet át bennünket, amelynek körében a tudósnak, a tudomány „östermelője“-nek egyénisége és személyisége, szubjektív én-je és az általános, személytelen objektív tudomány között keressük az introspektív pszichológia és a biológia között megtalált közvetlen kapcsolatot.

A korszerű biológiai kutatás tárgykörének kiterjedése, módszereinek sokszerűsége, rendszerének szövevényessége és kapcsolatainak sokasága miatt kétségtelenül a tudományok között a szellemi és anyagi organizáció legnagyobb fokára szorul. A biológus az élő lények vizsgálatában a megfigyelés számára az érzékelhetőség határait a műszertechnika haladásával mindinkább kiterjeszteni igyekszik. Eszközeink, készülékeink használata, a mikroszkópia, a mikrotechnika, a szövettenyésztés, a fejlődésmechanika bonyolult módszerei, az újabban használt, a közvetlen megfigyelés számára túlgyorsan vagy túllassan lefolyó mozgásjelenségek észlelését lehetővé tevő mikrokinematográfia alapos technikai felkészültséget kívánnak. A különböző

vizsgálati módszerek tervszerű, céltudatos megválogatása, eredményeik összegegyeztetése, tökéletlenségeik szemmeltartása már nagy követelményeket támaszt a kutató bonyolult lelki folyamatokon alapuló kritikájával szemben. Hogy ne merüljön ki a technikában, hogy ne végcélnak tekintse bizonyos módszerek alkalmazását bizonyos kérdések vizsgálatában, hogy megfigyeléseiben és kísérleteiben műszereinek bonyolult mechanizmusán keresztül még az organizmus életproblémáit is meglássa, a gondolkodás lelki folyamatának sajátos módszerére is szüksége van.

A tudományos kutatásban a magános gondolatot vezérlő intuitív ideát nem rendszeres gondolkodás szüli, hanem az öntudatunkban a képzelet homályából villan fel és a multba asszimilált egyéniségünkben feldolgozott tudásunk, benyomásaink, élményeink tömkelegéből. „A kutatás és eredményeinek kialakítása pszichológiai folyamat, amelynek kifejlődése nélkül sem tudomány, sem művészet nem terem. Korunk triviális balgasága, hogy a tudományban és művészetben az ellentét egy nemét akarja látni. Mindkettő anyja a fantázia”. (*Bilbroth*). Az „idée préconçue”, „alkotó képzelet”, a problémák meglátása, megoldásuknak ösztönös megérzése, a kutatás eredményeinek összegegyeztetése az ismert tényekkel, az ellentmondások kiküszöbölése, az eszmetársítás szintézise, a tudományos kutatás művészi elemei, a tudós hitében, világnézetében, hivatása átérzésében és becsvágyában gyökereznek. Ezeket és sok más, az érzelmek és szenvedély tényezőinek alávetett irracionális tényezőket csak szubjektív átélésünkön keresztül, önmagunkban, saját éntünk öntudatában figyelhetjük meg, amint az objektív „tudomány” személytelen tapasztalat- és ismeretorganizációjának tipizáló rendszerébe olvadnak be. A tudományos alkotás pszichológiai folyamatában általában az egyéni és kollektív lelki megnyilvánulások egész sora játszik közre. A biológiai kutatás és gondolkodás, a módszerek megválogatása, a megfigyelés és a kísérlet eredményeinek meglátása, szembesítése úgy, mint a következtetések és törvényszerűségek leszűrése, a koncepció, a hipotézis és a teória fokozatain keresztül, a tények egyszerű nominalizmusos megállapítását meghaladó szintézis a szerves vonatkoztatások és kapcsolatok felismerése által, a biológus sajátos veleszületett lelki alkatát, rátermettségét feltételezi, amely belső és külső lelki milieujével kölcsönhatásban nyilvánul meg. A látszólag csendes, nyugalmas, elvonult életet élő tudós belső lelki világában, problémájával küzdve, a megoldás akadályaival szívós kitartással szembeszállva, a lelkesedés, a nyugtalanság, a lehangoltság, a szenvedés és az öröm lelkiállapotainak változásaiban lelki krízisek viharai dúlnak, amelyek kiállásához az új gondolattal szemben támadó ellenállás leküzdéséhez elszánt bátorságra van szüksége. A vérbeli tudós tudományos alkotásába a lelkét viszi bele, amely egyéniségének, egyéni stílusának jellegzetes bélyegét viseli magán, mint ahogy a műalkotás az író vagy képzőművész

lelkének hű tükre, amely ha erőteljes, új művészi irányt és stílust teremt. Az egyéni tudományos alkotás is új tudományzakok kialakításához vezethet új gondolatok és új módszerek kombinációival, új, életképes variánsok gyanánt.

Az egyéni tudományos alkotás külső tényezői gyanánt a korszellem, a környezet, a tudományból táplálkozó mesterség, például az orvosi, a közönség szellemi és gyakorlati igényei, a tudományzakok kölcsönhatásai szerepelnek, mint a problémák divatát, korszerűségét megszabó tényezők.

A korszerű biológiai kutatás lelki tényezői gyanánt nemcsak a magános tudós egyéni lelkiségéből folyó tényezőket kell számbavennünk, de a kollektív pszichológiai momentumokat is, amelyek a tudományos munkaközösség fejlett organizációjában szerepelnek. Biológiai problémák eredményes vizsgálata a célszerű munkamegosztást és tudományos együttműködést tette szükségessé, intézetek, laboratóriumok tudományos műhelyeinek nagyszabású szervezeteiben. Hogy az ilyen szervezet életrevaló legyen, ahhoz a pszichológiai tényezők szerencsés és kedvező konstellációja szükséges. A vezető és a munkatársak kölcsönös megbecsülése, megértése, bizalma, szellemi és értelmi harmóniája, gondolatközössége és személyes rokonszenve biztosítják a tudományos légkört, amelyben a kutatás és a tanítás egymást termékenyítő feladatainak megvalósításában, egymást inspirálva, a gondosan szelektált fiatal tehetségek önálló, eredeti tudományos alkotásokra lobbanhatnak.

Mély pszichológiai belátásra vall *Goethe* szép mondása, hogy „csak attól tanulunk, akit szeretünk“. Valóban csak akkor tudjuk tanítani igazán, lelkesen, szívvél-lélekkel tanítványainkat, ha az értelmi és érzelmi kapcsolatot megtaláljuk hozzájuk.

Ha a tudományos kutatás lelkiségének mivoltát biológiai nézőpontból kutatjuk, feltűnik a kapcsolat, amely a gondolkodás lelki folyamata és a dolgok természetes rendje között fennáll.

„Ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum“. *Verworn* pszichomonizmusának alaptétele: „nil est in universo quod non fuerit antea in intellectu“, amely *Locke* „nil est in intellectu quod non fuerit antea in sensu“ tételének megfordítottja, ezen összefüggésre utalnak. Az intuitív ideák, a „flair“, a szimat, amellyel tudósok olykor ösztönszerűleg egyenesen ráatalálnak felfedezésükre, az oki gondolkodás és a természet rendjének kongruenciája, aminek alapján a matematikának a valóságtól elvontan levezetett törvényei a természeti jelenségekre alkalmazhatók, a tudományos gondolkodás, a tudomány objektív világának valamely testi és lelki alkatunkban rejlő organikus alapjára vallanak. Ez juttatja öntudatunkra az emberi megismerést, értelmiségünk és érzékszerveink teljesítőképességének véges határain belül.

A pszichológia és a biológia kapcsolatainak megvilágításá-

ban, a két tudomány egyesített nézőpontjából tudományos szintézisünk a lélek és az élet, a pszichológia és a biológia axiómáiból indult ki. A lélek szubjektív öntudatunkból felfogott valóságának, az élet természettudományos-mechanikai értelmezési lehetőségét meghaladó sajátosságának végfogalmához, „netovábbjához“ vezetett. Ezek szembesítések az emberi értelm korlátoltsága, a tudomány véges volta jut világosan öntudatunkra, amely belátás a művészet, a bölcsélet és a hit világába emel fel.

A tudományos értelmezésen kívül esik a természet, az élet szépségének, esztétikai tényének a művészetben felfogott valósága, Benedetto Croce szerint a természet „sikerese kifejezés“-e és az a törekvése, hogy az összhangját zavarót, a visszatetszőt kiküszöbölje magából. A tudomány nem tudja megfejteni a természet csodáit, a csodálatos elemet, Aristoteles „thaumaston“-ját a természetben és az életjelenségekben. A tudomány nem illetékes a morál etikai tényeinek, a vallás pszichoszociológiai valóságának értelmezésére, melynek hiedelmeit, mint például Isten létezését vagy a lélek halhatatlanságát, sem megcáfolni, sem bizonyítani nem képes.

A modern biológia, ha világnézetünkben a természettudomány és a pszichológia megismeréseit, a tudomány, a művészet, a filozófia és a hit összhangjában éljük át, Isten fogalmához vezet. A tudományos szintézis fokozatainak emelkedése, amely az élő szervezet egységein keresztül, csakúgy, mint a tudományos gondolkodásban érvényesül, a fejlődés, a tökéletesedés törekvése, vágya és akarata, melyet úgy az élők világában, mint saját szellemi életében tapasztal, magasabbrendű hivatottsága, hogy tudományos alkotása által, magasabb akarat eszköze gyanánt, újat, eredetit hozzon létre, az idea, a terv érvényesülésének szemlélete az ember technikai és tudományos alkotásaiban úgy, mint az élő szervezetben és a természet csodálatos harmóniájában, amelynek forrását magasabb értelem uralmában tételezzük fel, Isten valóságának mélységes, erős hitéhez vezetnek.

Az istentagadás és a vallástalanság, amelyhez a materialista természettudomány vezetett — vagy talán megfordítva —, ma a modern biológiára alapított világnézet tükrében, a tudósnaál is korlátoltságot, lelki fogyatékosságot jelent.

A pszichológia és a biológia kapcsolatainak tudományos művelésével lelket öntünk a természettudományba, egyéni, nemzeti és emberi ideálokért lelkesedő érzületet oltunk a materializmus törekvései által elanyagiasodott, lelketlenül törtető, modern gépemberek társadalmába.

Világválság és lélektan.

Ügyvezető titkári jelentés.

Irta és a Magyar Psychologiai Társaságnak 1932. április hó 2-án tartott közgyűlésén elmondotta:

BODA ISTVÁN.

I.

1. Az ember azt várja *kultúrájától*, hogy az őt boldogabbá tegye, hogy az összes emberek szellemi, gazdasági, politikai együttműködésében, a nagyobb *harmónia*, a nagyobb *megértés* útján is, a nyugodt, boldog jólét emelését, az emberi nemnek nemes irányú fejlődését szolgálja. Az az eszköz pedig, amely különösképen a kultúra célszerű és értelmes *megszervezése* és *irányítása* által ezt a kívánatos harmónikusabb életet, biztosabb fejlődést, nagyobb boldogulását biztosítani hivatott és képes lehetne: ez az eszköz az értelem „per excellence“ intézménye, a *tudomány*.¹ Ma már szinte közhelyszerű és — valljuk be — szomorú *igazság* azonban az, hogy ennek a nagyszerű feladatának a tudomány *nem* volt képes megfelelni. De az a válasz, amelyet arra a kérdésre szokás adni, hogy a tudomány *miért* nem tudott kellőképpen eleget tenni e feladatának, korántse mindig kielégítő. Rendszerint *magát a tudományt*, tehát *minden lehető* tudományt, szokták hibáztatni, mondván, hogy a tudomány fejlődése annyi, mint a *technika* fejlődése. El kell ismernünk valóban, hogy a tudomány fejlődése elsősorban a mechanikai technika terén a *legszembeszökőbb* és el kell ismernünk azt is, hogy mai kultúrán-

¹ Mert ha a kultúrát építő emberi munkásságot vezető *végző eszmények és értékek*, hogy úgy mondjuk, tudományelöttiek és *tudományfeletti*ek is (amivel nem állítjuk azt, hogy tudományos megismeréseinktől függetlenek) és ha azok a legmélyebb biológiai és lelki tevékenységforrások, amelyek a kulturális munkát kivirágoztatják, szintén nem a tudomány által teremtett erőforrások, de oly *végző adottságok*, amelyekkel a tudomány csupán gondosan *számotvetni* tartozik, mégis éppen az értelem „per excellence“ intézményének, a *tudománynak tiszte, kötelessége, nagyszerű feladata* a kultúrát teremtő erők és a kulturális erő-kifejtések helyes szabályozása, a *kultúrának és általában a nemzeti és nemzetközi emberi közösségi életnek* helyes megszervezése vagy legalább is a *helyes megszervezés irányvonalainak megállapítása*.

kat elsősorban ennek a pusztán *technikai* kultúrának egyoldalú fejlődése és kifejlettsége teszi bizonyos tekintetekben mintegy lélektelenné, sívárrá, a *kedélyt, a nemesebb emberi idealizmust ki nem elégítővé*, sőt bizonyos tekintetekben *felszűnéssé* is és az *élet melegtől mintegy távolállóvá, sőt azzal ellentétessé* és ezért esetleg nagy konfliktusok és válságok felidézőjévé vagy legalább is a mély *emberi* motívumokból felfakadt szociális, gazdasági, politikai *válságok megoldására képtelenné*. De a technikai tudomány nem a tudomány, nem minden tudomány és a kultúra, minden kultúra nem szükségszerint *technikai* kultúra.

2. Társaságunk eddigi életében sokszor nyílt alkalom arra, hogy arról szólhassunk, hogy milyen nagy, sok tekintetben *középponti* érték a tudományok rendszerében az a *lélektan*, amelynek ismerete nélkül nem lehet józan *ismeretelmélet*, nem lehet értelmes *filozófiai kritika*, nem lehet emberi megértés és értékelés sem az *etika*, sem az *esztétika* és *literatura* birodalmában, amelynek ismerete és amelynek való szigorú engedelmeskedés nélkül nem lehet tudományos *pedagógia* és *didaktika*, de nem lehet teljes tudományos komolyságú és vértetető *szociológia* sem, sőt nem lehet *egész* tudományos feladatkörével számotvetni tud *gazdaságtudomány*, de még *orvostudomány* sem. Hogy ezentúl, az ember *metafizikai* és legnagyobb mértékű *kedélyi* és így legelsősorban *vallásos* hitbeli igényeit is csak biztos lélektani ismeretekre alapozó rendszerek tudják kielégíteni, ez a tétel se kíván új hangsúlyozást.

3. A *tudomány* tehát korántsem annyi, mint a *mechanikai-technikai* tudomány. És ha a tudomány valóban *bűnös* — és be kell vallanunk, el kell ismernünk, hogy valamennyire *bűnös* — abban, hogy a modern emberiség ennyire súlyos és milliókat és milliárdokat boldogtalanabbakká tevő *válságokba* süllyedt; ebben csak azt a tudományt hibáztathatjuk, amelyiktől a mai emberiség elsősorban csak épen a *technikai* törvényszerűségeknek kutatását és a technikai fejlődést kívánja meg. A tudomány *akkor és addig* nem tudja megadni a modern kultúra számára *szükséges fordulatot* és a *válságokból* kivezető helyesebb irányítást, amikor és ameddig csak a technikai eszközöknek fejlesztését munkálja, amely eszközöket pedig bármennyire fejlesszen is, ezen az úton sohase hozhatja az emberek közé a nagyobb harmóniát, több megértést, több boldogságot, de inkább, ellenkezően, csak a kérlelhetetlen és lélektelen gazdasági harcra, osztály- és fajellentétekre, a gép és az ember harcára tud elvezetni. Ez a kultúra az, amelyik még a *lélektani* ismereteket is elsősorban — akár az amerikai, angol vagy német kapitalista, akár a szovjetoroszországi „kommunista” gazdasági rendszerben — a *sívár, mechanikai technika* és a nagyhangú szóval elnevezett, sokszor igen embertelen és a legmélyebbről nem is mindig értelmes vagy „*ráció*”-szerű, ú. n. „*racionálizálás*” szolgálatában sietett hasznosítani, a taylorizmus, a munkaképes-

ségi és munkalkalmassági vizsgálatok és általában a sokféle egyéb irányban is kifejtett pszichotechnikai vizsgálatok útján.

4. De nemcsak a tudomány nem kell hogy egyoldalú technikai tudomány legyen, hanem az se föltétlenül szükséges, hogy a *kultúrát egyedül a technikai tudományokra építsük fel*. Hiszen minden kultúra voltaképen az emberi lélek kivirágzása, az emberi kultúrát az emberi lélek teremti meg. Minden kultúra a *lélek kultúrája*, minden szó, minden gondolat, minden cselekedet, minden intézmény — és *csakis* ezek — vagyis minden emberi lelki megnyilatkozás — de *csakis e lelki megnyilatkozások* — kultúrát teremtő tényezők. A kultúra tehát a lélek alakítása. És a mai emberiség minden tragikumának oka talán összefoglalható ebben az egy tételben: egész kultúránkat, amely pedig a lélek alkotása, úgy szerveztük meg és úgy szervezzük most is, hogy nem ismerjük kellően, hogy nem *törekszünk* kellően megismerni és főképen nem *törekszünk* megfelelően *hasznosítani a minden kultúrát kitermő és kultúrát egyáltalában kialakítani képes léleknek törvényszerűségeit és követelményeit*.

5. Ma, amikor azt szeretnők, hogy e mostani Közgyűlésünk — az eléje terjesztendő indítványainkkal is — a Magyar Psychologiai Társaság eddigi szűkebb (szigorúbban tudományos) működési körének *gyakorlati kultúrális irányú* kiterjeszkedése óhajában és jegyében folyjék le, szabad legyen egyfelől az egyoldalú technikai tudománnyal szemben hangsúlyoznunk a lélek tudományának fontosságát és szabad legyen másfelől hangsúlyoznunk a válságokba vezető egyoldalú technikai kultúrával szemben annak a *kultúrális fordulatnak a szükségét*, amely a kultúrát az őt magát felsarjasztó és kialakító *léleknek* biztosabb ismeretén és a lélek törvényszerűségeit és követelményeit szigorúan tiszteletben tartva építhesse újra. Mert nem minden kultúra tragikus és nem minden kultúra vezet el kényszerű válságokba, nem a kulturában önmagában, nem *minden* kulturában rejlik benne valami tragikus átok, hanem csak az a kultúra válik tragikussá és átkossá, amelyik a tudományra csupán mint mechanikai törvényszerűségeket félismerőjére és a technikai eszközök fejlesztőjére épít. Mi azt valljuk: a lélektannak egy nagy-szerű és szinte beláthatatlan jelentőségű fordulaton kell munkálkodnia: a *tudomány fordulatán* és a *kultúra fordulatán*. Mert hiába menekszünk a passzív sopánkodás várába és hiába menekszünk az okkultizmus és az ú. n. titkos tudományok karjaiba, ezek nem orvoszerei a válságoknak. De nem orvoszer, mert nem szolgálja a *gyakorlati* élet megmentését az *olyan metafizikai* spekuláció sem, amelyik elszakadva a *valóságos* gyötrelmeket okozó földtől, egy ember- és földfeletti érték-síkról szó bármi szép, de a föld és az ember sebeit gyógyítani nem képes álmokat és voltaképen reácáfol magára Platonra, a *legsztranzscendesebb* *idea-világoknak* örök mintaképeül szolgáló első és legpregnansabb rendszerezőjére, akit Hegel megrótt azért,

mert nem átalotta, hogy — mint a végsőket kutató bölcselelő — utasításokat adjon a dajkának arra vonatkozóan, hogy hogyan tartsa karján a csecsemőt. Hegellel szemben a modern ember és a lélek minden ismerője annak a Platonnak kell hogy igazat adjon, aki az államok sorsát a *bölcsesség* által vágyta irányítani. Nem szolgálhatják az emberi élet és a kultúra megmentését azonban az olyan ú. n. „szellemtudományos“ irányzatok sem, amelyek nem véletlen, hogy új erőhöz jutottak a kapitalista-technikai kultúra nagy válságának idején, mert — figyelmen kívül hagyva ezáltal ismeretelméleti nagy nehézségeiket, sőt benső ellenmondásaikat — egyfelől sokszor maguk is szakadékok által szakítják el egymástól az *embert* és a kultúrája által megvalósítandó végső *értékeket* és mert másfelől csak *csüggesztő* hatású lehet a lélekre az a sokszor élesen kidomborított tanításuk, amely szerint az *igazság koronkint változik* és az egyik kultúra vagy közösség igazsága más, mint a másik kultúra vagy közösség igazsága. Vajjon az ilyen tanokkal táplált lélekben hogyan erősödhetik meg újra a *bizonyosságokba*, az ember számára *föltétlen igazságokba* és általában a föltétlen értékekbe és eszményekbe vetett, önbizalmat fejlesztő, erőt adó, lelkesítő hit, mely pedig az emberiség életében soha nem volt fontosabb, mint akkor, amikor a kultúra és a nemzetközi nagy emberi élet válságai legfelsőfokon azáltal a *lelki szétesés* által válhattak ilyen hatalmasakká, amely *éppen a bizonyosságok és a régi értékek elvesztéséből fakad*. Bármerre tekintünk tehát, mindaz a nagy lelki elégedetlenségből fakadó hatalmas sóvárgás, amely eltölti a nemesebbre vágyó, de ma már sokszor ép így eltölti a pusztán csak egy kis *nyugalomra*, egy kis derűre, egy kis pihenésre, egy kis békére vágyó egyszerű lelkeket is — mindez csak többé-kevésbé jámbor *óhajok* kifejezője, amelyek távolról sem adhatnak az ember számára a konkrét élettevékenységeket átalakítani képes, a nagy konfliktusok kedvező megoldására elvezethető orvosszereket. Nemcsak a lélek *kedélyi követelményeit* nem tudják kielégíteni, de nem képesek a lélek *értelmi követelményeinek* kielégítésére sem és semmiben se képesek megakadályozni az *értelemellenességnek*, a nem-értelmes akkomodációnak azt a valóságos *orgiáját*, amelynek rabságában vergődünk. Nem képesek megakadályozni pl. *gazdasági* téren, hogy abban a korban, amikor a gazdasági és kereskedelmi hálózat az egész földkerekséget egybefogni képes, a föld egyik pontján a termelvények óriási mennyiségeit el ne pusztítsák a termelők, azért, hogy az árakat mesterségesen felhajtsák, ugyanakkor, amikor a föld más részein ezrek és milliók szűkölködnek nyomorban, sokszor az éhhalál szélén. Nem képesek megakadályozni — pl. *politikai* téren — oly értelemellenes szerződések megkötését, sőt a helytelenségek belátása után is makacs fennmaradását, amelyek évtizedekre kinyúló borzalmas hatással hoznak sinylődést embermilliókra és amelyek magukat a győztes békediktálókat

is válságokba sodorják. Pedig a lélek ismeretére épített helyesebb belátások alapján céltudatos akarattal bátran és értelmesen *cselekedni* kellene: a történelem kerekén, az emberi boldogulás ügyében, az utolsó órában, szükséges és áldásos nagyhatalmasat *fordítani* volna szükséges. Ami ezt a szükséges, értelmes cselekvést egyedül képes életre szólítani, az az a kulturális újjáéledés, amely a kulturális és a nemzetközi élet középpontjává a *lelket* és a lélek törvényszerűségeinek követését teszi. Mert hisz a kultúra a lélekből és voltakép a *lélekért* van, de megszűnik a lélekért lenni, sőt, kérlelhetetlenül, teremtő anyja, a lélek ellen fordul — annak mind kedélyi, mind pedig értelmi követelményei terén — ha nem a kultúra-teremtő lélek ismeretére és törvényeire épít. Ezt a kulturális újjászületést a tudomány — amely az útmutatásra, legnemesebb lényegénél fogva, egyedül hivatott — nem a *gazdasági* és nem a *politikai* életből indulva ki és nem is a társadalmi *osztályharcok* útján, de egyedül a kultúra-teremtő *emberi lélek biztosabb ismeretén* vetve meg a lábát, munkálhatja adekvát módon. Az újjászületés kútfejévé, bővizű és kiapadhatatlan tápláló forrásává a *lélektan*nak kellene válnia: ez az értelem követelménye is és az emberiségnek az a kora és az az állama lesz a legboldogabb, amely képes lesz az érzelmi tényezőkkel is számotvető *értelem parancsait követni*, mind vezetői megvalogatásában, mind az állami benső élet megszervezésében, mind az államközi vonatkozásokban.

II.

A Magyar Psychologiai Társaság életének első ciklusát lezáró elmúlt évi közgyűlés ügyvezető titkári jelentésének egyik helyén a következőket mondtam: „Mi hisszük, hogy Társaságunk eddigi tevékenysége komoly munkáját végezte a tudományos *alapvetésnek*, hozzá kell hogy lásson élete következő ciklusában a kulturális gyakorlati *felépítésekhez*, a *továbbépítéshez* is. Társasági életünk első ciklusa — oroszlánrész jutva a munkából első, alapító elnökünk, *Ranschburg Pál* hasonlíthatatlan lelkiismeretességű és fáradságot nem ismerő tevékenységének — valóban biztosította a Társaság továbbfejlődhetését és így az új ciklus munkájához már azzal a célkitűzéssel foghattunk hozzá, hogy a Társaság munkakörét lépésről-lépésre kiszélesítsük, s hogy immár különösebb súlyt helyezhessünk a szigorúan tudományos feladaton túlhaladó *gyakorlati* kulturális munkában való nagyobb részvételünk előkészítésére.

Az új ciklus eredményes munkájának *személyi biztosítékai* már a múlt közgyűlés tisztikar-választása által biztosítottak. Új elnökünknek, *Benedek Lászlónak* páratlan erővel megnyilatkozó és szerteáradó aktivitása, valamint szinte semmi akadályt nem ismerő optimizmusa valóban képes volt a Társaság vér-

keringésének azt a „periodikus megújulását“ jelenteni, amelyet a Társaság új és új ciklusai számára alapító elnökünk mintegy kötelező irányelvként jelölt meg. Az új elnök személyéhez fűződik nemcsak a debreceni Tisza István Tudományegyetem ideg- és elmeoktatói klinikája orvosi karának Társaságunkhoz való szorosabb kapcsolódása és munkánkban való buzgó részvétele, de magának a Gróf Tisza István tudományegyetemnek — és külön a debreceni egyetem orvostudományi karának is — alapító tagjaink sorába való lépése.

Az elnök anyagi áldozata tette lehetővé, hogy az első határozott lépést megtehessek egy régi gondolat, egy társasági *szakkönyvtár* megalapozása érdekében: neves külföldi tudósokhoz egyelőre még csak próbaképpen szétküldött körleveleinkre lekötelező szívességgel hozzánk juttatott értékes kölönnyomatok, sőt terjedelmesebb kötetek megküldése volt a válasz, úgy hogy e biztató kezdet után ezt az akciónkat most már az előkészített szélesebb keretekben fogjuk végigfolytatni.

Az elmúlt évben hozzákezdünk egy szintén régi másik tervünk megvalósításához is: Társaságunk a folyó 1931/32. idényben megindította első *közérdekű* (népszerű) *előadás-sorozatát*, amelyben egy-egy kutatásterületnek a kérdéses tudomány szak terén önálló kutató munkát végző művelői adnak a laikus nagyközönség számára bevezető lélektani tájékoztatásokat. E hasznosnak és sikeresnek bizonyult kezdeményezésünket, természetesen, a jövőben is folytatni fogjuk.¹

Már az elmúlt évben alkalmunk nyílt a Társaság első *szakosztályának*, a *psychotechnikai* szakosztálynak buzgó tevékenységéről beszámolhatni. Miközben e szakosztály tevékeny munkája új ciklusunk első évében is folytatódott, nem mult el ez az év sem további szakosztályok gondolatának érlelődése nélkül és mai közgyűlésünkön már beszámolhatok a választmányunk egy újabb szakosztály felállítását kimondó határozatáról. Az új szakosztály az *eugenikai* szakosztály, amelyet e tudomány szak kiváló magyar kutatója, Csörsz Károly főorvos, egyet. m. tanár fog vezetni.

Ha még megemlítem azt, hogy *külföldi kapcsolataink* kiszélesedésének bizonyságaként ez évben új külföldi (és pedig amerikai, olasz, francia, román, lengyel) folyóiratoknak, valamint az oroszországi Saratow-i egyetem pedagógiai kiadványainak cserепédányait sikerült biztosíthatnunk, áttekintést adtam azokról az új kezdeményezésekről és kapcsolat-kiszélesedésekről, amelyekre a továbbfejlesztés reményében bizonyos megnyugvással mutathatunk reá már az új ciklus első évének lejártakor. A mondott külföldi kapcsolatok további kiszélesítésében bizonyára értékes személyi biztosítékot fog jelenteni ismét elnö-

¹ Közérdekű előadásaink I. sorozatát közöltük a Magyar Pszichológiai Szemle 1931. 3—4. számában.

künk személye is: az általa gyors egymásutánban elért nagy nemzetközi sikerek és azok a megtisztelő felhívások, amelyekkel külföldi tudományos körök előadások tartására, véleményezésekre, kiállítási anyagok gyűjtésére hozzáfordulnak, egyúttal az elnökslete alatt működő Magyar Psychologiai Társaságra is elismertetést jelentenek és Társaságunk, amelynek épen most alakul meg eugenikai szakosztálya, épen ezért értékelheti a maga szempontjából is előnyösnek azt a tényt is, hogy a nemzetközi eugenikai szervezetek figyelme egyre fokozottabban fordul hazánk eugenikai mozgalmai felé, amint ezt pl. a nemzetközi szervezet főtitkárságának (London) a kooperációra vonatkozó, nemkülönben a new-yorki első nemzetközi eugenikai kiállítás elnökségének kiállítási anyag gyűjtésére vonatkozó, elnökünkhöz intézett megkeresései, valamint az utóbb említett kiállítás magyar anyagának sikere is dokumentálja.

Az 1931. év elejétől kezdve Társaságunk a következő felolvasó üléseket tartotta:

1931. március 4. (30) *Boda István*: A következtető-képesség kísérleti lélektani vizsgálata mint „értelmisségvizsgálati” feladat,
 1931. március 28. (31) *Bálint Mihály*: Az érzelemátvitel a pszichoanalízisben,
 1931. április 25. (32) *Gergő Endre*: Az érzékletek fejlődése fázis és struktúra szerint,
 1931. jun. 6. (33) *Ranschburg Pál*: Emlékbeszéd Nagy Lászlóról,
 1931. jun. 6. (34) *Farkasházi Menyhért*: A tudat és a tudattalan törvényszerűségeiről,
 1931. okt. 3. (35) *Buday László*: A konkrétumtól való elszakadás pszichológiája, különös tekintettel az orvostudomány fejlődésére,
 1931. okt. 31. (36) *Pap Zoltán*: A hisztériás lelki alkat és a tömegpsziche közti lélektani kapcsolatról,
 1931. dec. 19. (37) *Boda István*: Az értelmi fejlődés megindulása,
 1931. „ 19. (38) „ A zseni problémájához,
 1932. jan. 30. (39) *Merész (Michels) Fülöp*: A dadogás lélektana,
 1932. febr. 26. (40) *Sági Ferenc*: Eidetizmus, gyöngélméjűség, konstitúció,
 1932. márc. 12. (41) *Fülöp István*: A szellemtörténeti irányzatok lélektani bírálata,
 1932. márc. 12. (42) *Gergő Endre*: A lélektani struktúravizsgálatok módszeréhez.

Folyóiratunk, a *Magyar Psychologiai Szemle*, részben a gazdasági viszonyok súlyosbodása által reánk kényszerített nyomdavaltozás miatt és még nagyobb részben a megromlott gazdasági viszonyok folytán, a Társaságot ért súlyos taglétszámcsökkenés

és a tagsági díjak késedelmes befolyása miatt, csak nagy *késéssel* tud maga is megjelenni. Sajnos, a Szemle köteteinek eddigelé megszokott, tekintélyes terjedelmétől már a most megjelenése előtt álló 1931. 3—4. számban is eltérni leszünk kénytelenek. E helyről is szabad legyen arra kérnem igen tisztelt tagjainkat: tagsági kötelezettségeik pontos és idejében való teljesítésével sziveskedjenek nemcsak a társaság, de önmaguk érdekében is lehetővé tenni, hogy köteteink késedelmes megjelenése és a Szemle ívszámainak kényszerű redukciója csak átmeneti tünetté és minél előbb csak a múlt tünetévé váljék.

Mikor mind előadóinknak, mind pedig, mint a Magy. Psych. Szle. szerkesztője, folyóiratunk munkatársainak hálás köszönetet mondok, végezetül megemlékezve még tisztikarunk és a *minden-egyes* felolvasó ülésünk előtt összeült választmányunk önzetlen ügybuzgalmú munkásságáról is, kérem a tisztelt Közgyűlést jelentésem szíves elfogadására.

MAGYAR PSYCHOLOGIAI TÁRSASÁG

Tiszteletbeli elnök: **RANSCHBURG PÁL**

Elnök: **BENEDEK LÁSZLÓ.**

Társelnökök:

FINÁCZY ERNŐ, GOMBOCZ ZOLTÁN, HORNÝÁNSZKY GYULA,
KORNIS GYULA, OLÁH GUSZTÁV,
PAULER ÁKOS, SCHÜTZ ANTAL.

A MAGYAR PSYCHOLOGIAI TÁRSASÁG célja egyfelől a lélektan összes irányainak és problémáinak, valamint egyéb tudományokkal érintkező határterületeinek művelése, másfelől a tudományosan igazolt lélektani belátásoknak a nemzeti kulturális élet minden ágában való minél teljesebb *g y a k o r l a t i* érvényesítése.

A társaság alapító tagjai egyszer s mindenkorra legalább 200 (kettőszáz) pengőt, a működő vagy pártoló tagok évi 10 (tíz) pengőt fizetnek. A Társaság *folyóiratát* minden tag, tagsági illetménye fejében, ingyen, a társaság esetleges egyéb kiadványait kedvezményes árban kapja.

Az ügyvezető titkár címe: V., Alkotmány-utca 11.

A titkár címe: VIII., Andrásy-út 72.

A pénztáros címe: VIII., Baross-u. 85.

Kéziratok a szerkesztő címére (V., Alkotmány-utca 11.) küldendők.

A lelki tenzió és annak társadalmi jelentősége.

Irta: FENYVESI ANDOR.

A természeti és társadalmi folyamatok, a maguk teljességében tekintve, az emberi elme számára a legnagyobb szövevényesség képét mutatják. A fellépő jelenségek igen nagy részét, a maguk térbeli és időbeli meghatározottságában, minden tudásunk, sőt pszichológiai ösztönünk dacára sem tudjuk megjósolni. Tudatéletünk sem mutatja azt a nagy kontinuitást, melyet a régebbi pszichológusok feltételeztek. „A folyam szó helyett az elektromos szikrák csattogása jobb képét adná annak, ami a tudatos élmények időbeli következése a valóságban“, írja Driesch.* Feltűnő mégis, hogy a közvetlen élmélynél az elemzés alapján diszkontinuusnak mutakozó tudati jelenségek a folytonos áram benyomását keltik. Honnan ered ez a folytonosság? Boda szerint testi és lelki organizmusunk biológiai egységéből és a közvetlenül megelőző tudattartalmaknak utóhatásaiából.** Husserl a pszichológiai idő folytonosságát vizsgálva, kereste a gondolkodásnak azokat a momentumait, mondhatnók azokat a pszichikai ragasztószereket, melyek a változó tudattartalmak folytonosságát létrehozzák.*** Azt találta, hogy minden jelen-élményt nemcsak követi a rá való emlékezés, retenció, hanem meg is előzi a léleknek egy előrepillantó várakozása, a bekövetkezőnek intuitív megsejtése, melyet protenciónak nevez. A retenció és a protenció összeolvadnak a jelen-élménnyel és azt a környező élményekkel szoros egységbe fűzik. Hogy ez a protenció tényleg érvényesül, arról meggyőződhetünk valamely tapasztalási folyamat hirtelen megszakadásánál. Ilyenkor nemcsak az elmúltnak emléke marad vissza, hanem még akkor is, ha a folyamat egzisztenciális érdekeinkkel kapcsolatban nem volt, a kielégítetlenségnek, kíváncsiságnak érzése marad meg ben-

* Driesch: Grundprobleme der Psychologie. 1926. 37. oldal.

** Boda: Az eszmélések organizálódása. Magyar Psych. Szemle II. évf. 43. oldal.

*** Husserl: Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Halle 1913. Kap. 2.

nünk. Ennek oka csak az lehet, hogy a protenció nem kapcsolódhatott, miként vártuk, reális élményhez. Életünk minden tudatos pillanatában önkénytelenül is előkészülünk tehát a következő pillanatra, de nem tudhatjuk, hogy ebben a *következő* pillanatban a valóság pontosan hogyan fog alakulni. Meglepetésekre, mikor az élmény nem felel meg a protenciónak, mindig el lehetünk készülve. Még nagyobb a határozatlanság, ha a távolabbi jövő eseményeire készülünk elő és ezekre következünk. Jövőnk mindig kisebb-nagyobb mértékben bizonytalan. „Minden percben új, rejtelmes az élet“. És ez a talányosság, ez a bizonytalanság adja az életnek legfőbb érdekességét, varázsát.

A sors bizonytalansága minden élőlényt arra kényszerít, hogy létének biztosítása céljából állandóan résen legyen. A protencióval, az élmény felvételére való előkészülettel együtt tehát az akarati szféra is készenlétben van a várt élménnyel szemben való állásfoglalásra. Az intuitív önszemléletben magunkat szabadoknak érezzük (hogy milyen joggal, arra itt nem szükséges kitérnünk). Úgy látjuk, hogy életkörülményeink alakulását cselekvésünkkel befolyásolhatjuk, célszerű működés útján a sors bizonytalanságával szemben létünket biztosíthatjuk, jövőnket életosztónünknek megfelelően kedvezően alakíthatjuk. Ennél fogva minden ép embernél, az alvás okozta részleges megszakításoktól eltekintve, az idegrendszer állandóan résen van új benyomások felvételére és az értelem is készenlétben áll, hogy a benyomásokat rendezze, feldolgozza és a szervezetnek akaratától kormányozható részét a körülményeknek megfelelő célszerű és gazdaságos működésbe hozza. A psziche a külső körülmények bizonytalansága miatt van állandó késztettségben és feszültségben. Képet alkothatunk magunknak e viszonyokról egy fizikai hasonlaltal. A lét bizonytalansága ránehezedik a pszichére, mintegy erőteret alkot körülötte, melynek hatását a lélek a külvilág felé irányuló tenzióval egyensúlyozza ki. Lelki tenzió alatt a pszichének azt a készségét értjük, mely az egyén éberségében, a reális világban való érvényesülési törekvésében és külső akadályok legyőzésére irányuló cselekvési bátorságában nyilvánul meg. A közbeszéd „életrealitás“ kifejezése utal leginkább erre a fogalomra, ami már figyelmeztet arra, hogy lelki tenzió tekintetében nagy eltérések vannak az emberek között.

A lelki tenzió tehát, a psziche pillanatnyi, *sztatikai* állapotát véve tekintetbe, mint a léleknek készenléte, a lét bizonytalanságával szemben való résen-állása nyilatkozik meg. Ez a feszültségi jelleg arra enged következtetni, hogy a tenzió gyökerei a cselekvést működtető akarati szférába nyúlnak le. Ez az akarati jelleg még inkább kidomborodik, ha az egyént működésben figyeljük meg, amint a lét bizonytalanságából eredő veszedelmeket kivédni és környezetét vágyainak megfelelően alakítani törekszik. A tenzió *dinamikai* megnyilvánulását vizsgálva tehát annak akarati jellegét kell szem előtt tartanunk.

Az akarat élmény, Brentano kifejezésével élve, intencionális, vagyis mindig van valami tárgya. Az egyén szempontjából ez a tárgy lehet lelki javak közül való, immanens (pl. belső tökéletesedés, műélvezés, tudás szerzése) és lehet a külső világból vett, transzcendens (pl. anyagi javak szerzése, uralom embertársak felett).* *Dinamikai* szempontból a tenzió az akaratnak a külvilág felé irányuló része, amely külső akadályok legyőzésében nyilatkozik meg. Magas tenzióról akkor beszélünk, ha az akarat túlnyomóan és tartósan transzcendens célokra irányul és cselekvően nyilatkozik meg. Az *akarat* önmagában véve, intencionális tárgyától elszakítva, nem közvetlen lelki élmény, hanem absztrakció eredménye, tehát ennyiben gondolat jellegű. Ugyanez áll a lelki tenzióról is. Lelki tenziókat tehát megítélhetjük, de nem közvetlenül éljük át. Ellenben közvetlen intuitív élmény lehet az a feszültségérzés és az azt kísérő érzelem, melyet egy-egy konkrét feladattal szemben való állásfoglalás a pszichében kivált. Ilyenkor azonban az akarat intencionális tárgyához kapcsolva képezi az élményt.

Azonban tenziófogalmunknak az akarat jelleg csak alapját adja, mert a kifelé irányuló akaratnak *cselekvően* kell megnyilvánulnia. Vizsgálunk kell tehát, mik azok a feltételek, melyek mellett az akarat cselekvést vált ki. Már Hume kimondotta, hogy az elhatározás és a cselekvés között elméleti szempontból mély szakadék tátong. Nem nehéz azonban olyan *empirikus* feltételeket találni, melyek szükségesek az akarat cselekvő megnyilvánulásához. Induljunk ki az akarás Rehmke-féle definíciójából, mely így fogalmazható: én jóleső érzés fényében álló változást képelek magam elé, egyidejűleg jelenlegi állapotommal elégedetlen vagyok és magamat ok gyanánt kapcsolom össze a változással.** Ebből az értelmezésből a világ folyásába aktíve beleavatkozó egyén jellemére a következő következtetéseket vonhatjuk le:

Először is elégedetlenségnek kell lennie, tehát kell, hogy bizonyos életigényei legyenek. Ha saját helyzetével elégedetlen, úgy általában önző érdekek vezetnek, ha a társadalmi állapotával nincs megelégedve, úgy akaratát altruista motívumok irányítják. Minthogy a kedvező változást lehetségesnek tartja, tehát *optimistának* kell lennie. Végül pedig csak magabizó ember hozhatja magát az előnyös változással oksági kapcsolatba. Elégedetlenség, optimizmus és önbizalom tehát a magas tenzió szükséges jellembeli feltételei. Ha valaki igénytelen, persze nemcsak saját személyét illetőleg, úgy nem fog nagyobb aktivitásra törekedni. Ha pesszimista, bármily erős akaratú legyen is, akarata inkább immanens célok felé fog irányulni, a külvilágtól való elfordulásra, autizmusra lesz hajlamos. És végül ha bármily elégedetlen és

* Driesch befelé irányuló centripetális és kifelé tartó centrifugális akaratot különböztet meg. (Grundprobleme 31. old.)

** *Rehmke*: Willensfreiheit. 13. old.

bármennyire lehetségesnek is tart előnyös változást, ha nem bízik a maga testi vagy lelki képességében (ez az eset neurotikusoknál is), hogy ezt a változást végrehajtani vagy vezetni tudja, úgy legfeljebb álmodozó, vagy zsörtölődő kritikus, de nem cselekvő ember lesz.

A lelki feszültséget (most nem a tenzió elvont fogalmáról beszélünk), melyet az életakarát konkrét esetekben a lét bizonytalanságával szembe szegez, normális viszonyok között tevékenykedve nem érezzük. Az ok analóg a légnyomással szemben való anesztéziánk okához: amint testalkatunk bizonyos légnyomás elviselésére szolgál, mely alatt normálisan érezzük magunkat, úgy egész pszichikai alkatunk bizonyos mértékű feszültség kifejtésére van berendezve és mikor a nekünk megfelelő bizonytalanságú helyzetben vagyunk, akkor különösebb kísérő érzelmek nélkül funkcionálunk. Általában a lét bizonytalanságának időleges csökkenése kellemes érzelmekkel jár, különösen ha azt a mi előrelátásunk és célszerű működésünk idézte elő. A bizonytalanság időleges növekedése kiválthat kellemetlen érzelmeket, mert a bizonytalanság leküzdése a pszichét nagyobb, esetleg megerőltető feladatok elé állítja. Komolyabb érzelmi zavarok akkor következnek be, ha a lét bizonytalansága az egyén lelki alkatának meg nem felelő túl-kicsiny vagy túl-nagy tenzió értékeket követel. Ha a lét tartósan túl-stabilis az egyén lelki feszültségi habitusához képest, kiváltja az unalom, „spleen“, életcsömör érzéseit. Ha viszont a bizonytalanság túl-nagy és az egyén nem lát olyan működési módot, mely által élelnívóját, vagy létét fenyegető veszedelmektől szabadulhatna, úgy gondterhes szorongás érzése lép fel, mely kétségbeesésig fokozódhatik.

A lét bizonytalanságának és a lelki tenzióknak objektív értékeléséhez, sajnos, nincsenek egyszerű mérőeszközök. Az egyén társadalmi helyzete, a társadalom technikai berendezettsége, átalakulásának iránya, a közgazdasági helyzet, tőzsdei árfolyamváltozások, munkás-statisztika nyújtanak némi támaszpontot a lét durvább és tartósabb bizonytalanságának objektív megítélésénél. A lelki tenzió objektív értékelésénél viszont a figyelem, éberség, kitartás, bátorság, találékonyság kísérleti vizsgálatainak eredményei nyújthatnak támaszpontot. Különböző lelki tenzió értéke egyénenként igen változó és az idegrendszer konstitúcióján kívül függ a neveléstől, a társadalmi helyzettől, tehát attól, hogy az egyén a létért való küzdelemre miképpen van szellemi és anyagi fegyverekkel felszerelve. Az alkalmazkodás képessége nagyobb bizonytalanságú helyzetekhez szintén megvan mindenkiben, de egyénileg nagyon változó mértékben. Ezekről az objektív színezetű vonásoktól meg kell különböztetnünk azt a szubjektív érzést, melyet az egyénben a lét bizonytalanságának változásai kiváltanak. Lehetséges, hogy az egyén helyesen értékeli, persze inkább megérzéssel, mint tudatosan, saját

tenzió-habitusa és a lét bizonytalansága közötti viszonyt és célszerűen el tud helyezkedni a társadalomban. Lehetséges ismét, hogy az egyén túlérzékenysége, vagy tompultsága folytán képtelen ennek a viszonyoknak helyes, vagyis általa az életben felhasználható módon való megítélésére. Az ilyen egyén nem fog tudni a társadalomba célszerűen beleilleszkedni és külső támogatásra szorul. A normális és abnormis lelki élet idevágó jelenségeit külön kell tehát figyelembe vennünk. Megjegyezzük, hogy tisztán leíró módszert kívánunk alkalmazni és tartózkodunk a szomatikus magyarázatoktól.

A lelki tenzió fogalmának Pierre Janet biztosított helyet a lélektanban, aki a „tension psychologique“-ot elnekórtani rendszere alapfogalmává tette meg.* Janet az emberi lelket nagyszámú különböző tendenciák, tehetségek kötegének tekinti, melyek idők folyamán fokozatosan fejlődtek ki és ezen az alapon bizonyos rangsorozatba illeszthetők. Legkorábban fejlődtek ki, legjobban meggyökeresedtek az állati élet fenmaradását biztosító tendenciák, melyek a rangsor alacsonyabb helyeit foglalják el. A magasabb helyeket az emelkedettebb szellemi életben megnyilvánuló tendenciák foglalják el, melyek későbbben fejlődtek ki és könnyebben elmosódhatnak. A tendenciák megnyilvánulásában az energiával való ellátottság mérve szerint a látns állapottól az elgondoláson át a cselekvésig fokozatosság állapítható meg. Magasabb tenziójú ez a tendencia, mely magasabb megnyilvánulási fokozaton áll, melyhez több energia kötődik. Janet magas tenziójúnak nevezi az olyan *egyént*, akinél az előkelőbb lelki tendenciák is cselekvően nyilvánulnak meg. Nála a magas tenzió a lángész jellemzője.

A lelki tenziónek *Janet*-tól eredő értelmezése ellen az a kifogásunk van, hogy a fizikai energiának a lélektantól idegen fogalmán alapszik. Nézetünk szerint az energia jellegzetesen kvantitatív fogalmát tudományosan alkalmazni csak akkor szabad, ha a szereplő energiamennyiségek le is mérhetők. Ha ez — mint Janet elméleténél is — nem lehetséges, úgy az energia csak mint árnyékfogalom, fikció szerepel, melyet ha csak lehet, el kell kerülni. Az a tenzió-fogalom, melyet itt bevezettünk, tisztán lélektani fogalmakon alapszik. Megegyezik Janet összefoglaló tenzió-fogalmával annyiban, hogy a cselekvést és a jelenségek valóság-értékének helyes megítélési-képességét Janet is a magas tenziójú egyén jellemvonásának tekinti. Mi azonban az átlagos tehetségű egyént is az emelkedett tenziójú klasszisba soroljuk, ha az energikus cselekvő és nem vesszük tekintetbe azt, hogy a céltudatos cselekvésnél a legszublimáltabb lelki tendenciák szerepet játszanak-e. Janet főleg a kóros lelki étellel foglalkozik,

* Janet: Les névroses, Páris 1909. Összefoglaló értekezése Dumas Traité de Psychologieja I. kötetében (Páris 1923). „La tension psychologique et ses oscillations“ cím alatt.

míg jelen dolgozat a lelki tenzió szerepét főleg a normálisnak tekintett lelki élet területén és a társadalmi életben igyekszik megvilágítani.

*
*
*

Mint hogy a tenzió univerzális sajátsága a léleknek, ebből következik, hogy fokozatainak minden karakterológiai rendszerben nyiltabb vagy burkoltabb formában benne kell foglaltatniok. Az explicit szereplésre nézve említjük *Ewald* biológiailag meg-alapozott rendszerét.* Szerinte a cselekvőképesség a temperamentummal van kapcsolatban. Ezt viszont az életfeszültség, az egyénnel veleszületett fizikai és pszichikai turgor determinálja. Jó testi erő rendszeren erősebb lelki lendülettel jár együtt, ami a cselekvőképességet előmozdítja. Az ernyedti állapot rendszeren lelki petyhüdttséggel és cselekvési bátortalansággal párosul. — Meggondolásaiban bizonyosan rejlik praktikus igazság.

Nem ily nyíltan jelennek meg a tenzió kategóriák *Spranger* tipustanában.** Határozottan magas tenziójúak az ő ökonomikus és hatalmi típusai, alacsony tenziójúak az esztétikai és elméleti tiszta típusai. Szociális és vallásos típusa tenzió szempontjából vegyes osztályt képvisel.

Kretschmer tipológiája példa olyan karakterológiai rendszerre, melyben a tenzió explicite nem szerepel. Annál tanulságosabb az ő főkategóriáinak (ciklotim = praktikus beállítottságú ember és szchizotim = elvek embere) és a tenzió osztályoknak keresztződéseit megvizsgálni. Itt a főtipusok:

1. alacsony tenziójú-ciklotim: a *nyárspolgár* típusa, kis körben praktikusan tevékenykedő ember,

2. magas tenziójú-ciklotim: a *szervező* típusa, az élet reális követelményeihez alkalmazkodni tudó vezető ember,

3. alacsony tenziójú-szchizotim: az *álmodozó* típusa, befelé élő műélvező és elvont alkotó,

4. magas tenziójú-szchizotim: a *hős és apostol* típusa, ideáknak élő és azokat megvalósítani törekvő ember.

Ezek a jelszavak persze csak határtípusokat jelentenek, melyek tisztán alig fordulnak elő. A négy típussal alább még foglalkozni fogunk.

Még egy megjegyzést kívánunk tenni. Az akaratkoncentrá-lás képességét nem lehet a magas tenzióval azonosítani. Hiszen a lemondásban, az elvonult alkotásban is erős akarat nyilvánulhat meg. A magát sanyargató elvonult aszkéta kétségtelenül erős akaratú ember, de akaratata nem nyilvánul meg *külső* akadályok legyőzésében, tehát alacsony tenziójú egyén. Ellenben lehet valaki

* *Scienza*. 1930. évf.

** *E. Spranger: Lebensformen*. 6. Aufl. Halle 1927. 2. Abschnitt: Die idealen Grundtypen der Individualität.

állandóan praktikus cselekvésre beállítva, azonban nem kitaró céljai követésében. Az ilyen gyenge akaratú, kapkodó délibábok hőségét mégsem tekinthetjük alacsony tenziójúnak. Mintegy átmenetet képez a két tenzió-klasszis között.

* * *

Vizsgáljuk meg, hogy a lelki tenzió és a lét bizonytalansága milyen viszonyban vannak az emberi élet különböző szakaszaiban.

A csecsemő tudata homályos, a külvilággal szemben való reakciói szűkkörűek, a működések legnagyobbbrészt ösztönszerűek. A szellemi élet fejlődésével párhuzamosan kialakul az idegrendszer készenléte, a lelki tenzió is, amely növekedő tendenciát mutat. A gyermek általában biztos életkörülmények között él, életfentartásáról mások gondoskodnak. A létét fenyegető veszedelmeket alig ismeri. Ennek folytán lelki tenziója, különösen oly időkben, mikor új benyomások nem kötik le érdeklődését, túlságos méretűvé lesz, sorsának csekély bizonytalanságához képest. Tudjuk, hogy az ilyen aránytalanság kellemetlen érzésekkel jár, melyeknek elkerülése végett az egyén a lét egyhangú determináltságát csökkenteni és a körülmények változatosságát s így kiszámíthatatlanságát fokozni törekszik. Minthogy nem működhetik reális célkitűzések irányában, azért a már gondolkozó gyermek ösztönszerűleg *fiktív* célokat tűz ki magának. Másszóval: a gyermek *játszik*. Minél nagyobb fokú a lelki tenziója, annál kalandosabbak, olykor veszedelmesebbek lesznek játéka. Ebben a tekintetben már a gyermekkorban mutatkoznak a férfi és női psziche tenziójának fokozatbeli különbségei. A játék, mint alább látni fogjuk, felnőttektől is használt általános módszer a lét determináltságának csökkentésére és így érdekességének fokozására. A jólszituált osztályok gyermekei nagyobb létbiztonságuknak megfelelően tovább megtartják játékos természetüket, „lassabban érnek”, mint a szegény osztályok gyermekei, akik korábban megismerkednek a lét reális gondoljaival.

Megjegyezzük, hogy a játék-vágyának fenti magyarázata nem áll ellentétben egyéb játék-elméletekkel. Groos szerint a fiatal állatok és a gyermekek játékaikban átöröklött képességeiket gyakorolják és így ösztönszerűleg előkészülnek jövőendő hivatásukra. Mások a gyermek erős utánzási vágyát hangoztatják. Groos felfogása teljesen kielégítő a csecsemőkort illetőleg, mikor a gyermek primitív játékaiban érzékszerveinek, tagjainak használatát gyakorolja. Az utánzás ösztöne viszont a kisgyermek spontán játékaiknak témaválasztását határozza meg. Az itt kifejtett felfogás a játszás kiváltó okát adja, de a témaválasztást nem érinti.

A pubertás korának fokozott kalandvágya arra vall, hogy

az ekkor beálló testi változásokkal a lelki tenzió időleges felszökése jár együtt. A további fejlődés folyamán a tenzió némi hanyatlása észlelhető. Az iskolázatlan ember korán megszerzi azt a szellemi felszerelést, melyet a létért vívott küzdelemben felhasználhat. Készségének csekély volta működését aránylag szűk körre korlátozza. Az iskolázott ember tettvágyát viszont legtöbb ország mai nevelési rendszere mellett a túlságos tudáshalmaz ballasztja nyűgözi le. Erre mutat rá Russell egy nevelési munkájában és hangoztatja, hogy a nevelésnél törekedni kell az ifjúságban a szellemi kalandvágyat ébren tartani, mert ez a társadalmi haladás legfőbb biztosítója.*

A felnőtt kor lelki jelenségeit tárgyalva, szempontunkból is meg kell emlékezni a férfi és a női psziche eltéréséről. Közhelyként hangzik, de azért igaz, hogy általában a férfi-psziche a magasabb, a női az alacsonyabb tenziójú. A nő, bizonyára biológiai alkata és szerepe miatt, nyugodtabb életre vágó, konzervatívabb, kevésbé bátor és vállalkozó szellemű, mint a férfi. Okos és képzett dolgozó nők is megelégszenek beosztott szereppel és nem vágyódnak az energikusabb férfiakkal versenyezve, felelősségteljes vezető állásokra. (Igaz, hogy korunkban még némi elfogultság is útjában áll a nők érvényesülésének). Katonai szolgálatot nem teljesítenek, az amazonok minden időben kivételek közé tartoztak. Kisebb bizonytalansági szükségletük miatt a játékszenvedély sem hatalmasodik úgy el rajtuk. Igaz, hogy van a játéknak egy jellegzetesen női formája: az öltözködési divatnak minden többé, de még inkább kevésbé racionális hullámozásában való részvétel. A túlzások itt is a jobbmódú és az unatkozó eltartott női osztályokat jellemzik. A dolgozó nők rendszeren mérseklettel követik a divat szeszélyes játékeit, kivéve, ha hivatásuk, (pl. a színésznőknél), erre őket kötelezi. A divat hullámozásai a földművesosztály asszonyait szinte nem is érintik.

Lelki tenzió dolgában a férfiak szélesebb skálát mutatnak. Az alacsonyabb tenziójú klasszis szolgáltatója a csendesen robotoló munkásokat, a predesztinált hivatalnokokat, az elvonult művészeket, tudósokat. A magasabb tenziójú a munkás-vezérek, a szabad pályákat kedvelő önálló vállalkozókat, hírlapírókat, politikusokat. A hivatalnok-fajtát a kockázatok, sőt gyakran a felelősség kerülése jellemzi; inkább megelégszik alacsonyabb életnívóval, semhogy egzisztenciája stabilitásából valamit is feladjon. A vállalkozó típus bátran kiteszi magát kockázatoknak a magasabb életnívó kedvéért, sőt olykor vagyoni biztonságáról is megfélekedve, l'art pour l'art hazardirozik.

Óreg korban a lelki tenzió általában alászáll. Óreg ember az élet küzdelmétől visszavonulva gondtalan és független nyugalom után vágyódik.

* * *

* Russell: Ewige Ziele der Erziehung. Übersetzt von T. Schnabel. Heidelberg 1928.

Nézzük már most közelebbről a két szélső tenzióklasszissal összefüggő lelki sajátságokat. Az alacsony tenziójú klasszis tagjaiban vagy kevés az akció-vágy, vagy ha a vágy megvolna, úgy lelki gátlások miatt nem jöhet létre cselekvő magatartás. Mindkét típus a lét bizonytalanságát a lehetőségig csökkenteni, sorsát mindenképen biztosítani törekszik. Általában a biztosítások alakítása az alacsony tenziójú klasszis jellemzője. (Ezt különösen Adler hangsúlyozta.)

A *kispolgár*-típus igényeit lefokozza. Minthogy nem szereti a felelősséget, szívesen aláveti magát egy-egy erősebb egyéniség vezetésének. Irtózik a körülmények oly változásától, mely őt cselekvő magatartásra kényszerítené. Ösztönszerűleg, bár olykor nem mélyebb meggyőződésből, tiszteli ezért a tekintélyeket és támogatja a meggyökeresedett társadalmi intézményeket, szóval konzervatív. Léte biztonságát gyakran zsugorgató tőkegyűjtéssel fokozza. A nők többségének vonzalma a tetterős, magas tenziójú férfitípushoz a nemi kiválasztáson kívül, bizonyos mértékig, az alacsony tenziójú egyén támasz-keresésével magyarázható.

Ha az akcióra irányuló impulzusokat lelki gátlások fojtják el, az *álmódzó* típusa van előttünk. Eredhetnek ezek a gátlások túlérzékenységből. Az ilyen egyének, ha érzik is körülményeiknek nehezen elviselhető voltát, nem mernek ezen változtatni, mert minden akcióval együttjáró ellenhatás súlyát kétszeresen érzik. Egy részük — az élet slemiljei — a tehetetlenül zsörtölődő, panaszkodó emberek fajtája.

Az *álmódzó* típus elfordul kisebb-nagyobb mértékben a külvilágtól és tevékenységi vágyát magába zárva éli ki, művészeti vágy tudományos munka, műélvezés, bensőségesen átélt vallásosság, aszkétaság, jótékonykodás útján. Általában a művészek többsége is az *álmódzó*ok klasszisába tartozik, akik a valóság nehézségeinek leküzdése helyett játék-világba menekülnek. Azonban szerencséjükre tehetségük van ahhoz, hogy az álmvilágot bizonyos mértékig realitás jellegével felruházva, mások számára gyönyörködtetővé tegyék. Nem volna nehéz például lírikusok munkáiból olyanokat kiválasztani, melyek kifejezik az élet durvaságától féltő ember vágyódását szebb és jobb világ után.

A kimondottan beteg pszichaszteniásokat nem is tekintve, vannak oly túlalacsony tenziósok, akik nem az életre vannak teremtve és a lét örömeiről inkább lemondva, menhelyet keresnek, mely megóvja őket a létért való önálló küzdelemtől. Egyes egyházak (katholikus, buddhista) a kolostorokban állítottak menhelyeket ilyen élettől féltő egyének részére. (Ez persze nem zárja ki, hogy több rendet éppen agilitás és fanatizmus jellemez). A zsidó talmudisták is bizonyos mértékig eltartott rendet képeznek és ezek között is nagyszámban találunk életidegen könyvmolyt, akit még nagyfokú testi gyámoltalanság is karakterizál.

Az élclapok állandó témája a professzor és a paraplí elválhatatlansága, aminek mélyebb értelme az, hogy ezek az alacsony tenziójú egyének félnek a lét még oly csekély bizonytalanságától is, mint az esetleg beálló cső kellemetlensége. Készletben tartják tehát maguknál állandóan a „Sicherung“-ot, esernyő formájában. Deák Ferenc, az óvatos politikus, egyik jellegzetes arcképén karján átvetett felöltővel szerepel. Állítólag ő hozta divatba ezt az előrelátó szokást hazánkban.

Attérve a magas tenziójú klasszis jellegzetességeire, megemlítjük, hogy feltűnően gyakori a *szervező* típus tagjainál a csekély fogékonyság, a szellem absztrakt megnyilvánulásai, például a művészetek iránt. Nem műveletlen és a reális élet finomsága iránt nagyon fogékony ily egyének teljesen képtelenek a művészet emelkedettebb formáit, így a lírát élvezni, általában az „álmodozó“ embertípust értékelni. A jómódúak inkább divatból és tőkebefektetés céljából, semmint lelki szükségletből pártolják a művészeteket.

A véglelet itt a túl magas feszültségre beállítottak csoportja képezi. Jelszavuk, mint Luciferé: Küzdést kívánok, diszharmoniót. A normális bizonytalanságú társadalmi életben nem érzik magukat lelkileg kielégítve. A társadalom számukra egy nagy játszótér, melyet mozgó, átalakuló, nagyobb bizonytalanságú állapotba hozni törekednek. Ha céljaik egyéniek, a nagy *szervezők*, spekulánsok, „gründolók“ kerülnek ki közülök. Ha céljaik ideálisak, úgy a *hősi és apostol típus* extrém alakjaival van dolgunk: fanatikus vallás- és szekta-alakítók, túlfűtött szindikalista és nacionalista, kommunista és fajvédő vezérek, háborús uszítók, a trónuson hódítók. Nem ritkák, mint tudjuk, ilyen hipertenziós egyéneknél a célkitűzések irányváltozásai, sőt végletes megfordulásai is. Ha a túlfűtött hajtóerő sodrába egyik eszme helyébe másik, esetleg az előzővel ellentétes tartalmú kerül, az erő ezt ragadja meg és hajtja megvalósulás felé és az üldözöből az üldözöttek apostola, a szociálista agitátorból nacionalista diktátor, a békeapostolból háborús uszító válik. — Olykor, ha a vezérnek sikerült megvalósítani egy új társadalmi berendezkedést, ő maga az új *rendbe* beleilleszkedni nem tud, mert hisz neki a diszharmonia az eleme és elégedetlen ellenzékét alkot. — Van olyan kispolgári egyének is, akik a normális, kicsiny bizonytalanságú polgári miliőben nem tudnak jól elhelyezkedni, izgága duhajkodók. Ezek akárhányszor háborúban, lelki habitusoknak megfelelő bizonytalanságú létfeltételek mellett, mint vállalkozószellemű, vitéz katonák tűnnek ki. Találunk a költők és művészek között is magas tenziójú hősi és apostoltípusúakat. Ezek nem elégednek meg a világ rosszaságának elpanaszolásával, hanem művészi tehetségüket az aktív propaganda szolgálatába állítják, sőt olykor személyes példaadással is lelkesítik a tömegeket. Gondoljunk Petőfi, vagy Körner költészetére, életére, halálára, Daurmier maró politikai karrikatúráira és küzdelmeire, Verescsagin

csataképeire, napjainkban Upton Sinclair szocialista propaganda-regényeire.

A filozófusok egész sora foglalkozott a tevékeny, vagy a szemlélődő élet előnyeivel, az aktív és a passzív embertípussal. Őket azonban rendesen etikai értékelések vezették abban, hogy egyik vagy másik irányban állást foglaljanak. Minthogy mi itt a fenomenológiai leírás álláspontjára helyezkedtünk, ezek a meg-gondolások tárgykörünkön kívül esnek.* Általában a passzivitást hirdető pesszimista tanok az alacsony tenzióknak, a voluntarista és romantikus irányok a magas tenzióknak felelnének meg. Azonban gyakran szerepelnek kontraszthatások. Ha az alacsony tenziójú egyén tetterős ideális-ént alkot magának, úgy ez filozófiai felfogásában is kifejezésre juthat. (Pl. Nietzsche-nél.)

* * *

A lét bizonytalanságainak változásaihoz a normális psziche nagy mértékben tud alkalmazkodni, feltéve hogy a változás eléggé fokozatosan megy végbe és van idő az alkalmazkodásra. Amint a légnyomás-változás okozta testi zavarok túristáknál, bűvároknál akkor a legerősebbek, ha hirtelen következnek be, úgy a lét bizonytalanságának változásai is akkor váltanak ki erősebb reakciót, ha átmenet nélkül érik a pszichét. A hirtelen anyagi romlás és a létnek megfelelően fokozott bizonytalansága sokkal nagyobb fokú kétségbeesést szokott kiváltani, mintha ugyanolyan fokú elszegényedés lassan megy végbe. A bizonytalanság ily felszökései a gyengébb tenzióra beállított egyént öngyilkosságba sodorhatják. Kiterjedt, nagyarányú gazdasági krízisek olykor valóságos öngyilkossági járványokat válthatnak ki. De a megfordított jelenség, a lét stabilitásának hirtelen fokozódása vagy a tevékenységi kör hirtelen erős szűkülése is okozhat zavarokat. Akárhány magas tenziójú, tevékeny, akadályok legyőzéséhez szokott ember öregedő korában, anyagi gondoktól mentesen is, görcsösen ragaszkodik működési köréhez, mert érzi, hogy nyugalomba kényszerítve, a tétlenség gyorsan felőrölné lelki és testi erőit. A hirtelen meggazdagodás sem hozza meg olykor a várt boldogságot. Lafontaine foltozó vargája, aki visszaviszi a tőkepénzesnek száz tallérját, hogy visszacserezze víg daloló kedvét, csak mesealak ugyan, de érezzük a mesének lélektani igazságát.

Az emberek lelki tenziójának vannak elszigetelt és periódikusan visszatérő ingadozásai. Janet az alvást és az ébrenlétet mint a szellemi nívó nagy, szabályos oszcillációit írja le. Ilyen ingadozásoknak tekinti még a kifáradás és a pihenés, a szenvedélyek felfokozódása és alászállása jelenségeit, melyekhez a

* Ez irányban tájékoztatást nyújt: Elsa Stechert, Der aktive und passive Menschentypus in neuerer Philosophie und Mystik. Dessau 1926.

patológiás jelenségek egész sora csatlakozik. Ezekhez mi a társadalmi magatartásra vonatkozó néhány megfigyelést kívánunk hozzáfűzni.

Az alacsony lelki tenzióra beállított filiszternél is bekövetkezik időnként tenzió-növekedés. A különben rendes ember ilyenkor „kirúg a hámból” és némi alkoholos, esetleg nemi excesszusok után tér vissza a rendes kerékvágásba. Ezek a kihágások olykor periódikusak s a periódusok gyakran bérfizetés idejével esnek össze, mikor is a zsebben érzett szokatlan nagyságú pénzüsszeg dagasztja az önérzetet.

Utazók munkáiban gyakran olvashatunk ültetvényeken dolgozó négerék vagy kínai kulik körében dülő játékszenvedélyről. A nyomorult emberek keserves munkával szerzett utolsó garasait, sőt ruházatukat képesek kockára tenni. Világos, hogy a *monoton* munkában robotoló páriák a játékban bizonytalansági szükségletüket elégítik ki. Minél egyhangúbb a munka, annál hazárdabb a játék. Ebbe a körbe vágó jelenségek a magyar parasztleányok szokványos koresmi verekedései. A tipikus amerikai izgalmas cowboy és detektívfilmek, szenzációs sportmérkőzések, rekordimádás, a túlfeszített gépies munkában elfásult és kimerültségtől izgatott emberek tenziókielési eszközei. A tömegeket időnként felkorbácsoló háborus düh alapja is részben ilyen nagyobb bizonytalanság után való vágyódás.

Azok között a tényezők között, melyek a tenzióra hatással vannak, érdekes szerepe van a ruházatnak. Ha az egyén olyan kasztnak az egyenruháját, vagy jelmezét ölti magára, melyet magas tenzió jellemez, úgy öntudatlanul is beállítódik ennek a kasztnak a szellemébe. A katonai uniformis, a beléje bujtatott békés filiszterben is némi „schneidig“-ságot ébreszt. Ellenben a papi, vagy szerzetesi ruha, hacsak nem a hit terjesztéséről, vagy védelméről van szó, nem harmonizál a magas tenziójú tevékenységgel. Papi személyek úzérkedése vagy erőszakos magatartása rendszeren ellenszenvet vált ki.

Már Goethe tárgyalta színtanában a spektrum vörös vége felé eső színeknek élénkítő, tehát tenzió-fokozó, a kék felé eső színek megnyugtató hatását. Zárt terek (pl. kolostor-cella) a lelket is magába zárják, a tenziót csökkentik, nyitott helyek cselekvésre, mozgásra indítanak. De legfeltűnőbb a zene hatása a lelki tenzióra. A tüzes induló új lelket önt az elcsigázott csapathoz; a templomi kórus elnyújtott litániái a pszichét magába-mélyedt passzivitásra hangolják.

A narkotizáló szerek egy része a tenziót időlegesen felfokozza, innen ered az alkohol bátorító, vigasztaló hatása nagy bizonytalanságú helyzetekben. Más anyagok inkább a külvilág bizonytalanságát rejtik el; ez az eset pl. ópiummámornál.

A kóros lelki élet tünetnyeivel nem kívánunk részletesen foglalkozni. Csak megemlítjük, hogy a lelki betegséget Richet tenzió-súlyedésnek tekinti, mely azáltal jön létre, hogy a pszichikai energia a magasabbrendű lelki tendenciáktól elhúzódik és ezek helyett az alacsonyabbrendűeket hozza erősebb működésbe. Freud és Adler elméletei szerint a neurózisok úgy jönnek létre, hogy az egyén normális cselekvőképességét helytelen gondolat-képződmények, komplexumok fékezik le. Ezek a komplexumok, melyek Freud szerint szexuális eredetűek, míg Adler szerint az egyén kielégületlen érvényesülési törekvéséből erednek, a szerzők által kiépített módszerekkel megszüntethetők, mire a beteg visszanyeri normális lelki tenzióját. Megjegyezzük, hogy Freud elméletének energetikai megalapozása ellen (libidó-elmélet) ugyanaz a kifogás hozható fel, melyet fentebb Richet energia-fogalmával szemben alkalmaztunk.

Annai bizonyos, hogy a neurotikus elveszíti érzékét annak helyes értékelése iránt, hogy saját képességei mennyire alkalmasak a lét bizonytalanságainak és veszedelmeinek leküzdésére. Vagy magát ítéli túlgyenségenek, vagy a körülményeket túlzottan és ijesztően veszedelmeseknek.

* * *

Vonjuk le, most már egészen vázlatosan meggondolásainknak néhány társadalom- és tömeglélektani konzekvenciáját.

Szemlét tartva a népek és népfajok között, megállapíthatjuk, hogy ezek átlagos lelki tenzió tekintetében gyakran igen szembevető eltéréseket mutatnak. (Pl. hindu és angolszász psziche.) Az alacsony tenziójú népek inkább ragaszkodnak ma is a nyugodt és kezdetlegesebb módon űzött őstermeléshez. A magas tenziójú népek ellenben, a hajdani hadakozók, hódítók (hacsak tetterejük közben meg nem tört) manapság a indusztrializmus és a kapitalizmus főhordozói. A népek lelki tenziójára, a termelés módja mellett a történelmi magatartásból és a népművészet jellegéből (zene, tánc) vonhatunk következtetéseket.

Érdekes volna a vallásoknak és a néplélek tenziójának kölcsönhatásait felderíteni. Itt is csak pár megjegyzésre szorítkozunk. A lemondást hirdető buddhista, brahman tanok az alacsony tenziójú közép- és délázsiai fajok lelki habitusának felelnek meg, míg pl. a mohammedanizmus a harcias és kalmárkodó, magas tenziójú arab törzsek lelki alkatára van szabva. Érdekes ugyanazon vallás életforma-alakulásait figyelemmel kísérni, amint híveinek tenziójellege átalakul. Egészen más volt az a kereszténység, mely a legázolt deprimált római rabszolgák osztályharc-fegyverének, a passzív rezisztenciának volt a foglalata, mint az a hit, mely néhány évszázad múlva a lovagok fegyvereit vezette győzelemre. Egészen más jellegű az alacsony tenziójú orosz-muzsik és a lelki túlfeszültségben élő amerikai munkás kereszt-

tény hite. De nemcsak a hívek lelki alkata befolyásolja a vallást, hanem fordítva is lehet. Így a magasabb erkölcsi nivón álló vallás felvétele a néplélekre ismételtén volt pacifizáló, tenzió-csökkentő hatással.

A népek lelki tenziójának az államok kialakulásában is szerepe van. A primitív népek között, melyek nagyrészt vérségi kapcsolatok alapján alkotnak csoportokat, az alacsonyabb tenziójú békés fajták megtelepedve, földműveléssel és helyhez kötött állattenyésztéssel, a magas tenziójú harciasok vadászattal és rablókalándokkal foglalkoznak. A szociológusok csaknem általánosan elfogadták a mai értelemben vett állam keletkezésének azt az elméletét, hogy a magasabb tenziójú harcias faj leigazza az alacsonyabb tenziójú földművelőt. Az előbbi képezi a védelem feladatát vállaló és eltartott nemességet, az utóbbi a dolgozó parasztságot.*

Ilyenfajta államalakulásokat manapság már kevésbé figyelhetünk meg, ellenben észlelhetjük különböző tenziójú fajok együttélését ugyanazon a területen. Ilyenkor a stabilisabb pályákat, mint őstermelés, közigazgatás, az alacsonyabb tenziójú fajok, míg a kereskedelmi és ipari vállalkozást a magasabb tenziójú fajok foglalják le maguknak. (Persze az is előfordul, hogy uralmi szempontból a közigazgatást is a magasabb tenziójú faj sajátítja ki.) Természetes megoszlási egyensúly jön így létre normális viszonyok között. Minthogy azonban a szabad pályák — aki mer, az nyer elvnek megfelelően — nagyobb anyagi jólétet és vagyonosodást szoktak eredményezni, az egyik réteg gazdasági emelkedése felkelti a stagnáló réteg irigységét, ami társadalmi harcok kiindulópontja lehet.

Míg primitív stádiumban a magas tenzió mindig a nép harciasságában jut kifejezésre, addig manapság ez a sajátság a termelés és a forgalom fokozásában, hatalmas gyáripár, mezőgazdasági és bányászati nagyipar kialakításában, világkereskedelem szervezésében is kifejezésre juthat. A magas tenzióval nem mindig jár tehát együtt a harciasság. Ellenben vannak alacsony tenziójú agrikultúr népek, melyek védekező háborúban mint vitéz katonák szereztek maguknak tiszteletet.

A társadalmi osztályok formálódásában, átalakulásában és jellegének kialakulásában is fontos szerepet játszik a lelki tenzió és a lét stabilitásának viszonya. A munkásosztályt illetőleg a letűnt idők rabszolga-állapota, melynél az emberek sokasága vágyaira való tekintet nélkül más emberek önkényének volt kiszolgáltatva, tűrhetetlen bizonytalanságú létforma volt, melynek szükségszerűen el kellett tűnnie, míhelyt a termelési viszonyok fejlődése ezt lehetővé tette. A röghöz kötött jobbjágy-állapot viszont alacsony életstandardot nyújtó, túlstabil állapot volt, mely a lelki feszültségnek nem nyújthatott elég kiélési teret. Nem

* Gumplövicz és Oppenheimer elmélete. L. Oppenheimer: Der Staat.

felelhetett meg tehát a fokozódó termelési-iram szükségleteinek. A bér munkás-állapot civilizált államokban az előzőkhöz képest magasabb életnívót enged meg, ellenben ismét túlságos bizonytalanságú a gyakori és kiterjedt ipari krízisek okozta munkanélküliség miatt.

A középosztály tagjai lelki tenziójuknak, olykor tradícióiknak megfelelően a nagyobb stabilitású hivatalnoki és a kisebb biztonságú, de nagyobb kereseti lehetőségeket nyújtó szabad pályák között oszlanak meg. Egyes foglalkozási ágakon belül olykor mindkét lehetőség is kialakul. Pl. mérnök, orvos lehet önálló, vagy alkalmazott, esetleg a kettő együtt is. Különösen rossz gazdasági viszonyok mellett, mikor tehát az élet bizonytalansága fokozódik, részesülnek előnyben a kötött pályák.

A felső osztály (öröklött nagy vagyonok, privilégiumok tulajdonosai) körében olyan jelenségeket tapasztalunk, melyek nagymértékben megerősítik a játékról vallott felfogásunkat. Az ilyen kiváltságos osztályok tagjainak egzisztenciája erősen stabilis, nagyon kicsiny bizonytalanságú. Hasonló helyzetben vannak, mint a gyermekek, nem kell saját létfenntartásukról gondoskodniuk. A túlgondtalanságból eredő spleen kellemetlensége ellen ők is sokszor a játék útján védekeznek. Megtalálható ennél az osztállynál a nagystílű szerencsejáték, a bravúros, olykor életveszélyes sportolás, romantikus becsületügyi kódex, hajdanta veszedelmes kard- és pisztolypárbajokkal stb.

A történelem tanúsága szerint a népek, fajok lelki tenziója nem állandó. Eltekintve bizonyos elszigetelt fellobbanásoktól — amilyent a háborús láz kitörésében láttunk — általában a civilizáció emelkedésével a kalandvágy is csökkenni szokott és a nép beleéli magát a nagyobb stabilitású állapotba. Spengler elméletét az egyének és a népek életperiódusainak analógiájáról tényleg sokban igazolja a történelem. Látjuk, hogy népek, fajok életében is vannak magas tenzióra mutató erős aktivitású korszakok, melyeket stagnálás időszakai váltanak fel. Vannak népek, melyek egy darabig dominálót szerepet játszanak a történelem színpadán, míg később csak jelentéktelen statisztaként vannak jelen, vagy teljesen eltűnnek onnan. Míg azonban az egyén öregségének a halál véget vet, a fajok életében nincs kizárva a regeneráció lehetősége.

A tömegek lelki életében is tapasztalunk az akcióképesség, a tenzió és a lét stabilitásának megítélésében mutatkozó rendellenességeket. Így győztes hadseregek, vagy forradalmi tömegek gyakran estek első sikerek után euforiás öntúlbecsülésbe. Saját akcióképességüket megsokszorozva látták, az ellenállást lebecsülték és megfélemedkezve az eredmények kellő biztosításáról, az ellenakció feltámadásának áldozatul estek. Ha viszont a társadalom keretében olyan mozgalmak mutatkoznak, melyek a társadalmi berendezkedések hirtelen, gyökeres átalakítását célozzák, a tömegek, az átalakulással járó erősen fokozódó bizony-

talanságtól tartván, valóságos neurotikus rettegés állapotába juthatnak. Ilyenkor a lét stabilitásának biztosítása céljából olyan archaikus színezetű erőszakos kormányformákat is elviselnek, amilyeneket normális viszonyok között nem volnának hajlandók megtűrni.

Ha a normális ember létének a megfelelő életnívó mellett való stabilizálódását várja, ez a remény kellemes érzelmekkel jár együtt. Ezek a kellemes érzések arra mutatnak, hogy valamely *öszön* sarkalja az embert a lét körülményeinek folytonos stabilizálására, életnívóját és létét fenyegető bizonytalanságok állandó kiküszöbölésére. Az ember a természettel állandó küzdelemben van, hogy annak rá nézve veszedelmes erőt megfékezze és így létének stabilitását fokozza. Ebben a küzdelemben legfőbb fegyvere a tudás. Bár a tudomány a saját öncélú életét éli, eredete kétségtelenül praktikus és a létért vívott küzdelem szempontjából igaz van Comtenak, vagy Ostwaldnak, hogy a tudomány egyik célja a jövő események megjósolása, másszóval: a lét bizonytalanságának csökkentése. Az ember erkölcsi érzéke is úgy ítél, hogy a társadalmi egységek (család, haza, emberiség) létének biztonságát növelő cselekedetek és intézmények szépek, dicséretesek, pozitív értékűek. A civilizáció tehát a lét stabilizálásán munkálkodik. Másrészt azonban a társadalom a lét túldetermináltságát súlyos tehernek érzi. A létét fenyegető veszedelmek fokozatos kiküszöbölése mellett még elég akciósabadságot kíván lelki tenziója kiélésére. A racionalizmus túltengése idején megjelennek és sikereket érnek el az individualizmus apostolai. Bármily ideális elveken alapuljon is valamely társadalmi rendszer, ha az ember szabad tevékenységvágyára tekintettel nincsen, az a társadalmat nem boldogíthatja.

E dolgozatban kimerítő tárgyalás helyett az óriási témakör problémáira inkább csak rámutathattunk. Mégis úgy gondoljuk: demonstráltuk a tenzió fogalmának hasznosságát nemcsak az egyéni, hanem a társadalmi lélektan területén is.*

---

* A dolgozat szerzőnek a Magyar Psych. Társ. 1930. decemberi ülésén tartott előadását tartalmazza rövidített alakban.

A kórosan fokozott képzelet főokáról.

Irta: FÜLÖP ISTVÁN.

Egy előző, az elmefogyatékoság eredetét kutató dolgozatomban (A képzelet és hazugság viszonyáról... Magy. Psychol. Szemle 1929. 3/4.) jutottam arra a következtetésre, hogy a kórosan fokozott képzeletet kell az elmefogyatékoság okának tekinteni. Ugyanakkor az emberi képzelet fajtáit is vizsgáltam és a talált négyféle fő képzeletformát négy alkatilag egymástól jól elkülöníthető embercsoportra láttam külön-külön jellemzőnek. Az akkor volt gondolatokat, a szükségesnek mutatókzó simítások elvégzése után, azóta továbbépítettem s eközben láttam hozzá ahhoz, hogy magát az elmefogyatékoságot közvetlenül kiváltó fokozott képzelet mélyebb okát s így az elmefogyatékoság végső gyökeireit is megkeressem. Ebben a munkában vetődött fel az a gondolat, hogy az emberi alkatokat összeadó testi és lelki tulajdonságok nemcsak az egyes emberre, hanem egyben a fajra is jellemző jegyek és hogy míg egyes alkattípusok az emberi faj egészséges, addig mások az emberi fajta csökkent életértékű képviselői. Ezen csoportok közül kettőről úgy vélem, hogy az ezekbe tartozó egyének csökkent faji életképességük s azóta egy más helyen (Egységes alkatrendszer. Bp. 1931.) ezen életképességcsökkenés testi meg lelki jegyeit is megkíséreltem részletezni. Eközben azt találtam, hogy a csökkent-értékűek két csoportjába tartozókat, lelkileg, állandóan a teljes faji életképességet jelentő schizophrénia veszélye fenyegeti. Hogy ezt a veszélyt elkerülhessék, a természet arra törekedett, hogy az ilyen egyének valamiféleképpen kompenzálhassák testi és lelki fogyatékoságukat. E két veszélyeztetett alkatcsoportba tartozó egyénekre jellemző lelki fogyatkozások legfontosabbikának ez egyéneknek érzelmekben való nagyfokú gyengességét véltem felismerni. E tulajdonságnak, az „érzelemgyengesség“-nek nagyfokú életértékcsökkentő hatását már csak amiatt is könnyen beláthatjuk, mert tudjuk, hogy az élet tulajdonképpen nem más, mint cselekvés. Mivel pedig tevékenykedni csak érzelmi állásfoglalás után lehetséges, azt, akinek nincsenek a tevékenységet lehetővé tevő érzelmei, teljes joggal csökkent életértékűnek lehet

tekinteni. Mostani gondolatmenetem itt kapcsolódik össze a kiindulópontnak tekintett, az elmefogyatékoság eredetét kutató dolgozatomban foglaltakkal, mert úgy vélem, hogy a fokozott képzeletük miatt elmefogyatékosá váló emberek is tulajdonképpen ezen két fajilag csökkent-értékű csoport tagjai, vagyis érzelemgyenge egyének, akiknek fokozott képzeletét az életképességüket kisebbitő érzelemgyengeség — mint kompenzációt — hozza létre. Az ebbe a két csoportba tartozó egyéneknek a képzelettel való kompenzálás más és más módon válik hasznára. Hogy azonban ezeket a módokat és lehetőségeket ismertessem, előbb magát az érzelemgyengeség fogalmát kell tisztáznom.

*
*
*

Hogy ezt elvégezhessem, mégelőbbre kell kerülni a legelsőnek is az érzelemmel, valamint az érzelemre vonatkozó elméletekkel kell foglalkoznom. Ezt illetően, azt hiszem, felesleges az összes eddig ismertetett érzelemelméleteket részleteznem, hanem az is elegendő, ha azt vizsgálom, vajjon az eddigi elméletek meg-egyeznek-e egymással vagy ha nem, akkor miben és hogyan mondanak ellent egymásnak? Így azt találjuk, hogy az eddigi elméletek ugyancsak ellentmondóak és a kialakult vita a körül forog, miszerint az érzelem testi jelenség-e, vagy — mint ahogy ezt mások vélik — értelmi elmeműködés eredménye? Többek közt Aristoteles, Descartes, Spinoza, Malebranche, Henle, Lotze, Meynert, James, Lange és Störing azt vallják ugyanis, hogy az érzelem testi jelenség, míg velük szemben Oppenheimer, Wundt, Herbart, Ziehen, Pikler, Fite, Meyer állanak, akik nem hajlandók az érzelmeket testi megnyilvánulásnak tekinteni, hanem ellenkezőleg úgy vélik, hogy az érzelmeik értelmi elmeműködés, tehát lelki tevékenység kapcsán jönnek létre. Amint ebből a rövid áttekintésből is láthatjuk, a kutatók eddig ebben a kérdésben még nem jutottak egységes eredményre s így a mai nézetek egyikével sem lehet — megfelelő érzelemelmélet híján — az érzelemgyengeség fogalmához közelebb kerülni. Hogy kitűzött célomat az adott nehézségek ellenére mégis elérhessem — az érzelemgyengeség fogalmát megvilágítandó — kénytelen vagyok egy, az előbbi ellentmondásokat talán megoldó, új érzelemelméletet felállítani.

Ugy látom ugyanis, hogy az eddigi érzelemelméletek közötti nagy ellentmondás legfőbb oka az, hogy az eddigi kutatók az általuk megfigyelt érzelemféleséget az összemberiség egységes és mindenkire egyformán jellemző tulajdonságának tekintették és nem vették figyelembe az egyes emberféleségek közötti nagy és magát az érzelmi életet is illető eltéréseket. Pedig tudjuk, hogy az emberek nem egyfélék. A sokféle ember, mint ahogyan ezt másutt már bővebben is kifejtettem (Egységes alkatrendszer. Bp. 1931.) szerintem négy nagy alkatcsoportba osztható, me-

Iyekbe tartozó egyének egymástól — a legtöbb vonatkozásban — eltérően viselkednek. Ez a négyes csoportosítás, az *a)*, *b)*, *c)* és *d)* csoportra való beosztás — úgy láttam — az érzelmek szempontjából is kívánatos, mert az „inkább az életfolyamat zökkenőmentes biztosítását, utódok nemzését, felnevelését és életképessé tételét“ szolgáló *a)* típusú egyénekre egy egészen másféle érzelmi reakciósmód jellemző, mint az „élet tartalmi lényegének összegzésére és tudatosítására született“ *b)* típusúakra, ugyanakkor, amikor a köztük lévő átmenetet alkotó *c)* és *d)* típusú emberekre együttesen megint egy más, egy harmadik-reakciósféleség karakterisztikus.

*
*
*

E három általam felvett érzelmféleség közül elsősorban is arról szólok, melyet megfigyelve juthattak Aristoteles és követői arra a meggyőződésre, hogy az érzelem testi jelenség és amelyet én „valódi érzelmenek“ óhajtanék elnevezni. Hogy ezt megérthessük, el kell ismernünk, hogy a rátörő világgal és az így felvetődött ezernyi kérdéssel szembeállított egyén annál inkább életképes, minél gyorsabban és minél helyesebben tud az így feladott kérdésekre válaszolni, vagyis akkor, ha válaszcsелеkedetei minél helyesebbek. Megfigyeléseim szerint ilyen abszolút jó válaszcsелеkedeteket csak a fajilag zavartalanul életképes *a)* típusú egyéneknél lehet találni és ezeknek létrehozója nem más, mint az említett valódi érzelem. Ugy gondolom azonban, hogy az egész hibátlan válaszcsелеkedeteket lehetővé tevő valódi érzelem nem valamiféle érzetféleség és nem testi megnyilvánulás, hanem valami egészen más.

A valódi érzelem lényegét legjobban a következő párhuzammal tudnám megvilágítani. Én a valódi érzelmet ugyanúgy nem tartom minden emberrel együttjáró tulajdonságnak, mint ahogyan a mágnesség sem okvetlen, minden esetben meglévő tulajdonsága a vasnak. Az emberi tulajdonságok többletének sem tartom, mint ahogyan két egyébként teljesen azonos vasdarab sem különbözik egymástól semmi mennyiségben azért, mert az egyik mágneses természetű s a másik nem. A valódi érzelem nem okvetlen velejárá tulajdonsága és nem mennyiségi többlete az embernek, hanem pozitív vagy negatív előjele, melynek megfelelően az egyén bizonyos életmegnyilvánulásokat ellök magától, míg másokhoz vonzódik, mint ahogy a mágneses vas is taszító vagy vonzó hatással van a hozzá közelített fémdarabokra. A vasdarab mágnessége a mágnesezett vas molekuláris elrendeződésében leli magyarázatát. A valódi érzelem is egy ilyen benső molekuláris elrendeződése az *a)* típusú egyénnek, akinek ez az állandóan egyirányhoz való vonzódása és az ettől eltérőtől való elfordulása ugyanolyan biztosan állandó irányt ad az életben, mint ahogyan a mágnesűt

sem engedi kitérni állandó helyzetéből a földmágnesség irányt-
szabó hatása.

Ez az így megtartott állandó egyirány tagadhatatlan leg-
fontosabb biztosítéka az ilyen a) típusú egyén sértetlen faji élet-
képességének. Ez vezeti ugyanis az ilyen pillanatok alatt a leg-
helyénvalóbb válaszcsелеkedetre. Mert ez ugyanúgy választ az
adott befolyásra lehető összes válaszcsелеkedetek közt, mint aho-
gyan a mágnespatkó is, amely pillanatok alatt magához rántja
azt az üvegyöngyök közé keveredett sörétszemet, melyet más-
kép csak esetleg és csupán nagy munkával lehetne köztük meg-
találni. A valódi érzelmre — a pillanatok alatt eldülő szere-
tetre és gyűlöletre — annyira jellemző ez a ráismerő tulajdon-
ság, hogy nemcsoda, ha Scheler a szeretetet a megismerés egy
eszközének tekintette.

A valódi érzelmnek bizonyos testiességet kölcsönöz ez a
spontaneitás és részben ez okozta, hogy egyes, az ilyen érzelmi
megnyilvánulásokat figyelő és általánosító kutatók a valódi érze-
lemben érzetféléseget, egy különálló testi jelenséget véltek fel-
fedezni. Megerősítette őket ebben a nézetükben az is, hogy ez,
a világ dolgaiban egy-egy esetben már döntött valódi érze-
lem olyan, mint: „Az izzó szén, mindig ott van az ember véré-
ben, ott ég örökké, sokáig, évek múltán sem lehet könnyen
elfojtani.“ Dosztojevskij ezen jellemzése is mutatja, hogy a
valódi érzelmhez mennyi testi velejárót érez az ember, de
ezeket megfogni, úgy hiszem, soha nem sikerül majd, mert az
ezek közül megmérhetőek úgy viszonylanak magához a valódi
érzelmhez, mint ahogyan a letört és szétszórt ágak meg fale-
velek a már elszárgult viharhoz. Ezeket a testi tüneteket csak
akkor lehet helyesen értelmezni, ha elgondoljuk, hogy a valódi
érzelem, mint az egész szervezetben támadó elementáris reakció,
egyszerre van ott mindenütt: a bőrben, a csontokban és az
izmokban stb., hiszen a megrettenő ember sem csak a testével,
vagy a lelkével, hanem egész valójával ugrik vissza a veszedel-
em útjából. Eszerint tehát a valódi érzelm nem más, mint az
egész szervezet általános és elemi reakciója, az egyénnek a
világgal szemben felvett, az életérdek parancsolta frontja. Nem
új vagy valamilyen a többitől különálló, azokkal egyenértékű
részelenség, hanem az egyént alkotó részek csatarendje, vagy
ölelő karja: az egyénre hatott ingerekre adott helyes válasz.

Hogy a későbbiekben minél jobban megérthessük egy-
más, már itt hangoztatom, hogy a valódi érzelmek minden
értelmi megfontolás, meggondolás nélkül zajlanak le. Hogy
azonban az így, az értelem befolyása nélkül létrejött döntések
mégis értékesek, elegendőnek tartom ismét Dosztojevskijt
idézni, aki szerint: „Az úgynevezett ostobaságokra (tisztán csak
valódi érzelmen alapuló, a felületes szemlélő előtt rejtve maradt
értelmű, látszólagos indokolatlanságuk ellenére is helyes válasz-
csелеkedetekre) nagy szükség van itt a földön.“

Ilyen tisztán *a)* típusú egyén, sajnos, olyan kevés van, hogy a valódi érzelmre és egy ezekkel élő emberre nem oly könnyű jellemző példát találni. Az általam megfigyelt ilyen egyéneknél, mint példa, jóval értékesebb Turgenyevé, aki egyik hősével a következő vallomást téteti: „Elvek (meggondolások, értelmi határozatok) egyáltalán nincsenek, de igenis vannak érzelmek. Itt vagyok pl. én, én a tagadókhöz csatlakozom az érzéseimnél fogva, nekem kellemes tagadni. Így van alkotva az agyvelőm.“ Ez az eset szépen mutatja a valódi érzélemmel élő, az egész életében ezután igazodó, más okot nem kereső egyént, akit ez a veleszületett belső elrendeződés tart állandóan egyirányban. Az ilyen egyén mindig a neki megszabott formákban él, az illetet nem zavarják meggondolások, hanem szabadon teljesíti mindazon életparancsokat, melyekért a faj törvényei életrehívták. Sok más eseten kívül, szerintem, ez az előbb idézet is azt igazolja, hogy a *többféle közt van egy úgynevezett valódi érzelem is, egy olyan, amely minden meggondolástól, értelmi működéstől mentes. Ez a valódi érzelem nem új életjelenség, nem testi megnyilvánulás vagy érzetfésülés, hanem inkább azt hiszem, hogy egy az a) típusú egyének zavartalan életlehetőségét biztosító általános reakció, mely mint ilyen nem más, mint a meglévő részjelenségek szükséges rendje.*

* * *

A valódi érzelem és az ennek irányításával élő *a)* típusú egyén életképessége egyik okának megismerése után könnyen válik érthetővé, hogy miért tartom csökkent életképességűeknek a valódi érzélemmel nem rendelkező, *c)* és *d)* típusú egyéneket. Azért, mert ezeknél azt találjuk, hogy a világ rájuk törő ezernyi ingerére csak lassan, vagy pedig egyáltalán nem tudnak az életérdeküknek megfelelő válaszreakciókkal reagálni. Ha a *c)* és *d)* típusú egyéneket a rájuk ható, tőlük választ — igenlést, vagy tagadást — váró behatások pillanatában vizsgáljuk meg, akkor azt találjuk, hogy ezek a válaszreakciók egyéni lehetőségeik leginkább esetben hasonlítanak az *a)* típusú egyéneknél már a behatás pillanatában létrejövő és elhatározó erejű reakciókhoz. A *c)* és *d)* típusú egyének válaszreakciói lassan, csak bizonyos időre, nagyon súlyos esetben — schizophrénia — egyáltalán nem jönnek létre s a kialakult „elhatározás“ ereje gyenge, szinte semmis, s egy más lehető megoldással legtöbbször könnyen felcserélhető. Szemben a valódi érzelem választóvízként ható erejével, az ilyen csökkent életképességű egyének nem azonnal és jól, hanem csak lassan és bizonytalanul foglalnak állást, így helyezkednek el érzelmileg, ami, reakciókészségüket, valamint téves voltát idézve elő, könnyen érthető, hogy életképesség-összeesést okoz. Az ilyen egyének nem az életakarát képviselői, hanem csupán az élettől idegen egyes szempontok szóvivői, akiknek lelkében minden tettük előtt egy szabályos törvény-

széki, parlamenti tárgyalás zajlik le és a döntés, ha ugyan egyáltalán bekövetkezhet, csak a különféle érvek mérlegelése után történik meg.

A megfelelő válaszselekedetek hiánya következtében létrejött életképességszökkenés többféle módon pusztíthatja ki — ha előbb nem, utódaiban — a *c)* és *d)* típusú egyéneket. Amint az efféle lelkeség végállapota, a schizophrénia is mutatja, a csökentéletképességű egyént legelsősorban is önmaga tapossa el, mert az önmagával túlzottan bibelődő, a túltengő önismeretű egyén nem él kifelé, hanem csak önmagának, tehát vegetál csupán. Akik azonban mégis kifelé élnek közülük, azok is a megkívántnál lassabb, eredménytelen tempóban élnek, vagyis úgy, hogy ha nem az egyén önmaga, akkor az élet zárja le előttük az utakat, mert nem várhatja meg az ilyenek lassú és bizonytalan cselekedeteit. Hanem elhagyva őket, azokat viszi magával, akik életképesek, vagy — mint ahogy még ki fog derülni — azokat, akik az életképességszökkenésüket jól tudták kompenzálni.

Tisztán életképes egyén az emberi fajta mai állapotában vajmi kevés van s hogy az emberek zöme mégis élhessen, hogy a nagyon súlyos testi-lelki zsákutcából valahogyan kikerülhessen, kompenzálni kényszerül. Az így életrehívott kompenzációknak több fajtája van. Most egyelőre — eredeti feladatomban megfelelően — csak az érzelemgyengeség egyik kompenzációs módjáról akarok szólni, a fokozott képzeletről, melynek előnyeit és veszedelmeit ismertetve jutunk majd el az eredetileg feladott kérdés megoldásához, hogy mi az oka a fokozott képzeletnek, illetve az emiatt keletkező elmefogyatékoságnak.

Az érzelemgyenge egyéneket megfigyelve azt látjuk, hogy a különféle behatások csak olyan gyenge hullámozást keltenek bennük, mint amilyeneket a víz felett bogarászó fecskemadár támaszt, amikor azt — szárnyával megérintve — felbodorozza. Ennyi hullámozás nem indíték, nem élet. Aki csak ennyire érez, az nem cselekszik. Hogy mégis élhessen a véglegesen még el nem zárkózott ilyen egyén, kompenzál és a dolgok természete szerint kétféleképpen. Vagy úgy, hogy meglévő, gyengénható, hamar-kimerülő ingereit állandóan változtatja, mint ahogy ezt az elmefogyatékos teszi, vagy pedig úgy, hogy egy-egy már kiváltódott érzelemfoszlányát erőben felfokozza, hogy így feltranszformálva, most már biztosabban fordulhasson hozzá erőteljes cselekedetért, ahogyan ezt a paranoid egyének szokták. Mindegy, hogy a kettő közül melyiket választja az erre kényszerített egyén, mert ha sikerült, mindkettő jól hat, ha pedig nem, akkor mindkettő egyformán veszedelmes. Mindkét megoldásmódnak egy rúgója van s ez a kórosan fokozott képzelet.

Már Dosztojevskij is látta, hogy az ilyen egyének érzelem-szerű megnyilvánulásainak legfontosabb jellemzője, hogy ez „képzeletindította“ valami. A *c)* és *d)* típusú egyének nem önmaguk szeretnek és gyűlölnék, hanem az önmagukban támadt

eféle érzelmfoszlányokból a képzeletünkkel kialakított fogalmakat szeretik vagy gyűlölik valamiben s ez annyira jellemző, hogy „a dolgok fogalmába való szeretetet“ már a biblia is megemlíti. Az eféle fogalmak kialakításakor támadó elméműködés, az értékelés, vezette a kutatókat akkor, amikor egy részük arra az álláspontra helyezkedett, miszerint az érzelem értelmi elméműködés eredménye. Ha ez a tétel nem is áll meg általánosságában, kétségtelen, hogy a valódi érzelmen kívül létező érzelmi reakciómódok egyike valóban ilyen értelmi működés kapcsán jön létre. Ezen elméműködésnek az a lényege, hogy a megfelelő válaszcselekedet eldöntésekor előbb értékelő viszonyba kerülnek egymással az összes lehetségesek, amelyeknek nem az élet gyakran értelmetlennek látszó parancsa az alapja, hanem valami hasznossági, kellemességi elv. Az így reagáló egyének pl. nem spontán szeretnek valakit, hanem esetleg a bennük támadó sekély valódi érzelem ellenére is, mert a mutatott és a legtöbbször önmagukkal el is hitethető szeretetnek valami mellékes értelme vagy haszna van. Ennélfogva is kétségtelen, hogy a képzeletindította érzelmi állásfoglalás hasznos a csökkentéletképességű egyénekre, mert az adott élet egyszerűségét, az ettől kevés indítékot nyerő ilyen egyének számára, változatossá teszi, lehetővé téve nekik azt, hogy úgy, annyiszor és olyféleképpen variálják képzeletükben a meglévő egyszerűségeket, hogy önmagukat elámitva mégis élvezzék azokat, kívánják és így ne csak befelé, hanem kifelé is éljenek.

Az ilyen képzeletindította érzelemről, ennek esetleges előnyeiről és veszedelmeiről már sokan szóltak s az érzelemgyenge egyén fogalma a tudományon kívül már eddig is jól ismert. Dosztojevszkij „irodalmi tetűje“, Balzac „nyomorult hazugja“ a legrosszabbul sikerült életű ilyen egyének iránti jogos elkeseredésszülte meghatározás. Persze ezek a nagy gondolkozók nemcsak támadtak, hanem mindkettőjük írásaiban találunk olyan utalásokat is, melyek arra mutatnak, hogy az ilyen embereket ők is megértették s meglátván őket, a segítség módját is igyekeztek megmutatni. Dosztojevszkij talán a leggazdagabb az ilyenekben. A Karamazov testvérekben pl. két testvér azt mondja egymásnak: „Értelek testvér. Mi a bensónkkal akarunk szeretni. Hiszen jobban kell szeretni az életet magát, mint az élet eszméjét.“ Az élet eszméje, az élet fogalma, az az érzelemgyenge egyén által kialakított, nem magában a dologban, hanem csak az egyén gondolataiban élő valami, értelmi kitalálás, pusztá veszedelem, amitől mindenkit óvni kell. Nem csodás ezekután és könnyen érthető Dosztojevszkij, aki még a gonoszsgot is megérti akkor, ha az gondolati elemeket nem tartalmaz. A pusztá értelmi kitalálás értéktelen voltát, a valódi érzelem ereje nélküli feltevések furcsa eredményét mutatja be Turgenyev, akinek egy, az előbb idézett tipussal szembe-helyezett hőse így foglal állást érzelmileg: „Csak egyszer láttam meg

azt a lányt és úgy érzem máris, hogy *minden valószínűség szerint megszerettem.*“ Ezek a vallomások előnyeiben és hátrányaiban jól mutatják be ezt a képzelettel való kompenzációs módot, melyről azonban mégis Stendhal szól a legvilágosabban. Szerinté is: „Az agyvelő szerelme (gyűlölete) sokkal elmésebb, mint az igazi szerelem (a valódi érzelem). De csak pillanatokra ismeri a lelkesültséget, — nagyon is ismeri — bírálja magát, s nem-hogy elszakadna a gondolkodástól, de éppen a gondolkodáson épül.“ Szeretném, ha az előbbi idézetekkel elég plasztikusan állítottam volna elének a csökkent életképességű, érzelemgyenge és a fogyatékoságait a képzeletével kompenzáló egyén alakját.

Ha valaki a két csökkent életképességű csoportba tartozik, akkor az, hogy sikertelen kompenzáció esetén mivé válik, már csak attól függ, hogy a *c)* vagy a *d)* csoportba tartozik-e. A *d)* csoportba tartozó egyének — általában nagyobb értelmi képességeik miatt — kevésbé hibázzák el a képzelettel való kompenzációt. Itt, ezek közt találtam olyan egyéneket is, akik egész tudatosan, programszerűen igyekeztek kitérni a képzeletindította szeretet veszedelmei elől. Gyakorlatomban legutóbb két ilyen esetet is láttam. Mindkét esetben a muzsikától tartották magukat távol, a sok keserű tapasztalat után már túl-óvatos betegek, mert a muzsika által kiváltott, a képzeletükindította szeretet már sokszor vitte őket zsákutcába. De még ha ennyire nem is értelmes a *d)* típusú lény, még mindig könnyen segít magán, mert, amint tudjuk, a paranoiások is sikerrel disszimulálnak, nemcsak a paranoid, a felfokozott álérzelmektől fűtött emberek. Azonban minden kedvező momentum ellenére is van veszedelmes hatása a képzelettel történt kompenzációknak a *d)* csoportbeliekre. Ezek is válhatnak elfogyatékosakká, bár rendszerint nem aktívak. Ezek szintén könnyen hazudhatnak, de nem, mint az elfogyatékosak típusos példányai, másoknak, hanem csak önmaguknak, ezek passzív hazudozók. Amint egy más tanulmányomban részletesen is megírtam, (A schizoid alkat egyik kompenzációs formájáról. Előadás a XI. Magyar Elmeorvoskongresszuson.) ezek Oblomov-típusú egyének, akik inaktivitásukban, vagy csak időnkénti nagy nekibuzdulásuk hatására élnek vissza a fokozott képzelettel. Kénytelenek vele, mert messze szállva, nem bírják realizálni képzeletük ábrándjait, és így csak beteggé képelve magukat, vagy üldözöttnék állítódva be, tehát csak hazugságok árán tudnak az életben megenni, egy olyan életet élni, mely mégis a való és igaz élet illúzióját adja meg számukra.

A tisztán *c)* típusú egyének sorsa már kevésbé vigasztaló. A születetten kisebb intellektus, egy az előbbiekenél sokkal aktívabb fizikummal párosulva, az aktív hazudozás és az elfogyatékoság legjobb táptalaja. Ezek a keveset okoskodó, nem igen okuló emberek nem félnek a mind újabb, képzeletindította játékaik váltakozva kellemes és kellemetlen következmé-

nyeitől. A gyakorlat tucatjával hozza elénk ez efféle embereket. Mind javulást ígérnek, mindegyiknek „ez volt a legutolsó“ s alig térülnek-fordulnak, már megint előttünk vannak, vagy megint a törvénykezés rovatban kerül elénk a nevük. Az ilyenek nemcsak a képzeletükben, hanem a valóságban is megélik az életük kiegészítő pótszerűl támadt gondolatokat; szerintem így lesz az érzelemgyenge egyén elmefogyatékos, mivel nem tud bánni az érzelemgyengeségét javítani létrejött fokozott képzeletével. Amint azonban a gyakorlati élet is bizonyítja, az előbbi két, végeredményében kóros kompenzációs-féleséget sikerés és nem eltűzött formájában közismerten elfogadják és elismerik, mert a társadalmunkban sokszor látható, hirtelen és gyakran elég gyorsan letűnő sikereket legtöbbször egészen típusosan paranoid és az elmefogyatékoság határán álló emberek szokták aratni.

* * *

Az előbbieken mondottakat, a valódi érzelmek nélküli élet veszedelmes voltát s az ezeket pótló, a képzeletindította érzelemben megnyilvánuló túltengő értelmi elemek káros hatását Goethe is aláhuzza, mondván: „Az ember azzal, amit mint észtt kapott, még állatibb lett, mint az állatok.“ Természetesen, mint minden meghatározásnak, ennek is vannak határai, mert az emberi gondolatoknak van ezenkívül egy értékes megnyilvánulási formája is s az emberi észnek egy olyan foka, amely kivezet az előbb vázolt veszedelmek örvényeiből és olyan elhatározó erejű, jó válaszcelekedetek létrejöttére ad alkalmat, melyek a valódi érzelem kapcsán kiváltódókkal is egyenértékűek.

„Most nem gondolta át, mint annakelőtte szokta, gondolatának egész menetét. (Erre nem is volt szüksége.) Egyszeriben beleélte magát abba az érzésbe, mely őt irányította s amely ezekkel a gondolatokkal kapcsolatos volt s még erősebbnek, még határozottabbnak tapasztalta lelkében azt az érzést, mint annakelőtte. Most nem járt úgy, mint azelőtti önmegnyugtatósi kísérleteinél, amikor mindig elébb az egész gondolatmenetét végig kellett futnia, hogy ráakadjon arra az érzésre. Most ellenkezőleg az öröm és a megnyugvás érzése sokkal élénkebb volt benne, mint azelőtt s a gondolat nem is volt képes az érzést megelőzni.“ Ez a Tolsztoj-idézet vezet tovább a valódi érzelem hiányától, az ezt jól pótló harmadikféle érzélem, a szerintem másodlagosnak nevezett érzelem felé. Tolsztoj is nagyon hűen írja le az érzelemgyenge egyének egy részének önmagával való viaskodását. Egy olyan embert mutat be, akinek már nincs szüksége a képzeletindította érzélem alkalmával olyan nagyfontosságú végiggondolásokra, nincs már szüksége az összes magyarázatokra s az önmegnyugtatósi kísérletekre. Egy olyan embert állít elénk, akinek már lettek biztos és állandóan jó válaszcelekedeteket szerző

érzelmei, akinél már ismét az érzelem a legelső lelki megnyilvánulás és az így létrejött döntést semmiféle zavaró gondolat sem képes többé már megelőzni. A kutató mindenben aláírja Tolsztoj meglátását. Ilyen emberek csakugyan vannak, ez a változás valóban bekövetkezhet s ez a tény két reménységgel biztosít: egyrészt, hogy az érzelemgyengeség javítható, a képzeletindította érzelem értékesebbé alakítható át és azzal, hogy így az elmefogyatékoság is gyógyítható.

Ezen másodlagos érzelem legjellemzőbb tulajdonsága, hogy mindig gondolati elemeken épül, illetve, hogy nem más, mint érzelemerejű gondolat. Tiszta formájában a rendszeremben *b)* típusúaknak nevezett egyéneknél található fel s ezeknek éppen olyan természetű, ugyanolyan előnyöket biztosító tulajdonsága, mint az *a)* csoportbelieknek a valódi érzelem. Mert ugyanúgy azonnal támad és a lehető összesek közül szintén a megmáshatatlannal egyetlen lehető megoldásra vezet. Azt az erőt és azt az életképességi fokot biztosítja pontosan, mint amaz. Ennek következményeképp olyan állandóan egyik a másodlagos érzelem emberei, azért nem hajlandóak a passzív önáltatásra s az aktív öncsalás más formáira sem. Azon emberek képzelete, akiknek már vannak másodlagos érzelmeik, teremtőképzet. A képzeletnek ez a fajtája szintén kompenzáció, de nem egy negatívumot kompenzál, hanem azt a pozitívumot segíti elviselni, amit a *b)* típusú emberre a fajáért való örökös, és az adott jelenben mindig reménytelen munka és az erre való képesség jelent. Az ilyen képzeletet természetszerűleg már nem csábítja a személyi haszon semmiféle formája sem, mert mint ahogyan Ward is mondja: „A teremtő szellem a hasznossal nem törődik.“ Ez az az egyetlen lehetőség, amikor a fokozott képzelet nem okoz sem aktív, sem passzív hazudozást és nem okozza az elmefogyatékoság és a paranooid hazudozások egyik fajtáját sem. Ezt a képzeletet számdékszom a szerintem létező három érzelmi reakciós mód harmadik féleségének tekinteni, *ezt a másodlagos érzelmet, mely eszerint teljesen elvont, a gyakorlati hasznossági és kellemességi elveken teljesen kivüleső gondolati elemeken épül fel, melyek már annyira állandóak és egyirányúak, hogy az egyénből a valódi érzelem által kiváltottakkal felérő, helyes, a faj érdekében való válaszcselekedeteket képesek kiváltani.*

* * *

A másodlagos érzellemmel kapcsolatban azt is megemlítem még, hogy ez, a rendszerint csak nagy munkával és önfegyelmeléssel megszerezhető tulajdonság az egyén számára a valószínűségi érzellemnél is többet érhet, mégpedig két okból is. Egyrészt mert míg az *a)* csoportbeli egyén a fajtájáért adott célokért mindenkor úgy él, hogy az elért eredmények mindig a saját érdekét is szolgálják, mivel az ilyen ember egyéni érdekei a faj érdekeivel pontosan egybeesnek, addig a *b)* típusú egyén

éppen a jól fejlett másodlagos érzelmei ösztönzésére olyan magasabb faji célokat is betölt, amelyek kiharcolása esetleg az ő feláldozásával is jár, aminthogy az önfeláldozás minden nagy ember cselekedeteire jellemző is. Másrészt, mert az a tapasztalat, hogy az *a*) típusú egyéneknek a valódi érzelmek velükszületett tulajdonsága és így, hogy fajilag helyesen élnek, nem annyira érdemük, míg az a kevés *b*) típusú egyén, ha nem is leküzdhetetlen, de igen nagy akadályok árán válik azzá, amivé lett s így tagadhatatlanul értékesebb is amazoknál, amint azt a biblia is megírja a száz igaznál is többetérő egy megtért bűnösről szóló példázatában.

Történetesen azonban nemcsak a mások és a magam tapasztalatait hozhatom fel az előbb mondottak helyességének bebizonyításán. Az előbb hangoztatott felfogást ugyanis már régen ismeri a világ. Az évezredek során a paradicsomból való kiűzetés mondájában ugyanígy maradtak ránk az elmúlt évezredek mondákban és szimbólumokban kiformált erre a kérdésre vonatkozó megoldásai. Ez a monda az *a*) típusú emberek, a valóságos érzelmek emberének világát, tehát a még elfajzatlan emberiség őskorát nevezi paradicsomnak. Megemlíti azt is, miszerint az embereket már régi figyelmeztetés intette, hogy ne igyekezzenek ettől az állapottól eltávolodni. Ugyanekkor az eltávolodás, az ettől a boldog állapottól való elszakadás egyetlen lehető okát is megmondja már, amikor arra figyelmeztet, hogy a tudás fájáról való evés, az intellektuális életnek az érzelmi élettel szemben való egészségtelen eltolódása lesz az eljövendő bajok oka. A mítoszban megírt paradicsomból való kiűzetés az *a*) típusú emberektől eltérő *b*) típusúvá még nem fejlődött *c*) és *d*) típusú egyének elszaporodásával következett be és ezzel az értelemmel való megfertőzöttséggel vált bevégzetté az a jóslat is, hogy az emberek további életükben már mindig csak boldogtalanok lesznek.

* * *

Az eddigieket összefoglalva azt vélem tehát, hogy nem egyféle, hanem háromféle érzelmek is van; a valódi, a képzeletindította és a másodlagos érzelmek, hogy ezek az egymástól alkatilag is elkülöníthető emberekre külön-külön jellemzőek, s hogy a három érzelmféleség közül a képzeletindította érzelmek az alkatilag csökkent értékű egyénekre jellemző. Úgy látom, hogy ezek a csökkent értékű egyének a képzeletindította érzelmekkel a velükszületett érzelmgyengeségüket igyekeznek kompenzálni és hogy ezek közül egyesek alkati okoktól függő befolyások miatt válnak a fokozott képzeletük következtében betegékké és részben elfogyatékosokká; egyben hiszem azt is, hogy az alkat nemcsak az egyénre, hanem a fajta életképességi fokára is jellemző, mert az egyént összegző testi-lelki tulajdonságokból legelső sorban is a fajnak az egyénben lévő szándékaira vonhatunk le következtetéseket.

A reklám lélektana.

Irta: URBÁNYI JÁNOS

I. A lélektant a legönzettelenebb tudománynak nevezhetjük. Évszázadokig mint a filozófiai tudományok egyik szerény tagja szerepelt, a legutolsó félszázadban pedig kész örömmel ajánlotta fel szolgáltatait a pedagógiának, az orvostudománynak, a jogtudománynak. A közgazdaságtan talán utolsóként fordult az alkalmazott lélektanhoz. Igaz, hogy amit az időben elvesztett, ma megfelelő energiával pótolni igyekszik. A pszichotechnika egyes ágai, az ipari munka lélektani vizsgálata, az alkalmasságvizsgálat stb. igen magas fokon áll és e vizsgálatok a gyakorlati életben ma már szinte nélkülözhetetlen segédeszközök.

Bizonyára nem láthatjuk e tényben a lélektannak, mint tudománynak megalázását és talán eltévelyedését. Hiszen a többi természettudományok is, így a fizika és kémia is fenntartás nélkül bocsátják eredményeiket a gyakorlat szolgálatára. Ha ez nem történt volna meg, nem állana ma pl. a villanyvilágítás vagy a rádió azon a fokon, amelyen van.

A gazdasági termelés lélektani alapon kidolgozott munkamenetekkel és más eszközök segítségével — amelyekre kitérni kívül esik mai előadásom tárgyán — egyre tökéletesbedett. A Taylorizmussal, fordizmussal tökéletesbített és felfokozott *termeléssel* szemben azonban a másik oldalon ott állott egy mondhatni valósággal primitív *áruelhelyező* technika.

A helyzet pedig az egész világon az — és ezt nem kell bizonyítanom, mindannyian érezzük, tudjuk — hogy termelni könnyű, de a termelt árut *elhelyezni*, eladni majdnem leküzdhetetlen probléma. Nem meglepő tehát, hogy a gazdasági élet érezni kezdette, hogy e téren is segíteni kell. Új tudomány keletkezett, az úgynevezett „Werbewesen“, amit „toborozástaannak“ szeretnék nevezni. Ennek a tudománynak a legjobban kidolgozott és főrésze azt tárgyalja, hogyan kell a termelőknek és a kereskedőknek a vevők *lelkivilágát tekintetbevevő, lélektanilag megalapozott* reklámmal vevőket szerezniök. Így állott a lélektan a reklám szolgálatába is.

II. A reklámlélektan természetesen azokat a módszereket használja fel, amelyeket a lélektan egyéb ágai, és fejlődése is nagyjából a lélektan általános fejlődési útját követi.

1. Megindul az *önmegfigyeléssel*. Említésreméltó Hartungen osztrák írónak a munkája: „Psychologie der Reklame,“ amelyben a reklám lélektani hatását akkép írja le, hogy beleképzeli magát a vásárlóul megnyerni óhajtott fogyasztó helyzetébe, vagyis a reklámlélektan alapjává az *introspekciós módszert* teszi. A későbbi reklámlélektani írók nem tartják ezt az eljárást elég tudományosnak, pedig igen fontos és bármely módszer értékesítésénél nélkülözhetetlen marad, mert minden lélektani megértésnek az önmegfigyelés az alapja.

2. A második lépés a *mások megfigyelése*, a *kísérleti reklámlélektan*, amelyet az Amerikában működő német pszichológus, Münsterberg indított meg, s ma főként a németországi egyetemek és főiskolák laboratóriumaiban fejlesztenek tovább. Hangsúlyozom: *laboratóriumaiban*. Alapja tehát az egyes speciális részletekérdések megfigyelésére beállított, a gyakorlati élettől elvonatkoztatott, leegyszerűsített kísérlet. Pl. Megállapítják, hogy az újságlap melyik részén elhelyezett hirdetés a legfigyelemkeltőbb, milyenek kell lennie a hatásos plakát színeinek, stb.

3. A harmadik állomás: Amerika átviszi a *kísérleteket a laboratóriumból a gyakorlati életbe*. Nagyobb tömegeket figyelnek meg. Minthogy ezt nem laboratóriumban, hanem magában az életben teszik és a kísérleteket nem egyetemi tanárok, hanem a hirdetőirodák piackutató és lélektani osztályainak alkalmazottai végzik, megfigyeléseik eredménye a gyakorlatban azonnal felhasználható, habár tudományos szempontból nem is annyira megbízható és precíz. Tudjuk, hogy Amerika a hazája a viselkedés-lélektannak, amelynek szempontjából kevésbé fontos, hogy valamely külső behatás milyen benső lelkifolyamatokat vált ki, de amelyet a viselkedés-folyamatok lefolyása érdekel: a külsőleg megnyilvánult reakció. A főprobléma: *hogyan reagál valamely ingerre a megfigyelt*. Természetes, hogy a reklám hatásának megfigyelésénél is megelégedhetünk ennyivel és éppen ezért a reklámlélektan hálás területül kínálkozik a viselkedés-lélektan hívei számára is. Hiszen a reklámozó nem lélektani szabályokhoz akar jutni, hanem reklámeszközének *hatását* akarja előre biztosítottan látni, azaz célja a business.

III. A reklámlélektani irányok közül, azt hiszem, a második — a kísérleti irány — érdekli a pszichológusokat legjobban, hiszen ez a legtudományosabb és legkidolgozottabb.

Ha a reklám hatásának lélektani vizsgálatába mélyebben be akarunk hatolni, két utat választhatunk. A reklámpszichológusok egyik része, így Lysinski a „Psychologie des Betriebes“ c. munkájában, s Seyffert legújában megjelent munkájában, az „Algemeine Werbelehre“-ben a *reklámeszközök* analizálását választja vizsgálati alapjául. Ha pl. megnézzük valamelyik plakátot a hir-

detőoszlopon, mindjárt kétféle alkotórészre bonthatjuk. Oly alkotórészekre, amelyekből *toborzóhatás* árad ki, pl. a kép, az írás és oly alkotórészekre, amelyeknek *nincs toborzó hatásuk*, csak az a feladatuk, hogy a fizikailag önállóan toborzóalkatrészeket megjelenítsék, azokat mintegy hordozzák, ilyen pl. a plakát papíranyaga, az újság papírja, s a hirdetőoszlop. Ezek a *toborzástviselők*. (Kivételes esetekben ugyan a papír is fejthet ki toborzóhatást, pl. különös fényével, recével, általában azonban nem.) A papírt, emailt, üveget, textilanyagot, szóval amiből a reklámeszköz készül, toborzó substratumnak nevezzük. Amíg valamely plakát összegöngyölve nyugszik a raktárban, csak hatástalan *toborzóanyag*, ahhoz, hogy *toborzóeszközzé* váljék, hogy hatását kifejthesse, szüksége van a hirdetőoszlopra, a házfalra, szóval a *toborzástközvetítőre*.

A toborzást kifejtő alkotórészek közül említettük már a képet és az írást. Ezeket *toborzófaktoroknak* nevezi a reklámlélektan. Ilyen toborzófaktor még a *beszéd, cselekvés, kedvezmény, tárgyi minőség*.

A *beszéd* alatt a beszélt szót, a beszélgetést, a rábeszélést értjük. Ez jut érvényre az üzleti beszélgetésnél és a propaganda-előadásnál. Ebbe mindjárt belékapcsolódhat a *cselekvés* is, mint gesztus. De a cselekvés külön is lehet toborzófaktor. Pl. egy hordárt ismertem, aki minden arra jövő úri embernek némán köszönt.

A *kedvezmény*, mint toborzófaktor jut érvényre a ráadásnál, rabatt engedélyezésénél, a reklámtárgy ajándékozásnál. A *tárgyi minőség*, nem kell bizonyítanom, talán éppen a legjobb toborzófaktor.

A toborzófaktorokat még kisebb részekre lehet bontani. Azok a *legkisebb* egységek, amelyek még kifejtenek toborzóhatást, a *toborzóelemek*. A toborzóelemeket különféleképpen csoportosítják. Seyffert említett munkájában felosztja: *érzéki* elemekre, *formai* elemekre és *tartalmi* elemekre. Az *érzéki* elemekhez tartozik a *fény, szín, hang, szag, íz, tapintás*. A *formai* elemekhez: a *szám, az elrendezés, elhelyezés, nagyság, forma, mozgás*. A *tartalmi* elemekhez: a *gondolati, érzelmi és értékelemek*.

Ha tehát ezzel az eljárással akarom, mondjuk, valamely plakát hatását vizsgálni, akkor először felbontom képre és írásra. Ezeket tovább bontom és vizsgálom mind a szövegnek, mind a képnek a színét, a betűk elhelyezését, nagyságát, formáját. Megállapítom, milyen gondolati és érzelmi elemekkel kíván hatást elérni stb.

Ezen az úton halad a reklámlélektan művelőinek egy része. Szerény véleményem szerint ez nem a legfejődésképesebb irány. A reklámeszközöknek — amint még erről bővebben szól — igen gyorsan, rövid idő alatt kell hatást gyakorolniok. A reklámeszközöket, pl. egy plakátot vagy egy hirdetést, mint *egységes egészet* fogom fel. Lehet, hogy egyes faktorai, elemei

talán értéktelenek, de mint egységes egész, a plakát mégis hatásos és fordítva. Az elméleti lélektanban az úgynevezett alaklélektani („Gestalt“-pszichológiai) szemlélet, amely az egészek, alakok, struktúrák törvényszerűségeit keresi, mintha egyenesen a reklámlélektani vizsgálódásoknak útmutatójává kellene hogy váljék: az elemek *egyedül*, külön-külön vett hatásukban összegezve, sose teszik ki az *egész* reklám összhatását. A reklámban nem is a részek, de éppen az egész- és csak ezen belül némely rész fontos. A jó reklám: jól struktúrált *egész*.

IV. Az előbb vázolt módszerrel szemben tehát helyesebbnek tartom a reklámeszköz elemzése helyett a *reklámhatás* elemzését. Tisztáznunk kell mindenekelőtt a feladatot. Mit akar a kereskedő vagy gyáros elérni a hirdetésével vagy plakátjával? Azt, hogy az ő árúját vásárolják. Ezt hogyan éri el? A *közvélemény* megnyerésével. Addig-addig leleselkedik rám mindenütt egy cigarettahüvely neve, amíg végül én is, — aki eddig mindig kész cigarettát szívtam — veszek egy dobozzal és tölteni kezdem a cigarettáimat. Pár évtized előtt nagyrészt az egyik ma is használt szájvíznek a reklámja nevelte rá a németeket, s bennünket is, a szájüreg fokozottabb tisztántartására és a pótkávé-gyárak reklámhadjáratainak tudható be, hogy ma már a falusi lakosság sem reggelizik szalonnát és pálinkát, hanem kávé. Tehát rendszeres és céltudatos reklámtevékenységgel igyekezik a reklámozó a közvéleményt irányítani. A vásárlók tömegeinek eddig még egyáltalán nem, vagy csak *alig érzett szükségleteit* igyekezik felkelteni és fokozni abból a célból, hogy a vásárlók e szükségleteiket látszólag önként, valóban pedig az ő toborzó tevékenységének *szuggesztív* hatása alatt az ő felkínált áruival elégítsék ki.

A reklám alapja tehát a *szuggesztív* hatás. A cél a vásárló *akarata*nak szuggesztív módon való befolyásolása. De hogy ez sikerüljön, a vásárló akaratát ennyire hatalmunkba keríthessük, a lelki folyamatok egész sorát kell felkeltenünk benne. Ezek:

- A) Érzékre való hatás.
- B) Figyelemkeltő hatás.
- C) Asszociatív hatás.
- D) Emlékezeti hatás.
- E) Érzelmi hatás és végtül
- F) Akarati hatás.

IV. A) A reklámeszközök *érzéki hatásának* vizsgálatával kell fejtegetéseinket kezdenünk. A reklámeszközöket lélektanilag ingereknek foghatjuk fel, minthogy ezek *K. Marbe* szerint, „a testi világnak folyamatai és állapotai, amelyek képesek tudatunkra hatást gyakorolni.“ Minden érzékszerven keresztül megkísérélhetjük a bejutást a fogyasztó lelkébe. Általában azonban a *szemet* veszik igénybe. Nagyon elhanyagolt érzékszerv pl. az *orr*. Az illatszergyárosok ugyan küldenek szét illatosított lapokat,

de már pl. a kávé-, csokoládé-, italkereskedők nem használják ki ezt az ingert.

De nézzük a hatást a szemre. Itt a főnehézség az, hogy a szem nagyon igénybe van véve. Ha valaki újságot olvas, vagy az utcán megy, annyi mindenre kell néznie, hogy nehéz egyetlen pillantását is reklámeszközünk számára megfogni. A legközségesebb eszköz, amivel tekintetét magára akarja vonni a hirdető: a nagyság. Megjegyzem, mindig csak a relatív nagyságról van szó. Kísérletileg megállapították, hogy pl. a folió- vagy a quartalakú folyóiratban az egy teljes oldalos hirdetésnek ugyanaz a hatása, ha a szem állandóan ugyanarra a nagyságra van beállítva. Ha valamely cég 2 oldalon hirdet, azt mindenki észre veszi, ha nem is olvassa végig a hirdetést. De a toborzástan épp azt keresi, nem lehet-e *kisebb áldozattal ugyanakkora eredményt elérni*, pl. kicsi, tehát olcsó hirdetés elolvasására rávenni a vásárlóközönséget. Kísérleteket végeztek arra vonatkozóan, vajjon az $\frac{1}{1}$ oldalas hirdetés mennyivel hatásosabb, mint a *kisebb hirdetések*. Scott pl. e célból 100 oldalas könyvet készített, amelyet a legkülönbözőbb folyóiratokból és legkülönbözőbb árukra vonatkozó hirdetésekkel ragasztott tele. Ezt 50 kísérleti személy elé tették azzal az utasítással, hogy úgy lapozzák át, mint valamely folyóiratot. Az erre fordított idő átlag 10 perc volt. A kísérleti személyek utána azonnal leírták, mit jegyeztek meg. Az eredmény az volt, hogy 50 kísérleti személyből

az $\frac{1}{1}$ oldalas hirdetést $6\frac{1}{2}$ -szer,
 az $\frac{1}{2}$ „ „ kevesebb, mint 3-szor,
 az $\frac{1}{4}$ „ „ valamivel többször, mint 1-szer,
 a kisebbeket csak $\frac{1}{7}$ -szer vették észre.

Tehát az $\frac{1}{4}$ oldalas hirdetés *észleleti értéke* sokkal kisebb, mint az egész oldalas hirdetés észleleti értékének a negyedrésze és az $\frac{1}{8}$ oldalasé is sokkal kisebb, mint az $\frac{1}{4}$ oldalas hirdetés értékének a fele. Aki tehát egy $\frac{1}{8}$ oldal helyért fizet, az a pszichikai hatásnak alig egy huszadrészét éri el. Értékelési hiba csúszott azonban a kísérletbe. Scott nem vette figyelembe, hogy az egész oldalas hirdetések *jobban ismertek*. Ezt a kísérletet tehát nem valódi, hanem külön e célra készített hirdetésekkel kellene megismételni

Münsterberg ezeket a kísérleteket kiegészítette. Azt akarta megállapítani, hogy ha valaki meghatározott összeget akar áldozni, *1-szer tétessen-e közzé $\frac{1}{1}$ oldalas hirdetést vagy pedig mondjuk 8-szor $\frac{1}{8}$ oldalast*. E célból ő is valóságos kivágott hirdetésekkel használt, amelyeket 60 kartonlapra ragasztott oly módon, hogy egyiknek sem volt előnyös helye, ami — amint még látni fogjuk — igen fontos. Minden $\frac{1}{1}$ oldalas hirdetés csak *egyszer*, $\frac{1}{2}$ oldalas kétszer, $\frac{1}{4}$ oldalas négyszer, $\frac{1}{8}$ oldalas nyolcszor, $\frac{1}{12}$ oldalas tizenkétszer fordult elő. Ugy, hogy tulajdonképpen végül min-

den hirdetés ugyanannyi helyet foglalt el. Ezeket a lapokat 30 személynek (20 férfi és 10 nő) úgy kellett átlapoznia, hogy minden lapot 20 másodpercig figyeltek meg. A két lap között 3 másodperc szünetet okozott az első lap letétele és a következő lap felvétele. Rögtön az áttekintés befejezése után le kellett írniok a kísérleti személyeknek, amit az olvasott cégekről és a hirdetett árukról megjegyeztek maguknak. A kísérlet a következő eredményt adta:

egyszer megjelenő	$\frac{1}{1}$	oldal	hirdetésnek	.. ..	0.33
kétszer	"	$\frac{1}{2}$	"	"	.. .. 0.30
négyszer	"	$\frac{1}{4}$	"	"	.. .. 0.49
nyolcszor	"	$\frac{1}{8}$	"	"	.. .. 0.44
tizenkétszer	"	$\frac{1}{12}$	"	"	.. .. 0.47

volt az észleleti értéke.

Tehát legértékesebb a négyszer megjelenő $\frac{1}{4}$ oldalas hirdetés, azután következik a tizenkétszer megjelenő $\frac{1}{12}$ oldalas hirdetés. Ha most külön figyeljük meg a férfiak és nők eredményeit, akkor $\frac{1}{4}$ oldalas hirdetésnél a

férfiak	0.51	
nők	0.45	értékkel szerepelnek.

Az $\frac{1}{8}$ oldalas hirdetés 8 ismétlése esetén pedig

a férfiaknál	0.37
a nőknél	0.53 a kapott érték.

Tehát eszerint, ha férfiaknak akarunk árut eladni, négyszer megjelenő $\frac{1}{4}$ oldalas, ha nőknek, nyolcszor megjelenő $\frac{1}{8}$ oldalas hirdetésben hirdessünk. Hangsúlyozom: *eszerint*, mert a kísérlet nem felel meg teljesen a gyakorlatnak. Az egyes hirdetések ugyanis a gyakorlatban sokkal *nagyobb időközökben* ismétlődnek. A kísérlet legfeljebb arra nyújt felvilágosítást, hogyha *ugyanabban* a folyóiratban hirdet valaki, akkor a négyszeri $\frac{1}{4}$ oldalas hirdetésnek nagyobb a hatása, mint az egyszeri $\frac{1}{1}$ oldalasnak. Miért nem találkozunk a lapokban mégsem ilyen hirdetésekkel? Mert ez a hirdetési mód csak *quantitative* jobb, *qualitative* értékesebb az $\frac{1}{1}$ oldalé. Egyrészt sokkal jobban lehet technikailag „kihozni” — mint mondják — az $\frac{1}{1}$ oldalas hirdetést, másrészt az $\frac{1}{1}$ oldal hirdetés az előkelő, a nagy, a jelentős cég hatását kelti.

Ha a kisebb hirdetés értéke aránytalanul csökken, kérdés, milyen eszközök állanak a hirdető rendelkezésére, hogy mégis észrevétesse hirdetését. A különböző kontraszt-hatások. A *kontraszt*-hatást általában nagyon szereti felhasználni a reklám. „Másképp, mint a többi”: ez az alapelve a reklámgyakorlatnak.

Az újsághirdetésnél, minthogy ott csak három szín jöhet számba, a fehér, a sötét és fekete, csak a *világossági* kontrasztot

lehet kihasználni. Ilyen *szimultán világosságkontraszt* a negatív hirdetés a fekete betűktől szürkélő lapon, sötét fekete folt üresen hagyott fehér betűkkel. (Különösen jól hat, ha pár soros, rövid és így egyszerre appercipiálható.) A nagy *fehér felülettel* is ugyanazt a hatást lehet elérni. A magyar napilapokon egy alkalommal egy oldal teljesen üresen maradt, csak a lap alsó sarkában állott apró betűkkel: „Ez az oldal az . . . . . csokoládénak volt fentartva. De ennek a csokoládénak nincs reklámra szüksége.“ Természetesen itt más motivumok is hozzájárultak még a hatáshoz. Megint a gazdaságosság kérdése! Hogyan lehet egész oldal helyett kevesebb területtel is felhívni a figyelmet? Az újság üres, fehér széleit, — a margót — nem kell megvenni. Ha a kisebb hirdetést úgy helyeztetjük el, hogy a lap szélére kerüljön, s nem zárjuk el kerettel a lap szélétől, fokozza hirdetésünk hatását az üres fehér szél, a margó, ingyen. Ez különösen akkor sikerül, ha a hirdetés a tekintet irányában van, tehát jobbra fent. Itt tehát a szemnek, mint érzékszervnek mozgathatóságát és szokott mozgási irányát is kihasználjuk. Ugyancsak a szem mozgását használjuk ki, amidőn a sötét negatív hirdetést a lapon vertikálisan végigvezetjük. Azzal, hogy így megakasztjuk a szem szokásos mozgását és rákényszerítjük egy szokatlan és váratlan lefelé való mozgásra, meglepetést és érdeklődést is ébresztünk, ami hirdetésünk érzéklését biztosítja.

A *szukcesszív kontraszton* alapszik a kialvó és fellobbanó fényreklám. A sötét és világos váltakozása az érzéki hatást fokozza. A *mozgó* fényreklámnál hozzájárul még a *mozgás* nagy érzéki hatása is. Ha valami áll, nem is veszek sokszor tudomást róla, de ha megindul, azonnal érzekelem.

Nemcsak a világosságot, hanem a *színkontrasztot* is felhasználhatja a reklám, így — a plakát, a csomagolás, a kirakat. Mint kontrasztszínek szerepelnek a kiegészítő színek. Ezeket a plakátművész azért is használja, mert ezek az összeállítások hatásukat időjárásokozta kedvezőtlen megvilágítás esetén is megtartják, míg a finomabb különbözőségek nem érvényesülnek az utcán. Itt vetődik fel az a kérdés, milyen színkombinációknak van a legnagyobb *távhatásuk*. Ezt egy angol plakátgyár úgy állapította meg, hogy egy mezőn naptól jól megvilágított táblát állított fel, amelyre különböző színű papírokat erősítettek. A különböző színű feliratokat, amelyek könnyű és nehezen felfogható betűket tartalmaztak, külön-külön erősítették az alappapírra. Több próbaolvasás után megállapították, hogy legmesszebből elolvasható a sárga papíron a fekete nyomás, utána következik a fehérén zöld, fehérén piros, fehérén kék, kéken fehér, fehérén fekete, feketén sárga, piroson fehér, zöldön fehér, feketén fehér. Tehát a *világos alapon a sötét nyomás* sokkal messzebbre látszik, mint fordítva.

A *távolsági* értékkel szemben megállapítottak bizonyos *közelségi* értékeket is. Ez a belső, néha a külső, utcai plakátok

helyének megállapításánál is fontos, de elsősorban a kirakat-rendezésnél. Megfigyelték, melyik a kirakatnak az a része, ahová legtöbbet esik a tekintet és amely rész egyben a figyelmet is a legnagyobb mértékben felkelti. Ismeretes az általános lélektanból a *tekintet sülyedése*, az a jelenség, hogy közeli tárgyak megfigyelésénél a tekintet hajlamos a természetesebbnek tetsző lefelé irányulásra. *Blumenfeld* drezdai pszichológus a gyakorlat adataival akarta ezt statisztikailag igazolni. A legkülönbözőbb napokon és napszakokban a legforgalmasabb utcákban feljegyezte, hová néznek a kirakatszemlélők abban a pillanatban, amikor elment mellettük, — tekintet nélkül arra, hogy a nézők már régebben szemlélték a kirakatot, vagy akkor kezdték szemlélni, hogy előbb más volt a tekintetük, vagy azután megváltoztatták-e. Feljegyezte, hogy

felfelé néztek	67,
egyenesen	219,
lefelé	646 esetben.

A *szemmagasság alatt* elhelyezett tárgyakra tízszer többször esik a tekintet, mint a szemmagasság felé helyezett tárgyakra. Tehát a kirakat felső részét csak akkor érdemes felhasználni, ha megvan a lehetősége nagyobb távolságra gyakorlandó hatásnak, pl. valami téren vagy szélesebb utcában; a közepét pedig, ha mély a kirakat. A távolodással ugyanis emelkedik a tekintet. Ugyanígy megfigyelte *Blumenfeld* a tekintet oldalra való irányulásával kapcsolatos hatásértékeket is. Az eredmény:

a tekintet balra volt irányítva	189,
jobbra	177,
középre	411 esetben,

Ha a fenti adatokat kombináljuk, akkor megállapítható, hogy a kirakat *középső alsó része* a legértékesebb. Értéke 20. A kirakat alsó részének bal- és jobb szakasza csak a fele értékű. A felső sarkoknak az értéke pedig csak 1, tehát az alsó középrésznek $\frac{1}{20}$ része. Természetesen, egy különösen érdekes tárggyal meg lehet a tekintetet a kirakat más részén is fogni, vagy a már említett kényszer pillantásvezetéssel a kevésbé értékes részekre is rá lehet irányítani.

Nem elég azonban, ha azt tudja a reklámozó, hogy hová kell a tárgyat állítania a kirakatban, vagy mekkora újsághirdetést kell közölnetnie, hogy meglegyen a lehetősége az érzéklésnek. Nem elég túlságosan általános, elröppenő hatású és jelentés nélkül való benyomást kelteni a szemlélőben, a hirdetés tartalmát, a kirakott tárgyat be is kell a lelkébe fogadnia. Tehát *ne csak érintse* egy világos vagy sötét folt, néhány betű, néhány tárgy a tudatát, hanem *ragadja meg a figyelmét* is, hatása tapadjon

meg benne, értelme legyen valamennyire világos előtte. Vagyis ne csak *percipialja*, hanem *appercipialja*. A kísérleti lélektannak azt a tachistokoppal elért megállapítását tehát, hogy az appercipialható *benyomások száma* a

gyakorlatlanoknál 3—4,
gyakorlottaknál 6,

nem szabad figyelmen kívül hagyni. Azt tudjuk, hogy az értelemmel bíró szót, mint egységet fogjuk fel, néha egy-egy frapáns rövidebb mondatot is. Az értelemnélküli szótagokból azonban legfeljebb 6—10 betűt tudunk egyszerre felfogni. Ha tehát valaki fantázia-nevet, értelemmel nem bíró szót választ árúja nevéül, akkor lehetőleg ne legyen benne több, mint hat betű. Az úgynevezett Schlagwortban pedig nem több, mint 3—4 szó. Így „Török szerencséje örök“, jó, de már „Nagypénteken már a holló sem mossa a fiát“, ha elég frapáns is, nem megfelelő. Jól felhasználhatja a kereskedő azt a megállapítást is, hogy könnyebben felfoghatók a *felső szárú betűk*, mint az alsó szárúak, sőt a szárnélküliek. Pl. Odol, Elida jobb, mint Harang vagy Rinso. Megállapították azt is, hogy valamely szöveg az úgynevezett *verszáliákból* (nagy betűkből) szedve nehezebben olvasható, mint a nagy és kisbetűkből vegyesen szedett szöveg. Tapasztalhatjuk, hogy a gyakorlati élet a leegyszerűsítésben még tovább megy. Minden felesleges vonalat elhagy, s a grammatikailag nagy kezdőbetűt is kis kezdőbetűvel írja. Itt mindenesetre közrejátszik az újszerűségekre való törekvés is. Az újszerűség ingere a figyelem nagyobb fokú felkeltésével a felfogást könnyebbé teszi.

Megvizsgálták azt is, miképpen befolyásolja a kedvező appercepciót a *betűk nagysága*, a betű nagyságának és száruk *vastagságának aránya*, sőt a betűk közötti köz.

A 20 méterre elolvasható betűnek legalább 3 cm-nek,
a 30   "   "   "   "   5   "   kell lennie.

Schulte egyik kísérlete, amellyel a betűk nagyságának és száruk vastagságának legelőnyösebb arányát akarta megállapítani, így folyt le:

A legsimább vonalakig leegyszerűsített betűket és pedig a nagy betűket (verszáliákat) tette vizsgálat tárgyává, mégpedig úgy rajzoltatta meg azokat, hogy mindegyik betűszár egy 25 mm négyzet határvonalait érinti. Mindegyik 230 × 70 mm nagyságú kártyára egy-egy 6 betűből álló értelemnélküli szót festetett tussal, pl. Lupret, Terpal stb. Értelemnélküliek azért voltak a szavak, hogy így kikapcsolja a szavak ismertségének hatását. Az egyes betűk közötti köz fél betűnyi volt. Az összetéveszthető, nehezen felfogható (nagy) betűket kihagyta, így a G-t, Q-t, C-t. A betű magasságának és a száruk vastagságának aránya

az egyes kártyákon 100:1 aránnyal — tehát igen vékony betűkkel — kezdődött, s eleinte gyorsabban, majd lassabban csökkent. A 19 tagból álló sor végén elég vastag betűket találunk. A betű magasságának a száraz vastagságához: 3.33:1, 3.12:1 volt az aránya. A kártyákat a legkülönbözőbb sorrendben megfelelő világítási feltételek mellett az egyes kísérleti személyek látóképességének figyelembevételével Zimmerman-féle rotációs tachistoskop segítségével a legkülönbözőbb korú és foglalkozási 16 kísérleti személynek mutatták be. Egy-egy kártya exponálási ideje 0'04 másodperc volt. Addig ismételték a kártyák bemutatását, míg a kísérleti személy jelezte, hogy helyesen fogta fel azokat. A szükséges bemutatások száma adta meg a betűk olvashatóságának mértékét. 3000 kísérleti bemutatás történt. Mindegyik után azonnal fel kellett jegyezni a kísérleti személynek, mit vélt látni. Az eredmény az, hogy a legvékonyabb szárú betűk a könnyű apperceptálás szempontjából a legkevésbé előnyösek, mert 8—2'55 esetben kellett bemutatni, míg helyesen felfogták. A legkönnyebben felfoghatók azok a betűk, amelyeknél a vastagság és magasság aránya a 6.25:1 és a 4.54:1 között mozog, tehát amelyeknél a szár vastagsága kereken az ötödrésze a betű nagyságának. Ezeknél a hiánytalan felfogás már 1.69—1.74-szeri bemutatásnál is megtörtént. A nagyon vastag betűk felfogása nem sokkal, de valamivel nehezebben megy, 1.94—2.12 bemutatásra volt szükség. Ez a betűknek csak az *apperceptiós* értékére vonatkozik, tehát első sorban a hirdetések, csomagolások betűire. Hogy a távolból milyen vastagságú betűk hatnak jobban, azt külön kellene kísérletezés tárgyává tenni. Hasonló kísérletekkel állapította meg Schulte, hogy legkönnyebben az a szöveg fogható fel, *amelyben a betűk közötti köz a betűk szélességének a fele.*

Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezeken az inkább *külsőleges* faktorokon kívül a *szöveg tartalmi részének* kell az apperceptiót elősegítenie. Minden emberben van bizonyos kényelem-szeretet. Valamely reklám hatása tehát annál nagyobb lesz, minél kevesebb agymunkára van szükség a felfogásához. Világos, teljes és határozott legyen tehát a reklámszöveg. A szakembernek ugyanaz túlfecsegő, ami a laikusnak túlszakszerű. *Más szöveget* kell tehát készítenünk az egyiknek, s mást a másiknak, ha azt akarjuk, hogy ne csak olvassa, hanem érdeklődéssel olvassa s meg is értse azt.

A *szemléltetés*, miként a modern pedagógiának, a modern reklámnak is legbiztosabb eszköze. Az árunak, avagy használatának bemutatása képben, rajzban nem téveszti el a hatást. Kevéssel sokat mond. S ha nem túlösszetett a kép, egyetlen érzéki benyomásként hat. És az egységes benyomás fontosságáról már beszéltünk.

B) Azt mondtuk, hogy a reklámnak nemcsak érzéki, hanem *figyelemkeltő hatást* is kell kifejtenie, s láttuk, hogy a kettő

sokszor együtt hat. Kérdés, milyen reklám-ingerek vonják magukra legnagyobb mértékben az *önkéntelen figyelmet*, amely a reklám szempontjából elsősorban fontos. A figyelmet főként a különösen *erős*, többször *ismétlődő* ingerek keltik fel, amelyek a tudatunkba nagy világossággal és határozottsággal kerülnek bele. A hangok közül a legerősebbek, a színek közül a legkiáltóbbak. Ez az oka, hogy különösen a multban minél erősebb színnel és hanggal kívánt hatni a reklám. Ez az egyik oka talán annak is, hogy a finomabb érzésű emberek irtóznak a reklámtól, mert a túlerős ingerek rájuk *nem toborzó*, hanem *elriasztó* hatást gyakorolnak. De meg is szokja a közönség a szuperlatívuszokat, az ingereket egyre jobban fokozni kellene, hogy hatást érjenek el. De a fokozásnak is megvan a határa. Ezen a ponton jön a reklámozónak segítségére a már említett kontraszthatásnak kiaknázása, ami elkerülhetővé teszi a nagy arányokat. A fénykontraszt, feltűnő háttér, elütő keret, szokatlan felirat és — ami nagyon örvendetes — a művészi kivitel.

Az *ismétlés* az egyik legjobb figyelemkeltő. Ha egy képet, egy Schlagwortot vagy egy felírást nagyon sokat ismétlünk, végre az az ember is kíváncsi lesz rá, mit is akar hát ez a reklám, aki a leggondosabban igyekszik kikerülni minden reklámot. Természetesen itt a kíváncsiság is közrejátszik. Egy gazdaságiilag fontos megállapítást is tett a gyakorlat: ha egy megfelelő nagyságú hirdetést néhány ismétlés után *megkisebbitünk* egészen a harmadáig — ha természetesen a kiállítása, írásmódja, rajza, azonos marad — *ugyanazt a hatást váltja ki*. Az *ismétlés* előnyösen segíti elő az asszociációk képződését és megrögződését, hatása van az emlékezetre és az akaratra. Egy amerikai mondás szerint: az ember

először elnéz valamely hirdetés felett,
 másodszor észre veszi, de nem olvassa el,
 harmadszor elolvassa, de nem kelt benne semmiféle gondolatot,
 negyedszer már kissé gondolkozik a dolgon,
 ötödször beszélget róla a barátaival,
 hatodszor az a gondolata támad, hogy jó lenne megpróbálni,
 hetedszer — vásárol.

Ez a gyakorlatból származó mondás elméletileg találónan mutatja be az inger homályosabb *appercepcióját*, a világosabb *appercepciót*, az *önkéntelen* és az *önkéntes érdeklődés* felébredtét, végül az *érzelmek*, hangulat, kapcsolatos *gondolatsorok* felkeltését és az *akaratomegindítást*.

A hirdetések *figyelemkeltő* hatásának megállapítására nézve is történtek kísérletek. Strong pl. három izzólámpát ajánló hirdetéssel kísérletezett. Az A), B), C) hirdetéseket asztalra tette és ernyővel leborította. Utasítása az volt, hogy a kísérleti személyek az ernyő eltávolítása után pillantsanak rá a hirdetésekre,

azután amilyen gyorsan csak lehet, emeljék fel azokat abban a sorrendben, amint az egyes hirdetések a figyelmüket felkeltették. Megállapították, hogy A) és C) körülbelül egyenlő értékűek, a B) gyengébb. Amit azután a hirdető gyár gyakorlati tapasztalatai is igazoltak. Ezt a módszert fel lehetne használni, ha ugyanannak az árunak a reklámeszközeiről van szó, mert a mellékhatásokat kikapcsolja. Érdeme a nagy *életközelsége*.

Lysinski a *kirakatok figyelemkeltő erejére* vonatkozóan végzett kísérleteket, amelyeknek életközelsége még nagyobb. Kísérleti kirakatul egy mannheimi női kalapüzlet két kirakatát használta fel, amelyek nagysága, belső kiállítása teljesen megegyezett. Hetenként újból rendeztette a kirakatokat. Első héten az egyik kirakatba tett kalapokat árral látták el, a másikba tett kalapokat nem. A másik héten az egyik kirakatot teljesen egy színben — ezüstszürke színben — tartották, a másikat a legkülönbözőbb színű kalapokkal töltötték meg. A harmadik héten az egyikbe sok árut tettek, a másikba keveset. Az utolsó héten pedig az egyik kirakatban csak kalapok voltak, a másikban dekoratív anyagok is, sálók, szalagok stb. Ezeknek a tipikus kirakatoknak a hatását külső és belső statisztikával ellenőrizték. Kívül Lysinski egyik tanítványa az utca járókelőinek számát állapította meg, a másik azt jegyezte fel, hányan állottak meg a kirakat előtt, a harmadik pontos időmérővel figyelte, mennyi ideig időztek a járókelők a kirakatsznál. Az üzlet személyzete pedig azt jegyezte fel, hányan hivatkoztak az egyes kirakatokra és hányan vásároltak a kirakatba tett hasonló kalapokból. Az, hogy a járókelők hány százaléka állott meg a kirakat előtt, a *kirakatoknak figyelemkeltő értékét*, a kirakatszemlélés átlagos ideje pedig a kirakatoknak a *figyelemkeltő erejét* mutatta. A kirakatokra hivatkozó vevők száma a kirakatok szuggesztív és akarati hatását *bizonyították*. Mert minden hivatkozás azt bizonyítja, hogy felébredt a vevőben a vágy a kiállított áru iránt.

Csak az egyik — talán a legérdekesebb — kísérlet eredményeit ismertetem.

	K i r a k a t		Nagyobb eredmény
	árakkal	árak nélkül	
Állva maradt a járókelők	6·4 ⁰ / ₀ -a	4 ⁰ / ₀ -a	+ 60 ⁰ / ₀
A szemlélődés átlagos ideje	15·2 mp	13·4 mp	+ 13 ⁰ / ₀
A kirakatokra való hivatkozások száma	24	9	+ 167 ⁰ / ₀
Az eladott áruk száma	26	14	+ 86 ⁰ / ₀

Ez természetes is, mert a közönség nemcsak azt akarja tudni, mit adnak el abban az üzletben, hanem hogy milyen áron. Ezért a *figyelmet nagyobb mértékben* kelti fel, *tovább* köti le, mert összehasonlítások tevésére ösztönöz. A nagyobb figyelemkeltő hatás következtében a *szuggesztív* hatás is nagyobb. Ez is természetes. Mert mindenki könnyebben megy be valamely

üzletbe, ha nincs annak kitéve, hogy az ár magassága miatt nem tudja az árut megvenni, s kínos érzések között el kell hagynia az üzletet. Az árjelzéssel ellátott árukra könnyebb is hivatkozni. A többi kirakatpár megfigyelésének eredményéről nem számolok be ily részletesen, csak jelzem, hogy a tarka kirakat előnyösebbnek mutatkozott az egyszínűnél, a sok tárggyal rendezett a kevészel rendezettnél, a csak kalapokkal teli kirakat a dekoratív mellék-anyaggal díszítettnél. Valószínű azonban, hogy más áruval, más városban folytatott kísérlet nem vezetne azonos eredményekre.

A figyelemkeltő hatást előnyösen vagy hátrányosan befolyásolhatja az ingert keltő reklámeszköz *térbeli elhelyezkedése*. A kirakat legértékesebb részéről már beszéltünk. A hely hatása a figyelemre azonban nagyobb fontosságú az *újság- és folyóirat-hirdetésnél*.

A legnagyobb figyelemkeltő hatásúak a fedőlapok, — amit a gyakorlat is tud, — az itt elhelyezett hirdetéseknek külön tarifája van. *Starch* kísérleteket is végzett erre vonatkozóan. 22 oldalas füzeteket készített, s mindegyik oldal közepére egy értelemnélküli szótagot nyomtatott, pl. lod, zan, duť, vip. Az 50 kísérleti személy az átlapozás után feljegyezte, mit jegyzett meg. Az első és utolsó oldalon lévő szótagot megjegyezte 34, a másodikon és az utolsó előttin lévőket 26, a többi oldalakon lévőket átlag 17 személy. Az első és utolsó oldal figyelemkeltő értéke tehát 100%-kal nagyobb, mint a belső oldalaké.

Starch kísérleteket végzett ugyancsak értelemnélküli szótagokkal arra vonatkozóan is, hogy az egyes *oldalokon belül azoknak melyik része a legértékesebb*. Az eredmény az volt, hogy a megjegyzett szótagok 54%-a az oldal *felső* részén volt, 46%-a pedig az *alsó* részén. Amikor pedig az oldalt *négy részre* osztotta, a megragadt szótagokból

lent balra	28%-a,	lent jobbra	33%-a,
lent balra	16%-a,	lent jobbra	23%-a.

Tehát a jobb felső rész hatása a legfigyelemkeltőbb. *Moede* szerint — aki szavakat, mondatokat és valódi hirdetéseket alkalmazott — a horizontálisan *kétfelé osztott három hasábú újságlapon*, az alsó rész közepe a legfigyelemkeltőbb, a *négyfelé osztott három hasábú* oldalnak azonban a jobb alsó széle.

Münsterberg óta nagy viták tárgya, vajjon a hirdetés a *hirdetések között*, vagy a szerkesztői részben hatásosabb-e. A *szerkesztői részben* lévő hirdetésnek, amely szerkesztői rész, cikk benyomását akarja kelteni, néha sikerül a figyelmet magára irányítania. De amint észreveszi az olvasó, hogy félrevezették, abbahagyja az olvasást s becsapottnak érzi magát. Ezt a kellemetlen érzést azután könnyen átviszi a hirdetett áruira is. Ha nyíltan mutatkozik a hirdetés hirdetésként, ez nem történhetik

meg. Az is bosszúságot okoz, ha a hirdetés *megettöri* a cikk szövegét. Ha a szerkesztői részben a *lap alján vagy a lap alsó jobb részén* húzódik meg, ahol az olvasót nem zavarja, különösen hatásos lehet. Azonban jó, ha minél rövidebb és inkább csak védjegyes áruk hirdetésénél ajánlatos. Mert az olvasónak valamely cikkre vagy értekezésre való beállítottsága semmiesetre sem alkalmas arra, hogy az olvasás közben hosszabb reklám-szöveget kapcsoljon be a tudatába. Ez csak momentán apperceptió esetén lehetséges, az elemeket tehát a lehetőségig korlátozni kell.

A reklám figyelemkeltő hatását növeli, — mint már érintettük is — az *újdonság* varázsa. Seneca mondását: „Naturale est magis nova, quam magna miserari“, mintha a modern reklámra vonatkoztatva mondotta volna, jegyzi meg *Mataja*, a kiváló osztrák reklámszakíró. Minden szokatlan, új, izgatja a kíváncsiságot. Végeredményben itt is kontraszthatásról van szó. A változó fényreklám hatásának pl. lényeges alkotórésze a kíváncsiság, vajjon mi fog a fényvonalakból kialakulni. A címzett kíváncsiságát használja ki az a hirdető is, aki a körlevelének olyan külsőt ad, hogy a címzett magánlevélnek nézi s kíváncsian tépi fel. Az újdonságnak épp az ellentéte az inger *ismertsége*, meghittsége. Mégis ezt épp úgy felhasználhatjuk a reklámnál, mint az újdonságot. Ha egy cég már jól be van vezetve, könnyű új áruját reklámozni. Miként az egész ismeretlen emberben nehezen bíznak, akként az ismeretlen cégben, áruban is. A nyelvhasználat ezzel a szóval: „*ismert*“, nemcsak — a szó szorosabb értelmében vett — ismertséget, hanem a cég megbecsülését, bizalomkeltő voltát is kifejezi. A bizalomkeltést célozza és az ismertséget nagyon elősegíti az, hogy az összes hirdetéseket egységes, jellegzetes külsővel készítetik el, mindig ugyanazt az írásmódot használják. A nagyobb cégek írásmódja pl. mindnyájunknak szeme előtt lebeg. A védjegynek mindenütt való alkalmazása is a könnyű felismerést célozza.

A figyelemkeltésnek egyik negatív faktora az *idegen képzetek kikapcsolása*. Pl. az egész oldalas hirdetés hatásának fokozásához az is hozzájárul, hogy nem foglalja le más hirdetés ugyanazon az oldalon a figyelmet. Ez fokozza a hatását a várótermekben, villamosokban, autóbuszokban elhelyezett belső plakátoknak, ahol zavartalanabban olvashatjuk az elhelyezett néhány plakátot. De legfontosabb ez talán a *diapozitív* reklámnál és a *reklámfilmnél*. Más benyomásnak alig van kitéve lelkünk a sötét mozgóban, szinte kénytelenek vagyunk tehát a nyujtott reklámbenyomást felfogni.

C) A reklámeszköznek eddig az érzéki és figyelemkeltő hatását vizsgáltuk. Nézzük most az *asszociatív hatását*. Minden jó reklám végcélja az, hogy az *áru és az illető árut előállító cég neve vagy védjegye között a legszorosabb kapcsolat jöjjön létre*. Figyeljük meg, hogy a sokat és jól hirdetett árunál ez meg is van. Ha

kimondom e szót: cigarettapapír, rögtön hozzákapcsolódik élményeinkből egy másik elem: egy bizonyos ismert cigarettapapír neve. Ha ellenben azt mondom: csokoládé, mindenkivel más és más asszociációt fog kiváltani, aszerint, hogy milyen gyártmányú csokoládét kedvelt meg.

Az áru és a cég közötti ilyen szoros asszociációra azért van szükség, mert csak a legritkább esetben fog a reklámhatás azonnal vételelhatározást kiváltani. Legtöbbször csak valamely szükséglet beálltakor születik meg a vételelhatározás. Tehát addig valahogy meg kell őrizni, tartalékolni kell a reklám hatását. Hogy valamely céget, vagy áru nevét ennyire határozottan felvegyem tudatomba, szükséges, hogy az az új árunév, cég stb. kapcsolódjék, asszociálódjék a már tudatomban lévő ismeretekkel és élményekkel. Ezért nem fog pl. — mint már említettük, — egy túlszakyszerűen fogalmazott hirdetés a laikusra hatást gyakorolni. Hiányzanak a szükséges kapcsolatok a helyes megértéséhez. Ha ez nincs meg, már az első behatáskor tudatéletem folyik tovább anélkül, hogy magába az új gondolatot felvenné. Ezért kell a reklámeszköz kidolgozásánál, az áru vásárlóközönségének a külvilág bizonyos behatásainak felfogására és feldolgozására vonatkozó pszichikai beállítottságát mindig figyelembe venni.

Kísérleteket végeztek arra nézve, hogy az elemek külső megjelenése, tehát a forma mennyire segíti elő a helyes asszociációt. Megállapították, hogy a reklámeszközökön a képzetkapcsolatok egyes tagjainak így kell következni:

Kép vagy „Schlagwort“,
Toborzószöveg,
Cég.

Nem pedig fordítva: cég, kép, szöveg, vagy cég, szöveg, kép. Itt azonban minden esetben figyelembe kell venni a nyelv sajátosságait is.

Lysinski kísérletileg megállapította azt is, hogy annál előnyösebb az asszociációképződés, minél kevesebb szótagból áll az árunév.

Egy	szótagú	áruneveknél	azok	61·7 ⁰ / ₀ -a
két	”	”	”	47·0 ⁰ / ₀ -a
három	”	”	”	43·7 ⁰ / ₀ -a

maradt meg a kísérletezők lelkében. Sőt azt is bebizonyította, hogy a több szótagú nevek megmaradását a gyakoribb ismétlés sem egyenlítette ki. A gyakorlatra nézve ez annyit jelent, hogy valamely nagyon hosszú árunevet gyakoribb hirdetéssel is alig lehet a köztudatba vinni. Meg kell jegyezni, hogy ez első sorban az úgynevezett fantázianevekre vonatkozik, mint Pebeco,

Pantofflin, a szónevek, pl. Asszonydícséret mosószer a szótagszámra való tekintet nélkül megtapadnak, különösen, ha van megfelelő értelmi kapcsolat az áru és a név között.

Ez a védőjegyekre is vonatkozik. Az a *védőjegy*, amelynek értelme van, amelynek figurális alakjai összefüggésben vannak az áruval, könnyebben megragad. A figurális alakokra különben nagyon vigyázni kell, mert könnyen *hibás asszociációt* váltanak ki. A medvebőrt pl. annyiszor látjuk a szűcsök kirakatában, hogy mikor a medvét egy fagyaltgyáros használta fel hirdetésében, a tachistoskopikus vizsgálatnál mindenki szűcs-cégre gondolt. Szónál is előfordulhat ez. Pl. a Ritz annyira összekapcsolódott az étterem és szálló fogalmával, hogy ha valaki Ritzszappant vagy cipőasztát hozna forgalomba, nagyon nehéz küzdelmet kellene folytatnia az új asszociáció létrehozására. A már fennálló asszociációkat szét tépni igen nehéz. Ez az oka annak is, hogy a *plagizáló hirdetések nem érik el céljukat*. Tachistoskopikus kísérletekkel bizonyították be, hogy a közönség a plágiumban mindig az *első* hirdető reklámját véli felismerni. Már említettük, hogy a reklámeszközt nem szoktuk alaposan vizsgálni, s a *kész asszociáció reprodukálása sokkal könnyebb és kényelmesebb, mint új képzése*. Még csak annyit az asszociációról, hogy annak képződését nagyon elősegíti, ha az árunak vannak bizonyos karakterisztikus, jellegzetes vonásai, amelyek mindig visszatérnek, ismétlődnek. Mert az *ismétlés* nagyon elősegíti az asszociációk képződését és megszilárdulását.

D) Ha megfelelő asszociációk képződnek a lélekben, akkor megvan az alapja a reklám *emlékezeti hatásának*. Amikor a hirdetések nagyságáról és elhelyezésük figyelemkeltő hatásáról, a szóvédőjegyek asszociatív kapcsolatairól beszélünk — hogy a kísérletek és eredményeik ismertetését ne kelljen szétszaggatni — szükségkép megemlékeztünk azok emlékezeti hatásáról is. Így az emlékezeti hatásra nem fogok bővebben kiterjeszkedni, s néhány érdekes kísérlet ismertetését is elhagyom.

E) Rá kell térnem azonban a reklám *érzelmi* hatására. Nagyon fontos ez — mert *Ranschburg* szerint is — az *élet igazi irányítói az érzelmek*. Sokszorosan áll ez a vevőkre nézve. Hiszen ha magunkba nézünk, megvallhatjuk, hogy legtöbbször nem az áru jósága, méltányos ára vitt vissza valamelyik üzletbe, hanem az, hogy ott jól éreztük magunkat. Szép tiszta volt az üzlethelyiség, előzékeny, szolgálatkész a kiszolgáló személyzet, esetleg hízelt hiúságunknak. Mindez döntő a bevásárlásnál, hiszen az áruismerethez legtöbb esetben egyáltalán nem értünk.

Igen fontosak a reklámhatásban az *esztétikai érzelmek*. Itt vetődik fel az a probléma, *szép legyen-e a reklámeszköz* vagy sem. Mélyebben nem bocsájtkozhatom bele. Azt azonban ki kell emélnem, hogy a legfontosabb a reklámnál, hogy *hatásos* legyen. Ha a rút plakát hatásosabb, ezt is felhasználhatja, amint ezt egy bécsi cipőgyár egyszer meg is tette. Igen csúnya gyermeket

ábrázoló plakátjával nagy sikert ért el. Azonban ezt nagyon veszélyesnek tartom, mert az átvitel a plakátról az árura könnyen megtörténhetik. Rút plakát, — rút árú!

Ezért használja fel a *kellemes esztétikai érzelmeket* a reklám. Szép plakátról, prospektusról, ízléses csomagolásról arra következtetek, hogy az áru is jó. Választékos ízléssel csomagolt csokoládéről vagy illatszerről nem tudom elképzelni, hogy rossz. A reklámeszközök készítésénél a tervező ezért a formára, színre, harmóniára lehetőleg ügyel, s a modern plakáttervező mondhatni az Ostwald-féle színekoronggal a kezében tervez.

Néhány *érzelmi velejárvóról* már szólottunk. Így megemlítettük a csalódás kellemetlen érzését a szerkesztői részben elhelyezett reklámnál, valamint azt a kellemetlen érzést, amely a vevőt elfogja, ha nem ismeri az árucikk árát. A kép nagy figyelemkeltő hatását, amely szintén érzelmi momentumokkal jár, ugyancsak megemlítettük.

Most arra az érzelmre térek rá, amelyet *maga az áru* kelt fel. A kirakatba kitett áru, különösen az élélmiszerek, felkeltik a *vágyat az áru iránt*. „Az ember szájában összefut a nyál,“ mondják, ami nemcsak szólásforma, hanem a váagnak ellenőrizhető fiziológiai megnyilvánulása. Ezért helytelen, ha a kirakatban elhelyezett árut megfosztják vágykeltő hatásától azzal, hogy nem a maga természetességében mutatják be. Mikor pl. liptai túróból, zsírból szobrot, nyakkendőből pálmát „alkotnak“.

Az étel utáni vágy primitív emberi ösztön. S minél általánosabb, primitívebb ösztön felkeltésére vállalkozik a hirdető, az emberek annál nagyobb körére fog hatást gyakorolni. Sokszor felhasznált érzelmek, pl. a *szülők szeretete* a gyermekei iránt. Emlékezzünk csak vissza, hány plakát akar ránk a gyermek iránti szeretet felkeltésével hatást gyakorolni. A *gyermek szülők* iránti szeretetét is felhasználják a plakátok. A *kíváncsiság* izgató hatását használja ki az a reklámcédula, amelyen ez áll: „Ne fordíts“, vagy ez a kirakat-felírás: „Nők ne nézzenek ide“. A film-darabok által felkeltett vágyat a *romantikus élet* iránt is sok reklámeszköz használja ki. Egy angol szappanplakát pl. egy maharadzsát ábrázol teljes díszben ezzel a felirással: A maharadzsa kedvenc szappana. Itt még más is közrejátszik, az *előkelőbbek*, a magasabb osztályok utánzása. Sok üzlet annak köszönheti vevőkörét, hogy „udvari szállító“. Az emberi *hiúságra* alapozni a reklámtevékenységet ugyancsak nem hiábavaló. „Őn előkelő, Őn közismert, Őn okos ember“ megszólítás nem szokta eltéveszteni a hatását. Nem is beszéllek a szépítőszeres hirdetéseiről, amelyek mind az asszonyi hiúságot használják ki.

F) Már előadásunk legelején megemlítettük, hogy az érzéki, figyelemkeltő, emlékezeti és érzelmi hatás mind egyet segítenek elő, az *akarát megindítását*. A fogyasztót arra akarja a reklámozó rávenni, hogy árúját megvásárolja, hogy szolgáltatását igénybe

vegye. Az akaratot megindíthatjuk, — mint már láttuk — az *isméllés* szuggesztív hatásával.

A szuggesztiónak másik módja az állítás, a felszólítás *határozottsága*. A hirdető sokszor meggyőző határozottsággal állít valamit, amit csak el szeretne érni. „Éttermem az előkelő társaság találkozóhelye,“ hirdeti, pedig csak szeretné, ha azzá lenne. Nagyon erős szuggesztív ereje van a *példának* is. Ezért használnak vásári árusok beugratókat, közlik a fürdőhelyek az újságokban előkelő látogatóik névsorát. Ez utóbbinál közrejátszik a már említett vágy is: az előkelők utánzása.

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a vevő akaratának a hirdető iránti kedvező állapotát *nem lehet állandósítani*. Meg kell a kedvező pillanatot ragadnunk, nem szabad ellanyhulni engednünk ezt a kedvező állapotot. *Azonnali cselekvésre* kell alkalmat adnunk. Ezért szokott a kereskedő az újsághirdetéshez levágható kupont nyomtatni, a körlevélhez, vagy prospektushoz pedig válasz-levelezőlapot mellékelni. Hogy azon a fogyasztó rögtön rendelhessen, vagy legalább mintát, árjegyzéket, felvilágosítást kérhessen, szóval az első kapcsolatot a hirdetővel megteremthesse. (Mellékesen megjegyzem, hogy ez valamely reklámeszköz eredményének statisztikai megfigyelésére is igen alkalmas.) Az is a *cselekedetre bírás* egyik módja, ha bizonyos időhöz kötött kedvezményeket ajánl fel a kereskedő, ha felhasználja az ú. n. „time element“ sürgető tulajdonságát, pl. tizennégynapos vásár, fehér hét. Ha ugyanis alkalmat adunk a fogyasztónak, hogy a cselekvés végrehajtását eltolhassa, az *akaratú készség egészen elhalványulhat*.

V. Nem térek ki ez alkalommal bővebben arra a harmadik reklámlélektani módszerre, amelyet ma, — mint említettem — az amerikai hirdetőirodák tudományos osztályaiban alkalmaznak. Ezek a kísérletek kevésbé exaktak és pontosak, mint az itt ismertetett laboratóriumi kísérletek. Felülmulják azonban ezeket a nagy életközelségben és gyakorlati felhasználhatóságban. Azt hiszem, ez a jövő fejlődés iránya. Mert hiszen a reklám első sorban *gazdasági kérdés* és a gazdasági élet jobban szereti a kézzelfogható, azonnal felhasználható eredményeket, mint az általános jelentőségű elméleti megállapításokat.

Székfoglaló előadásomat nem fejezhetem be anélkül, hogy köszönetet ne mondjak az Elnökségnek az engem ért megtiszteltetésért és a Társaság ügyvezető titkáranak, aki a lélektani értelmezésekben nagy segítségemre volt. A magamvégezte kísérletekről, amelyeknek eredményei még nem elegendőképpen kiforrottak, kötelességemnek fogom tartani, hogy egy későbbi időpontban számoljak be.

Bolyai János életének és munkásságának lélektani értelmezése.

Irta: SZIRMAYNÉ, PULSZKY HENRIETTE.

Bolyai Jánossal kívánunk e helyen röviden foglalkozni, a kiváló matematikussal, akinek felfedezése, az abszolút geometria, a legnagyobb horderejű tudományos felfedezés, amely a régi Magyarországból indult ki, sőt talán egyáltalán a legnagyobb felfedezés és alkotás, amellyel magyar tudós ajándékozta meg a világot. Időszerű is most Bolyai Jánossal és munkásságával foglalkozni, mert ebben az évben, 1932-ben, éppen 100 éve annak, hogy Bolyai főműve, az „*Appendix*“, megjelent. E címet azért kapta, mert édesapja, Bolyai Farkas nagy matematikai művének, a „*Tentamennek*“ a függelékeként jelent meg. A munkában foglalt korszakalkotó matematikai felfedezés persze oly természetű, hogy azt csak a szaktudósok értik meg igazán, úgy hogy mibenlétét itt egyáltalán nem tárgyalhatjuk; ennek rövid és népszerű ismertetése különben megtalálható Dávid Lajos Bolyai életrajzában.¹⁾

Hogy Bolyai János egyike volt a legnagyobb magyar tudósoknak, az körülbelül át is ment a köztudatba; de az ő egyénisége mindig talányos maradt. Annyt általában tudtunk róla, hogy Bécsben katonai iskolában nevelkedett és katonatiszt lett, hogy nagyon fiatal volt, mindössze 21 éves, mikor korszakalkotó felfedezését megtette, hogy hamarosan nyugdíjba ment és azontúl elvonulva élt otthon Erdélyben, először falun, aztán Marosvásárhelyt. Általában tudják róla, hogy különc volt és rendkívül ingerlékeny, hogy katonatiszt korában sokat párbajozott és hogy apjával, Bolyai Farkassal, aki köztisztviselő volt és közkedvelt egyéniség volt, állandó civakodásban élt. Szülővárosában, Marosvásárhelyt, éppen ezt nagyon rossz néven vették Bolyai Jánostól; ő ellenszenv és gyűlölet tárgya volt szülővárosában és ez nagyon sokat ártott emlékének és hírnevének is. Első életrajzírója, *Bedőházi János* is osztozik ebben az általános ellenszenvben és *Brassai Sámuel*, a Bolyai Farkasról tartott akadémiai emlék-

¹⁾ Dávid Lajos: „A két Bolyai élete és munkássága“, Budapest 1923.

beszédében, 1886-ban,¹⁾ meglepő élesen nyilatkozik Bolyai Jánosról, idézvén Bolyai Farkas egyik kollegájának szavait, miszerint „ezen csodaszülött fiú idvezült atyja iránt csupa matematikai rivalitásból, halála órájáig meg nem szűnt példátlan irigységgel és háládatlansággal viseltetni.“ Amellett Brassai mintegy gúny tárgyává teszi Bolyai Jánost, egyrészt azért, hogy idézi János azon kiszólásait, amelyek nagyzási hóbortját nagyon világosan elárulják, másrészt *ironikusan* jegyzi meg, hogy Bolyai János az abszolút geometriával a világot akarta boldogítani. Látható az egész beállításából, hogy Brassai, aki kortársa és személyes ismerőse volt Jánosnak, egyrészt itt utólag személyes ellenszenvének adott kifejezést, másrészt lélektanilag nem hatolt a dolog mélyére. A későbbi életrajzírók, akik már nem álltak Bolyai János egyéniségének közvetlen hatása alatt, persze már pártatlanul írnak róla, így *Paul Stückel*, német matematikus; nála azonban az életrajz egészen háttérbe szorít a matematikával szemben. Ő részletesen ismertette művében Bolyai János matematikai munkásságát és ez az ő nagy érdeme.²⁾ Életrajzi szempontból azonban fontosabb a legújabb életrajz, Dávid Lajos debreceni egyetemi tanár könyve a Bolyaiakról. Dávid maga tulajdonképpen abból indul ki, hogy olyan nagy elme, ily nagy ember, mint B. János, nem lehetett erkölcsileg annyira fogyatékos, nem lehetett gonosz ember, mint ahogy Bedőházi pl. feltűnteti. Dávid, ahol lehet, mentő momentumokat hoz fel B. János *mellett*; mindenképpen igyekszik őt menteni. Dávid nagy érdeme azonban az, hogy ő érzi, hogy János egyéniségében — hogy matematikai kifejezést használják — egy ismeretlen X-szel állunk szemben, amelyet a normálpszichológia útján nemigen tudunk megfejteni; ő érzi, hogy itt valami rejtély lappang és azért az előszóban megjegyzi, hogy arra igyekezett, hogy az olvasó *maga* alkothasson véleményt. Ez a pártatlanságra való törekvés Dávid legnagyobb érdeme, de nagy érdeme az is, hogy felkutatta B. János életének eddig ismeretlen és nagyfontosságú részleteit.

Mi magunk, éppen ezen életrajz alapján és az összes többi adat egybevetésével, arra a meggyőződésre jutottunk, hogy B. János jellemének rehabilitálását egészen új alapokra kell fektetnünk: arra a meggyőződésre jutottunk és most meg fogjuk kísérelni annak a behizonyítását, hogy *B. János* súlyos és gyógyíthatatlan elmebajban, *schizophreniában szenvedett* és hogy itt a János kortársai részéről, valamint Bedőházinál és Brassainál arról van szó, hogy *erkölcsi megítélés alá vonták épp azokat a tulajdonságokat és különbségeket, amelyek éppen ennek a súlyos elmebajnak a tüneteit képezték.* Különbösen B. János schizopreniás elmebajáról megemlékszik a világhírű *Kretschmer* is, „*Körperbau und Charakter*“ c.

¹⁾ Megjelent az „Erdélyi Múzeum“ c. folyóiratban, III. kötet, 3. füzet, 1886.

²⁾ Lásd *Paul Stückel*: „Wolfgang und Johann Bolyai.“ Leipzig u. Berlin (Teubner) 1913. Magyarra fordította *Rados*.

művében a „*Die Genialen*“ c. fejezetben [215. oldal], ahol azt mondja: „Der jüngere Bolyai war ziemlich sicher schizophrene geisteskrank.“ Továbbá *Dr. Hermann Imre* pszichoanalitikus orvos is megemlékszik János schizophreniájáról a „Tehetség pszichoanalízise“ c. értekezésében a *Tehetség-problémák* c. kötetben. Bolyai János nagy hírnevét és nagy tudományos jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy édesapjával együtt ő az egyetlen magyar ember, akit *Kretschmer* ily módon felemlít a „*Die Genialen*“ c. fejezetben és az egyetlen magyar ember, akit *Lange-Eichbaum* említ nagy művében a „*Genie-Irrsinn und Ruhm*“-ban.

Bolyai János 1802-ben született Kolozsvárott; ha családfáját vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a matematikai tehetséget édesapjától, Bolyai Farkastól örökölte, és hogy egyáltalán nagy észbeli tehetsége, koraérettsége és zenei tehetsége is apai örökség. Az elmebaj iránti hajlamot ellenben, sajnos, édesanyjától örökölte, Benkő Zsuzsannától, aki éveken át nagyfokú idegességben szenvedett, míg végül megőrült; körülbelül egy évig volt őrült és amellet súlyos beteg, — vizibetegségben szenvedett —, míg végre 1821-ben a halál vetett véget szenvedéseinek. Ahogy férje, B. Farkas leírja Zsuzsanna betegségét,¹⁾ abból nagy valószínűséggel lehet arra következtetni, hogy Zsuzsanna schizophreniában szenvedett; égi látomásai voltak, szemtől-szembe látta az Uristent, néha azt képzelte, hogy ő maga az Isten, vagy az Isten felesége, máskor azt képzelte, hogy a pokolban van és ott kinokat szenved. Amellet szidta és verte a férjét, rettenetesen trágár kifejezéseket használva, folyton versben beszélt, vagy énekelt és négykézláb mászkált a szobában. Szóval súlyos őrült volt. 1821 nyarán egy időre jobban lett; Farkas ekkor ezt írja fiának:²⁾ „Ő már elérte itt is benned való örömét, meg van győződve, hogy reménysége meg nem csalja, olyan fundamentumos jó karakterűnek esmér... az Isten neki megjelentette, s kimutatta az egész életedet.“ Ebből látszik, hogy Zsuzsannának olyan égi látomásai és földöntúli élményei voltak, amelyek schizophreniás betegeknek igen gyakoriak. Igaz, hogy ezek hisztérikus betegeknek is előfordulnak, de viszont a schizophrenia mellett szólnak a boncolás adatai, amelyekről Bedőházi tesz említést.³⁾ Meg fogjuk látni, hogy később B. János is egy, az Istentől kiválasztott egyénnek tartotta magát. Meg volt benne a kiválasztottságnak az a jellegzetes érzése és öntudata, amely a schizophreniás betegeknek gyakran található.

¹⁾ Lásd B. Farkas Bodorhoz írt leveleit *Dávid* életrajzában. (76—78. oldal.)

²⁾ Lásd *Dávid*, 77. oldal.

³⁾ Lásd *Bedőházi János* „A két Bolyai, Élet- és jellemrajz.“ Marosvásárhely 1897. — A boncolási jegyzőkönyv szerint „a petefészkek el volt száradva.“ Miután az ily természetű kóros elváltozás schizophreniás nőknél gyakori, ezen adat valószínűvé teszi, hogy Zsuzsanna schizophreniás volt.

Tovább vizsgálva B. János családfáját, azt találjuk, hogy édesapja, Bolyai Farkas régi nemesi családból származott és tiszta magyar eredetű volt, édesanyja, árkosi Benkő Zsuzsanna, egy felsernek volt a kilencedik és utolsó gyermeke; az ő anyja, Benkóné, Bachmann Julianna ellenben száz családból származott. Itt tehát megtaláljuk a B. János családfájában azt a *fajkeresztést*, amely *Reibmayr* szerint egyik előfeltétele a zseni létrejöttének. *Reibmayr* elmélete tehát ez esetben is beigazolódik; ezen elmélethez úgyszólván az összes hírneves tudósok csatlakoztak. Nálunk ezt a tételt Szondi Lipót fejtette ki nagyon szépen „*A tehetség biológiája*“ c. dolgozatában (A Tehetség-problémák c. kötetben). Bolyai Jánosnak ez a nagyanyja különben maga is, úgy látszik, hogy ideges, pszichopátiás asszony volt, zsémbes és izgága és amellet teljesen műveletlen és B. Farkas sokat szenvedett tőle, mint anyósától. A Benkő-család, úgy látszik, egyáltalán terhelt volt, mert az egyik Benkő-fiú öngyilkos lett, a másik kivándorolt Törökországba és ott áttért a mohamedán vallásra, ami szintén igen szokatlan dolog. Tagadhatatlan, hogy B. Farkasnál, az apánál is találunk pszichopátiás vonásokat, de ezek nem oly mértékűek, hogy az apa eme tulajdonságaiból a fiú későbbi elmebaját meg lehetne magyarázni. Bolyai Farkas idősebb korában másodsor is megnősült és e házasságából is született egy fia, Bolyai Gergely. Bedőházi feljegyezte Gergelyről, hogy kedves, kellemes ember volt, csinosan hegedült, szeretett mulatni, viszont egyáltalán nem kedvelte a tudományokat. Szóval a legnormálisabb átlagember volt. Bolyai Gergelynek ez a jellemrajza szerintünk közvetve szintén bizonyíték amellett, hogy B. János az elmebajra való hajlamot az anyjától örökölte és anyai részről volt súlyosan terhelt.

János tehát az édesapjától, Farkastól örökölte matematikai és zenei tehetségét és koraérettségét. B. Farkas t. i. annakidején csodagyermek volt, aki hat éves korában óriási feltűnést keltett a nagyenyedi kollégiumban rendkívüli számolóképeségével és emlékezőtehetségével. János tehetsége nem volt oly sokoldalú, mint apjáé, sem számolóképeségét, sem verselési képességét nem örökölte, sem rajztehetségét, sem pedig technikai hajlamát, — mert Bolyai Farkas egyike volt a legsokoldalúbb tehetségeknek. János egyedül a matematikai tehetséget örökölte, de ez még felfokozva szállt át őreá, és különösen a *geometriai* tehetség volt nála egészen abnormisan kifejlődve. Így már mint 4 éves gyermek, mikor egyszer krumplival játszott és azt faragcsálta, azt mondta apjának: nézd apa, mit találtam, egy krumpli-ívnek a krumpli-sinuszát. Így írta ezt meg Farkas barátjának, a híres nagy matematikus Gaussnak.¹⁾ És ilymódon a gyermek több geometriai alapelvre jött rá, anélkül, hogy bárki is tanította volna. De B. Farkas, nagyon helyesen, okult a saját gyer-

1) Lásd B. Farkas levelét Gausshoz 1807. dec. 18. Idézi Stäckel.

mekkori élményein és nem erőltette a dolgot, nem csinált csodagyermeket a fiából és János 9 éves koráig egyáltalán nem is részesült rendszeres oktatásban, kivéve, hogy játszva megtanult írni, olvasni németül és hegedülni. Ellenben még 9 éves korában is csak az ujjain és babszemekkel számolt. Ekkor azonban az apja kezdett vele foglalkozni és őt a matematikára oktatni és ekkor oly rohamosan haladt, hogy 13 $\frac{1}{2}$ éves korában már tisztában volt a differenciál- és integrál-számítással, szóval a magasabb matematikával. A többi tantárgyban is kiváló tanulónak bizonyult; az apja szerette volna kiküldeni Göttingába, hogy ott Gauss hallgatója legyen az egyetemen. Sajnos, ez a terv meghiusult és a dolog vége az lett, hogy B. János 1818-ban a bécsi katonai mérnöki akadémiára került, erdélyi mágnások pártfogásával és részben az ő költségükön. Itt is kitűnő tanuló volt, beváltotta a hozzáfűzött reményeket; első volt a matematikában és az intézet legjobb úgyója. A hegedűjátékban rendszeres kiképzést nyert Bécsben, úgyhogy végül nagy virtuóz lett a hegedűn és játéka egy operai ünnepélyen magának Ferenc császárnak is feltűnt. Bécsben 1823-ig maradt az intézetben, tehát 5 évig és azontúl soha többé nem volt Bécsben.

A gyermek B. Jánosról elég sok adat maradt ránk. Apja feljegyzése¹⁾ lényegében úgy szól róla, hogy János jólelkű és hálás természetű fiú, nem hazudik, mondja Farkas, de viszont szeret másokkal kötekedni, hirtelenharagú és amellet haragtartó is; szeszélyes, egyszer nagyon is vidám, máskor levert, hipochondrikus, néha szeszélyből elhanyagolja tanulmányait, máskor pedig annyit tanul, hogy az egészségének is megárt. Szóval a hangulatok *labilitásában* nyilatkozott meg már János gyermekkorában a *pszichopátia*, valamint a kötekedésre való hajlamban, amely később, az elmebetegséget megelőző időszakban, erősen fokozódott nála. Koraérettsége ellenére azonban János maga feljegyezte, hogy gyermekét kedélyű volt, szeretett játszani és különösen szerette azon játékokat, amelyeknél ügyessége érvényesülhetett; nagy észbeli tehetsége mellett jellemzi őt ez a nagy *motorikus* tehetség, amely aztán később a vívásban és a hegedűjátékban érvényesült. Fontos továbbá B. Farkasnak egy feljegyzése fiáról, amely a gyermek érzelmi életére vet világot. Ebből kitűnik, hogy János imádta az apját és gyűlölte az anyját, tehát az úgynevezett *negatív Oedipus-komplexum* található fel nála; t. i. egyszer azt mondta: ha király volna, anyját megöletné és nyársbahuzatná, hogy teste 9 évig maradjon a szabad ég alatt és a varjúk kárognanak a fején, — apjának ellenben egy nagy gyémánt koronát csináltatna. Ezzel a feljegyzéssel Dr. Hermann Imre is foglalkozott, a „*Tehetség pszichanalízise*“ c. cikkében. Bolyai János mindvégig megmaradt tulaj-

¹⁾ Lásd B. Farkas feljegyzését Stäckelnél és Dávidnál. (57. oldal).

donképpen ezen beállítódás mellett. Anyját sehol, egyetlen szóval sem említi feljegyzéseiben [legalább az összes idézett feljegyzésekben nem]. Ellenben élete végéig az édesapja maradt óránezve a legfontosabb ember a világon; többször megírta apja életrajzát, és pedig úgy, hogy kitűnik, hogy *azonosította az apját önmagával*, mert édesapját belevonja nagyzási hóbortjába. A Brassai által az emlékezésében idézett vázlatos életrajzban pl. ezt írja: (Ez a mondat egyszersmind jellegzetesen zavaros is.) „Már szeretném az atyámnak s magamnak mint minden ostoba dicsekvés, önhittség és az utálatos alacsony álszerénység nélküli hideg őszinteséget s igazságot, vagyis önérzet kifejezését dicsekvésnek és önhittségnek tartó hasonló ostobaság nélkül szólva, rendkívül kitűnő szellemű s jellemű s e földön kivált — atyám után — én, egyetlen nemű vagy maguk nemükben egyetlen, . . . legnagyobbszerű epochát csinaló új időszakát kezdő s a mennyország kapuját megnyitó embereknek életét néhány vonallal röviden leírni: nem azért mintha a tökélyes tanra „[az ő üdvtana]“ s a közjóra nézve lényeges és érdekes volna egyének és nemzetek sőt az emberi nemnek is történetét, életét iskolai közértelemben közleni az emberiséggel: hanem mivel mi, ha valaki, ideig míg az emberiség belékap és jó az általam kijelölt jó útra, bizonyára és valóban leginkább megérdemeljük hogy körülményeink is némileg ismertessenek“.

Továbbá így ír ugyanott az apjáról: (idézve Brassainál) „S bár mint philosophusnak a világ előtt semmi hírét nem hallottam, munkáiban oly derék noha még nem egészen helyes philosophi eszmék vannak elhintve, szórva, hogy rajtam kívül legnagyobb elméleti philosoph nevét érdemli a földön“. Azt hiszem, a nagyzási hóbort e két mondatból egész világosan kitűnik és az is, hogy ebbe édesatyját belevonta.

Emellett azonban a pubertás második szakában észlelhetjük Jánosnál a *lázadást az atyai tekintély ellen*, azt a törekvést, hogy felszabaduljon a túltengő apai befolyás alól. Ettől fogva az apja iránti érzelme kifejezetten *ambivalens*, ami azt jelenti, hogy egyidejűleg szerette és gyűlölte is. Egyrészt azonosította magát vele, midőn nagyzási képzetait apjára is kiterjesztette, másrészt az volt a téveszméje, hogy az apja üldözi őt. Egy helyen azt írja, hogy nem volt soha kitartóbb és bosszuállóbb üldöző az ő apjánál. Kitűnik ezen üldözési téveszméje azon sorokból is, amelyekkel térelméletét ajánlotta apjának [az 50-es években]. Itt ezt írja:¹⁾ „Bolyai Farkas atyámnak az emberiség *javára* és közös szerencsétlenségünkre értetlenségből, elragadott vak indulatából félreismert magam megismertetésére s illő színbe és fénybe való helyezésére, szívre, lélekre hatólag végrendeletül a legbuzgóbb és a közjóért égő szívvvel és bizodalmasan ajánlom e művet: a rideg bolyai birtokból mostohán kitagadni akart,

1) Lásd *Bedőházinál*.

de azalatt a föld minden kincsével felcserélni nem kívánt menyeyei uradalomban élt s magának krisztusi erősséget és vigasztalást szerzett, nyert elsőszülött fia János.“

János és Farkas érzelmi ellenmondásokkal telített viszonyát az ambivalencia jelensége magyarázza meg. Ambivalencián egyes képzetek vagy képzetszövedékek érzelmi kétértékűségét értjük. Elvértve, enyhén ellentétes érzelmi párok alakjában, ép lelkek is mutatnak ambivalenciát, beteges viszonyok között főleg schizoid pszichopataknál és schizophreniás betegekknél feltűnő alakjában is gyakori jelenség. Ha ezen nézőpontból tekintjük B. János viszonyát apjához és mindig szem előtt tartjuk az ambivalencia fogalmát és tényét, úgy megszűnik minden ellentmondás; ő eredetileg és alapjában véve nagyon szerette az apját, érzelmileg hozzá volt kötve, a pubertás második szakában fellázadt ezen érzelmi megkötöttség ellen, de sohasem szabadult fel alóla; apja iránti érzelme ettől fogva ambivalens és az elmebaj hatása alatt mindinkább fokozódik ez az ambivalencia: szeretet és gyűlölet érzése egyszerre.

Az atyai tekintély elleni lázadás Bolyai Jánosnál éppen abban nyilvánult meg, hogy maga is a *paralellák problémájával* kezdett foglalkozni a bécsi katonai akadémián; ezt a problémát, Euklides 11-ik tételének bebizonyítását, addig megoldhatatlannak tartották az ókor óta, tehát 2000 év óta. Bolyai Farkas óva intette fiát, hogy ne foglalkozzék e problémával, amely az ő életét is megmérgezte, — mert persze úgy állt a dolog, hogy e problémára legelőször az apja hívta fel János figyelmét gyermekkorában. Mert Farkas is igyekezett fiatal korában e problémát megoldani és nagyon elkeserítette őt, hogy ebben kudarcot vallott. János e figyelmeztetések dacára 1820-tól kezdve kereste a megoldást, először barátja, Szász Károly társaságában, azután egyedül. Végre 1823-ban jött rá a probléma igazi megoldására: hogy ez az euklidesi tétel egyáltalán nem bizonyítható be, hanem hogy képzelhető egy olyan geometriai rendszer, amelyből e tétel hiányzik és amely mégis egy ellentmondás nélküli zárt rendszert alkot: — az abszolút geometria rendszerét. Akkor János már alhadnagy volt Temesvárott és onnan írta apjának: „A semmiből egy új, más világot teremtettem.“¹⁾ De méltán írhatta e cézári büszke kijelentést! Bolyai János tehát rendkívül fiatalon, 21 éves korában tette meg korszakkalkoló felfedezését. Általában jellemző a schizoid-egyéniségekre a tehetség korai, hirtelen fellángolása és mivel a matematikára, a logikus gondolkodásra való hajlam a kifejezetten schizoid-teremtésű egyéniségeket jellemzi és a matematika oly tudomány, amely független a tapasztalattól, többször előfordult, hogy egyes kiváló matematikusok már rendkívül fiatal korban jelentős felfedezésekkel gazdagították a tudományt.²⁾ A tehetségnek ezen korai kivirágzását, fellendülését B. Jánosnál, sajnos, hamarosan

¹⁾ Lásd e levelet *Dávidnál*. (85—86. old.)

²⁾ Lásd *Möbius*: „Über die Anlage zur Mathematik“ 1900.

követte a megállapodás, a stagnálás időszaka, majd pedig az az „idegbaj“, amelyen Lembergben keresztülment és amely a schizophrénia akut kezdő stádiuma volt, az ugynevezett „Schizophrener Schub“. János 1825-ig dolgozott geometriai művén, ekkor fejezte be, tehát 24 éves korában. Ekkor járt otthon Marosvásárhelyen látogatóban és bemutatta apjának művét, de Farkas, — mintegy tudat alatt érezve, hogy János felszabadulási törekvésének, ébredő dacának köszönhető e mű, — nem fogta fel sem a felfedezést, sem annak nagy jelentőségét. Jánost ezután áthelyezték Aradra, ahol 4 évet töltött. Itt, úgy látszik, szerelmes is volt egy úrilányba, Fanny Hény von Schönbruckba. Itt azonban már mutatkoznak nála a betegség távoli előjelei: kezdte elhanyagolni a katonai szolgálatot, úgyhogy a főhadnagyi előléptetésnél kihagyták és csak 1827-ben lett főhadnagyt. Ebben az időben lépett fel nála az a nagyfokú ingerlékenység és kötekedési hajlam; erre az időre esnek híres párbajai. Ezekről különben nincsenek közelebbi adataink; állítólag Nagyszébenben 13 lovastiszttel párbajozott egy napon és csak azt kötötte ki, hogy két-két párbaj után mindig egy-egy darabot játszhasson el a hegedűn. 1830 őszen Lembergbe helyezték át B. Jánost; elutazása előtt megegyeszer meglátogatta az édesapját és ekkor abban állapotok meg, hogy János műve, mint a „Tentámen“ függeléke fog megjelenni és hogy Farkas egy példányt rögtön el fog küldeni Gaussnak, bírálja el ő e felfedezés tudományos értékét. Mivel apa és fiú az abszolút geometria kérdésében megegyezni nem tudott, megegyeztek abban, hogy alávetik magukat Gauss döntésének.

Itt most fontos megjegyezni a kronológiai sorrendet: János 1831 tavaszán érkezett meg Lembergbe, Farkas ugyanez év nyarán, 31-ben küldte meg az „Appendix“ első példányát Gaussnak és János Gauss válaszát egy évre rá, 1832. április 6-án kapta meg. [Tehát ennek éppen 100 éve az idén]. Ez a válasz úgy szólt¹⁾, hogy Gauss elismerte ugyan János eszmemenetének helyességét, amely úgymond, megegyezik azon meditációk eredményével, amelyek őt magát már 30—35 éve foglalkoztatják, azonban neki, Gaussnak, nincs szándékában e felfedezést életében kiadni, mivel a tudományos világ ezen gondolatokra még nem értett meg. Végül felszólítja Jánost, hogy foglalkozzék a tetraéder problémájával. Ezt a választ Farkas kedvezőnek minősítette és érdekes, hogy most, midőn rajongva szeretett ifjúkori barátja, Gauss helyeselte e felfedezést, ő is megértette végre a fia eszmenetét. János ellenben keserűen csalódott, mert ő azt várta, hogy Gauss az ő felfedezését be fogja mutatni egy tudományos társaságnak, vagy ismertetni fogja egy tudományos folyóiratban. Altalában e csalódásnak szokták tulajdonítani azt a nagy és szörnyű változást, amely ekkor Bolyai Jánoson végbe-

¹⁾ Lásd Gauss levelét szószerint *Stückelnél*.

ment, az ő legalábbis részleges szellemi megrokkánását. Ez azonban tévedés és ez az eset elbírálása szempontjából nagyon fontos: *Bolyai János már beteg volt, mikor őt ez a nagy család érte*; ez kétségtelenül kitűnik Zimmer alezredes azon részletes jelentéséből, amelyet már 1832. január végén küldött János főhercegnek. Ez a jelentés B. János betegségéről, tehát 2 hónappal előbb készült, mintsem Gauss levele megérkezett. Ezt a jelentést Dávid Lajos közölte először és éppen ez Dávid legnagyobb érdeme, hogy felkutatta Zimmer alezredes jelentését a Bolyai lemergi betegségéről. Mert e súlyos idegbajról *Stäckelné* pl. egyáltalán nincs szó, habár viszont Stäckel részletesen ismertette János későbbi matematikai munkáit, úgy jellemzi ezeket, hogy éppen nagyon szépen kidomborodik János későbbi írásainak jellegzetesen schizophreniás zavarodottsága és töredékessége. Dacára annak, hogy Stäckel ismertetésében és az általa közölt idézetben kétségtelenül felismerhető János későbbi írásainak schizophreniás jellege, a Stäckel-féle életrajzban viszont semmi-féle támpontot sem találunk arránézve, hogy János bárminő betegségén ment volna keresztül, mert Stäckel csak annyit mond, hogy János megúnta a katonai szolgálatot és nyugdíjaztatta magát: Bedőházi is ugyanezt mondja. A Zimmer alezredes János betegségéről szóló jelentése tehát mintegy az a „*missing-link*“, amely világot vet János elmebajának eredetére és fejlődésére. Ez a jelentés lényegében így szól Dávid szerint:¹) „Zimmer alezredes könnyű építészeti megbízásokat adott betegeskedő főhadnagyának. De János ezeket sem végezte el. Első megbízása az volt, hogy a katonai fürdőházhoz szükséges egyszerű toldalék-építésről csináljon tervet. Nem tudta megcsinálni, — írja jelentésében Zimmer alezredes, — és beteget jelentett. Az alezredes hipochondrikusnak tartotta főhadnagyát és úgy gondolván, hogy jót tesz az ide-oda utazgatással járó szórakozás, reá bízta egy könnyű lovasezred kerületében az épületjavítások megvizsgálását. De Bolyai ezt sem tudta elintézni. Zavaros jelentéseit mellőzve, más tisztet kellett megbízni a megvizsgálással. Zimmer még könnyebb munkát adott: a tűzérési épületek évenkénti számbavételénél való közbenjárást „oder gar zu figuriren“, mivel a dolog lényegét elvégzik maguk a hozzáértő tűzértisztek. De János újra beteget jelentett. Mikor ismét szolgálatba lép, a lemergi katonakórház új szárnyának az építéséről kellett volna jelentést készítenie. De 8 nap múlva is csak néhány ceruzavonás volt készen és újabb, több hónapi betegség következett. Az orvosi bizonyítvány szerint *hipochondriás idegesség van* és minden szellemi megerőltetéstől tartózkodnia kell. Amde rajongva csügg a matematikán, atyjának egy munkáját folytatja, amely korszakalkotó akar lenni. De ennek tartalmáról itt senki sem tud véleményt mondani. Magánosságában mindig e mun-

¹ Lásd Dávid életrajzát, 89—90. oldal.

káján dolgozik. Ez az erős szellemi munka egyre erősebben támadja az idegeit. Ő maga [t. i. Bolyai] is fél, hogy idegessége ideglázba megy át. Én, — teszi hozzá az alezredes, — úgy látom, hogy meghibban, (*dass es mit ihm überschnappt.*) Különbösen nemcsak hogy nem összeférhetetlen, hanem nagyon is bátor-talan és jóindulatú. Az alezredes kéri a „szerencsétlen“ iránt János főherceg atyai és kegyelmes szívbeli jóságát. Mellőzése a kinevezéseknél csak súlyosabbá tenné állapotát. De viszont ha előlép kapitánnyá, akkor meg tud élni nyugalomba menve. *Nem lehet remélni, hogy valaha szolgálni tudjon.*“

Abban az időben, 100 évvel ezelőtt, a tudomány még nem ismerte a schizophrénia fogalmát, — körülbelül csak 20 év óta ismeri, — de ma már kétségtelennek látszik, ha e jelentést összevetjük azzal az *állandó jellegű változással és szellemi hanyatlással*, amely ezen betegség után Jánosnál fennmaradt, hogy ez a betegség a *schizophrénia akut fázisa volt*, az úgynevezett „Schizophrener-Schub“. Ez sokszor nyilvánul meg munkaképtelenségben, feltűnő levertségben és honvágyban. *Ezen állapotban érte Bolyai Jánost a nagy csalódás Gauss részéről*; ekkor, május elején, egy hosszú beadvánnyal fordult János főherceghez, a műszaki csapatok főfelügyelőjéhez, amelyben azt a kérését adja elő, hogy egészségi állapotára való tekintettel helyezték őt át Nagyszébenbe, mentse őt fel 3 évre a szolgálati teendőik alól és azonfelül engedélyezzenek neki most 3 havi szabadságot; ezt otthon, Marosvásárhelyen, az édesapjánál kívánja tölteni. A kérés indokolása az, hogy egyrészt matematikai kutatásait kívánja folytatni, másrészt „csak ha egész idejét ennek szenteli, képes az emberiségnek azt a nagy szolgálatot megtenni, amelynek véghezvitelében ő legnagyobb boldogságát látja,“ [ezt szószerint így írja németül], „mert csak annyiban becsüli a saját egyéniségét, amennyiben képes a saját erkölcsi haladásán [Veredelung] munkálkodni és egyúttal az egész emberi nem haladásához és meg-nemesítéséhez hozzájárulni“. Ezt a fontos beadványt Stäckel az első kötetben a jegyzetek közt egész terjedelmében közli¹⁾ és Stäckel maga is megjegyzi, hogy e beadvány nagyon jelentős, mert *itt merül fel B. Jánosnál először az az eszme, hogy ő van arra hivatva, hogy az egész emberiséget boldogítsa, hogy az „üdvtan“ kidolgozása által az emberiséget a helyes útra terelje és megváltsa.* Bolyai János, amint láttuk, már beteg volt, midőn a nagy csalódás érte, az a megalázás és erkölcsi vereség, — ahogy ő azt felfogta, — hogy nem ő volt az első, aki felfedezte az abszolút geometriát, hanem hogy Gauss már jóval előtte szintén felfedezte azt. E megaláztatásra az ő beteg lelke most nagyzási hóborttal reagált; ép a megaláztatás reakciójaként *lépett fel nála ez az eszme, hogy ő van hivatva és kiválasztva arra, hogy az emberiséget*

1) Lásd Stäckel I. 230—232. oldal.

tanai által boldogítsa. Ettől kezdve, 1832-től egészen haláláig, folyton foglalkozott az *üdvítással* és ennek kidolgozását tartotta élete céljának. Ez az eszme mindinkább elhatalmasodott rajta; Bedőházi azt írja,¹⁾ hogy későbbi írásaiban „egészen beleéli magát a próféta mivoltába, csak Istenről és saját magáról beszél; elmondja okait, hogy miért hiszi magát hivatottnak ily nagy dolog elkezdésére. Elragadtatva önmagának csodálatától, Krisztusként kiált fel: *Pater ecce filius tuus!*“ [Nagy kár, hogy Bedőházi ezen okokat nem közli részletesen.]

A fentemlített beadványt persze nem vették tekintetbe, hanem Olmützbe helyezték át, ott felülvizsgálták és mint „halb-invalidot“ nyugdíjazták. 1833 nyarán, 31 éves korában került haza B. János Marosvásárhelyre és katonai pályája ezzel véglegesen lezárult, élete kettétört.

Közben, útban Olmütz felé, még egy baleset is érte: kocsija felborult az úton és ő egy fejsebet kapott; erről a balesetről nem is tett jelentést felettes hatóságának, hanem engedély nélkül átment a porosz határon és ott Sziléziában gyógyíttatta ki magát. Utközben összeveszett a porosz fináncokkal és azokkal támadt egy nagy afférja. Abból, hogy balesetét és elmaradását nem jelentette be katonai felettes hatóságának, arra kell következtetnünk, hogy valószínűleg átmenetileg öntudati zavarai lehettek. Egészen véve azonban le kell szögeznünk, hogy B. János idegbeli állapota ebben az időben javult és hogy ettől fogva a schizophreniás folyamat nem haladt tovább. A betegség fejlődése megállt, vagyis egy ugynevezett *remisszió* állott be. Nyugdíjazásakor a minősítésbe azt írták be, hogy szótlán, ingerlékeny, hirtelenharagú, kerüli a tisztek társaságát, a szolgálatban nem tanúsít buzgóságot, szenvedélyes sakkjátékos.²⁾ Most újra fellépett B. Jánosnál az a nagy ingerlékenység és kötekedési hajlam, amely betegségének akut fázisa előtt is jellemezte őt. Otthon állandóan civódott édesapjával, — aki közben ismét özvegyiségre jutott, — úgyhogy Bolyai Farkas keserűen panaszkodik erről Gaussnak írt leveleiben.³⁾ Állítólag párbajra hívta ki János az apját; mindenestre az apja végül is kénytelen volt őt házából kitiltani, amint Gaussnak írja. János erre falura költözött anyai kis birtokára, Domáldra, 1834-ben. Ekkor megszöktetett egy úrilányt, Kibédi Orbán Rozáliát, és vele élt aztán vadházasságban 1852-ig, tehát 18 évig. Két gyermekük született, egy fiú és egy leány; B. János élete társát el is akarta venni feleségül, törvényesíteni akarta ezt a viszonyt és a gyermekeket is és igazán nem rajta mulott, hogy ezt nem tudta keresztülvinni, de sajnos, a *karció* körüli nehézségeket sohasem tudta leküzdeni. Mindebből kitű-

¹⁾ Lásd Bedőházi, 400. oldal.

²⁾ Lásd *Dávid* (91. old.)

³⁾ Lásd Stäckel I. 98. oldal.

nik, hogy B. Jánosnál egy schizophren jellegű betegségi folyamat, „ein Schizophrener Schub“, kétségtelenül megállapítható, amely gondolkozásának irányát megváltoztatta és a világboldogító eszmék felé terelte és *szellemi képességeinek állandó és soha többé vissza nem fejlődött hanyatlását okozta*, amennyiben, — és éppen ez az, ami a schizophreniára jellemző, — ettől fogva B. János minden munkája, egyetlen egy kivételével, *töredékes* maradt, minden munkája telve van ismétlésekkel, terjengős részekkel, zavarossággal, különösképpen kifejezésmódokkal, stílusa ettől fogva zavaros, mesterkéltséggel, szinte hebegő. Stílusában megvannak mindazok a jellegzetes vonások, amelyek éppen a schizophreniás elmebetegek írásait jellemzik: az ismétlések, a hasonló jelentőségű szavak halmozása, úgyhogy néhol egy tucat szinonim szót ír le egymás mellé. Ez a kapkodó és zavaros stílus és az, hogy az ilyen beteg a maga elé tűzött feladatot nem tudja befejezni, abból származik, hogy az ilyen beteg képtelen figyelmét koncentrálni, — ez a figyelőképeség megbetegedésének következménye. Viszont ha egyszer az ily beteg figyelme egy részletnél *megtapad*, akkor képtelen továbbmenni, akkor görcsösen ragaszkodik ahhoz a részlethez. Innen származnak B. János írásában az ismétlések és az, hogy oldalakon át rágódik egy-egy mellékes apróságon, pl. a tökéletes nyelv nyelvtanában azon, hogy hogyan kell kiejteni az egyes betűket. Hosszú előszavakat írt és Bedőházi szerint címlapokat is tele misztikus jelekkel, körökkel és sugárzó napokkal. Ez is tipikus tünete a schizophreniának a szimbolikus kifejezésmódra való hajlam. Ehhez járul aztán még „*a tökéletes nyelv*“ feltalálásának munkája, ami B. Jánosnál szintén csak elmebetegségével magyarázható meg igazán. Másrészt azonban bizonyos, hogy *Bolyainál a schizophren folyamat egy bizonyos ponton megállt* és nem haladt tovább az egyéniség teljes pusztulásáig, úgy mint pl. *Höldertinnél*, a német költőnél, vagy *Gulácsynál*, a szerencsétlen festőművésznél, aki 1932. februárjában halt meg. Bolyai János sohasem jutott el abba a stádiumba, amelyben a beteg kapcsolata a külvilággal, a realitással, teljesen megszakad; ő életének javarészen át családi életet élt, — bár természetesen elmebaja ezt a családi életet is megzavarta. Itt is mutatkozik t. i. nála az a jellegzetes *ambivalencia*, mint az apjához való viszonyában: ő élettársát, Rózát, és gyermekeit szerette, de bizalmatlan és féltékeny volt Rózával szemben. Időnként az a téveszméje és üldözési eszméje támadt, hogy Róza megcsalta őt és hogy a gyermekek nem is az ő gyermekei. Kétkedett a saját apaságában és ilyenkor kitagadta a gyermekeket és verte az aszszonyt, — aztán megint megnyugodott és újra a saját nevére íratta a gyermekeket az anyakönyvben (Bedőházi szerint). Ez is olyanféle téveszme, mint az, hogy az apja üldözi őt. E tekintetben, hogy János kétkedett a saját apaságában, *Strindbergre* emlékeztet, aki szintén ilyen enyhébb lefolyású schizophreniában szenvedett

és akit szintén ilyenféle kételyek kínoztak.¹⁾ A mindennapi életben B. János élete végéig jól tudott tájékozódni, mert pl. a 48-as eseményeket is egészen jól fel tudta fogni és ami mértékadó: mindvégig képes volt arra, hogy kis vagyonát és szerény jövedelmét, vagyis nyugdíját, önállóan kezelje. Sőt általában az volt a vélemény róla, hogy nagyon is takarékos és hogy jobban ért a pénzhez, mint édesapja, Bolyai Farkas.

Bolyai János tehát a schizophreniás betegeknek egy bizonyos meghatározott csoportjához tartozik, azokhoz, akiket Kretschmer: „Körperbau und Charakter“ c. művében a „*Prophetentípusnak*“ nevez [140. oldal], — akiknél a schizophreniás folyamat egy bizonyos ponton megáll, nem halad egészen a személyiség széteséséig, de mégis teljesen megváltoztatja az egyén lelkivilágát. Az ilyen beteg a külvilágnak a normálisnál mégis kisebb fontosságot tulajdonít, ami főképp az érzelmi elhidegülésben nyilvánul meg — és ez az, ami ismét oly nagyon feltűnő volt B. Jánosnál; ő kortársai szerint rideg, szívtelen és érzéketlen ember volt és ezt erkölcsi megítélés alá vonták, holott ez az ily típusú schizophreniás betegek igen jellegzetes vonása és ezen elmebaj jellegzetes tünete. Viszont az ily beteg, — éppen mert a normális kapcsolat a saját énje és a külvilág között meglazult, — önmagát minden mértéken felül nagyrabecsüli, vagyis nagyzási hóbortba esik, aminek Bolyai János írásaiban már láttuk a nagyonis világos jeleit. Mindez: a csökkent munkaképesség, a stílus különös elváltozása, a nagyzási hóbort, az érzelmi elhidegülés, vagyis szívtelenség, az üldözési eszmék édes apját és Gausst illetőleg és a beteges gyanakvás Rózával szemben, mindez *szervesen összefügg*, szerves egészet alkot, mindez nem külön-külön bírálendő el, hanem ezek a schizophreniás elmebaj egyes tünetei és csak ezen *centrális* nézőpontból, az elmebajból magyarázhatók egységesen.

Megjegyzendő, hogy a *schizoid* lelkiállattal rendszerint a nyulánk, karsu *aszthénikus*, vagy *athlétikus* testalkat jár együtt, míg *cykloid* temperamentummal a *piknikus*, vagyis a zömök és hízásra hajlamos testalkat jár. Gyakran találunk azonban természetesen *kevert típusú egyéneket*; így előfordul *schizophreniás megbetegedés piknikus*, vagyis alacsony, zömök *testalkat* mellett. Kretschmer azt írja [„Körperbau und Charakter“ 100/101. oldal], hogy a piknikus testalkatú schizophreniás betegeknel gyakran található a betegség könnyebb lefolyása, továbbá ily esetekben gyakori a remisszió, vagyis a betegség szünetelése és a periodicitás, vagyis az, hogy a beteg elmebeli állapota időnként változó, hol javul, hol pedig rosszabbodik. Mindezen tünetek feltalálhatók B. Jánosnál és ezzel összevág

¹⁾ Lásd: *Strindberg*: „Die Beichte eines Toren“. A Strindberg betegségére vonatkozó adatokat kivonatban közli W. Lange—Eichbaum: „*Genie—Irrsinn und Ruhm*“ (427/28. oldal.)

az, hogy a *Vass Tamás* kollegiumi tanuló szavahihető leírása szerint B. J. szintén kistermetű, kerek arcú, zömök ember volt, általában igénytelen külsejű. Ez a leírás, [amelyet *Bedőházi* közölt, valamint *Stäckel* is] ugyan eléggé szűkszavú, *kép* pedig, sajnos, nem maradt B. János után, de mégis elég nagy biztonsággal lehet ebből a *piknikus* testalkatra következtetni, bár az az adat, mely szerint B. János fiatal korában nemcsak kitűnő vívó, hanem igen nagyerejű ember volt, a schizoid jellemmel jól összeillő atletikus testalkat mellett szól. Temesvárott u. i. azt szokta produkálni, hogy nagy, erős szöveget egyetlen kardcsapással ütött le az ajtófélfáról.¹⁾ Ha tehát asthenikus testalkatú lett volna, aligha lehetett volna így nagy testi ereje. Minden jel arra vall, hogy B. János egyéniségének *piknikus-cyklothym* komponenseit édesapjától, Farkastól örökölte, aki *telkileg* mutat *cyklothym* jellemvonásokat; de e kérdés tárgyalása itt tulságosan messzire vezetne.

Bolyai Jánosnál tehát az az eset forog fenn, hogy piknikus testalkat mellett schizophreniában betegedett meg, minek folytán e betegség nem fejlődött ki a végletekig; munkaereje, szellemi teljesítőképessége azonban megrokkant, nagyzási hóbortba esett és prófétának, világmegváltónak képzelve magát, világboldogító rendszerének kidolgozásával foglalkozott. Betegsége után is foglalkozott ugyan emellett a matematikával, de matematikai munkásságában határozottan *három korszakot* különböztethetünk meg. Ebben látjuk nála a periodicitás egy nemét. Az első korszak 1832-től 37-ig terjed; ez alatt az idő alatt az üdvtannal való foglalkozás *mellett* ettől függetlenül foglalkozott a matematikával. Ezen idő alatt elméletének, az abszolút geometriának továbbfejlesztésén dolgozott s ezzel kapcsolatban a tetraeder térfogatának meghatározásaival, ami négyféle — bár teljesen ki nem dolgozott — módon is sikerült neki. Foglalkozott azonkívül a komplex számokkal és ekkor résztvett egy német tudóstársaság pályázatán a „*Responsio*“ c. művével; ebben a logaritmust és a hatvány-elméletet tárgyalja új alapon. Idevonatkozó eszméi azonban még 1830-ból származtak, tehát egészséges korából és ekkor, 37-ben, csak továbbfejlesztette régebbi gondolatait. *Stäckel* hangsúlyozza, hogy B. János rendszertelenül dolgozott, csak vázlatos munkái maradtak a 30-as évekből és hogy minden írása telve ismétlésekkel, törlésekkel és hízagokkal. *Stäckel* szerint a „*Responsio*“ jelentős felfedezést tartalmaz ugyan, de homályos és nehezen érthető; nem is nyerte meg vele a lipcei tudományos társaság díját. Ez Jánost végkép elkedvetlenítette és ettől fogva, 37-től 48-ig, tehát 11 éven át egyáltalán nem foglalkozott matematikával, hanem kizárólag az üdvtanon dolgozott és a tökéletes nyelv megszerkesztésén; e nyelv szótárát meg is találták hagyatékában. Ez B. János férfikorának *második korszaka* s ez az az időszak, amelyről a legkevesebb adat

1) Lásd *Stäckel* I. 70 oldal.

áll rendelkezésünkre, pedig elmeorvosi szempontból ez a legérdekesebb és a legfontosabb korszak. A harmadik korszak 48-tól terjed haláláig, 1860-ig. János 1844-ben megtudta, hogy Lobacsewzkij orosz matematikus és egyetemi tanár ugyanazt a felfedezést tette, mint ő maga; Lobacsewskij is felfedezte az abszolút geometriát. Midőn János 1848-ban kézhez kapta Lobacsewskij művét, visszatért a matematikához, habár természetesen továbbra is foglalkozott az üdvtannal is, — sőt! Az természetes, hogy B. Jánost bántotta az, hogy az ő elsősége, prioritása, vitássá vált; különben időrendben okvetlen Bolyaié az elsőség Lobacsewskijvel szemben. Bolyai Jánosnál azonban ezen élmény váltotta ki nagyobb mértékben az *üldözési eszméket*, a *paranoid* ideákat, mert meg volt győződve róla, hogy Gauss meg akarta őt fosztani az elsőségtől, hogy Gauss Lobacsewskijnek a kezére játszotta az „Appendix“-et és most azért dicséri és tolja előtérbe Lobacsewskijt, hogy ily módon őt, Bolyait, csalfa módon elüsse az elsőségtől. Édesapját is meggyanúsította azzal, hogy összejátszott Gaussal ő ellene. János haragja tehát nem Lobacsewzkij ellen irányult, akiről dicsérően nyilatkozik, hanem *Gauss ellen*, akit azelőtt annyira tisztelt és aki mintegy az apa mása, *egy apa-ímagó* volt az ő számára. Éppen ezért képzelte most, hogy Gauss üldözi őt. Ekkor tehát megírta „Megjegyzéseit“ Lobacsewzkij művéhez. Erről a dolgozatról azt írja Stäckel, hogy egy kissé zavaros ugyan és megfejtése elég nagy munkát igényelt, de a megfejtés után kitűnt, hogy igen értékes gondolatokat tartalmaz. Bolyai János késői munkáinak megfejtése, minthogy szokatlan matematikai jelzéseket használt és szokatlan új szavakat „a tökéletes nyelvből,“ igen nagy munka volt, amely *Kürschák* magyar matematikusnak köszönhető. Bolyai tehát a Lobacsewzkij művéről szóló megjegyzéseit oly *indítóoknál* fogva írta meg, amely nem volt normális — üldözési eszméi készítették őt e mű megírására. A mű alapeszméje normális, de a munka indítóoka az elmebajban gyökeredzik, formailag pedig szintén magán viseli a munka az elmebajt tüneteit. *Lange—Eichbaum* kifejti „Genie-Irrsinn und Ruhm“ c. művében, hogy igen sok olyan természetű munkát ismerünk az irodalomban, amely magában véve normális, de az írók pathologikus indítók, üldözési mániája készítette az írásra. Ilyen pl. *Rousseau* híres „Vallomásaí.“ Jánosnál ekkor az üldözési eszmék és a nagyzási hóbort abban is megnyilvánult, hogy elhatározta: túl fogja szárnyalni Gaussot tudományos téren! Itt aztán cserbehagyta az ítélőképessége, itt látjuk szellemi képességeinek erős hanyatlását, mert pathologikus ambíciójában *lehetetlen problémákat tűzött ki maga elé*, megfejthetetlen tételeket állított fel és ezeknek megfejtésével akarta Gaussot lefőzni. A lehetetlen problémák ezen igen érdekes jegyzékét Stäckel közli a jegyzetek között [II. kötet 253. l.]

Foglalkozott továbbá János a geometriával is, a *térelmélettel* [die Raumlehre] az 50-es években és különösen 1856-ban;

de az ő elgondolása az volt, hogy ez a geometriai munkája szer-
ves része az üdvtannak. Bolyai János eszmemenete t. i. a követ-
kező volt: ő van arra hivatva, hogy az emberiséget boldogítsa
az ő új tanával, ezen új bibliával; ennek a tannak alapelve az,
hogy az emberi értelem Isten szava és mindenben kizárólag az
értelem szavát kell követni. Ebben a felfogásban *tükröződik mint-
egy az ő pszichéjének az állapota*, t. i. hogy értelme, logikai képes-
sége aránylag intakt maradt, de érzelmi elhidegülés állott be
nála. Így rendszerében is csak az értelmet ismeri el mérték-
adónak és minden érzelmi momentumot ki akar kapcsolni a
társadalmi életből. Elítéli a jószívűséget, a családi érzést és álta-
lában az érzelmeket, elveti a költészetet és a művészeteket, ki-
véve a zenét. Vázlatosan megvan utópisztikus terve; eszerint a
társadalmat kommunisztikus alapon akarta volna faluközössé-
gekben megszervezni. Eszmemenete azonban a következő: mi-
vel tehát csak az értelemre szabad hallgatnunk, az értelmet ki
kell művelni, ezért ő, B. János, arra van hivatva, hogy meg-
írja az emberi tudás teljes enciklopédiáját. Ebben a gondolat-
ban is megtaláljuk a nagyzási hóbortot. *Ez az enciklopédia az
előkészítő, az ideiglenes üdvtan.* A végleges üdvtan tartalmazná
aztán azon törvényeket, amelyek szerint át kellene szervezni az
emberi társadalmat, miáltal az emberiség „*erkölcsi mechanizmussá*“
alakulna át. De hogy ezt méltóan megírhasa, előbb meg kell
neki, Jánosnak, szerkesztenie a *tökéletes nyelvet*, amelyben nem
lesz kivétel a nyelvtani szabály alól, nem lesz többértelmű szó;
ez a nyelv oly világos és félreérthetetlen lesz, mint a matema-
tikai képletek kifejezésmódja. És itt következik most B. János
legkülönösebb ideája: az ő elgondolása szerint, ha ő egyszer
meg fogja írni e végleges üdvtant, ha egyszer készen lesz vele,
akkor felesleges lesz e tant hirdetni, — elég lesz a könyvet
kiadni, mindenki azonnal el fogja fogadni ezt az új nyelvet és
azonnal követni fogja e tanokat „*ellenállhatatlan varázsuknál fogva*“.
Ebből is kitűnik a nagyzási hóbort, de ezen téveszméjében
azonkívül felfedezhető a *matematikus tipikus gondolkozása*: hogy t. i.
ő társadalmi tanait is oly evidens formában, *matematikailag evi-
dens módon* akarta előadni, hogy mindenki rögtön elfogadja ezt
a tant, akárcsak egy matematikai igazságot. Ebből az eszméből
következik az, hogy B. János sohasem *hirdette* tanait; hiányzott
belőle az a *hypomániás* expanzív temperamentum, amely az ilyen
típusú schizopreniás szektaalapítókat és apostolokat egyébként
jellemzi; ellenkezőleg, ő, amint láttuk, üldözési eszmékre volt
hajlamos és az ily természetű téveszméihez tartozott az is, hogy
félte, hogy az üdvtant ellopják tőle. Ezért azt gondosan eltitkolta
és lakat alatt tartotta. Ha B. János csak egy kevéssel expanzi-
vabb természet lett volna és *hirdette* volna tanait, úgy mindenki
észrevette volna, hogy azok egy beteg agy szüleményei, nagy-
fokú nagyzási hóbortjával együtt; de mivel ő ennek és eszméi-
nek főképp csakis *írásban* adott kifejezést és írásait és lelkivilá-

gát szigorú titkolózásba burkolta, kortársai egyéniségéből csak a külsőt látták, hogy úgymondjam a külső façade-ot, amellyel a világ felé fordult és mivel tájékozódóképességét és logikai gondolkodását a betegség nagyjában megkímélte, így őt különecnek, fennhájzó, elbizakodott és szívtelen embernek tartották, de nem elmebajosnak, ami valójában volt.

Betegségéből következik, hogy művével soha el nem készülhetett és annak minden része töredék. *Bedőházi* azt írja: „Hovatovább belemertült az álmodozásokba. Majd óriási terveken töri fejét: egy az egész földgömbre kiterjedő világakadémiát hoz javaslatba, London székhellyel, osztályokkal és alosztályokkal mind az öt világrészben, melynek célja lesz a „tan“-t ápolni, fejleszteni, az emberi tudományt hatalommá, majd egyedül uralkodó hatalommá tenni. Majd aprólékosságról íveket ír össze: milyen papírosra nyomják az ő kiadandó tanát, az új bibliát; a főtanét legyen velines, ékesen nagy quartban kiállítva, hogy külsejével is tiszteletet gerjesszen, a mellék és ideiglenes tanok jelenjenek meg zsebkiadásban“. (400 oldal.)

Visszatérve az ideiglenes üdvtanra, az általa tervezett enciklopédiára, ez természetesen szintén töredék maradt, de megvan az egésznek vázlata. Eszerint az enciklopédia a következő részekből állott volna:¹⁾ a *matematika* hat részben [mennyeiségtan, idtan, úrtan, raktan, ezek az általa szerkesztett szavak], a *fizika*, amelyet szertannak nevezett, a *hangtan*, a *csillagászat*, a *vegytan*, a *természettan*, [így hívta a természetrajzot], és a *multan* (vagyis a történelem) — egy *i*-vel —, azután a *széptan*, a *jótan* és az *istentan*. Az a matematikai munka tehát, amelyet B. János az 50-es években kidolgozott, ennek az enciklopédiájának volt az első és főrésze. *Ezen kései matematikai munkája tehát szintén pathologikus indítóokból fakadt; a munkára készítő indítók itt sem volt normális tudományos érdeklődés, hanem a pathologikus profétai elhivatottságérzésből fakadt. Látjuk tehát, hogy a schizophréniás folyamat lassan-lassan mégis csak haladt Jánosnál; mert míg a 30-as években a matematikával való foglalkozás még önállóan, párhuzamosan folyik az üdvtannal való foglalkozás mellett, addig munkásságának ezen harmadik és utolsó szakában, 48 után már egyáltalán nem találunk nála normális indítókokat a tudományos munkálkodásra: a dolgozatok egy részénél az üldözési mánia a munka indítóoka, a térelmélet kidolgozásánál pedig a pathologikus elhivatottságérzés, az üdvtan kidolgozására való törekvés. Továbbá e késői életszakában az ítélőképesség csökkenését észlelhetjük úgy a lehetetlen problémák felállításánál, amiről már volt szó, mint a térelmélet kidolgozásánál. Mert B. Jánosnak még 1837-ben volt egy utolsó fellobbanása, egy utolsó zseniális eszméje és ez az volt, hogy a térbeli konstrukció útján bizonyítsa be az abszolút geometria helyes*

¹⁾ Lásd *Bedőházi*, 399—400. oldal.

voltát. Most, 1856-ban, hozzálátott ezen gondolat kidolgozásához. Stäckel azt mondja erről, hogy éleslátásának és matematikai belátásának becsületére válik, hogy ezt a problémát egyáltalán felvetette és hogy e kérdés felállításával bebizonyította, hogy túlhaladt Lobacsevszkij álláspontján, hogy túlszárnyalta őt. De Stäckel azt mondja, hogy Bolyai János nem rendelkezett azon tudományos segédeszközökkel, melyeknek segítségével véglegesen meg lehetett volna oldani ezt a problémát. Bolyai megcsinálta a számítást 4 ponttal a térben és miután ez sikerült, 5 ponttal; ez nagyon komplikált számítás és itt el is tévesztette a dolgot, amiben mégis csak annak jelét kell látnunk, hogy észbeli képessége meggyengült. Így fogja ezt fel Dávid is, a matematikus. Mert B. János most azt hitte, hogy az ő egész felfedezése, az abszolút geometria, hamis és nem érvényes és hogy ő most megtalálta az Euklides 11-ik tételének végleges bizonyítékát, amelyet ő annak idején *eredetileg* keresett! Sőt, hogy felfedezte a kör négyszögesítését is!¹⁾ Ebben tehát a matematikai tehetség hanyatlását kell, sajnos, látnunk, amit csak az a körülmény enyhít, hogy János hamarosan magától rájött arra, hogy számításába tévedés csuszott be és hogy a számítás 5 ponttal a térben mégis stimmel. Egészbenvéve a kései matematikai munkákról azt írja Stäckel, hogy azokban a már említett jellegzetes tünetek, az ismétlések, a terjengősség, a jelzők halmozása, a zavarosság még feltűnőbbek, mint a 30-as évekből maradt írásokban. Az üdvtannak az a német nyelvű előszava, amelyet Stäckel egész terjedelmében leközölt,²⁾ 1851-ből származik; ez olyan jellegzetesen zavaros és értelmetlen, hogy ez az *egy írás elegendő a schizophrénia megállapításához*. Mindenesetre feltűnő, hogy B. János néhány évvel ezután, 56-ban, mégis képes volt arra, hogy a térelméletről szóló munkáját befejezze; ez az egyetlen kései munkája, amely egy, a nyomda részére készült, teljesen befejezett példányban maradt meg. Ebből, hogy 51-ben oly borzasztó zavaros írásművet produkált, 56-ban pedig egy teljesen befejezettet, azt sejtjük és arra kell következtetnünk, hogy *elmeállapota valószínűleg kisebb periodikus változásoknak volt alávetve*. Ezt a problémát azonban csak úgy lehetne megoldani és B. János lelkiéletét teljesen felderíteni, ha *két magyar tudós, egy matematikus és egy elmeorvos vállalkoznék arra, hogy együtt átvizsgálják B. János egész óriási nagy irodalmi hagyatékát*, amelyet még sohasem kutattak át teljesen, mert az üdvtan körébe tartozó iratokat Stäckelék sem nézték át tüzetesen. Ezen iratokat *csak elmeorvos tudná helyesen tanulmányozni, értékelni és ismertetni*. Viszont a matematikusnak kellene minden egyes esetben *szakvéleményt* adni arról, hogy János matematikai munkáiban mi a helyes és fontos rész

1) Lásd Stäckel I., jegyzet, (177. oldal.)

2) Lásd Stäckel I., 260. oldal.

és mi a felesleges ismétlés és pusztá *játék a matematikai képletekkel*; mert úgy látszik, hogy János úgy játszott a matematikai jelekkel, ahogy a schizophréniás betegek szoktak játszani a betűk és szavak bizonyos rendszeres összeállításával. Hermann Imre pszichoanalitikus orvos már szintén rámutatott arra, hogy mily nagy tudományos, elmekórtani feladat volna Bolyai János irodalmi hagyatékának szakszerű feldolgozása és ismertetése. Mivel azonban ezen iratok Marosvásárhelyen vannak az ottani ref. kollégiumban, tehát román területen, először is akciót kellene indítani diplomáciai úton az irodalmi hagyaték megszerzése érdekében.

Lange-Eichbaum nagy művében („Genie-Irrsinn und Ruhm“) behatóan foglalkozik a zseni és őrültség problémájával és összeállította az erre vonatkozó egész irodalmat. Tudvalevő, hogy a zseniális emberek, a nagy művészek és tudósok között igen sok volt az elmebajos. És sajnos, éppen a magyar irodalomban és kultúréletben találunk erre nagyon frappáns példákat, B. Jánostól és gróf Széchenyi Istvántól kezdve a nagy Semmelweisson és Munkácsy Mihályon, valamint Paál Lászlón át egészen Ady Endréig és Gyóni Gézáig. Lange-Eichbaum az általa rendezett óriási nagy anyag alapján megkísérelte, hogy azon zseniket, akik megőrültek, különböző csoportokba ossza be. [Genie-Irrsinn u. Ruhm 245. oldal]. Így vannak, akik az alkotás előtt mentek át egy pszichotikus fázison, vannak olyanok — és sajnos igen sokan, — akik az alkotás peridusa után örültek meg. Van azután a zseniknek egy olyan csoportja, akik egyidejűleg voltak örültek és mégis alkotó zsenik és Lange-Eichbaum szerint ezek a legérdekesebb és legkomplicáltabb esetek. Ezen egyidejűleg örült és mégis alkotó zsenik között is vannak különböző típusok: olyanok, akiknél az elmebaj a műben egyáltalán nem jelentkezik, nem mutatható ki; azután olyanok, akiknél az alkotás *indítóoka* pathologikus. Láttuk, hogy B. János kései alkotásainál fogva ide tartozik; de ő főképp a negyedik csoportba tartozik, [248. oldal] a legérdekesebbe, azok közé, akiknél az elmebaj az *alkotás dinamikájára* is befolyással van, akiknél a stílust, a kifejezőmódot is erősen megváltoztatta és eltorzította az elmebaj.

Bolyai János tehát egyike a zseni és őrültség legérdekesebb és legnagyobb szerűbb eseteinek, mert itt azt látjuk, hogy egy óriási nagy intellektus és tehetség hogyan küzdött évtizedeken át a gyógyíthatatlan elmebajjal. Mert ha B. János egészséges maradt volna, zseniális tehetsége bizonyára még több nagy felfedezést produkált volna és talán, ha kellő kiképzésben részesül, oly nagy tudós válhatott volna belőle, mint maga Gauss. De még így is tehetsége annyira ellenállt a schizophrénia terjedésének, hogy B. János még betegen is képes volt eszméinek jelentős továbbfejlesztésére, annak dacára, hogy az elmebaj stílusát is jellegzetesen eltorzította. Éppen ezért magyar elmeorvosnak nem lehet szebb feladata a *pathográfia* terén, mint hogy tüzetesen foglalkozzék Bolyai Jánossal és az ő irodalmi hagyatékával.

A hisztériás lelki alkat és a tömegpsziché lélektani kapcsolatairól.*

Irta: PAP ZOLTÁN.

A hisztéria kórlényegére vonatkozó felfogásunk jelentékeny átalakuláson ment keresztül az utóbbi évtizedek folyamán végzett mélyreható kórlélektani tünetelemzések révén, amelyek arra irányultak, hogy a hisztériás megnyilvánulások hátterében ősi, törzsfejlődésileg előképzett, ösztönös visszahatási készenléteket mutassanak ki. Ezekre a finom lélektani elemzésekre támaszkodó magyarázatok termelték ki végül azt a felfogást, — amely hovatovább a modern hisztéria-tan alaptételévé kezd válni, — nevezetesen, hogy a hisztériát nem tekinthetjük többé önálló, tünettanilag szigorúan körülhatárolt zárt betegségi egységnek, hanem úgy kell felfognunk, mint bizonyos infantilis jellem szerkezetű, vagy primitív lelki alkatú egyének rendellenes visszahatási készségét az élet izgalmaira, a hevesebben lezajló élményekre és kedélymozgalmakra.

Kraepelin hisztéria-tanában már nagyon világos megismerésként jelentkezik az a felfogás, hogy a hisztériának mindig valamelyes „fejlődési gátoltság” képezi az ontogenetikai alapját, miért is ő a hisztériás jelenségeket első sorban a „fejletlen, naiv lelki életű” egyének sajátos visszahatási módjának tartja. Ebben a vonatkozásban rámutat arra a közeli hasonlatosságra, amely a gátlástalanabb érzelmi életet élő primitív emberek, a gyermekek és a nők hevesebb kedélymozgalmait kísérő szertelen kifejező mozgások és a hisztériás megnyilvánulások között félreismerhetetlenül mutatkozik. Arra nézve, hogy ez a hasonlóság nemcsak látszatszerű, hanem valóban a lényegét érintő jelenség, meggyőző bizonyítékokkal szolgálnak azok a statisztikai adatokra támaszkodó észlelések, amelyek azt igazolják, hogy a gyermekek és a nők sokkal nagyobb arányszámban mutatnak hajlamot a hisztériás visszahatásokra, mint a felnőttek, illetőleg

* Dolgozat a debreceni M. Kir. Tisza István tudományegyetem ideg- és elmegyógyászati klinikájáról. Igazgató: Benedek László dr. egyetemi ny. r. tanár. — A Magy. Psych. Társ. XXVI. felolvasó ülésén, 1931. okt. 31-én tartott felolvasás.

a férfiak. *Kraepelin* 430 beteget számláló statisztikai összeállításából az derül ki, hogy a hisztériás reakciók jelentkezésének százalékos gyakorisága a 15. életévtől kezdve emelkedik, a 20. évben már eléri a tetőpontját és innen kezdve rohamosan csökken. Éppen ezért ő a hisztériát kiváltképpen a fiatalabb korosztályba tartozó egyének betegségének tekinti. Ha az összes eseteket vesszük a százalékos megoszlás alapjául, akkor kitűnik, hogy ebben az összeállításban a hisztériás módon reagálók 73²⁰/₀-a, a *Pitres* hasonló statisztikai egybevetésében pedig 71⁵⁰/₀-a 25 évesnél fiatalabb egyének köréből került ki, tehát még a serdülés korához közelebb álló élet évekből, amelyeket *Kretschmer* éppen „az alkati rendellenességek legérzékenyebb próbakövének tart”.

Tényleg a klinikai tapasztalatok azt mutatják, hogy a hisztériás visszahatásokra hajlamos fiatalok között nagyon gyakran fordulnak elő gyengén fejlett, alkati rendellenességeket mutató, vegetative szigmatizált idegrendszerrel bíró, sőt nem ritkán interszexuális jellegű, vagy a nemi infantilizmus jeleit hordozó egyének. *Kretschmer* különösen nagy jelentőséget tulajdonít ebből a szempontból az infantilis nemi jellegzettségnek, amelynek tünetei a serdülés korának szabálytalan kitolódásában, a nemi szervek késedelmes, vagy hiányos fejlődésében a szexuális ösztön gyengeségében, valamint nőknél a menstruáció zavaraiiban nyilvánulhatnak meg. Az ilyen egyének érzelmi beállítódását az ellenkező neműekkel szemben legtöbbször bizonyosfokú ambivalencia jellemzi, amely részben a teljes nemi hidegség és a határozott ellenszenv, részben pedig a szenvedélyes sóvárgások és a vágyakozó érzelmek szélsőségei között ingadozik. Éppen ebben a körülményben kell keresnünk a magyarázatát a hisztériás hajlamú egyének általános lelki infantilizmusának, amely a fellépésükön, bizonytalan akarathangsúllyal kísért ténykedéseiken és a személyiségük minden megnyilvánulásán előmlő gyermekes határozatlanságban és állhatatlanságban nyer kifejezést. A serdülés korának fejlődési zavarai ugyanis nem szorítkoznak kizárólag csak a nemi alkat területére, hanem az egész személyiség kialakulásban éreztetik hátráltató befolyásukat. Könnyen el lehet képzelni, hogy ezek az éretlen és a pubertas lelki válságai között hánykódó kiegyensúlyozatlan lelkületű egyének, akik még nincsenek jellemszilárd személyiségnek birtokában, elégteleneknek fognak bizonyulni az élményekkel való túlterheléssel szemben és az élet nehézségeivel való bátor szembefordulás helyett, kezdetleges védekezési eszközökhöz, nevezetesen a hisztériás visszahatási módokhoz fognak menekülni.

Tudjuk azonban, hogy ezek a fiatalkori hisztériák legnagyobb részben nem állandósulnak, hanem az életkornak emelkedésével, helyesebben az indulatok szabad játékát fegyelmezni tudó egyéniség minél teljesebb kialakulásával lépést tartva, fo-

kozatosan háttérbe vonulnak és végül megszűnnek. Már *Kraepelin* is szükségét érezte annak, hogy az ú. n. „fejlődési hisztériát“ elkülönítse az „elfajulásos hisztériától“, amelynek már súlyos jellem-elfajulás és az egész lelki személyiség pszichopátiás kevesebbértékűsége képezi az alapját, miért is nem egyszer az élet lefolyásának állandó kísérőjévé és leggyakoribb visszahatási alakzatává válik. Kétségtelen, hogy az örökléses terheltségnek és az ezzel összefüggő jellemelfajulásnak is fontos szerepet kell tulajdonítanunk a hisztériás hajlam keletkezése szempontjából. Legalább is erre engednek következtetni azok a sokszorosan megerősített klinikai tapasztalatok, amelyek szerint a hisztériás pszichopátiánál feltűnően gyakran találkozhatunk a legkülönbözőbb testi elfajulási jelek halmozott előfordulásával, a családi kórelőzményükben pedig igen nagy százalékban sikerül felkutatnunk az utódokra terhelőleg kiható ideg- és elmebetegségeket. Az erre vonatkozó nagyobb statisztikák adatai szerint pl. *Batault* 77%, *Ziehen* főleg gyermekekre vonatkozólag 80%, *Hammond* 62%, *Kraepelin* 70–80%-ban tudott terheltséget kimutatni a hisztériás egyének családi kórelőzményében. A degeneráltság messze kiható jelentőségét kell felismernünk abban a körülményben is, hogy a különböző kóros lelki alkatú egyének, a szellemi fogyatékosokban szenvedők, a bűnöző pszichopáták és a prostituáltak között nagyon gyakran észlelhetjük a hisztériás visszahatásokra való állandó készenléteket, amely azonnal működésbe lép, mielőtt a gyarló fejlettségű értelmi önkormányzás felmondja a szolgálatot és a személyiség olyan veszélyes helyzetbe kerül, amelyből önerejének céltudatos felhasználásával nem remélhet szabadulást.

Ezek után önként érthetővé válik az a következtetés, hogy minél inkább érvényesülnek „fejlődési gátlások“ a személyiség kialakulásában, minél fejletlenebb jellemszerkezettel, illetve a kezdetleges gyermeki típushoz közelebb álló lelki alkattal rendelkezik valaki, annál nagyobb lehetősége van annak, hogy az élet veszélyes helyzeteiben, az akaraterőt és az önuralmat próbára tevő körülmények között, hisztériás visszahatásokkal fog válaszolni. Ugyanis a hisztériának mind a testi, mind a lelki téren mutatkozó tüneteit ősrégi, törzsfejlődésileg meghatározott jelentőségű, ösztönös célszerűségükben ma már nem követhető „védekezési berendezésekkel“ (*Kraepelin*) azonosíthatjuk, amelyek az emberi nem hatalmas ívelésű fejlődése következtében feleslegessé váltak, illetőleg az elbíráló és megítélő értelem céltudatos, akaratlagos ténykedéseivel helyettesítették. Ezek az eredetileg célszerű, ma azonban már elavult és rendellenes visszahatási készenlétek, nagyobb kedélyi megrázkódtatások, megrendítő élmények hatása alatt, avagy a létfenntartás legközvetlenebb érdekeit veszélyeztető helyzetekben még jelenleg is ösztönös hevességgel törhetnek felszínre, különösen olyan egyéneknek, akiknél az indulatoknak gátlástalan felszabadulását az

értelem tudatos állásfoglalása és az akaraterős önfegyelem nem tudják kellőleg mérsékelni.

Igaz ugyan, hogy *Hoche* felfogása szerint az élmények erőségi fokozatától függően, úgyszólván minden emberben feltételezhetünk hisztériás reakciókra való bizonyosfokú készséget, mivel alkalomadtán valamennyien kerülhetünk olyan lelki helyzetbe, amelyben a kirobbanásszerűleg felszabaduló indulatok áttörik a magasabbrendű értelmi, akarati és etikai gátlások körét, reflex módjára tevődnek át a mozgási szférára és ily módon filogenetikailag alsóbbrendű, kezdetlegesebb pályákon zajlanak le. Ezt a lehetőséget azonban nem szabad túlértékelnünk. Valójában csakis annak megállapítására szorítkozhatunk, hogy azok a kezdetleges lelki mechanizmusok, amelyek a hisztériás megnyilvánulásokat létrehozzák, törzsfajlódási hagyatékok, szunyadvad készségek alakjában minden emberi pszichében ott rejtőznek, ezekre azonban a kultur-ember magasabbrendűleg fejlett személyisége fokozatosan reáépült és ily módon lassanként elvesztették kizárólagos jelentőségüket az indulatfeszültségek levezetésében. Mihelyt azonban ezek a kezdetleges lelki mechanizmusok, kedvező feltételek összejátszása esetén, tényleges indulatkiszülésekhez vezetnek, akkor már arról tesznek tanúságot, hogy az egyén kivételes lelki állapotba került, elégtelennek bizonyult valamelyes belső konfliktus értelemszerű megoldására és az élmények feldolgozásában, az érzelmi meghasonulás elintézésében nem tanusította azt a határozott, felsőbbbbséges önuralmat, mint amelyre a személyiség belső összhangjának zavartalansága képessé tehetné volna. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy *tulajdonképpen hisztériáról csakis azokban az esetekben beszélünk, amelyekben ez a kivételesnek jelzett állapot, vagyis a feszült lelki helyzeteknek primitív mechanizmusokkal való megoldása állandósul és amelyeknek háttérében rendszerint meg is találjuk azokat a jellemző elváltozásokat a személyiség részéről, amelyeket általánosságban „hisztériás karakternek“ vagy talán még helyesebben „hisztériás lelki alkatnak“ nevezhetünk.*

Ha ezek után a hisztériás lelki alkat meghatározására vállalkozunk, akkor az eddigi fejtegetések alapján már is levonhatjuk azt a következtetést, hogy a hisztériás visszahatási hajlammal bíró egyének, részben talán csak átmenetileg, az életüknek bizonyos szakaszában, mint pl. a fejlődéskori hisztériásak, részben pedig permanens módon, az egész életfolyásukra kiterjedően, mint pl. a degenerált hisztériás pszichopáták, nem tekinthetők teljes értékű embereknek. Még ha nem ragaszkodunk is szigorúan a „fejlődési gátoltság“ elméletéhez, akkor is fel kell ismernünk a hisztériásak jellemfejlődésén, az egész lelki személyiségük kialakulásán valamelyes befejezetlenséget, saját-szerű kezdetleges vonást, amely a gyermekek, illetve a primitív népek egyszerűbb lelki alkatához közelállóká helyezgi őket. Ismeretes, hogy ennek a kérdésnek már a régebbi kuta-

tói is felismerték ezt a közeli hasonlóságot és a hisztériásokat igen gyakran „nagy gyermekeknek“ nevezték. *Kretschmernek* is az a véleménye, hogy az ú. n. „hisztériás karakter“ némely tünetét is úgy kell felfognunk, mint az éretlen, serdüléskori lelkületnek megállapodott maradványát, illetőleg annak elégtelen alkalmazkodását a későbbi, megváltozott életfeltételekhez.

Ennek az éretlen, a gyermeki tipushoz közel álló, primitív lelki alkatnak egyik jellemző vonása nyilvánul meg az érzelmi és indulati élet túlzott élénkségében, valamint általában a pszichofizikai reakciók feltűnő gyorsaságában és ingatagságában. A vegetatív reflexek ingerküszöbének alacsonyossága miatt az összes tengőéleti folyamatok fokozott mértékben megközelíthetőek az ingerek számára, miértis érbeidegzési és szekréción zavarok, kipirulás, elsápadás, verejtékezés, hányingerek és ájulások könnyebben jönnek létre. Ezenkívül a hisztériás hajlammal bírók kedélymozgalmai gyorsabban sugárzanak rá az egész mozgási szférára és éppen úgy mint a gyermekek és a primitív emberek, hajlamosak kifejező mozgásaik túltermelésére, a taglejtések szertelen tulzásaira. *Kraepelin* pl. egyenesen a hisztéria lényegét tartotta meghatározhatónak azzal a könnyedséggel és gyorsasággal, amellyel a hisztériások kedélymozgalmai az egész lelki életet befolyásolják és a mozgásos reakciókat létrehozzák. Nem ritkán találkozunk náluk, — mint a fejletlen lelkületűeknél általában — ambivalens érzelmi beállítódással, amely a dolgokhoz, a történésekhez és az emberekhez való érzelmi vonatkozásaikat ellentétes pólusok között ingadozóvá teszi.

Az érzelmek túlélénkségének megfelelően a képzeleti tevékenységük is túlbujánzó és szertelen. A fantázia-képek könnyebb mozgósíthatósága miatt gondolkozásuk otthonosabban mozog a szemléletességek, mint az elvont fogalmak körében. Hajlamosak a valóság feltételeivel nem számoló álmodozásokra és az értékítéleteik megalkotásában is legtöbbször az élményekkel kapcsolatos érzelm-minőségekhez igazodnak. Indulataik negatív vagy pozitív színezete szerint igen sokszor túlértékelik a benyomásokat, minek következtében az elkeseredett pesszimizmus és a túlaradó bizakodás végletei között csapongó képzeletük az egész szemléleti világképüket meghamisíthatja. Ebben kell keresnünk a lélektani magyarázatát a hisztériásaknál gyakran tapasztalt emlékezet-csalódásoknak és a pseudologia phantastica jelenségének is, amely súlyosabb esetekben a *Birnbaum* által degeneráltaknál leírt „téveseszmeszerű beképzések“ fokát érheti el. Az élnék fantáziával megrajzolt és legtöbbször vágyképzetek által motivált helyzetekkel szemben teljesen elveszíthetik megítélésüknek valóságtudatosságát, aminek következtében az érzelmileg erősebben hangsúlyozott lelki történéseknek ugyanolyan vagy talán még nagyobb realitást tulajdoníthatnak, mint az eléjük táruló világ tényeinek. Ezen a ponton egészen közel kerülhetnek a gyermekek és a primitív animizmus kulturfoko-

zatán élő népek kezdetleges világszemléletéhez, mivel gyakran tapasztalhatjuk, hogy az indulat-közösségen és érzelem-azonosságban alapuló katathimias átértékeléseikben az alanyi és a tárgyi világrend határai bizonytalanul elmosódnak és egymásra vetítettnek. Minden bizonnyal igazat kell adnunk *Bumke*-nak, aki ennek a sajátságos lelki állapotnak lényegét a „személyiség-tudat ingadozásaival” magyarázza, amelyből aztán egyenes következményként származik a szemléleti világ tényeire vonatkozó „realitás-tudat” bizonytalansága is.

A hisztériás lelki alkatnak legrégebben ismert és legtöbbször méltatott tulajdonsága kétségtelenül a fokozott mértékű befolyásolhatóság, az auto- és heteroszuggesziókkal szemben való különös fogékonyság. A hisztériásoknak ezt a gyermekek lelki világával szintén közös vonását *Babinski* annyira jellemzőnek tartotta, hogy az ő fogalom-meghatározása szerint minden tünetet, amely szuggeszió révén előidézhető és megszüntethető, már hisztériás megnyilvánulásnak nevezhetünk. A fokozott sugalmazhatóságra vezethetjük vissza a hisztériás egyének gyermekes utánzási hajlamát is, amely nemcsak külső viselkedési módoknak, divat-hóbortoknak kritikátlan követésében nyilatkozik meg, hanem rendellenes visszahatásoknak és betegségi tüneteknek az átvételében is. Lelki alkatuk fejletlenségét, primitív voltát éppen az igazolja, hogy a nagy benyomások szuggesztív hatása elől nem tudnak elzárkózni, hanem gátlástalanul engedik azokat cselekvő magatartásuk irányítójává válni. Ezt a viselkedési módot *Babinski* „pithiatismus” néven jelölte meg.

A hisztériás lelki alkatú emberek cselekvő magatartását éppen ezért sohasem jellemzi harározott, szilárd akaratú célratörékvés és elvszerűség. Elhatározásaikban ingadozók, bizonytalanok és állhatatlanok, sőt mivel szuggesziós befolyásoknak korlátlanul ki vannak szolgáltatva, rendszerint kiszámíthatatlannak és szeszélyesek is. Szeszélyességük olykor érthetetlen makacosságban vagy önefejűségben nyilatkozik meg, amely jellemvonás, mint a feltétlen sugalmazhatóság pszichológiai ellentéte, szintén rokonjelensége a gyermekeknél tapasztalható csökönyös hajthatatlanságnak.

Végül még arra kell rámutatnom, hogy a hisztériás lelki alkatú egyéneknél az elemi életösztönökhöz, különösen az ön- és fajfenntartási ösztönhöz legtöbbször igen erős indulattöltésű élmények tapadnak, amelyek a személyiségnek vágyképzetek által irányított és érzelmileg túldeterminált érdekeit, illetőleg az azoknak kielégítésére irányuló törekvéseket fokozott mértékben tolják előtérbe. *Jaspers* pl. a hisztériás karaktert meghatározhatónak vélte az egyéni képességekkel és az élet lehetőségeivel arányban nem álló „többnek látszani akarás” és „nagyobb élmények utáni vágyódás szükségletével.” Tényleg, ezekben a nagyfeszültségű elemi életösztönökben kell keresnünk a lélektani magyarázatát a hisztériásak szertelen feltűnési vágyának és tekin-

tetnélküli önzésének, amely ösztönös ridegségében teljesen közönbős a mások érdekei iránt, ellenben meg van a hajlandósága arra, hogy alkalmas környezetben zsarnoksággá váljék. Önzésüket mindamelllett szeretik az altruizmus látszata mögé rejteni, azonban nagyhangú, zajos jótekonyságuk soha sem igazán átélt, nemes ethikai érzelmek kivételése, hanem az elismerés és megcsodálatás fényében tetszelgő egoizmus vágyteljesítő eszköze. Nem szorul külön bizonyítékokra, hogy az elemi életérdekek szolgálatán felülemelkedni nem tudó egoizmus szintén primitív ösztön-megnyilvánulás, amely az állatvilágtól kezdve a primitív népeken keresztül a gyermekekig, közös jellemvonása minden fejletlen lelkületű lénynek és ebben a rideg, tekintetnélküli alakjában még a kulturembernél is legalább is ethikai kevesebb-értékűség kifejezője.

Azok az erős indulattöltésű élményekkel szövődött elemi életösztönök, amelyeket az előbb meghatároztam, még más szempontból is méltók a figyelemre. Tudjuk ugyanis, hogy éppen ezeknek körében adódik a legbőségebb alkalom belső meghasonlásokra, komplexusok képzésére, amelyek aztán a hisztériás visszahatások leggyakoribb kiváltóivá lehetnek. Ezeknek jelentőségét már *Kraepelin* is hangsúlyozta, azonban főleg *Freud*, újabban pedig *Kretschmer* mutattak rá leghatározottabban arra, hogy a hisztériás visszahatások leginkább azoknak a negatív érzelmekkel telített élményeknek hatása alatt robbannak ki, amelyek az ön- és fajfenntartási ösztön érdekeinek veszélyeztetésével, illetve az ezekhez fűződő vágyképzetek és életigények károsodásával állanak összefüggésben. Ezek közé kell számítanunk mindazokat a hirtelen keletkező vagy tartós indulatfeszültséggel járó lelki állapotokat, amelyek az életveszedelem, a létfenntartás nehézségei, a felelősségre vonástól való félelem, törvényszéki tárgyalások, rabságra vettetés, az életcéloknak és a reményeknek csődje, vagy másfelől a szerelmi csalódások, a féltékenység, szerencsétlen házasságkötés és a nemi vágyódások kielégítetlensége következtében állanak elő. A fejletlen, kezdetlegesebb lelki alkatú hisztériás egyének, akiknek akaraterjük tehetetlen, önuralmuk ingatag, indulatkisüléseik pedig fékezetlenek, az élet veszélyes helyzetei elől megfutamodnak és anélkül, hogy kísérletet tennének a lelki összeütközések értelemszerű megoldására, mindjárt primitív visszahatási módozatokban keresnek menedéket. Ez az, amit *Freud* épp oly szellemesen, mint általában „betegségbe való menekülésnek” nevezett.

Valóban a hisztériás visszahatások lelki motívumai között majdnem mindig megtalálhatjuk azokat az elfojtott, negatív indulattöltéssel bíró komplexusokat, vagy félig tudatos vágy-tendenciákat, amelyek tünetekké konvertálódva, a primitív reakciókat létrehozzák. Ezek a maguk kezdetleges védekezési eszközeivel mindig a veszélyes helyzetekből való szabadulást, a szájalom és a részvét felkeltését, gyöngédebb bánásmód kieroszakolását,

a felelősség alól való mentesülést, szóval a kedvezőtlen élet-körülményeknek kedvezőekké való átváltoztatását célozzák. *Kretschmer* meghatározása szerint azért nevezzük ezeket a hisztériás védekezési, illetve megoldási kísérleteket *primitív reakcióknak*, mert sohasem teljesen tudatosak, nem jelentik a személyiség átgondolt, értelemszerű állásfoglalását, hanem merőben az indulatok gátlástalan kisülésén alapszanak és azért, hogy filogenetikailag kezdetlegesebb pályarendszereket, illetve visszahatási módokat vesznek igénybe, ösztönös hevességgel, majdnem reflexszerűleg zajlanak le.

Ezzel kapcsolatban megemlítem futólagosan, hogy *Vogt C.* és *O.* felfogása szerint a hisztériás mozgási rohamnak azok az összetevői, amelyek a kifejező mozgások kóros túlzásaiként foghatók fel, valószínűleg a kéregalatti központok működési zavarával, jelesen a striatum rendszerének kevesebbértékűségével hozhatók kapcsolatba. Még tovább megy ennek a felfogásnak követésében *Kroll*, aki az egyébként szervileg egészséges embekeknél lelki sérülésekkel kapcsolatban fellépő hisztériás rohamokat részben visszavezethetőeknek tartja, a shock-hatás következtében, az extrapiramidális rendszerben létrejött működési eltolódásokra. A kéregalatti mozgató készülékekhez kötött, törzsfajlódásileg kezdetleges mozgás-mechanismusoknak felszabadulására különösen kedvező feltételek adódnak akkor, ha a lelki trauma, a *Vogt* értelmezése szerint vett kevesebbértékű, „hypoplasiás striatum rendszerrel“ találkozik. Ugyancsak ezekre a törzsfajlódási kapcsolatokra mutat rá *Kretschmer* is, aki a hisztériás nagy rohamban ősi, általános állati reflexmechanizmust lát, amely az alsóbbrendű élőlények menekülési ösztön-nyilvánulásainak két nagy csoportjával, a „mozgási viharral“ és a „halottszínelési vagy immobilisatio reflex“-szel tart fenn szoros biológiai kapcsolatokat.

A hisztériás mozgási rohamok tünetcsoportjába beilleszkedő görcsös állapotok, illetve bénulásos jelenségek mellett a kezdetleges lelki visszahatások közé számítjuk még *Kretschmer* szerint az *explóziós reakciókat*, a *rövidzárlati cselekvéseket*, az *indulat-elfojtást* és a *ködös állapotokat*. Az *explóziós reakcióknál* viharosan lezajló dűhroham alakjában robban ki a kellemtelen indulati élmények által fenntartott lelki feszültség és az elhárító, védekező, vagy támadó mozgásoknak egész készlettárát mozgósíthatja. Az öntudatszűkülésnek ebben az állapotában súlyos támadásokat követhetnek el maguk, vagy mások ellen, sőt nem ritkán élettelen tárgyak épségét sem kímélik meg. Különösen az jellemző a hisztériás lelki alkatúakra, hogy sokszor már igen csekély ingerekre is explóziós indulatkisülésekkel hatnak vissza, ami igazolja *Aschaffenburg* felfogását, amely szerint hisztériásaknál mindig megtalálhatjuk az aránytalanságot az inger erőssége és a reakció hatásfoka között.

Ezzel szemben a *rövidzárlati cselekvésekben* mindig bo-

nyolult, látszólag tervszerűen összerendezett tevékenységi sorozatok játszódnak le, amelyeket lélektani motiváltságuk tekintetében az jellemez, hogy a megítélőképesség korlátoltsága mellett jönnek létre, mivel a tudatban megrögzült, indulatilag túldeterminált célképzet elrekeszti azokat az asszociációs utakat, amelyek a következményekkel számot vető logikus meggondolást lehetővé tennék. Éppen ezért a rövidzárlati cselekvések a hisztériás vágy-tendenciák megvalósítását rendszerint elégtelenül, vagy egyenesen célszerűtlenül szolgálják.

Az *indulat-elfojtás* fogalmát *Breuer* és *Freud* honosították meg a hisztéria irodalmában. Ezalatt a kellemetlen élményekkel szemben való védekezésnek azt a primitív módját értjük, amellyel a hisztériás egyén a nyugtalanító érzelmekkel kapcsolatos képzetcsoportokat félretolja a tudat előteréből, vagy, *Freud* megjelölése szerint, leszorítja a tudattalanba. Ezek szerint az elfojtást tényleg úgy is felfoghatjuk, mint a betegnek önmaga előtt való színlelését. Mivel a veszélyes helyzetek és a kellemetlen élmények elől nem tud elrejtőzni, tehát úgy védekezik velük szemben, hogy a tudattalanba való leszorítás útján őket rejti el maga elől. Ezek a lefojtott indulati élmények azonban a tudattalanban is tovább hatnak és meg van a készségük arra, hogy ingerületeiket áthelyezzék a mozgási készülékekre és ilymódon hisztériás, primitív reakciókká alakuljanak át.

A tudatnak legsúlyosabb zavarával a *hisztériás ködös állapotban* találkozunk, amelyet úgy kell felfognunk, mint erős indulat-élmények hatására bekövetkező teljes szétesését a magasabbrendű szellemi tevékenységnek, illetve *Kretschmer* szerint az ú. n. hiponoiás lelki mechanizmusnak felülkerekedését és működési önállóságát. Ezt az álomszerű tudatállapotot főleg az jellemzi, hogy a logikus gondolkozás helyét rendszertelenül felmerülő élénk fantázia-képek, képagglutinációk, katathimiás eltolódások és szimbolizációk foglalják el és az egyén színes érzékcshalódások alakjában éli át a fenyegető élethelyzetek kedvező megoldódását vagy vágyainak teljesülését.

Ha a hisztériának ilyen értelmű felfogásával lépünk át a tömeglélektan területére, akkor nem találhatjuk meglepőnek, ha az ú. n. tömegpszichében is hasonló lélektani sajátságokat fogunk felismerni, mint amelyeket a hisztériás lelki alkatra vonatkozólag jellemzőknek ismertünk meg. Állapítsuk meg mindenekelőtt azt, hogy lélektani értelemben vett tömeget valójában csakis olyan emberi csoportosulások képezhetnek, amelyek valamely egyetemesen ható oknál fogva ugyanazonos eszmék és érzelmek befolyása alá kerültek és egységesen mozduló akarattal szegődtek egy közös cél szolgálatába. Eszerint tehát a tömeg csakis lélektanilag meghatározható társadalmi alakulat és nem számviszonyoktól függő csoportképződmény. Keletkezésének nem az a leglényegesebb követelménye, hogy valahol, ugyanabban az időben sok ember legyen jelen, hanem valamely

emberi közösséget egészben jellemző lelki vonások kibontakozása, az érzelmeknek és az akarásoknak olyan kollektív saját-szerűsége, amely nem található fel az elkülönítve vizsgált egyé-
nekben. Nyilvánvaló, hogy az akarásoknak és a cselekvéseknek azonos irányát biztosító érzelmi és eszmei közösség nélkül nem nevezhető tömegnek pl. egy téren ácsorgó embercsoport, vagy egy utca járó-kelő közönsége, akik csupán a véletlenség foly-
tán kerültek egymással ideiglenes térbeli közelségbe. A tömeggé váló szerveződés azonban azonnal megindul, mihelyt valami rendkívüli, vagy megrázó esemény történik, amelyre az egész emberi közösség felfigyel. Ha pl. valamely közelgő veszedelem hatására pánik keletkezik, amely az indulatokat és a képzeletet ugyanabba az irányba tereli és úgyszólván egyetlen, ösztönös mozdulattal sodorja az emberek összességét ugyanazon véde-
kezési és menekülési lehetőségek felé, akkor az addig elszigetelt, külön személyiséget hordozó emberek sokasága egy csa-
pásra tömeggé alakul át.

Látjuk tehát, miszerint ahhoz, hogy tömeg keletkezzék, először a „tömegelemeknek“ kell kialakulnia. A tömegelemek leg-
alapvetőbb saját-sága pedig abban nyer kifejezést, hogy, a közös lelki tartalmak és az azonos érzelmek áthangoló hatásánál fogva, az egyes emberek elszigetelt személyiségadata fokozatosan el-
halványul, beszűkül és végül teljesen beleolvad az egyetemesen átfogó kollektív tudatba. Ez a kollektív tudat azonban nem azonosítható a tömeggé szerveződött egyének lelki minőségeinek összegével és semmiféle részarányossági művelettel nem vezet-
hető le belőlük maradék nélkül. Egészen sajátos és minden megjelenési alakjában teljesen új lelki képződmény ez, amelynek lélektani különállóságát éppen az igazolja, hogy egészen más-
nemű érzelmekre, gondolatokra és cselekvő magatartásra képe-
síti az embereket, mint ahogy a tömeghatástól függetlenül vizsgált jellemükből következnek.

Az egyén számára tehát az a körülmény, hogy ő egy tömeg tagjává szerveződött, éppen olyan kivételes lelki állapotot jelent, mint amilyennel gyakran találkozhatunk a hisztériás lelki alkatú egyének vizsgálatánál. Ennek a kivételes lelki állapotnak legfrappánsabb kifejezője a személyiség-tudat megszűnése, illetve beleolvadása a közösségi tudatba. A közösségi tudat azonban szintén nem mondható változékonyságtól mentes, belsőleg meg-
szilárdult és állandó jellemvonásokat kölcsönző lelki képződ-
mények, mert aszerint, hogy a kollektív élmények lazább, vagy szorosabb egységbe fűzik a tömeggé szerveződött embereket, szakadatlan ingadozásoknak van alávetve.

A tömegelemeknek is — csak úgy, mint a hisztériás lelki alkatnak — mélységesen jellemző vonása az, hogy csaknem kizárólag a szabadon csapongó képzelet és a gátlástalan indu-
latok hatása alatt áll. Érzelmi visszahatásai túlzott hevességgel, fékezetlenül játszódnak le, kedélymozgalmai könnyen találnak

utat a kifejező mozgások felé. Itt is megtaláljuk az inger erőssége és a lelki reakciók határfoka közötti nagy aránytalanságot, ami éppen egyik okát képezi a tömegek kiszámíthatatlanságának és változékonyságának. Azonos helyzetekkel, vagy benyomásokkal szemben különböző alkalmakban egészen másfajta visszahatással válaszolnak. Érzelmi beállítódásuk is változékonny, nem ritkán ambivalens megoszlású, vagy szélsőséges ellentétek között hánykolódó.

Ugyancsak a képzelet mozgékonyására és az indulatok könnyű igénybevehetőségére vezethetjük vissza a tömegek végzetes hiszékenységét és szuggerálhatóságát is. A tömegnek egészen másak a megítélései és a cselekvéseit vezető ethikai irányelvei, mint az elszigetelt egyéneknek, mert a dolgokat nem az értelem nyugodt megfontolásai szerint, hanem a fantázia-képeket színező érzelmek szerint bírálja el. Innen ered, hogy a tömeg nem ismer lehetetlenséget és az indulati elragadtatás perceiben vakon követi azoknak az egyéneknek hatásos szólamiit, akiket vezéreinek ismert el. Sohasem tud felemelkedni a kritikai megítélés magaslatára és a rászuggerált eszmékkel szemben való állásfoglalását is tisztán csak az érzelmi beleélés minősége szabja meg és kizárólag a rokonszenv, vagy az ellenszenv érzelmei alapján dönt elfogadásuk, illetve visszautasításuk felett. Mindig hajlandó arra, hogy éppen úgy, miut a gyermek, a primitív ember, vagy a hisztériás lelki alkatú egyén, az alanyi élményeket összetévevessze a valósággal. Ezért van az, hogy a tárgyi világ tényeire vonatkozó megítéléseinek bizonytalan valóság-tudatossága következtében lépten-nyomon áldozatává lesz végzetes illúzióknak, mert amit a képzelet erős indulatokat keltő, nagy hatású képekben eléje vetít, azt rögtön a valósággal azonosnak fogadja el.

A tömeg gondolkozása, a kezdetleges lényekéhez hasonlóan, mindig alantas színvonalon mozog. Ugyszólván soha sincsen következetesen átgondolt, logikailag felépített véleményeknek birtokában. Azt mondhatnánk, hogy a tömeg az a lény, amelyik rászorul arra, hogy mások gondolkozzanak helyette. A képzelet túlbúrjázó tevékenysége következtében idegenkedik az elvont fogalmaktól és sohasem tud elszakadni a szemléletességek köréből. Kezdetleges szellemi tevékenységét túlnyomólag „hipnoziás“ lelki mechanizmusok, nevezetesen katathimiás indulatátvitel, képsűrítés és szimbolizálásra való hajlam irányítják, miért is az eszméket csakis úgy tudja megragadni, ha azokat szemléletes képek alakjában vetítik eléje. Jellemző vonása a következetlenség, amelyből kifolyólag felfogásai az élmények indulattöltése és a pillanatnyi szuggesztív hatások tartalma szerint ellentétek között váltakoznak. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az érzelmi túlszínezettség következtében olykor a tömegek is ne tehetnének szert túlértékelt meggyőződésekre, amelyek mellett aztán elszántan és hajthatatlanul kitartanak. A primitív

lelki alkat lélektani sajátosságainak megfelelően, teljesen hozzáférhetetlenek logikus következtetésnek számára és meggyőző érvelések kedvéért sohasem hajlandók feladni érzelmi bizonyosságokra támaszkodó elképzeléseiket. A kollektív tudatot ellepő indulatok annyira egyoldalúlag veszik igénybe a tömeggé szerveződött egyének figyelmét, hogy a társítási lehetőségek korlátozottsága miatt fel sem merülhetnek azok a gátló képzetek, amelyek megóvhatnák őket súlyos tévedésektől és örökdíthetnének ítéletalkotásaik tárgyilagossága felett.

A tömegek akaratos ténykedéseik és cselekvő magatartásuk tekintetében is teljesen magukon viselik a kezdetleges lelki alkatú lények jellemvonását. Nincsenek szilárd elhatározásaik, nélkülözik az ethikai elvek vezető szempontjait, miért is ingadozók és megbízhatatlanok. Hasonlóan a hisztériás lelki alkatú egyének viselkedéséhez, akarati magatartásukban a tömegek is csak két végletet ismernek: egyfelől a teljes megadást, a parancs-automatizmus határáig menő feltétlen sugalmazhatóságot, másfelől pedig a hajthatatlan ellenszegülést és az anarchisztikus lázadást minden tekintély felsőbbbsége ellen.

Különös nyomatékka akarok rámutatni arra, hogy a tömegnél is csakúgy, mint a hisztériás lelki alkatú egyéneknél láttuk, az elemi életösztönök köré igen erős indulattöltésű élmények csoportosulnak, amelyek egyszersmind a tömeg-pszichének is a legsebzékenyebb pontját kepezik. Ezeknek az elemi életösztönöknek érdekei ellen intézett támadások rendszerint az indulatoknak egész viharát szabadítják fel és leginkább ezek készítetik a tömeget erőszakos indulati cselekmények elkövetésére.

A hisztériás lelki alkat és a tömegpsziché lélektani kapcsolatainak felfejtésében még mélyebbre hatolhatunk, ha elemzés tárgyává tesszük azokat a visszahatási módokat, amelyekkel a tömegelemek az erősebb indulati élményekre, vagy az elemi életösztönök érdekeit veszélyeztető helyzetekre válaszol. Látni fogjuk, hogy ezek között a tömeglélektani jelenségek között lényegszerinti azonosságban ismerhetők fel mindazok a primitív reakciók, amelyeknek a hisztériára jellemző voltát az előbbieken már igazolva láttuk.

Ismeretes, hogy mindazoknak a tömegpszichózisoknak, amelyek a legrégibb korszakoktól kezdve egészen napjainkig különböző helyeken észleltek, leggyakoribb megnyilvánulási alakjai éppen a *hisztériás nagy rohamok* voltak. Különösen gyakoriak voltak ezek a *konvulziós járványok* a középkorban, amely a maga misztikus, babonákkal átszőtt világszemléletével, a megszállottság rettegetéseivel és az inkvizícióval rettentő nyomást tudott gyakorolni a primitív lelkekre és bőséges alkalmat szerzett a lelki összeomlások s a belső meghasonlások keletkezéséhez. Az egykorú feljegyzések igazolják, hogy a boszorkánypereke valósággal termelői voltak ezeknek a hisztériás megnyilvánu-

lásoknak. Számos adatot közölt erre vonatkozólag pár évvel ezelőtt *Benedek* profeszor is a debreceni városi levéltár egykorú jegyzőkönyveinek feldolgozása alapján.

Nem bocsátkozhatom bele ezeknek a hisztériás konvulziós járványoknak részletesebb ismertetésébe, inkább csak a jelentősebbeknek megemlítésére szorítkozom. Többek között ilyen görcsös epidémia játszódott le 1631-ben az Orsolya-szűzek londoni zárdájában, amelytől az ördögtől való megszállottság komplexusával hozhatunk kapcsolatba. A zárda főnöknőjének hisztériás ködös állapotban átélt érzécsalódásai hatására valamennyi Orsolya-szűz megszállottá lett és heteken keresztül tartó görcsös állapotba estek. Általában a megszállottsági járványok mindenütt hisztériás nagy rohamok, görcsös állapotok és bénulások alakjában játszódtak le. Ugyanitt kell megemlítenünk a Németországban elterjedt (1374–1600) *Vitus-tánc* járványt is, amellyel kapcsolatban tömegesen fordultak elő hisztériás görcsök, bénulások, bélfelfuvódások és érzéstelenségek, valamint az olaszországi tarantizmust, amely Apuliából indult ki a XV. században. Hasonlóképpen nagy arányú konvulziós járvány fejlődött ki 1728 és 1739 között a *saint-medardi* temetőben *Francois de Paris* janzenista páter sírja körül. Ez a nevezetes görcsös epidémia, amely akkoriban az egész Franciaországot nyugtalanságban tartotta, egyike a legtanulságosabbaknak, mivel a görcsökben vonagló emberek száma naponta megközelítette a 800-at. *Debonheur* egykorú leírásából tudjuk, hogy a közép-korban sajátságos konvulziós járvány volt elterjedve a fiatal lányok és az asszonyok körében, amely abban nyilvánult, hogy meghatározott napokon, bizonyos előjelek mutatkozása esetén földre vetették magukat, vonagló görcsöket kaptak, szenvedélyes testtartásokat, szemérmetlen pózokat vettek fel, sirtak vagy nevettek, végül pedig bénulások, érzéstelenségek és hallási zavarok keletkeztek náluk. *Sikorski*, *Kutepoff* és *Bechterew* írásai pedig arról számolnak be, hogy különböző oroszországi vallásos szekták hívei között még jelenleg is észlelhetők hisztériás tömegpszichózisok, amennyiben gyülekezeti szertartások alkalmával, a vallásos áhitat tetőfokán eszméletvesztéssel járó remegéseket és görcsöket kapnak, majd pedig érzécsalódások alakjában élik át a szellemmel való egyesülésüket.

A tömeglélek primitív visszahatási módjai között szintén gyakori jelenségek közé tartoznak az *explóziós indulatkisülések* is. Kedvező lelki feltételeket szolgáltat ezekhez a tömegpsziché állandó belső nyugtalansága, az indulatok erős feszültsége, az ösztönös tettekkészség és mindenek felett az anonim tömegeket jellemző sajátságos hatalmi tudat, amely mentesültnek érzi magát a felelősség és a büntethetőség értelmi gátlásai alól. Könnyen érthető, hogy ebben az érzelmileg tulhevített, feszült lelki állapotban, amely a fanatizált tömegeknek állandó jellemvonása, elegendő lehet csupán egyetlen szó vagy egy hatásosan

alkalmazott szuggesztió ahhoz, hogy a kirobbanásszerűleg felzabraduló indulatok azonnal elhatárolódjanak a kollektív tudatban egyesült tömeg felett és minden meggondolást vagy kétségeskedést elsodró lendülettel igyekeznek tetté válni. Ezek az explóziós reakciók a tömegeknél is éppen úgy, mint a hisztériásaknál, rendszerint az elemi életöztönök talajából kisarjadzó vágy-tendenciák letörésével és a létérdekek megkárosításával kapcsolatos körülmények hatása alatt szoktak felszínre törni. A történelem minden lapja tanúságot tesz amellett, hogy a tömegeket minden időben ilyen explóziós indulatkisülések ragadták a legvakmerőbb hőstetteiknek, de egyszersmind a rombolásban és a kegyetlenségekben kirobbanó büntetendő cselekményeinek elkövetésére is, amilyenek pl. valamely középület kifosztása és felperzselése, vagy forradalmak alkalmával a védtelen emberek, nők és gyermekek felkoncolása.

Számos példát lehetne idézni arra vonatkozólag is, hogy a rövidzárlati cselekvések mekkora szerepet játszanak a tömegnek nem egyszer végzetes kimenetelű ténykedéseiben. Keletkezésüknek lélektani mechanizmusa teljesen azonos azzal, amit már a hisztériás visszahatások ismertetésénél meghatároztam: valamely erős indulat-élménnyel szövődött, túlértékelt képzetsoport teljesen betölti a kollektív tudatot, elfojtja a gátló képzeteket és így korlátlan szerephez jut a cselekvések irányításában. A tömegek rövidzárlati cselekvései céljaikban épp oly kevésbé világosak és tudatosak, akárcsak a hisztériásak hasonló ténykedései. Ez a magyarázata annak, hogy igen gyakran a tömeggé szerveződött egyének legelemibb létérdekei ellen dolgoznak, sőt nem ritkán azokra nézve egyenesen megsemmisítő hatásúak.

Ilyen rövidzárlati cselekvésre vezethetjük vissza, véleményem szerint, a *Sikorski* által 1896-ban észlelt és irodalmilag is feldolgozott élvetemtetkezési pszichozist is, amelyik a raskolnikok szektájához tartozó *Vitalia* nevű apácának tömegszuggesztiója folytán játszódott le Ternofban, egy paraszt ház pincehelyiségében. Ez a beteg lelkű rajongó lázas szónoklataiban hirdetni kezdte a világ végét és az Antikrisztus eljövetelét. Felhívta az embereket az önként választott halál keresésére, tanácsolta az élve való eltemetkezést, mert csak ezáltal menthetik meg lelkeiket az örök kárhózzattól. Az izgalom folyton növekedett, a felzaklatott emberek végül már aludni sem mertek, hanem éjszakáikat aggodalmas várakozások között énekléssel és imádkozással töltötték. *Vitalia* rajongó szónoklatai végkép megfosztották őket a logikai belátásuktól, a szuggesztív eszme korlátlanul úrrá lett felettük. A közösségi tudatot teljesen megfogta és betöltötte az az erős hittel és nagy szuggesztív erővel hirdetett gondolat, hogy életüknek önkéntes feláldozása által a kárhózzattól menekülnek és az örök üdvösségre lesznek érdemesekké. 1896. dec. 23-án hajnalra kelve tehát levonultak az egyik ház előre elkészített pincéjébe és bizonyos *Fedor Kowalew*

nevű emberrel, aki maga is anyját, feleségét és leányát vesztette el ily módon, befalaztatták magukat. Ugyanígy kell értelmeznünk a különböző oroszországi vallási szekták, főleg a chlysták, raskolnikok és a stundismus hívei között végbement hallatlan arányú öngyilkossági járványokat is, amelyek a XVII. század második felében több ezer főre menő megtévelyedett embernek önként felkínált életét vitték máglyára az üdvözülés reményében.

A tömegpszichózisoknak megnyilvánulási alakjai között megtalálhatjuk a magasabbrendű szellemi tevékenység teljes felbomlásával járó *ködös állapotokat* is, amelyekben a hisztériás tudatborulásoknál már jellemzett módon, álomszerű fantáziaképek és vágyteljesítő hallucinációk lepik el a közös érzelmek által megszállva tartott kollektív tudatot. Ezek a ködös állapotok rendszerint szorongó félelmek, életveszély bekövetkezésétől való rettegés, vagy általában nagyfeszültségű várakozási élmények hatása alatt jönnek létre és legtöbbször a mozgási körben is viharos jelenségeket válaltanak ki. *Sikorski* szerint az oroszországi maljowannizmus hívei között gyakran jelentkeztek ilyen hisztériás tudatborulások, főleg a gyülekezeti áhítatok alkalmával, amikor a pszichés infekciót azonos lelki állapotban levő emberek tömeghatása révén érvényesülő kölcsönös hetero- és autouzgesztiók is fokozták. Az emberek magukból kikelve ordítottak, üvöltöttek, különböző állati hangokat utánoztak, vagy hangos kiáltásokkal hívták az Istent. Gyakori jelenségek közé tartoztak a hisztériás primitív reakciók, görcsök, remegések, bénulások, eszméletvesztések síró és nevető rohamok alakjában. Végül pedig a fanatizált tömeg kollektív lelki alakulatába beleolvadt egyének tömeges hallucinációkban élték át az Istennel való találkozásukat. A megnyílt mennybolton keresztül látták az Istent, hallották hangját, kijelentéseit, érezték, hogy testiségük szétfoszlik, megválnak anyagi részeiktől, megkönnyebbülve felemelkednek és súlytalan minőségben lebegnek az ég és a föld között.

Ezeknek a *görcsös állapotoknak, explóziós reakcióknak, rövidzárlati cselekvéseknek és tudatborulásoknak* lélektani elemzése meggyőz bennünket arról, hogy keletkezésüknek feltételeit éppen úgy, mint a hisztériás egyének lényegileg azonos visszahatási módjainak okait is, mindig lappangó vagy félig tudatos vágytendenciákban, elfojtásban és komplexus-képzésben, illetőleg ezeknek tünetekké való átalakulásában kell keresnünk. A primitív lelkületű tömeg az élményekkel való túlterheléssel, az érzelmek meghasonlásával és a létérdekeit veszélyeztető helyzetekkel szemben ugyanúgy viselkedik, mint a hisztériás lelki alkatú ember, vagyis primitív visszahatásokhoz, törzsfajlódásileg ősrégi védekezési készenlétekhez folyamodik, amelyek a veszély elől való elrejtőzködést vagy annak elhárítását szolgálják. Az előbbieken felsorolt példákön kívül kedvező alkalom kínálkoznék még a tömeglélek ösztönös, mond-

hatnánk reflexszerű primitív visszahatásainak tanulmányozására a „pánik szindróma“ lélektani elemzése terén is, amelyre azonban ennek a dolgozatnak keretén belül már nem vállalkozhatom. Csupán arra akarok utalni, hogy nagy tömeg-veszedelmek, pl. színházégés, bánya- és hajókatasztrófák, földrengések (Stierlin) hatására keletkező pánik alkalmával tömegesen szabadulnak fel azok a reflexszerű mozgási mechanizmusok, a céljaikat tisztán nem látó, ösztönös védekezési készenlétek, amelyeknek az alsóbbrendű lények menekülési ösztön-nyilvánulásaival (mozgási vihar, immobilizációs reflex) való törzsfajlódási azonossága kétségtelenül megállapítható.

Fejtegetéseimnek végső következtetéseit ezek után röviden a következőkben foglalom össze. Mindenekelőtt megállapítom azt, hogy a hisztériás lelkialkat és a tömegpsziché között mélyreható, a látszatszerű hasonlóságon messze túlmenő, magát a lényegét érintő pszichológiai kapcsolat, illetve megegyezés ismerhető fel. Ez a lélektani megegyezés pedig arra vezethető vissza, hogy a hisztériás lelki alkatban éppen úgy, mint a tömegpszichében a kezdetleges népek lelkiületéhez, illetve a fejletlen gyermeki tipushoz közelálló primitív lelki minőségekkel találkozunk, amelyeket az értelmi képességek és az önfeyyelmező akarat gyarlóssága, a képzelet mozgékonytsága, az indulatok könnyű igénybevehetősége, a pszichofizikai reakciók heves megnyilvánulására és általában az ú. n. „hypobuliás-hyponoiás mechanizmusoknak“ felülkerekedésére való hajlam közösen jellemeznek. Megállapíthatónak tartom továbbá azt is, hogy az ú. n. tömegpszichózisok, amelyek a fejlettebb kulturfokon álló népeknél aránytalanul gyakoribbak, majdnem kizárólagosan hisztériás jelleget öltenek magukra, természetesen csakis abban az értelemben, hogy a tömeglélek, mint szintén primitív lelki képződmény, felszínre veti azokat a törzsfajlódásileg fiatalabb lelki rétegekben gyökerező visszahatási készenléteket, amelyek elszigetelten a hisztéria tünete csoportjában szoktak megnyilvánulni.

A Magyar Psychológiai Társaság közleményei:

Tanulmányosorozat :

1. sz. RANSCHBURG PÁL: Psychológia és Természettudomány	P 2'—
2. sz. BODA ISTVÁN: Az eszmélések organizálódása. Két alaptörvény	P 2'—
3. sz. BENEDEK LÁSZLÓ: A pszichológia jelentőségéről	P 2'—
4. sz. HUZELLA TIVADAR: A pszichológia és biológia kapcsolatai	P 2'—
5. sz. BODA ISTVÁN: A zseni lélektanához	P 3'—

Kiadja a Magyar Psychológiai Társaság.

Lőrincz Ernő könyvkiadóvállalata és könyvkereskedése,
Budapest, VIII., Üllői-út 18.

A zseni lélektanához.*

Irta: BODA ISTVÁN.

I.

A problematika.

1. A legmagasabbrendű emberi tevékenység a *szellemi* tevékenység, a szellemi „alkotás“. A legmagasabbrendű szellemi alkotás, a szellemi alkotásoknak csúcsa, koronája pedig a *zseniális* alkotás. Nem csoda, ha a zseniális alkotót, a zsenit, a „lángész“-t, minden idők érdeklődése, tisztelete, csodálata övezte. A zseni-problémának ez a vonzó és varázslatos jellege azonban a szigorúan *tudományos* probléma-tevés és probléma-megoldás tekintetében sajátos következményekkel jár: az objektív és exakt probléma-megoldásnak bizonyos örökké ható *akadályait* determinálja. Ilyen akadályt jelent egy mély emberi hajlandóság, tendencia a zseni bálványozására és, következésképp, többé-kevésbbé szubjektív érdekű és értékű *idealizálására* — hiszen a zsenik sok tekintetben a mi *saját eszményeinket* testesítik meg és a mi magunk legmélyebb *szubjektív vágyait* képviselik és szublimálják —, de ilyen akadályt jelent az a tény is, hogy szellemünket sehol jobban meg nem ragadja és sehol jobban el nem *kápráztatja* (és ezért a világosan látást sehol jobban meg nem nehezíti) a szellemi „teremtés“ misztériumának látványa, mint éppen a zseni teremtő tevékenységében. Mégis a tudomány, amelyiknek ideális célja az emberi szellem elé felmerülő *összes* problémák objektív értékű megoldása, napjainkban nagyarányú, hatalmas lépésekkel közeledik a zseni-problémában is a kielégítőbben világos és teljes leszámolóshoz. (1.) Legelsősorban a zsenialitás biológiai, különösképpen *öröklés-biológiai* problémái azok, amelyek, számos kutató — és főképpen *Reibmayr* és *Kretschmer* — erőfeszítései útján, ma már a tudományosan kielégítő megoldás útjára léptek. — (2.) De az a probléma is, ame-

Zseni-probléma és tudomány.
----

* A szegedi m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1932. évi okt. hó 1-én tartott magántanári próbaelőadás.

lyet Lange-Eichbaum a zseni „szociológiai“ problémájának nevez — és amelyik voltaképpen *tömegelektani* probléma —, a megnevezett szerző vizsgálatai által új és mélyreható fényvel világítottat meg. — És kell-e vajjon külön említünk (3.) a zsenialitás és a pszichopátia között fennálló kapcsolatokat illető *pszichopatológiai* zseni-problémát, amelyik nem véletlen, hogy szintén a legutóbbi években vett újabb lendületet és nyert exaktabb tudományos (gazdag statisztikai anyagot is gyűjtő és feldolgozó) újrazsugálásokat?

2. A *tisztán lélektani* probléma mégis nem osztozik egyenlő joggal ebben a különben nagyarányú modern fejlődésben. Ez az ítéletünk talán meglepőnek fog tetszeni, nemcsak a zseni-probléma gyakori valóságos újratárgyalásaira gondolva, de gondolva főképpen arra az elméleti alaptényre, hogy a zsenialitás legelsősorban és lényege szerint éppen — *lelki* sajátosság. A lélektani problematika e viszonylagos tisztázatlanságának egyik oka bizonyára az, hogy a szigorú objektivitásnak a zseni-probléma természetéből folyó már említett nehézségei: a bálványozási tendencia és a teremtés misztériumával szemben érzett elfogódottság — mint *sajátképpen pszichikus* nehézségek — minden tudomány között legelsősorban éppen a *lélektanban* teszik nehezzé az objektív megértést és a tudományos elemzés világosságát és exaktságát. De mi jogosnak ítéljük azt az állítást is, hogy erős oka a lélektani zseni-probléma lassú kitisztulásának éppen a legmagasabbrendű szellemi műveletekre — és főképpen az *értelmiekre* vonatkozó exakt *lélektani ismereteinknek* egészen a legújabb időkig, sőt igen fontos problémákban egészen máig felette *hiányos volta*. Így úgyszólván azt se tudták a kutatók, hogy adekvát módon voltaképpen hogyan is volna megfogható, a tudományos elemzésnek kielégítő biztossággal *hozzáférhető* és *exakt módon feldolgozható* a zseninek nevezett titokzatos emberi felsőbbrendűségnek problémája. Így történetelt, hogy a zseni *lélektani* problémájához érve, még azok a kutatók sem tudtak a misztikum vársza és a csak kevésbé tudományos és a legkevésbé exakt értelmezések kényszere alól szabadulni, akik — mint Lange-Eichbaum¹ — egyenesen megtagadják a zsenitől az objektív realitást, állítván, hogy zseni mint tudományosan megragadható, valósággal létező objektum, mint meghatározott embertípus vagy tehetség-féleség egyáltalában *nincs* is (mint ahogy a mithológia „félistenei“ se bírtak reális létezéssel), vagy akik az exakt természettudományos szellemű kutatásban oly rendkívüli érdemeket szereztek maguknak, mint egy *Kretschmer*, vagy akik — igazi hivatásuknak és szaktudo-

Zseni-probléma és lélektan.

¹ V. ö. e szerző értelmezésére vonatkozó részletező bírálatunkat a Magyar Psych. Szemle IV. évf. 1—2. számában (különösen 155. l.).

mányuknak saját szerű, de eléggé szokásos (bár helytelen és korlátolt mélységű) értelmezésével és a lélektan különböző területein csak igen kevés jártassággal bírva —, a lélektantól épen azért kívánják távortartani magukat, mert nem tartják a lélektani kutatásokat eléggé exaktoknak és (legalább is „természet“-) tudományosoknak: ám ők maguk is, a zseniről szólva, mégis annak pl. „abszolút“ új-ságáról beszélnek. A zseni lélektani problémájában, bátran mondhatjuk, általában minden eddigi ismert kutató meghagyott egy titokzatos, *tudományos elemzéssel felkutatni valójában még csak meg sem kísérelt területet*, egy a tudománynak *noli me tangere*-zúgot, egy *tabu*-birodalmat (a „daimonion“ vagy a „teremtőképeség“ és hasonlók birodalmát), úgy hogy a zseni-problémában már értékes *haladásnak* kell minősítenünk csak azt a tény is, ha egy kutató, mint a legjellegzetesebben pl. *Plaut*, csupán *követelményül* is kitér, hogy a zseniális *személyiségnek* széttröre, részeinek, *összetevőinek objektív tudományos elemzése* volna az igazi középponti kutató feladat. Ugy ítélni lehetjük, hogy a lélektani probléma valósággal a válság, a krízis egy fokához vezetett. Sok régi tannak (így a magunk kulturális életében is pl. a *Beöthy Zsolt* nagyhatású esztétikai előadásában hirdetett elméleteknek) érezzük elégtelenségét, de a kielégítőbb új megoldások biztos alapjai még ki nem fejlődtek. Ez a helyzet — amelyik általában termő talaja szokott lenni a mélyebb vagy felszínebb, hosszabban vagy csak rövid ideig tartó válságoknak — ez teszi megérthetővé az olyasféle probléma-megkerülési kísérleteket, mint amilyen *Lange—Eichbaum*nak (együttal a zseni-probléma említett válságát is a legbeszédesebben illusztráló) az a kísérlete, hogy megtagadva a zseni-fogalomtól a *reális* objektumot fedő fogalom jellegét, tudományos kutatás tárgyául csak a „zseni“-ként való (*szubjektív*) *értékelés* szociológiai (illetve mi általánosabban úgy mondanók: tömeglélektani) problémáját ismeri el. Kétségtelen, hogy megtagadva a zseni realitását, egyszerűen megszabadulunk a (nem létező) zsenire vonatkozó minden további típus-, vagy személyiség-, vagy tehetség-kutató lélektani vizsgálódások kényes és nehéz feladatától, de — valljuk be nyíltan: — ez a beállítódás és ez a felfogás *nem oldja meg* a problémát: ez a felfogás csupán *elkerüli* a problémát. Mi azon a meggyőződésen vagyunk, — és e ponton, úgy véljük, a régi és új kutatók hasonlíthatatlanul legnagyobb részének véleményét osztjuk —, hogy a zseni-probléma épúgy továbbra is tárgyául kell hogy szolgáljon a lélektannak, mint ahogy tárgyául szolgált, értékes eredményekre vezetően, pl. az öröklésbiológiának.

3. A fentiekben már történt utalás arra, hogy bármi lassú is a lélektani problematika érlelődése, legalább is a *kritikai szellem* térhódítása kétségtelen.

E nélkül sem válságról nem beszélhetnénk, sem az új probléma-

A lélektani értelmezések fordulata.

megalapozás kísérletei nem volnának indokoltak. Valóban, nem egy régi, túlságosan általános vagy csak nem kellő megalapozottságú értelmezésnek eleddig vélt nagy értéke erősen megkérdőjeleződött, sőt szertefoszlott (így pl. a zseni „újságának“, vagy a *fantázia* jelentőségének problémájában vagy az eleve kész [metafizikai *spekulációs* eredetű] zseni-fogalommal való operálás terén, vagy az etikai, szociális vagy esztétikai — tehát a lélektantól lényegszerint *idegenelvű* — értelmezések területén, vagy a zsenialitást a *művészet* területére korlátozó tendenciákkal szemben).¹ De igazságtalanok volnánk, ha különböző kutatóknál néhány, nagy fejlődés-lehetőségeket magokban rejtő új megsejtéseket vagy követelményeket is egyre nagyobb erővel érvényesülökként fel nem említünk. Ilyen új felismerést rejt pl. (1) az az itt-ott feltűnő állítás, hogy a zseni *több, mint valamely speciális tehetségnek igen magas foka*, több mint egy felmenő tehetség-sor végső tagja, amint ezt csak nemrég is még több nagynevű szerző ítélte, sőt amint ma is többen (minálunk legújabbban Szondi Lipót)², vallják. De hogy *mi* ez a „több“, ami által a zseni a speciális tehetségtől vagy akár az általános nagy „talentum“-tól különbözik, erre a kérdésre a kielégítő válasz megadása³ mindeddig elmaradt. Értékes új belátásra vall (2) az az egyre több oldalról megnyilvánuló felfogás, vagy legalább beállítódás is, amelynek megfelelően különböző — és különbözőképpen is értelmező — kutatók egyként hajlamosak minden zseniális tevékenységben egy *személyien* egységes irányítottságot, de legalább a zseni legjellegzetesebb vonásaként valamely az *egész személyiséget átható* jellegzetességet tételezni (így Plaut és Kretschmer is). És végül, a magunk részéről rendkívül nagy — de helyesen fel nem ismert és kellően öntudatosítani és értelmezni nem sikerült — értéket tulajdonítunk (3) azoknak a már régebb időktől fogva fel-felvetődő (és, némely tekintetben jogos kritikákat is kiváltott) felfogásoknak, amelyek egyre határozottabb hangsúllyal láttatják a zseni-probléma lényegét az intelligencia-tényezőkben, illetve az *értelmi tényezőkben* keresendőnek.⁴

4. E fenti megjegyzéseink már sejtethetik a magunk probléma-látásának általános kereteit. Megfelelően struktúrális (organizációs) lélektani szemléle-

A „zseniális személyiség“
----

¹ Igen értékesek pl. *Plaut* kritikai megjegyzései is a túlságosan „in abstracto“ értelmezett „szellem“ fogalmával való operálásról, a *túlzó* racionalizálásról és intellektualizálásról, a zseni-személyiségnek *idegenelvű* szempontokból szokásos értelmezéseiről és értékeléseiről.

² „A tehetség biológiája“, a *Tehetség-problémák* c. kötetében (1930.)

³ Még pl. *Meumann*-nál is, akinél pedig e ponton talán a legtöbb érdekes megfigyelést és megjegyzést találjuk.

⁴ Így pl. *Fröbes* szerint: „Das Entscheidende für das Genie ist der Verstand“, *Lehrb. d. exp. Psych.* II. k. 3. kiad. (1929) 208. l.

tünk¹ általános szellemének is, mi minden valóban „zseniális“ (tehát legmagasabbrendű szellemi) alkotást *egy — a tudományos elemzésnek hozzáférhető, meghatározható, szervesen struktúrált és jól tagolható egészet tevő — sajátos zseniális személyiségből* szervesen és szükségszerűen fakadottnak ítélünk, amely személyiség bizonyos lényeges vonásaiban minden esetben (tehát *minden egyes, egymás-közt bármi sok tekintetben eltérő zseniben*) *lényegszerűen ugyanaz* és amelyre, összetevőinek egyik legjellegzetesebb, sőt épen a zseni-jelleg tekintetében talán legdöntőbb jelentőségű csoportjaként (és önmagában is jól struktúrált egységes rész-egységként) *értelmi tényezőknek igen magasfokú fejlettsége és sajátos egymáshoz rendeződése is* jellegzetes.

Nincs terünk reá, hogy a zseniális személyiség jellegzetes és szükségszerű jegyeinek *összes csoportjait egyenlően gondos részletezéssel* kíséreljük meg új értelmezésben átvilágítani. Ezért az alábbiakban fejtegetéseink *középpontjába* (1) a zseniális személyiség összetevő jegyeinek csak egyik csoportját, épen az *értelmi tényezők* csoportját (és e csoporton belül is elsősorban csupán néhány *általános* értelmi képességét) állítjuk, hogy azt azután (2) szerves kapcsolatba hozzuk a zseniális *személyiség egészével*, amelynek végül (3) *összes többi* lényeges jegyét is vázolni fogjuk, hogy e zseniális személyiség egészének egysége is lelepleződjék. A zseniális személyiségről ezen az úton nyert kép alkalmasnak fog bizonyulni (4) egy sokat — és legújabbban is nagy lendületet vetten — vitatott problémával való még újabb leszámolás megkísérlésére: a *zsenialitás és a pszichopátia* pszichikus kapcsolatainak rövidre fogott értelmezésére. — Tanulmányunk szerkezeti vázlatát ez a gondolatmenet határozza meg.

II.

A zseni értelmisége.

A) A centrális jelentőségű tényezők.

1. Felfogásunk szerint az egyén intellektuális képességeinek, illetve „értelmisége“ egésze egy szabályos struktúráldóságú rendszert alkot, amely-

Az emberi „értelmiség“ szerkezete.
----

¹ Idevonatkozóan v. ö. különösen következő dolgozatainkat: Az eszmélések organizálódása. Két alaptörvény (1929.), Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség (1930.), A „tudattalan“ problémája és spekulációs szellemű vizsgálatának veszélyei (1930.), A következtető képesség mint „értelmiség-vizsgálatai“ probléma (1931.), Perszonalisztika, biológia és lélektan (1931.). — (Valamennyi a Magyar Psych. Szle évfolyamaiban.)

nek struktúráló tényezői három nagy csoportba tartoznak bele.¹ Az egyéni értelmiség e rendszerének mintegy középpontjaként 1. a *speciális viszonyító*-képeességeket, illetve viszonyérzékeket tekinthetjük (pl. sajátos érzéket a logikai *ráció* szerint való viszonylatok iránt, sajátos érzéket a kauzális, *oki* viszonylatok iránt, a *matematikai* viszonylatok iránt, a *geometriai* viszonylatok iránt, a *kémiaiak* iránt, a *lelkiek* iránt és így tovább²). — A speciális viszonyérzékek e középponti csoportján kívül el kell különítenünk 2. bizonyos *általános* értelmi képeességek vagy érzékek csoportját. Ide tartozik pl. az *elvonás* (abstrakció) képeessége, az *analitikus* és a *szintetizáló* képeesség, a *lényeg-megragadás* képeessége, a *kritikai* érzék és így tovább. — Van végül 3. a képeességeknek egy harmadik csoportja, amely maga két alcsoportra oszlik, ezek: 3. a) oly elmebeli készségek csoportja, amelyek anélkül, hogy maguk a legsajátosabb (a legszorosabban vett) „értelmi” képeességek volnának, minden intellektuális műveltségnek „sine qua non” feltételeit teszik (pl. a — fízológiasan determinált — pszichikus érzékenység, impresszionnabilitás), a megfigyelőképeesség, tudat-tágasság, az érzékelésnek — az érzékszervi fejlettségtől is függő — képeességei, emlékezés, feledés, asszociáció, figyelmi tényezők stb. és 3. b) oly heterogén- és heteronom-tényezők csoportja, amelyek a szigorúan értelmi képeességeket — teljesebb vagy korlátoltabb — valóságos érvényesülésük tekintetében befolyásolják (elősegítik vagy akadályozzák) vagy esetleg csak éppen *helyettesítik*. E heterogén — de különösen az ú. n. „intelligencia”-teljesítményekben nagy súllyal belejátszó — tényezők között ott találjuk a gyakorlati alkalmazás képeességét, valamint az akkomodációnak, az alkalmazkodásnak képeességét, ill. készségét; a szuggesztibilitást; a szokás, a gyakorlás, tradíció, előkészíttség, stb. befolyásoló tényezőit; a beállítódást, érdeklődés-tényezőket, stb., továbbá a rendkívül jelentős érzelmi és hangulati tényezőket (a katathimias hatásokat, a feszültséget, a szűkesség-érzéseket, stb. is) temperamentum- és jellem-tényezőket is, milieu-hatásokat, konstellációs „esetlegességeket”, stb.

2. A fent osztályozott tényezők között a zseni-problémával kapcsolatosan — mint már előbb jeleztük — főképpen néhány *általános intellektuális képeesség*

Lényegmegragadás,
elmélyülés, átfogás.

¹ V. ö. különösen: A következőképpen képeesség mint „értelmiség-vizsgálati” probléma.

² E viszonylatok tudományos elemzése még sok tekintetben sajnálatosan fogyatékos. Így igen kevés a *lélektani* vizsgálatok tárgyává tett viszony- illetve viszonyítás-féleség (az értelmünknek egyáltalában lehetséges és általa ténylegesen végzett kapcsolat-féleségek rendkívül nagy számához viszonyítva). E kérdésben a lélektani vizsgálatok sok haszonnal értékesíthetnék a *reláció-elméleti* filozófiai kutatások eredményeinek az eddigi értékesítettnél jóval nagyobb teljességét.

bír egészen különös jelentőséggel. E képességek: 1. képesség a „dolgok“ (tárgyak és viszonylatok) *lényegének*, az egyes dolgokat szükségszerűen *éppen ezé* vagy *azzá* a dologgá tevő „lényeges“ jellegzetességeknek felfogására, röviden: a *lényegmegragadó érzék*, illetve képesség, 2. az *elmélyülés* képessége, és 3. a *szintetikus egységbe vonás* képessége. E kifejezések korántsem jelentenek eleddig ismeretlen fogalmakat, bár az általuk jelzett fogalmak pontos meghatározását és definiálását rendszerint mellőzik a kutatók. — A *szintetizáló átfogás* fogalma nem is kíván előzetes elemzést. A magunk szemléletében ennek legmagasabbrendű megnyilatkozása a minél nagyobb területeket (és minél gazdagabb ismerettömeget) minél jobban tagolt és rendezett leghatalmasabb egységben való értelmi egybefogás. A *lényegmegragadás* fogalma — azonkívül, hogy a „lényeg“ fogalma a tudományban eddig is, különösen mint nagyjelentőségű filozófiai fogalom, szerepelt (így pl. a szubstancia tanában) — többször foglalkoztatta különösen a pszichiáter kutatókat, de a pedagógiai beállítódásúakat is. A lényegmegragadó érzék fogyatékossága mellett (debilisek, gyermekek, primitívek) nem lehetséges se a *tárgyak*, se a *helyzetek* helyes felfogása, s ezért a nyert tapasztalat objektív mivoltának és értékének megfelelő, *adekvát reakció se*. A lényegtalálás valamely foka igazában minden *tudatosulásnak* is előtte jár; a lényegtalálás elsődleges és végső értelmi tett, amely pl. az *ítéletek* nagyfokú helyességét és biztonságát is meghatározhatja, amely a *csoportosítást, osztályozási* feladatokban is nagyjelentőségű és amely a *további értelmi feldolgozásokban* is, a *lényeges szempont* megtalálása és a *lényeges kapcsolatok* meglátása által, alapvető fontosságú. — Első pillanatra bizonyára az *értelmi elmélyülés* fogalma látszik a legkevesebbé biztosan megragadhatónak és exakt módon definiálhatónak, és valóban e fogalomnak se kielégítő definiálásával, se — és még kevésbbé — kielégítő elméleti és kísérleti elemzésével magunk sehol nem is találkoztunk. (W. Sternnek idevágó új fejtegetései — „személyiségtudományával“ kapcsolatosan — csakúgy ki nem elégítőek,¹ mint az értelmi mélység fokának meghatározását célzó némely kísérleti próbák (tesztek) elméleti megalapozásai.) — A magunk definíciója előkészítésére legelőbb arra utalunk, hogy a „mélyebb“ felfogás az, amelyik sajátosan „*túlesik*“ a kevésbbé mélyen, az, amelyik mintegy alája tud hatolni a felszínesebb, könnyebben észrevehető rétegeknek, hogy azok alatt, azok mögött „mélyebb“, *végsőbb* rétegeket leplezzen le. Bár az értelmi mélység fogalmának jelentésével, úgy látszik, hogy a képletes megérzékítésen túlmenően nem könnyű a leszámolás, mi a pontosabb definiálást nem tartjuk megoldhatatlan feladatnak,

¹ Erre vonatkozóan v. ö. Perszonalisztika, biológia és lélektan c. kritikai értékelésünket (Magy. Psych. Szle, 1931. 3—4.)

elsősorban azért nem, mert *értelmünk bizonyos jól elkülöníthető irányokban* halad az egyre mélyülőbb és végsőbb értelmezések és általában az egyre mélyebb „eszméletorganizálódások”¹ útján. E fentiek alapján az értelmi elmélyülés képességének fogalmát a következőképpen definiáljuk: képesség a dolgoknak, viszonyoknak, problémáknak *egyre végsőbb logikai alapok* (rációk), vagy természeti (mechanikai) *okok*, vagy *cselekvési motívumok* (életes-dinamikus okok) vagy egyébfajta *értelmező elvek és alapok* (értelemadó szuppozíciók, stb.) útján való — tehát egyre jobban és jobban „mélyülő” — értelmezésére. E definíció tartalmát végiggondolva, az értelmünk számára lehetséges *legnagyobb* elmélyülésének a lehető *legvégső világ-, mindenség-értelmező* elvnek (vagy elveknek) megragadását kell állítanunk: a legnagyobb értelmi mélység az, amely arra képesíti az egyént, hogy az egész mindenség legvégső értelmező alapját, azt a legvégső principiumot, őselvet vagy ősokot legyen képes megragadni, amelyikből az *egész mindenség* értelmi (logikai, stb.) *szükségyszerűséggel* levezethető. A mélység legsajátosabb tudománya így a mind végsőbb, alapvetőbb értelmező elveket kereső, ill. legalább ilyenekből értelmező *filozófia*. Az értelmi elmélyülés ténye és képessége azonban korántsem korlátozódik a fogalmi öntudatosítás (tudományos) területére: kifejeződhetik a művészi vagy az intuíción megértés vagy megsejtés tényeiben is, amint e ténnyel az alábbiakban részletezőbben is fogunk foglalkozni.²

3. A mondott három általános értelmi képesség között sajátos *kapcsolatok*, viszonylatok ismerhetők fel, amelyek által e képességek az értelmi struktúra egészében együttesen egy sajátos (és egyben különös fontosságú és rangú) *szorosabb egységet* alkotnak. E relációkat teljesebb részletezéssel elemezni és főképen az elemzés-eredményeknek tisztábban *ismeretelméleti* vonatkozásait rész-

A centrális tényezők egymásközi kapcsolatai.

¹ E fogalomra vonatkozóan v. ö. Az eszmélések organizálódása. Két alaptörvény (A Magy. Psych. Társ. Közleményei 2. sz. 1929.)

² A *mélység* jegyét a sajátosan *értelmi* elmélyülésen túl magunk *általánosabb* lelki (egyéni) jellegzetességként is értelmezhetőnek ítéljük. Így joggal beszélhetünk egyfelől pl. az *érzelem* sekélyességéről vagy mélységéről (ami az érzelemnek mintegy az én-centrumhoz vagy „én-mély”-hez való lazább vagy szorosabb hozzátartozását, onnan fellakodottságát és egyben kisebb vagy nagyobb *életes* igazság-tartalmát is jelenti); beszélhetünk felszínesebben vagy mélyebben-centrálisabban, (és teljesebben és igazabban) *én-es akaratról*, az „eszméletorganizálódások” mélységéről, stb. Másfelől maga a pusztán *értelmi* elmélyülés már egyúttal az érzelmi és akaratí elmélyülésnek is nagyobb könnyűségét határozza meg. Végül: az egyik pszichikus személyiség *általában* mélyebb, illetve felszínesebb lehet a másiknál.

letezni mellőzhetőnek tartjuk. A zseni-probléma szempontjából elemzéseinknek következő eredményei a leglényegesebbek:

(1) Az *elmélyülő* értelem — hogy helyes és igaz mélységekre biztosan juthasson el — szükségszerűen a *lényegek* megragadásának képességére kell hogy legcélszerűbben támaszkodjék, mert csak a lényegük szerint helyesen felfogott dolgokból indulva ki, találhatjuk meg az e dolgok biztos értelmezését engedő mélyebb alapokat.¹ Másfelől a *lényegérzék* maga is — habár benne voltaképpen, szigorúan véve, csak egy *statikus* elv rejlik és bár a legszűkebb értelmezéssel csak mintegy egymástól többé-kevésbé atomisztikusan elszigetelt, mondhatnók pontszerű külön-külön lényegfelfogásokat, lényegmegragadásokat determinál — rejt magában egy *mélységi* elvet. Hiszen megragadni a dolgokat abban, ami bennük az igazi lényeg, egyúttal annyit tesz, mint megérteni őket abban, ami bennük a *legmélyebb*, abban ami logikus szükségszerűséggel (a kérdéses dolgoknak mintegy legmélyebb bensőjéből) determinálja az egyes dolgok minden *egyéb* „lényeges“ (vagyis lényegtől determinált, lényegszerint való) tulajdonságait.² Míg az elmélyülés érzéke (amelyikben egy *dinamikus* elv rejlik) a dolgokat *más*, idegen (végsőbb, mélyebb) dolgok (elvek, stb.) által érti meg és teszi értelmezhetőkké, addig a lényegmegragadás képessége a dolgokat mintegy *önmagukból*, a saját magukban levő „legmélyebb“ elv, t. i. a dolgokban rejlő lényeg által fogja fel és teszi értelmezhetővé.

A mélység és a lényeg elve tehát egymásra utalnak és egymást mintegy kiegészítik.

(2) De sajátos és könnyen átlátható evidens viszonylatot találunk az *elmélyülés* és a *szintetikus egységbevonás* között is. E tekintetben az a kapcsolat a legjelentősebb, amelynél fogva minél mélyebb, tehát minél végsőbb valamely (logikusan vagy kauzálisan vagy akárcsak pl. „jelentésben“, szimbolikusan) értelmező alap, elv, motívum, ebből az értelmező alaphól a jelenségeknek, tapasztalatoknak, ismereteknek, törvényszerűségeknek,

¹ Ezenfelül az elmélyülés végső terminusai, de az elmélyülésnek egyáltalában minden egyes állomását jellemző értelmező terminusok (elvek, alapok, okok) maguk is mintegy a lényegmegragadó érzék evidenciájával lepleztetnek le, úgyhogy ha az elmélyülés érzéke mintegy *útát*, irányt és egy többé-kevésbé bizonytalan *célpontot* jelez, a végsőbb értelmező elvet magát, a maga legtisztább lényege szerint, lényegmegragadó érzékünk ragadtatja meg velünk.

² Megjegyezhetjük azt is, hogy „lényeg“ természetesen nemcsak az egyes *tárgyi* dolgokban, de az összes dolgok egymásközi *viszonylataiban* is van (így pl. még éppen mélységi, feltételezettségi, stb. viszonylatainkban is) és pedig vagy mint (a) meghatározott dolgok között lehető összes *viszonylatoknak* a leglényegesebbike vagy mint (b) az *egyed viszonyléteségeikben* magukban rejli *külön-külön* lényeg. (Ez a különbségtevés fontos szerephez jut experimentális „értelmiség“-vizsgálatainkban.)

stb., stb. *annál nagyobb köre* értelmezhető jól tagozott, struktúrált (főképp hierarchikus viszonylatokban rendezett) egységben. A nagyobbfokú mélység tehát — az általa értelmezhetővé vált *több dolog által — tágabbbkörű egységbevonó* (és jól tagolt) *szintézis* lehetőségét determinálja, bár ez az ideális viszony korántsem zárja ki azt a lehetőséget (amelyet a tapasztalás is gyakran mutat realizálva), hogy vannak egyének, akik bár meg-megragadnak egy-egy igen mély értelmező igazságot, e megsejtett *egy-egy* mélybelátásukkal mintegy nem tudnak *mit kezdeni* vagy legfeljebb szellemesen játszadozni tudnak és mélybesejtéseik se teszik számukra lehetővé (— épp *szintetikus* érzékük gyöngébb fejlettsége folytán —) a jelenségek megfelelő nagy körének egyetlen *átfogó egészen* való jól rendezett megértését.

(3.) Végül minden felsőbbrendű, tehát világosan tagolt és jól rendezett *szintézisben*, mint annak mintegy „*lényege*“ és „*mélye*“ bennerejlik — miként ez közönségesen ismeretes — egy *struktúráló, rendező, irányító elv*, megfelelően a szintézis egységbevonó sajátos „*szempontjának*“ is, amely logikus kényszerrel határozza meg (amiként általában ezt teszi a dolgokban e dolgok „*lényege*“, a dolgok önmagukban rejlő „*mélye*“) e szintézis minden szükségszerű jegyét. De másfelől a *lényeg* fogalmában is rejlik utalás a *szintetikus egység* és összefüggés fogalmára és pedig különösképen kettős módon is. Egyrészt azért, hogy a dolgok lényegének mibenléte függvén a dolgokat szemlélő és értelmezni¹ vágyó *szemponttól*² is, a *lényeg* fogalmának sajátos vonatkozása van a *rendszerben való összefüggés*, a harmónia, megfelelések és hasonlók fogalmaival. A *lényeg fogalmában egy önmagán túlulató principium* rejlik, egy értelmes, „*jelentésszerű*“ rendszernek, összefüggés-egésznek principiuma. Másrészről ép azért is rejlik még a lényegérzésben is egy dinamikus elv is, mert értelmünk

¹ Minden értelmezés = *viszonyítás*, a viszonyítás pedig a „*par excellence*“ értelmi tevékenység.

² Más és más szempontból a tárgyi dolgokban és azok viszonylataiban más és más ítéhető „*lényegesnek*“, amely tétel nem zárja ki azonban egy *bármely* dologgal szemben ideálisan kialakítható *egy*, mintegy „*abszolút*“ értelmi (fogalmi) lényegnek (mintegy az „*igazságok*“ és a dologfélések — tárgykategóriák, relációkategóriák — hierarchikus logikai rendszerben megillető hely szempontjából vett lényegnek) fennállását és fennállását. — A szempont a *mélység* szempontjából nem ily fontos és mintegy más értelemben jellemző tényező: t. i. különböző szempontok a mélység szempontjából csak annyiban játszanak szerepet, amennyiben a mélységnek különböző *speciális fajtái* vannak: pl. logikai viszonylatokban való mélyülés, a lélektani motiválás mélysége, a kauzális elmélyülés, stb. — A *változó* szempontok *teljes* jelentőségével — úgy ítéljük — eddigelé *egyetlen* lélektani vagy akár filozófiai szemlélet se tudott számolni. W. Stern „*perszonalisztikus*“ szemlélete se fejleszti ki a kellő következetességgel és teljességgel a bár benne sokszor fel-felvetődő, sőt bizonyos részletezéssel is tárgyalt idevágó helyes belátásokat.

végső és „kategórikus“¹ determináltsága oly természetű, hogy az értelmünk (mondjuk éppen: *lényegszemléletünk*) számára evidens összes lények és végsők ideálisan *egyetlen értelmi hálózatnak*, egyetlen lehetséges ideális *igazságrendszernek* tagjai², együtt-konstituáló tényezői, mint ahogy összes végső dolog-kategóriáink, végső reláció-kategóriáink, összes végső evidenciáink, a számunkra egyáltalában lehetséges végső „tények“, a végső értelmező (pl. a logikai) elvek, a végső értelmi (pl. a logikai s ezek közt mondjuk pl. a következtetési) törvényszerűségek, stb., mind-mind e végsők — mint ép ily értelmünk végső pszichikus determinációjának tükrözői — egyetlen (emberi) értelmi bizonyság- és igazságrendszernek a tényezői.

Ime tehát: valóban szoros, szerves, szükségszerű és kölcsönös viszonylatok kapcsolják egybe a mondott három általános értelmi képességet. Bár e kapcsolatok csak mintegy *ideális* egybetartozást fejeznek ki, de nem a három képességnek *mindig* tökéletes *reális* együttjárását, nyilvánvaló, hogy ha a *teoretikus legmagasabbértékű*, (legfejlettebb, legellenmondásmentesebb, legvilágosabb, legigazabb, legrendezettebb) és *praktikusan a legmegbízhatóbb* és leggazdagabb (ami egyúttal azt is jelenti, hogy a leggazdaságosabb eljárás lehetőségét is biztosító) megértésekre kívánunk eljutni, akkor engedelmeskednünk kell az ez ideális kapcsolat-determinációkban jelentett értelmi követelményeknek, mert különben megértésünk fogyatékos marad. Így ha az elmélyülést vagy nagy átfogó szintézisek kialakítását hamis, ál- „lényegeken“ vetve meg lábunkat kíséreljük meg, vagy ha a dolgok és viszonylataik „lényegét“ *hamisan szintetizált* adatokból kíséreljük meg fölfedni, megragadni, (vagy ha a kialakított nagy perspektívájú átfogásunk nem kellően *mély* is egyúttal)³ vagy akár ha pusztán egymástól elszigetelt *külön-külön* lényegfelismerésekkel vagy felismert *egyes* mélységekkel és értelmező alapokkal elégszünk meg (tagolt és struktúrált vagy szintetikus szerves egységben egybe nem fűzöttekkel) — megértésünk egyként deficiens, felszínes vagy hamis lesz és teljes kielégülést, biztos tájékozódást és biztos útmutatást adni se teoretikus, se gyakorlati tekintetekben semmiképpen nem képes.

¹ E kifejezés értelmezésére vonatkozóan l. Az eszmélések organizálódása c. tanulmányt.

² Az igazságoknak és már a „logizmáknak“, a tiszta fogalmaknak is *egyetlen* hierarchikus rendben való tagozódása *Pauler* Ákos filozófiai rendszerében jut a legkristályosabb kifejeződésre.

³ Előfordulhat igen nagy területeknek (bizonyos szempontból való) nem a legnagyobb mélységű átfogása is. Ez az átfogó szemlélet *egy meghatározott szempontból* helyes is lehet: odáig emelkedni azonban képtelen, hogy az *egész* mindenségről, az egész életről, avagy csak bármely nagyobb probléma-komplexum *egészéről* adhasson *teljes és igaz* képet. A filozófiának és az egyes tudományoknak (így a lélektanak is) irodalma gazdag bőségben mutat ily szemléleteket.

4. Hogy a fentiekben mondottaknak a zseni-probléma szempontjából való jelentőségét teljesebben megérthessük, a fentiekhez a következő megjegyzéseket kell még csatolnunk: (1.) Amint fentebb erre a kapcsolatra

Igazság és objektivitás.

már történt bizonyos utalás, a lényeg problémája — és épen így a mélység problémája is, szoros kapcsolatban van az „igazság” problémájával. E kapcsolat világos felismerése az (objektív) igazság fogalmát a természettudományok számára is *szükségszerűen* elfogadandó fogalomként teszi előttünk nyilvánvalóvá. Mert hiszen megragadni a dolgok lényegét, ez egyben azt jelenti: megragadni a dolgokban azt, ami bennük, *szükségszerűen*, a *legigazabb*, ami annyira „igaz” a dolgokban, hogy e dolgoknak minden *egyéb* vonása éppen *ő általa* igaz. A lényeg, per definitionem, soha nem lehet hazug: a lényeg a *legigazabb* igazság, akár az egyes dolgokban, akár a dolgok viszonylataiban, csoportjaiban vagy akár összességében. Mellette felfoghatók egyéb igazságok is (pl. épen a lényeg és a lényegtelen viszonylataira is irányuló igazságok, de minden lényeg, ép „lényeg“-völtánál fogva, (és az őt épen lényegnek determináló szempontból), már igaz és, viszont minden igazság egyben bizonyos lényeget is kifejez, mert *minden*, bármilyen „kis” igazságból tőle (is) függő következmények láncolatai folynak, amelyekkel szemben ő „lényeg” és „mélység“.) *A lényeg csak „igaz” lényeg lehet* — ezúttal minket csak ennyi érdekelhet —, csak olyan valami, ami *valóban*, „*igazán*” azzá tesz értelmünk előtt valamely dolgot, ami.¹

(2.) A lényeg fogalma azonban, az igazság és az „objektivitás” fogalmainak egymáshoz való szoros kapcsolatánál² fogva, egyúttal az objektivitás fogalmával is szorosan kapcsolódik.

(3.) Minthogy „értelmes” reakcióink (és általában értelmes pszichés aktivitásaink) távolról se korlátozódnak a tudatosan logikus gondolkodás tevékenységeire és az értelem nem egyjelentőségű a *tudatos* értelem, még

Értelmesség és tudatosság.

kevésbé pedig a *logikus gondolkodás* fogalmával³, a lényeg, az elmélyülés, a szintézis érzékei se nyilvánulnak meg csupán a *tudatos értelmességben* és a *logikus gondolkodásban*. Hiszen az értelem — nem is szólva az ösztönös, sőt már a reflexes reakcióinkban is rejlő „értelem“-ről, a „tapintat” értelmességéről, az

¹ A lényeg fogalmára vonatkozóan v. ö. következő dolgozatunkat is: „Filozófiai problémák: 1. A lényeg fogalma. (Debreceni Szemle, 1928. márc.)

² Az igazság, mint egyéb számunkra „föltétlen” értékeink is (l. „Immanens és transzcendens ideáлизmus” Athenaeum, 1928), *szükségszerűen* egyúttal az egyéni szubjektivitásokon túlhaladó, objektív értékű.

³ V. ö.: Temperamentum stb. és A tudattalan problémája stb.

érzelmi és hangulati élet értelmességéről, a nem-tudatos vagy legalább nem „öntudatos“ cselekvéseink esetleges értelmességéről, stb. — *nincs kötve a tudatos formában való megjelenéshez*, sőt akár csak a tudatos előkészítettséghez („ötletek“, inspiráció, intuíciós megvilágosodások a legszigorúbb tudományos tevékenységben is nélkülözhetetlenül nagy jelentőségűek¹), csakúgy, amint az igazságnak „igaz“ volta is, független a megsejtett igazság vagy a pl. csak művészileg kifejezett igazságtartalom világos öntudatosításától, logikus levezettségétől, szükségszerűnek bizonyítottóságától, fogalmi tisztázottságától. Ekként más az értelem, mint a mindenség „igazságainak“ *tényleges megragadója* (vagy csak megsejtője, „megérzője“) és más az a diskurzív-logikai út, amely *esetleg* az igazság felismeréséhez elvezet és az a logikai és általában tudatos megfogalmazás, kifejezésforma, amelybe akár az igazságot, akár azonban (bizonyos felszínebb körön belül) a hazugságot is, talán logikai ellenmondásmentesen is, kifejezhetjük. E kettő más dolog, két különböző sík, amelyek között a valószínű viszony az, hogy egyfelől a helyesen megragadott igazság mindig alkalmas a fogalmi ruhába való öltöztetésre, ám másfelől maga a bármi tetszetős fogalmi ruha, tudományos hipotézis vagy szemléletrendszer hamisságokat, ál-igazságokat is fejezhet ki.²

5. Ha e talán hosszúnak tetsző elkalandozásunk után visszatérünk a zseni-problémához, mind a fenti elemzésekhez kapcsolódóan jogosnak ítéljük a

<p>A centrális tényezők és a zseni.</p>
---

következő tételeket: annak a szellemnek, amelyik a „zseni“ névre valóban méltó, *a*) bírnia kell az elemzett *mindhárom általános értelmi képességnek* magas fokával (és pedig oly mértékben, hogy azoknak fent kifejtett egymásközt bírt ideális viszonylataik lehető teljességben juthassanak érvényre alkotásában), ami egyúttal azt is jelenti, hogy *b*) a zseniális alkotás *igazságokat és objektív értékeket kell hogy tartalmazzon* (vagyis: „igaz“ és „objektív“ értékű kell legyen), viszont azonban *c*) *nem* jelenti egyúttal azt is, hogy a zseniális alkotás ez igazság-tartalma és objektív-értékűsége szükségszerűen *logikus* gondolkodás útján vagy akár

¹ Legvégső fokon minden viszony- (vagy tény-)megértés, még logikus következtetéseink egyes lépései is és minden lényeg- és mélység-megragadás is „csak“ egy-egy végső (ha tetszik: intuíciós) evidencia-érzésre támaszkodik.

² De miben áll akkor a logikus gondolatvezetés értéke? Abban, hogy a logikus értelem 1. a *megbizonyosodásnak* és 2. a *következtetésnek* egyedül biztos eszköze és egyben (a kritikai tapasztalásra alapítottan) 3. (a kritikai tapasztalásra támaszkodva) az egyedül biztos *igazolási és bizonyítási, demonstrációs* eszköz. — Maga az értelem is *eszköz* volta-képen, végső fokon *nem-intellektuális* céloknak szolgálatában, de ennek az eszköznek (öntudatos vagy csak sejtéses) hatalmas tevékenysége nélkül *semmi rendkívüli értékű* szellemi alkotás és tevékenység nem lehetséges.

csupán világos *tudatossággal* és igazságtartalmának a zseni részéről való helyes felismertségétől kísértén álljon elő. És éppen ezért van az, hogy a talán „csak“ az ihletben, az inspiráció lázában — és a diskurzív logikus gondolat-kapcsolatoktól, sőt egyáltalában a világosan tudatosított gondolatkapcsolásoktól mintegy független szabadsággal — alkotó zseniális művész is (valóban „zseniális“ értékű alkotásaiban) tényleg *igazságokat* ragad meg: mély igazságait az emberi természetnek, az érzelmi életnek, a közösségi és szociális életnek, stb. és alkotásának ez objektív igazságtartalmával szemben csak igen másodlagos jelentőségű, sőt lényegszerint voltaképpen jelentéktelen tény az, hogy vajjon ő maga megfelelő fogalmi tisztasággal és logikus gondolkodásmentet útján jutott-e el a maga nagy igazságaira és nagy mélységeire, vagy pedig „csak“ a nagy művész „öszönös“ intelligenciája vezette reájuk.

Összegezzük a fentieknek a zseni-problémában való értelmét: A zseni — elemzéseink legelső eredményeképp — bármi téren alkossa is rendkívüli értékű, zseniális alkotásait: akár művész, akár filozófus, akár inkább csak „szak“-tudós, akár politikus, hadvezér vagy diplomata, *a) lényegeket* kell hogy megragadni tudjon, *b)* kell hogy megértése végsőkből felfogni tudó *mélységekig* hatoljon, kell, hogy *c)* hatalmas összefüggő és jól rendezett *szintézisben* tudja egybefogni a dolgokat. Alkotása *d)* kell hogy gazdag legyen *igazságtartalomban* és kell, hogy *e)* — még a leg-„líraibb“ zseni alkotásában is — valami minden egyéni szubjektivitáson felülemelkedő *objektív* érték is nyerjen benne kifejeződést. És végül, szükségszerűen, kell, hogy *f)* a zseni szigorúan engedelmeskedjék az elemzett értelmi képességek között ideálisan fennállóakul kimutatott lényeges kapcsolatoknak. Az elemzett képességek bármelyikének súlyosabb fogyatkozása, ha szabad így mondanunk, egyenesen „lehetetlenné teszi“, hogy bárki valóban „zsenivé“ lehessen. Hogy a fenti követelményeken túl a zseniális alkotásban mindig kell hogy valami *egyéni* színezet legyen még az értelmi vonatkozásokban is, ezt mint a fentiekkel velejáró, belőlük is folyó követelményt (és ezentúl egyéb követelményeket) az alább következőkben fogjuk megvilágítani.

6. Az elemzett intellektuális képességeknek a zseniális személyiség problémájában bírt jelentősége a fentiekben még korántsem bontakozik elénk a maga

Értelmi magasrendűség és eredetiség.

teljes egészében. Egészen különös jelentőséget biztosít ez általános értelmi képességek számára az a tény, hogy ezek a képességek nem csupán szigorúan az egyén *értelmi* teljesítményeit vagy általánosabban az egyéni teljesítményeknek sajátosan *értelmi értékét* határozzák meg igen jelentős mértékben, de ők egyúttal az *egész személyiséget átható* általános tulajdonságok. Így

az elemzett három általános értelmi képességnek a zseniális személyiség problémájában bírt legnagyobb jelentőségét is igazában az adja meg, hogy azok már *egymagukban* is alkalmasak a zseniális személyiség sok *egyéb*, jellegzetes és szükségszerű sajátosságának értelmezésére, mert a zseniális személyiségben is érvényesülő pusztá fennállásuk e személyiségnek sok *egyéb sajátosságát* már egymaga szükségszerűen meghatározza. Meghatározzák így a mondott általános értelmi képességek már egymagukban is (1.) a zseni *eredetiségét* és *újságát*. Mert hiszen az a szellem, amelyik birtokában van az elemzett képességeknek, szükségszerűen *eredeti* szellem kell hogy legyen, aki másként látja és érti a dolgokat, mint a többi, felszínesebb, kisebb összefüggő területeket átlátó, kevésbé a lényeket felismerni képes értelmiségű ember. Ez a helyzet eligazodásra segít a zseni-probléma egy régi vita-kérdésében. *Önmagában* se az eredetiség, se az újság (ami eredeti, nem kell hogy egyben föltétlenül új is legyen: banális például szolgálhat már régen felfedezett, de elfeledett vagy másoktól nem is tudatosított tudományos igazságok későbbi eredeti újrafelfedezése) *egyáltalában nem* sajátosan zseniális tulajdonság: hiszen *valami* újat minden valamennyire értelmes sőt akár az abnormisan fejletlen emberi értelem is képes, alkalmas körülmények között és helyzetben,¹ felfedezni, az eredetiség pedig különösen gyakran jelentkezik lényegtelen *külsőségekben* vagy marad a *felszíneken*. Nem minden újság és nem minden eredetiség zseniális — viszont a zsenitől nem követelendő mindig a *gyökeresen új irányú és szellemű* alkotás, amint erre többen (így igen jellemzően pl. Müller-Freienfels) már reámutattak, pl. egy Goethével vagy Rafaello-val kapcsolatban. Újság és eredetiség *csak* akkor zseni-tulajdonság, ha a dolgok *lényegére* vonatkozik, ha *igaz és mély* megértésekhez, megoldásokhoz és hatalmas *szintetikus egységben-látáshoz* képes elvezetni. Ami tehát az új meglátást egyedül teszi zseniális értékűvé, az csak a mélységből kibányászott új, az eddig fel nem fedett lényegeket és ki nem fejezett lényegeket, vagy legalább tökéletes kifejezettségre eleddig nem jutott lényegeket megragadó és kifejező új és a hatalmas egybefogó szintézis újsága. Ez az eredetiség és ez az újság pedig természetes és szükséges *következménye* már a zseni általános értelmi magasrendűségének is. (Egyébként minden értékesen, [ha nem is zseniális értékűen]) új, legalábbis sajátos *viszonyítás-érzéseknek* következménye: a csak a *speciális* viszonyérzéken — tehát nem az elemzett *általános*

¹ Végső fokon minden csak másoktól *átvett meggyőződés* is volta-képen az átvevő számára valami *új belátás* alapján és új magáévá tevés, maga-birtoklásba-vétel alapján válik saját meggyőződéssé, amint — hasonló jelenségeként — minden értelmi belátásunk, még a leglogikusabb következtetéslépések is és a legérzékletesebben determinált szemléleteink is, egy-egy intuitív megragadás és egy-egy végső evidencia-érzés alapján fejlődhetnek egyedül ki.

érzelmi képességeken alapuló — új azonban — amint erről később szó lesz — rendszerint még nem elegendően értékes ahhoz, hogy ez avathasson zseniális értékűvé bármi alkotást és alkotót.) A zsenit a maga értelmi magasabbrendűsége kényszeríti arra, hogy, lényegeket és mélységeket, nagy összefüggéseket látva meg, szükségszerűen (a) új dolgokat, valami újat is lásson meg, ezért — sajátos tehetsége és érdeklődése körében — nem fogadja el kritikátlanul a mások ítéleteit és tanításait, (b) gyakran magukat a problémákat is másként, újonnan állítja fel magának, a problémákkal szemben c) másként helyezkedik el, állítódik be; a maga állította problémában azután nem fogadja el az őt ki nem elégíthető közönséges szokott megoldásokat, gyakorlásokat és tanításokat, de (d) a maga megbizonyosodását és a maga igazságait keresi. Hogy ezekhez a maga igazságaihoz eljuthasson (e) módszere, a bizonyosságokra és igazságokra elvezető útja is gyakran egészen más lesz, mint a közönségesen szokásos utak és módszerek: nem az iskola, nem tanítói vagy mesterei módszere, de sajátos, neki, néha szinte csak neki megfelelő és mások által esetleg használhatatlan módszer. A problémát sokszor ott támadja meg, ahol azt érzi, hogy könnyebben reátapinthat a lényegre, ahol közvetlenül megragadhatni és feltárhatni véli a probléma igazi mélységét; gondolatkapcsolásai nem követik pl. a közönséges tudományos módszeresség taposómalmát — ezzel szemben viszont az is megtörténhetik, hogy viszonylag keveset törődik a módszeres keresésnek és a módszeres bizonyítgatásoknak azokkal a szokásos aprólékosságaival, amelyeket a dolgok és lényegek igazsága szempontjából ő maga talán feleslegeseznek és jelentőség nélkül valóknak is érez. Végül a megragadott saját igazságainak kifejezésében is igen sokszor nem elégszik meg a rendelkezésre álló szokásos és eddig ismert (f) kifejezőmódokkal, de a maga problémáihoz és igazságaihoz jobban megfelelő, adekvátabb kifejező eszközöket keres, és sokszor válik *technikai* újítóvá is akár a költői nyelv vagy verselés, akár a festő-technika, akár a zenei formák és a harmonizálás, akár az értelmi okfejtések és szimbolikus ábrázolások területén. Michelangelo-nak a test anatómiai arányait önkényesen megváltoztató módszerével azonban csak egy Michelangelo tudott michelangelói értékű műremekeket létrehozni; ismeretesek Lionardo festészeti újításai is, stb., stb. Am a mi Vörösmartynk, Aranyunk, Adynk költői nyelve is, de éppen így a Petőfié is, e költők sajátos egyénisége, szellemisége és általában mintegy egész külön „világuk“ folytán új és eredeti és se Vörösmarty nyelvi merészsége, se Petőfi népies hangja, se Aranynak csodálatos epikus nyelve, és így tovább, senki más költő által nem vált értékesen, hasonlóan értékes alkotásokra vezetően, utánozhatóvá. A zsenit tehát nem a másoktól készen vett problémák, és a problémákkal szemben való szokásos beállítódások, nem készen vett probléma-megoldások, nem be-

tanult igazság- és megoldáskereső módszerek, nem csak a szokott és másoktól átvett kifejezőeszközök jellemzik, de egész — rendkívüli — személyiségéből és értelmi magasabbrendűségéből is eredő,¹ generális újsága vagy legalábbis *gyökeres eredetisége*.

7. Az eredetiség fogalma már utal a zsenialis személyiségnek egy másik és bár eddig is már megfelelő erővel hangsúlyozottságra jutott, de nem mindig kielégítően *motivált* sajátosságára: a *spontanéitásra*. E spontanéitás, amelyik a legvégső fokon, csakúgy mint az újság és az eredetiség, egy egész személyiség sajátosan különálló, más-szerű mivoltának természetes megnyilatkozása, szintén már a fent elemzett általános értelmi képességekkel való kapcsolata által is szükségszerűnek bizonyul. Mert hiszen a *kívülről* jövő bármily hatás vagy kényszer soha se teheti képessé az egyént mély, igaz megértésekre, lényegmegragadásokra, hatalmas és új egységben látásokra: az ily megértés és egyéni szemlélet csak az egyén legbensőbb, eredeti értelmiségének spontánul (vagy legalábbis belülről, önmagából) felfakadó eredménye lehet. Vagy *magától* képes reá valaki, hogy így és így lásson eredeti módon, vagy senki és semmi őt képessé erre az eredeti látásra nem tudja tenni. A zseninek ez a spontánsága nyilatkozik meg voltaképpen már a zseni *problémáinak* említett újságában is, mert hiszen a zseninek problémái is spontán benső szükségből és kényszerből felfakadtak, azok nem a másokéi, nem a másoktól átvettek. A spontánsághoz kapcsolódik a zseni *természetessége* is. Lényeg- és mélységlátása természetes (nem-természetes „lényeg“- és mélységlátás *egyáltalában* nem is képzelhető és az értékes átfogás is csak természetes és sohase meszterkelt, önkényes és hamis lehet). A zseni számára az „*új*“ se „*probléma*“, de természetes szükségesség és keresetlenség, mintegy az ő természetes életeleme. *Nem is tud más, mint eredeti és egyéni lenni* — a maga sajátos tehetségkörében —, mert hiszen mindenütt képes úgy és azt látni meg, amit a körülötte lévők nem úgy vagy egyáltalában nem látnak.

Spontanéitás, természetesség.

8. a) Hogy régi szemléleteknek sokszor korlátlan — és nem egy ponton jogosulatlan — jelentőséget tulajdonítottak az újságnak és az eredetiségnek, mint elsődleges és mintegy önmaga által zsenivé bélyegző, „*par excellence*“ zseniális tulajdonoknak (de legalábbis mint az ily tulajdonok *egyikének*) — holott nem is

Értelmi magasrendűség és zseniális fantázia.

¹ Gondoljunk csak egy Dante, Michelangelo, Lionardo, Madách, Petőfi, Arany *értelmi* magasrendűségére is.

az újság és az eredetiség *mint ilyen*, és nem minden újság és eredetiség és nem is *föltétlenül* az újságnak valami minden zseniben rendkívüli foka a valóban jelentős jegyek e problémában —, épígy korlátatlan, önmagában való és elsődleges jelentőséget tulajdonítottak (sőt egészen új és modern szemléletek is még mindig tulajdonítani hajlamosak) a képzeletnek, a *fantáziának* is. Valójában azonban a képzeletnek „zseniális” jellege is csak másodlagos, *nem közvetlenül a képzeletből* fakadó tulajdonság és, pontosabban, a képzeletnek is lehető zseniális jellege épen a zseninek általános *értelmi felsőbbrendűsége* (és e ponton is főképen az elemzett három általános értelmi tulajdonság) által határozatik meg. A képzelet nem *önmagában* „zseniális”: a bármely meglepő, tetszetős vagy akár hatalmas képzelet lehet csupán *játékos* képzelet, vagy zavaros vagy felszínes képzeteket, gondolatokat, szemléleteket eredményező, vagy épen féktelensége és korlátozatlansága által alacsonyértékű képzelet, mint a gyermek, a beteg, a korlátolt értelmiségű elmefogyatékosak vagy a tébolyodottak képzelete, vagy mint mindannyiunkban az *álmaimkat* szövő képzelet. Minden igazi értelemről, igazságtól, mélységtől és bármilyen komoly értéktől, sokszor még a világozságtól is megfosztott alkotásokhoz is elvezethet a képzelet. Nem a képzelet maga tehát (amelyik különben is szinte ép olyan közönséges és *önmagában* az értelmi fejlettségre vonatkozóan keveset mondó dolog, mint az asszociáció), de csak a magasrendű szellem által jól irányított képzelet, tehát a *képzelő és kombinációs* tevékenységnek *felsőbbrendű irányítottsága* teszi, *egyik* szükséges jegyeként, a zsenit.¹ A zseniális képzelet csak olyan lehet, amelyik lényegek, mélységek, értékes átfogó szintézisek megragadásához, illetve kialakításához, igazság-felismerésekhez segíti az egyént, illetve amelyek ily értelmi értékeken épít tovább, azoktól vezetetik, irányítatik, ellenőriztetik, azok tartalmát fejezi ki és így tovább. Ez a képzelet azonban akár úgy is felfogható, mint már *előfeltétele* is a lényegmegragadásnak, a mélységbehatólásnak, az egybefogó szintézisnek is (különösképen pl. a mind végsőbb értelmező elveket kereső értelmi elmélyülés sikerességének), hiszen sokféle viszonylat és lehetőség elképzelése sokszor egyenesen *szükséges*

¹ Kísérleti vizsgálataink a Budapesti Kereskedelmi Akadémia külföldiekorú növendékein gyakran adják azt az eredményt, hogy a fejlettebb értelmiségű diákok — részben épen szellemi tevékenységük értelmesebb, ellenőrző, kritikai, fontolgató, stb. beállítódásánál fogva is, tehát magasabbrendű irányítottsági és gátlásos jellegzetességeknél fogva — feltűnően *kisebbszámú* kombinációs összetételt, kevesebb lehetséges megoldást, stb. produkálnak, semmint némely értelmileg jóval fejlettebb értelmiségű (sőt nem egyszer némely tekintetben feltűnően *fogyatékos* értelmiségű), ám értelmi *gátoltságokkal is kevésbé* küzdő, kritikátlanabb szellemű, kevésbé gondos és pontos munkára törekvő növendék. A tartalom értelmessége tekintetében, természetesen, az előbbieknél mennyiségileg alacsonyabb teljesítménye, rendszerint, felette áll az utóbbiak teljesítményeinek.

és nélkülözhetetlen a helyes viszonylat és megoldás felfedezésére. Ilyenkor is, természetesen, nem maga a képzelet a zsenivé bélyegző tényező, de az ily esetekben a képzelettől is elősegítetten felfedett lényeg-, igazság-, mélységtalálás és helyes szintézis. Másfelől a lényeg- és mélységbelátásra való hajlam és képesség elő is segíti és mintegy ki is váltja a képzelet erősebb-fokú tevékenységét.

8. b) A képzelet tevékenységéhez és értékeléséhez kapcsolódóan szabad legyen a következő rövid kitérést tennünk:

A fantázia-probléma átértékelése.

Közönségesen ismeretes, hogy a mélyebb-reható modern lélektani vizsgálatok mily nagyfokú új értékelésére, átértékelésére vezettek el a régebben általánosan oly nagyértékűnek ítélt *gyermeki fantázia* problémájában. Már *Wundt* kiemelte, hogy pl. az oly gazdagnak, hatalmas szárnyalásúnak és értékesnek tartott *gyermeki fantázia* milyen *kevés*ssel megelégszik, milyen könnyen kielégül. Mások a *gyermeki fantáziának* voltaképp *passzívabb* jellegét és csupán a *szemléletesség* köreire való korlátozódását is kidomborítják (így *Meumann*). A kutatók azt is kiemelik, hogy a *gyermeki fantázia* még csak nem is olyan nagyon *élénk és gazdag*, mint amilyennek ítélték és ezenfelül az, amit éppen *gyermeki fantáziának* szoktak tekinteni, valójában *nem is mindig fantázia*, hanem csak, mondjuk így: *primitív valóság-értelmezés* és *primitív gondolkodás* (*Spranger is*). *Störring* is rámutat a *gyermeki fantázia csekélyebb értékére* és mintegy *valóság-helyettesítő* jellegére. *Piaget* vizsgálatai még teljesebb világosságot vetnek a *gyermeki fantázia értékére*. E szerző a *gyermeki gondolkodás „sokskúságát”* különösen szépen domborítja ki: ugyanezt a jelenséget magunk, éppen fordítva, a *gyermeki gondolkodás „egy-íkúságának”* szavával véljük helyesebben jellemezhetőnek és kifejezhetőnek, mert hiszen itt arról van szó, hogy a gyermek azért zavarja egybe az *érezkelt* és a csak *képzelt* valóságot, a helyes objektív gondolkodást és gondolatot, meg a pusztá szubjektív képzelődést és képzeltséget, mert számára *minden, amit eszmél*, akár mint érzéklést, akár mint benső eszmélést vagy emléket vagy gondolatot vagy képzelődést, egyként „valóság”, éppen mert e különböző síkok elkülönítésére fejletlen értelme még képtelen. — A *gyermeki fantáziára* vonatkozó ez a jelentékeny értelmezés-és értékelésbeli változás, úgy véljük, voltaképp csak egyik, már jórésztben megírt fejezete az *egész fantázia-probléma* szerintünk feltétlenül jogos és hasznos átértékelésének. Ezúttal nem foglalkoztathat részletezőbben ez a probléma, amellyel a Magyar Pszichológiai Társaság pszichotechnikai szakosztályában és a Magyar Gyermeklélektani és Gyakorlati Lélektani Társaságnak egyik előadásán (1931.) tüzetesebben foglalkoztunk. Ezúttal csak az a lényeges számunkra, hogy amiként már a *gyermeki fantáziának* egyik fogyatékossága éppen *csak* (szubjektív célú és középpontú)

értelmileg gátolatlan-fantázia volta, akként minden *csak-fantáziának* főfogatóközése *gátolatlansága, szubjektívérdekűsége* és csak *szubjektív kielégülést* adó jellege. A *játékos* („illúziós“, passzív, stb.) fantáziának és a nagytekintélyű — és az irodalomban többféleképpen nevezett — *magasabbrendű* (aktív, teremtő) fantáziának az újabb kutatóknál immár általánossá váló szétválasztása is a maga részéről is arra a terjedő felismerésre utal, hogy az, ami a fantáziát valóban értékessé teszi, nem más, mint annak objektív értékű magasabbrendű *értelmi megalapozottsága, irányítottsága, ellenőrzöttsége*. Ha *Plaut* is a gyermeki fantáziát mint „személyiség-*affektust*“ nevezi, szemben a magasértékű felnőtt-fantáziával, amely a személyiséget magát kifejező „személyiség-*effektus*“, ez a különbségtétel is a primitívebb gyermeki fantáziának arra a fogyatékoságára utal, hogy a gyermek nem tud mintegy fölibe kerülni a maga fantáziálgatásának: nem *ura*, de *rabja* képzeletének, amelyet nem ellenőriz, nem tör az igazság, objektivitás, valóság céljainak igájába; fantáziáját *csak* szubjektív tetszés-, érdeklődés- és érdekcélok (vágykielégítés) vezetik; fantáziája mintegy csak önmagára is vonatkozik, önmaga körül szövődik is (miként pl. hármelyikünk álmai¹), voltaképpen primitíven egyszerű és differenciálatlanul globális jellegzetességű is (megelégszik pl. tárgyak, személyek egy-két vonással való sommás és differenciálatlan — ezenfelül kevésbé igaz-exaktan jellegzetes — ábrázolásával és egyéb vonásaiban is primitív) és így tovább. Mi úgy ítéljük, hogy lélektani tényismereteink immár elegendőképpen gazdagodtak és elmélyültek ahhoz, hogy a fantázia-problémának generális újraértékelése elvégezhető legyen. Ez az újraértékelés kétségtelenül csak a magasrendű értelemből fakadó, annak szolgáló és attól irányított fantáziát, tehát az objektív értelemnek, lényegnek, mélységnek, igazságnak szolgáló fantáziát fogja nagyértékűnek elismerni nemcsak a filozófia és a tudományok körében, de a *gyakorlati* élet, az etikai és a művészi élet és tevékenység köreiből is. Mélység és igazság nélkül a fantázia még a művészetben is csupán játék marad, amely nem válhatik komolyabb és súlyosabb, magasabbrendű művészi értékévé, mert az utóbbinak mindig van, szükségszerűen és nélkülözhetetlenül, igazságtartalma, objektivitástartalma, mélysége.²

¹ V. ö. Kísérlet az álom lelki problémáinak új megvilágítására. (Athenaeum, 1921. 1—3.)

² E fantázia-tevékenység egyébként összetett lelki folyamat: a könnyű felelevenítésen, könnyű szétoldáson és könnyű új összerakáson alapuló és valamely irányító parancsnak, vezető elvnek könnyen engedelmesskedő *társító* (asszociatív) tevékenység. Lényeges tényezői: 1. érzéki szemlélet- és emlékezeti képzet-tömeg (és ekként egy bennerejlő *megtartó, perszeverációs* principium), 2. a szemléleteket, képzeteket, gondolategységeket, stb. mintegy „elemekre“ *szétbontó*, széttörő tevékenység (és így egy *szétoldó* elv) és 3. az elemekből „szabadon“ új egységeket egybeállító *kombinációs* tevékenység (egy módosító, *újító* elv.) E három mozzanathoz más és más értelmi képességek az *elsősorban*

9. A képzelet fogalma gyakran kapcsolódik, újabb szerzőknél is, a „teremtő” képzelet vagy egyszerűbben a teremtő tevékenység és hasonlóak fogalmával. Az ilyen fogalmakhoz, amint már a bevezetőben említettük, egy állandósult, a lelkekre mintegy reáfekvő, de valóban alig is elkerülhető *misztikum* tapad. A zseni-problémával való világos leszámolás sikere azonban megköveteli, hogy belássuk, hogy a „teremtő”-képeség *önmagában* csakúgy nem par excellence zseni-tulajdonság és még kevésbé egyedüli és elégséges zseni-tulajdonság, amiként nem bizonyult annak a képzelet (fantázia) sem. Hiszen a teremtő megnyilvánulhat pl. pusztá *monstruózitások*, vagy *hamis, sőt értelmetlen konstrukciók*, elképzelések vagy gyakorlati felépítések, cselekvésláncolatok, stb. bármilyen gazdagon burjánzó, de értéktelen kitermelésében is. *Önmagában* a teremtő még *egyáltalában nem zseniális* bélyeg. A zseni jellemző jegyivé csak akkor válhatik, ha a teremtett alkotás igazságokat, lényegeket, mélységeket és hatalmasan nagyszerű igaz szintetikus egységeket juttat kifejezésre. Másfelől azonban, természetesen, kétségtelen, hogy az alkotni („teremteni”) tudás *minden* zsenialitásnak *feltétele*. Feltétele az alkotni tudás már az elemzett általános értelmi képességek érvényesülhetésének is: minden mély lényegekig és összefüggésekig való eljutás és minden nagyszerű egységes szemlélet kialakítása csak a nagyerejű és alkotni, t. i. szellemileg teremteni képes értelmi tevékenység által történhetik meg, helyesebben talán: éppen *ezeket* a szellemi tevékenységeket szoktuk illetni a speciálisan „szellemi teremtés” szóval. Amint az alábbiakban

Értelmi magasrendűség és szellemi „teremtés”.

kapcsolandók. A legfontosabb fázis, természetesen, az *újra vezető kombinációs* (amint általában is a perszeverációs-emlékező elvvel szemben *pszichikusan*, és már általában *életesen is*, a disszociáló *módosító-fejlesztő* elv az értékeesebb — a *disszociáló* tevékenység nélkül semmi szellemi fejlődés elő nem állhat, a *kombinációs* tevékenység pedig végső kifejelettségében a legnagyobb szintézisekig vezethet el (l. alább) — és éppen azért a *fantázia-tevékenység* értékének legjelentősebb determinálója a *kombináló* értelmi teljesítménynek értékét meghatározó értelmi tényezők.) — Az ellenőrző (valósággal stb. számotvető) *irányítottság* tekintetében a fantázia, amennyiben éppen (csak) „fantázia”, mintegy középső helyet foglal el a „szabad” *asszociáció* és az (értelmes) *gondolkodás* között: (1) a szabad asszociációban az asszociált tagok (eszméletek: érzetek, képzetek, szemléletek, de érzések, hangulatok, benső észlelések és tudatosítások stb. is) valóban nagy fokban *szabad* módon, vagyis mechanikusan, szokástól, gyakorlástól (bejárt pályáktól), *esetleges* (fiziológiás-pszichés) indító okoktól, stb. függő módon kapcsolódnak, (2) a fantázia főképpen a pszichés *szükséglet-, érdek*-kielégülésnek, *szubjektív-egyéni* céloknak szolgálatában tevékeny (a fantázia tehát mintegy *egyéni*en (egyéni-szubjektive) *irányított* asszociáció), (3) a gondolkodást „gondolkodással” *egyénszerű objektív értelmi* törvényszerűségeknek (és lehetően a *valóságnak* és *igazságnak* is) engedelmessé avatja (a gondolkodás tehát mintegy *objektív törvényszerűségeknek engedelmessé* avatja).

még szó lesz róla, az általános értelmi képességek megfelelőségű és értékű érvényesülhetése kétségtelenül feltesz bizonyos *dinamikai* és általános (és tán egyúttal speciális) pszichés *energetikai* tényezőket is. Ami a valóságos zseni-érték távolról se állítható e dinamikai tényezők crejével *arányosnak* és lényege szerint egyáltalában még csak attól közvetlenül függőnek se.

10. Az említett általános intellektuális tulajdonságok azonban jelentős tekintetekben determinálják a zseninek még gyakorlati *viselkedését* és *érzelmi világot* is. Hiszen a zsenit felsőbbrendű és szükségszerint eredeti szelleme — amint

Értelmi magasrendűség — praktikus viselkedés — érzelmi élet.
--

már volt róla szó — oly tényítéletekre és értékítéletekre vezet, amelyek őt erősen elkülönítik azoktól a többi emberektől, mint közelebbi és távolabbi környezetétől, akiknek ítéletei és értékelései többnyire készen átvettek, felszínesebbek, kicsinyesebbek, sokszor durván hamisak. A zseni így könnyen hajlamos arra, hogy, másként érezve, gondolkodva, értékelve és ezenfelül, — amint még említeni fogjuk — *magasabbrendű célokért*, bizonyos magasabbrendű benső irányítottsággal és következetesebben és komolyabban is küzdve és mintegy *egész személyiségével* a maga nagyszerűbb terveiben oldódva fel, másként is *viselkedjék*, mint a többiek. A másként való értékelésekből, a másként való beállítódásból és a rendszerint *legyőzhetetlen másként való viselkedés-impulzusokból* (sőt másként való tényleges viselkedésből) azonban, másfelől, szükségszerű és elkerülhetetlen *összekülönbözések*, szelídebben fogadott és elintézni tudott vagy pedig nagyobb erővel és súllyal kielelesdő összeütközések, konfliktusok származnak más egyénekkel, gyakran a felettesekkel is, általában a *milieu*-vel, amelynek kicsinyességeit, ellenmondásait, mindig fennálló megértésbeli és egyéb gyöngéit a zseni gyakran egyenesen elviselhetetlennek érzi. Ezeket az ellentéteket a zseniális egyéniségnek némely alább említendő egyéb vonása csak még jobban kielelesíti, így egy, a közönségesnél általában erősebb *szabadság- és autonómia-érzés* és vágyakozás.¹ A zseni konstitúciós determináltságától függ, hogy mennyire fogja ezeket az ellentéteket és benső konfliktusokat világosan tudatosítani magában, hogy mennyire fogja azokat lényegeseznek érezni és hogy mennyire lesz képes azoknak *földre kerekedni* vagy lesz kénytelen esetleg elbukni alattuk: ezek az összeütközések és konfliktusok azonban *szükségszerint elkerülhetetlenek* mindenki számára, aki a középszerűségnek magasán fölébe emelkedik.

¹ A zseniben ezenkívül elkerülhetetlen *benső konfliktusok*, önmagában való meghasonlási tendenciák is (épen a maga másságának érzése miatt is) tevékenyek. Róluk, röviden, a zsenialitásnak és a pszichopátiának viszonyával kapcsolatosan fogunk szólni.

11. Mind az említett tulajdonságok lassanként odavezetik a zseniális egyént, hogy a) egy valóságos „külön világot” alakítson ki a maga számára, egy a saját maga magasabbrendű és szükségszerűen eredeti szellemiségének megfelelő világot, amely *kényszerűen más* lesz, mint a többi emberek benső világa. És a zseni most már ebben a maga sajátos, külön világában a maga sajátos, b) *külön életét* kívánná élni és, tegyük hozzá: a legnagyobbaknak rendszerint sikerülni is fog ezt a maguk külön, más életét élhetniök, nem annyira a valóságtól, a realitástól való teljes *elszakadás* útján, mint inkább azért, hogy sikerül külső életüket (— a valósághoz való adaptációnak kényszerű és nélkülözhetetlen mértékét is teljesíteni tudva —) a maguk sajátos *belső világának* nagyobb fokban megfelelővé alakítaniök, semmint ez közönségesen történni szokott. Ebben a maga sajátos világában, végül¹ c) a zseni önmagát szinte korlátlan, föltétlen úrnak, mintegy *szuverén hatalomnak* érzi, szabad és autonóm, öntörvényű hatalomnak,² erős hajlandósággal arra, hogy d) ezentúl csak mintegy az *önmaga törvényeinek* engedelmessédjék, akár talán egy külön becsületügyi kódexnek vagy külön moralitásnak kialakításával is. A szabadságnak és autonómiának ez a vágya és érzése könnyebben értelmessé teszi a zseninek azt a nem egyszerűen éles jellegzetességgel kidomborodó vonását, hogy e) a zseni gyakran egészen sajátos módon reagál a mások részéről őt illető *kritikára*: azt elfogadni nem hajlandó, de nem hajlandó sokszor még csak megérteni se, benne hajlamos maga ellen irányuló célzatosságot, rosszakaratot, hajsztát stb. látni és igen érdekes jelenség, hogy (az ily reakciók nem egészen értelmes és nem egészen célszerűen-normális jellegének biztos jeleként) igen sokszor bosszus felháborodással zárkózik el még a kritikákban esetleg foglalt *helyes* tartalmaktól is és a vett kritikákat alkotásaiban igen sokszor egyáltalában nem hajlandó hasznosítani. E jelenségek oka korántsem értelmi vagy akár etikai alacsonyrendűség: oka a maga-értékelésnek és a szuverénitász-érzésnek magas foka. Különösen az irodalmi és a művészi élet adja szép példáit e gyakori — és az objektív kulturális fejlőd-

A zseni „külön világa”.

¹ E világban az igazi zseni voltaképpen nem *elvonul* a realitástól, de a realitást mintegy önmagába kényszeríti és önmagában olvasztja fel (vagy, tán helyesebben: mintegy önmagát alakítja ki a valóság igazságának megfelelőbbé), úgy hogy ez az ő benső világa bensőbb, mélyebb egységet alkot a valóság igazságaival, mélységeivel, lényeges jellegzetességeivel, a tényleges étellel és realitással — és e világot a zseni, joggal, többé-kevésbé mintegy a *sajátmaga alkotásának* is érzi.

² A zseni alkotásának szabadsága és kötetlensége nagyfokú természetes spontánságából is folyik: a zseni sokszor csak azt szereti tenni, amit *belső kényszerből* jön tennie. Kétségtelen, hogy e jelenségben van valami a zsenit a *primitívek*hez kapcsoló vonás, mint ahogy valóban annyi nagy tehetségben találunk valami egy vagy más tekintetben primitív „naivitást”, (amely kérdés megérdemelné a külön vizsgálatot).

désre bizonyára nem hasznos — jelenségnek, amellyel azonban sokszor találkozunk a zsenialitás egyéb területein, így a tudomány terén is.

B) A zseni értelmi magasabbrendűségének egyéb jellegzetességei és következményei.

1. A zseni intellektuális felsőbbrendűségére — amelyet szépen bizonyítanak azok a mély kapcsolatok is, amelyek pl. a *művészi* és a *tudományos* alkotások között már eddig is sokszor nyertek erőteljes hangsúlyozást és amelyeket nagy művészeknek és tudósoknak saját vallomásaik is igazolnak¹ — az elemzett három általános értelmi képességen kívül, természetesen, egész sor *egyéb* értelmi érzék és képesség szintén szükségszerűen jellegzetes, már csak azért is, mert hiszen a mondott általános értelmi képességek érvényesülhetése már *feltételezi* egyéb értelmi készségek erőteljes és értékes tevékenységét, amint e tényre különben már a fentiekben is több helyt foglaltatik utalás. Feleslegesnek érezzük e probléma részletező taglalását. Az eddig külön nem tárgyalt értelmi képességek néhány féleségét azonban célszerűnek látjuk röviden felemlíteni. Természetes legelőbb, hogy a zsenialitáshoz feltétlenül szükséges mindazoknak az értelmi és általánosabban elméleti feltételeknek megfelelő fokú és erejű adatottsága, illetve fejlettsége, amelyek egyáltalában *előfeltételei* minden magasabbrendű értelmi teljesítmény előállhatásának. Ez érzékek és képességek részben szigorúan értelmiek, részben azonban a szorosan vett értelmi jellegzetességektől lényegük szerint független pszichés jellegzetességek. Közéjük tartoznak így az értelmiség egészéről adott strukturális vázlatunkban a *3a*) csoportban felemlített tényező² (l. 126. l.), de egyúttal az e struktúra-vázlatnak 2. csoportját alkotóknak felemlített egyéb általános értelmi képességek is, ezek között például az *elvonó* (abstrakciós) képesség, az élesen *differenciáló* és az *elemző* (analitikus) képesség (szoros kapcsolatban pl. az eszméletek egyre

Az általános értelmi magasrendűség előfeltételei.

¹ Hogy a tudós és a művész nem különbözik egymástól az *értelmenek* vagy a fantázia-képességnek kisebb vagy nagyobb foka által, már *Ebbinghaus* is hangoztatta. — Tanulságos pl. a *Plaut* által összegyűjtött — igen különféle fajtájú és értékű ismert tudós- és művészegyénektől származó — nyilatkozattömeg is. — Kevésbé megfigyeltek és elemzettek az ú. n. „gyakorlati“ (államférfiúi, hadvezetői, szervező, technikai, feltaláló stb.) zseni értelmi jellegzetességeinek a művészi és tudományos zseni értelmi jellegzetességeivel való kapcsolatait, pedig az ily összehasonlító elemzések a maguk részéről is beszédesen dokumentálnák a gyakorlatnak és a minden helyes gyakorlatban bennerejlően tartalmazott helyes *teóriának* egymáshoz való teljes *adekvátságát*.

² Ezek is érdemesek volnának az értelmi magasrendűség szempontjából részletező új elemzésre: így pl. különös jelentőségű a *lényegre* való *emlékezés*, míg az igen hű és gazdag emlékezet az eredetiség, mélyülés, jelölődés akadályává is válhat.

élesebb és határozottabb *külső* elhatárolódásával és egyre teljesebb *belső* tagozódásuk nagyfóntosságú értelmi feladatával), a hasonlóság- és analógia-érzék, a *kritikai* érzék is¹ (amelyik legalábbis a tárgyválasztásban, a kifejező eszközök és mód megválasztásában, a lényeges és lényegtelen mozzanatok szétválasztásában, de a szerkesztésben, elrendezésben, stb. is megnyilvánul), az általános szellemi mozgékonyosság és elevenség (mintegy bizonyos értelmi ritmus- és tempótényezők), stb., stb. Mindezek az érzékleti, figyelmi, beállítódási, emlékezeti, stb., továbbá szorosabban értelmi képességek a maguk részéről előkészítik, lehetővé teszik vagy legalább megkönnyítik a tüzetesebben elemzett legértékesebb általános értelmi képességek eredményes tevékenykedését, teljesebb sikerű értékesíthetését.

2. a) A zseninek ez a rendkívül fejlett értelmisége a már felsorolt jellegzetességeken kívül a zseniális személyiségnek egy igen érdekes további jellegzetességét is meghatározza. Bár elfogadjuk a magunk részéről is, mint külön bizonyításra nem is szoruló tényt, hogy van igaz alapja és teoretikus és gyakorlati haszna (pl. a típus-keresés vagy az osztályozás feladatában²) a különféle zseniket olyasféle ellentétes osztályokban elkülönítő csoportosításoknak, mint pl. az „objektív“ meg a „szubjektív“ zsenik osztálya, vagy a *plasztikusan világos* és a *diffúz* zsenik típusa vagy az *általánosság- és típus-látó* és ezzel szemben az *egyedit látó* zseni kétfélesége, vagy a *lázasan nyugtalan* és a *nyugodt* zseni ellentéte vagy a *klasszikus* és a *romantikus* zseni, továbbá a *tartózkodó* és a *közvetlen* vagy a *hűvös* és *meleg* zseni

A felsőbbrendű értelem, mint ellentétek feloldója.

¹ A *kritikai* szemléletmód, választás, ítélőképesség hatalmas jelentőségű a sikeres új konstrukciók előállhatására, mintegy ellentétül a kényelmes kritikátlan szellemű átvételekkel szemben. Sajátosan egyéni (és nem kollektív) érték a kritika, amely ekként a legszebben tükrözi az értelemnek *egyéneket szétválasztó* jellegét (szemben az *érzelmiség egybeolvasztó* jellegével; v. ö. Az érzelmi élet alapjai és kibontakozása c. tanulmányunkat. Athenaeum, 1926. 4–6.) A kritikát úgyszólván *előlről* kell kezdenie minden kritikusnak. És ezt a sajátágot a kulturális élet legnagyobb jelentőségű történeti tényei is dokumentálják: egy Kantnak ép úgy előlről kellett kezdenie a kritikát, mint egy Baconnek vagy mint réges-régen egy Sokratesnek. És az egyénien kezdett nagy kritika új korokat determinált vagy legalább vezetett be, hogy aztán a tömeg előtt (és még a következő gondolkodók és filozófusok előtt is) újra homályba vesszen a kritikák egyszerű mélyebb igazsága és hogy egy új korfordulatot bevezető új nagy kritikus ismét szinte előlről kezdje majd az értelem bíráló „rombolására“ támaszkodó igazabb, lényegesebb, mélyebb, átfogóbb, teljesebb „konstruktív“ építést.

² E két feladatban valami *ellentétesség* rejlik: a *tipizálás egy szempontból* osztályoz és sok vonást elhanyagol, az osztályozás *teljességre* törekszik; a *tipizálás szétválasztó*, differenciáló tendenciát rejt magában, az osztályozás *belehelyezést*; a *tipizálás kevés* csoportban igyekszik áttekinthetőbbé tenni, az osztályozás *minél több osztályba* különíti. A *tipizálás heurisztikus* értékű, az osztályozás a *tiszta teória* művelete.

típusai, stb., mégis minden valódi zseninek sajátos jegyül és nagyszerű értékeül kell tekintenünk azt a jellegzetességet (valósággal szükségszerű követelményt), hogy ők — elsősorban éppen felsőbbrendű értelmiségük által — képesek fölibe kerülni bizonyos olyan *ellentéteknek*, amelyek a legtöbb ember számára úgyszólván megoldhatatlanok és megegyeztetetlenek, de amelyekben a magasabbrendű szellemiség (és *csak ez*) túlhaladni képes.

2. b) Ily ellentéteken való felülkerekedés szükségét és jelentőségét egy-két konkrét utalás könnyen szemléltetheti. Így pl., *teoretikus* megfontolásokra támaszkodva, könnyű lesz belátnunk, hogy — miután egyfelől a dolgok lényege, mélysége, valamint a nagyjértékű egységes szemléletek (amint már kifejtettük) *igazságtartalommal* bírnak és miután másfelől az igazság soha nem csupán szubjektív, de épen mindig *objektív* érték — a zseni (bármilyen típusú és bármelyik speciális tevékenység-irányban alkotó legyen is) okvetlenül kell, hogy felibe tudjon kerekedni a *merő szubjektivitásnak*, okvetlenül kell, hogy *objektív* értékeket tudjon feltárni, kifejezni, megvalósítani. Minthogy a helyes teória igazában nem más, mint az életnek és a gyakorlatnak „igazsága“ (igazságtartalma és igazságalapja) és az, ami a gyakorlatban helyes, ami benne szabályos, törvényszerű, vagy ami benne akár csak mindig *ugyanaz*, az már — per definitionem — épen a *teória* és annak helyes alkalmazása és minthogy *minden* gyakorlatban bennerejlik valamely (és a helyes gyakorlatban egyúttal helyes) teória: aligha utasíthatjuk vissza a kicsiny és felszínes értelmiségek valamely felsőséges lenéző mosolyával a *minden* zseniális alkotás objektív-értékűségére vonatkozó teoretikus követelményt, gondolván talán, hogy az élet gyakorlata ezt a teoretikus követelményt miben sem igazolja. Vizsgáljuk meg hát az élet gyakorlatát és állítsuk egymással szembe a *leg-„szubjektívebb“ lírai zsenit* a legobjektívabb természettudományos vagy épen matematikai vagy logikai zsenivel. A magyar irodalom minden ismerőjének — irodalmunknak lírai zsenikben való rendkívüli gazdagságánál fogva — e ponton különösen könnyű a bizonyosságra eljutnia. És ha magunk elé idézzük műirodalmi fejlődésünknek már legkezdetén felbukkanó és a maga korában hasonlíthatatlan értékű hatalmas lírai zseninket, *Balassát*, vagy utóbb *Csokonait*, *Vörösmartyt*, vagy épen *Petőfit*, vagy *Adyt*, de akár *Madáchnak* annyira lírai hevületű Tragédiáját, vagy épen így *Arany*nak annyira szubjektív forrongásokból fakadt csodálatos ballada-hőseit,¹ vajjon fog-e kelleni, bárki

Objektivitás, klasszicitás, benső nyugtalanság, világosság, általánosság.

¹ V. ö. következő dolgozatainkat is: La Tragedia dell' Uomo ed il problema della felicità (Corvina, 1924. Anno IV, Vol. VIII) és Arany János „különös természete“ és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei. (Egyetemes Philologiai Közlöny, 1927—28—29. évf.)

irodalom-értő előtt, külön bizonyítgatnunk, hogy mindannyiuk alkotásait mennyire valóban azok igazságtartalma, a lényeglátás, a mélybehatólás, a helyes összefüggés-látás, stb. *objektív értéktartalmai* avatják zseniálisakká? Kell-e vajjon külön elemeznünk, hogy e *legszubjektivebb* forrongású lírikus vagy lírai alapú költői elképzelések is a magyar érzés- és értékelésvilágnak, az emberi természetnek, a szociális, közösségi, hazafias, vallásos problémáknak és érzéseknek, a gondolati elmélyüléseknek, az eszmei és morális felemelkedettségeknek, az embert sokszor a külső természettel is egyetlen hatalmas egységben és megfelelésben egybefogó szemléletnek micsoda objektív igazságú értékeivel ejtenek csodálatba? A legszubjektivebb zseniben is tehát meg kell hogy legyen és valóban meg is van az objektivitásnak is valamely nagyszerű értéke, a legszubjektivebb zseni-forrongásból *objektív* érték- és igazságtartalmak fakadnak fel: „zseniális“ alkotás *csak* a merő szubjektivitáson túlemelkedő nagyszerű szellemi erőfeszítés által állhat elő.¹ És ép így a leg-„romantikusabb“ zseniben is bennerejlik a klasszikus érték és tökéletesség, forma és tartalom nagyszerű megfelelése, stb., miként *Michelangelo* szobraiban vagy egy *Musset* legértékesebb költeményeiben. És a kívülre „*legnyugodtabb*“ zseni se mentes, épen így, a nyugtot nem hagyó, izgató, problémákat felvető, új meg új megoldáskeresés hajtó benső nyugtalanságoktól és feszültségektől. És a még oly „*diffúz*“, zseni se lehet el a konkrét valóság bizonyos lényegeinek mélyen és élesen differenciáltan átértzett vagy legalább megsejtett szemlélete és kifejezettsége nélkül, amire jó példa pl. a mi *Vörösmartynk* sokat említett *diffúzitása* is (pl. leírásaiban, mitológiájában, sőt még nyelvében is): alkotásai zseniálisakká nem e *diffúzitás* által váltak, de a bennük e *diffúzitás ellenére* is tartalmazott, oly *finom*, mély és *világos* szemléleti egységeket is kialakítani képes *differenciáltság* vagy legalább differenciáló sejtelmek által is. — De válasszuk példának a mondott ellentétpárok egy másféle típusát is. Az *általánosat* (típusosat) és az egyénit látó és ábrázoló zseni ellentétének feloldhatását, sőt minden „zseniben“ szükségszerű *feloldódását* az a tény, mint végső meghatározottság, (determináció) adja meg, hogy az *egyéni soha nem mondhat ellent*

¹ Az az érzés, amelyben a művész a magafelfedte mélységeket és igazságokat megfürdeti, vagy amelyből őket kibontakoztatja, természetesen, szubjektív, de *puszta*n e szubjektív érzés zsenivé soha senkit nem avatott. Egyfelől bizonyos igazság és objektivitás *már az érzésben is* kell hogy legyen, t. i. lélektanilag indokolt vagy művészi igazság, úgy hogy a hamis, felszínes vagy csinált érzés nem is vezet zseniális alkotásra, hiszen a szubjektív érzésnek is mélynek és igaznak kell lennie ahhoz, hogy a zsenialitás nagyszerűségével hasson (legalábbis az egészésséges ép emberi szellemre), másfelől a művészi alkotás *személyfeletti* objektív értékű *igazságtartalommal* is kell hogy bírjon. A legnagyobb művész sem kell, hogy mintegy a *teljes* igazságot adja, de kell, hogy ő is *igazságot* adjon.

az általánosnak. Az egyén vonásai csak többek lehetnek, mint a típuséi és még többek, mint az általános emberéi, ám a típuséit és az általános emberéit, logikus szükségszerűséggel, magukban foglalják. Igazi értéket a legeggyénibben rajzolt portré is csak akkor jelenthet, ha a benne kifejezett egyéni jellegzetesség és igazság nem mond ellent általános emberi jellegzetességeknek és igazságoknak, de épen *ilyeneken* is alapulva igaz: a nagy-értékű egyénítő rajznak mindig túl kell emelkednie az *egyéni esetlegességek* ábrázolásán. Ha pl. a németalföldi művészet a maga egészében is inkább egyéniesítő jellegű, szemben pl. az olasz renaissance tipizálóbbr és általánosítóbbr jellegével, a németalföldi művészet legszebb alkotásaiban is *emberi* típusoknak és embereknek egyénekefeletti igazságai is tárulnak elénk.

2. c) Utalni kívánunk a legyőzendő ellentéteknek némely, a fentiekben még nem említett féleségére is. Ily ellentétek az *analitikus* és a *szintetikus* szellem ellentéte, az *intuición* és a *diszkurzív értelem* ellentéte, a *realitáshoz* való szoros kapcsolódásnak (pl. pontos obszerváció, a realitás respek-tálása, esetleg a „szárazság“, hidegség jegyei is) és a valóságtól való *elvonatkozásnak* ellentéte (amely vagy a *képzelet* túltengésében vagy az értelmi *spekuláción* vagy akár épen az *érzelmi szubjektivitás* túltengésében vagy mindezekben együttesen nyilvánulhat), a *tradiciós-konzervatív* és a *kritikai* szellemnek ellentéte és általában az újítás és a megtartás szellemének ellentéte, (a konkrét és az elvont szellem ellentéte)¹, stb. A zsenik több-kevesebb joggal az imént felsorolt ellentétes osztályokban is csoportosíthatók. Ám mégis *minden* igazi zseni *felette* áll ez ellentétek élességének: 1) szintetikus egybenlátásra — amiként mind az eddigiekben hangsúlyoztatott — mindeniküknek, tehát még a legélesebben analízáló szellemüknek is el kell jutnia, különben alkotásából a szükséges egység, nagyszerűség, nagyvonalúság hiányozni fog, és ez a hiány egymaga (csakúgy mint a lényeglátás vagy a mélység hiánya) föltétlenül egyjelentőségű a zseniális jelleg teljességének hiányával. 2) Az *intuición*nak és a *diszkurzív értelemnek* (*bizonyos* tekintetben tényleg fennálló) ellentéte² pedig, szerintünk, egyenesen szinte *közömbösnek* íté-
Együttesen szereplő ellentétek.

¹ Hogy *minden* értelmi magasrendűségnek egyik feltétele az absztrakciónhoz emelkedés, már volt szó róla.

² Intuición és logika nem ellentétek. (V. ö. Temperamentum, stb.) Bizonyos „intuitív“ (esetleg „evidenciás“ vagy csak „inspirációs“) megvilágosodás (belátás, felismerés, ráébredés) mintegy előtte jár *minden* logikus értelmi lépésnek, még a következtetések lépéseinek is.

igazság és mélység vajjon intuíciós megvilágosodás vagy tudatosított logikus gondolatvezetés útján forrt- vagy pattant-e ki, sőt akár az a tény is, hogy ez az igazság a zseniben magában mily világossággal tudatosult. És 3) a *realitáshoz* is minden zseninek szorosan kapcsolódnia kell, még a leghatalmasabb fantáziájának is és a legelvontabb-hatalmas spekulációs szelleműnek is. Esetleg bármely szubjektív köntösű formában, de a *valóságot*, a *valóság* igazságát kell szolgálnia minden értékes alkotásnak: a valóságtól *idegen* fantáziálgatás és a valóság tényeit és igazságait figyelmen kívül hagyó spekuláció vagy a valóság-hamisító érzelmi páthosz soha nem emelkedhetik a zseni értékszintjére. A zseniális művészen a *valóság* igazsága pattan ki a szubjektív forrongásokból és fantázia-impulzusokból és épen így a zseniális gondolkodóban a bármi szabad és merész gondolati konstrukciónak eredménye meg kell hogy feleljen a valóság igazságának, általa meg kell hogy történjék a *szubjektív gondolkodásnak objektív igazság-felismerésekre* vezető csodája. És végül: 4) a *legkritikaibb* romboló szellem is csak akkor igazán zseniális, ha nemcsak rombol, de *azt* rombolja, ami az *igazságnak* ellentéte, és a fejlődésnek gátja. Az igazi zseni sohasem csak azért rombol, *hogy rombolhasson*: azért rombol, hogy jobbat, *igazabbat*, helyesebbet építhessen az ember (mint ahogy tette már Sokrates, amint tette Kant, amint tette Széchenyi, vagy amint tette — Krisztus). És sajátos tény az is, hogy a zseni — bár természetes emberi hajlandóság készletnére — sohasem vet el *mindent*, ami régi, sohasem dob el *minden* általa megbíráltat, mert a régiben és az újban egyként talál *pozitív* értéket is¹, újban és régiben (az egyik inkább az újban, a másik talán inkább a régiben) egyként az *igazságot*, lényegét, mélységet, a mintegy *lényegszerint építő*, konstrukciós lehetőségeket magában rejtő értéket keresi és a régiben és az újban egyként feltalált mély, lényeges, igaz alapokon valóban *épít* is tovább. És aki nem jut el ehhez az építő munkához, azt bármi dinamikus heve és bármi kritikai érzék zsenivé még nem avatja: a zseni lényegénél fogva *alkotó*, pozitív érték. Amint a zseni sohasem keresi, de természetes szükségszerűséggel találja és adja az újat is, nem vet el minden régít sem, de mindig csak, régiből és újból, az igazságot, a mélységet, a lényegét szolgáló szintetikus konstrukciókat ad. Problémája nem az újság, de a lényeg és az objektív érték általában. — Ez utóbbi kérdésről még alább is lesz szó.

2. d) A legmagasabbrendű értelem által legyőzendő ellentéteknek végül egy utolsó csoportjáról is szólnunk kell.

Azokról az ellentétekről van itt szó, amelyek közösen összefog-

Az „altruista“ sík.

¹ Minden *teljesebb* értékű bírálatban, ideálisan, egy *csíraszerű* filozófia — de legalábbis egy átfogó egységes szemlélet — rejlik. E tétel kifejtésére nincs itt terünk.

lalhatók az *egyéni*, szubjektív, egoista érdekű beállítódás és az *egyénefeletti* érdekekre és értékekre való beállítódás ellentétében. Állítjuk, hogy nincsen zseni, akiben ne volna nagy fogékonyság¹ pusztán egyéni érdekeken *túleső* érdekek iránt és pedig *a)* mind a *személytelen* értékek, mind pedig *b)* más *személyi* értékek, illetve érdekek irányában. *Kényszer* ez, amelynek már akkor engedelmeskedünk, amikor bármily ténynek, helyzetnek, problémának személytelen *igazságtartalmát*, lényegét, mélységét, igazi okát, alapját kívánjuk kutatni, *kényszer*, amelynek akkor is engedelmeskedünk, ha mások, más személyek megértéséért e másokba mintegy *belehelyezkedni*, és pl. a művészi alkotást is és az ezt alkotó lelkeséget magát átélni, mások cselekvéseinek indítóokait megérteni stb., stb. akarjuk. Minden igazi nagyértékűség az élet minél teljesebb, többoldalúbb, különfélebb, akár legellen-
tétesebbeknek látszó tendenciáinak, jelenségeinek, érdekeinek, stb. stb. egységes és lehetőleg igaz egybenszemlélését teszi fel; a *csak szubjektíve* tetszőt kutatva, sohasem jutunk el sem a személytelen — és mi magunk szubjektív érdekei szempontjából talán éppen nem kellemes — *igazságokra*, sem a bizonyos joggal objektívnek nevezhető helyes *művészi* értékelésre, sem a valóban a *közösségek* érdekeinek megfelelő *politikai* vagy *gazdasági* tevékenységekre, sem a *morális* felülemelkedésre, az *etikai* magasrendűségekre. Minden magasértékűségnek mellőzhetetlen előfeltétele az egyéni érdekek és tetszések kicsinyességéin való felülemelkedni tudás, amely nélkül nemcsak az emberiségre értékes *praktikus* élet, de *semmi* lényegyet meglátni tudó, mély és igaz *élet- és világmegértés* (még terminészettudományos sem) ki nem alakulhat. A szellemi fejlődés menetére vonatkozó egy régibb elvünkre utalva: a minden emberi magasrendűség számára szükséges és nélkülözhetetlen „*altruista fordulatnak*”² megtételére a zseni is kényszerűen képes kell hogy legyen: e nélkül megértése nem mélyülhetne el a valódi lényegeket és mélységeket megragadhatására, igaz szintézisekre. Amint mondtuk, az emberi tevékenységek *minden* terén szükséges erre a merő szubjektivitás síkján felülálló altruista és objektív értéksíkra való felemelkedés, amelyet a tapasztalat (néhány egyénnél), nem egyszer ugrásos hirtelenséggel bekövetkezőnek mutat, nemcsak az értelem terén (az általános és objektív értékű *igazságok* irányában), de a művészeti alkotás és értékelés terén is (a primitív egyéni tetszésen túlemelkedő magasrendű esztétikai értékelésben), a közösségi életben, a szociális, etikai, vallásos

¹ Az ily irányú fogékonyságnak *valamelyes* foka *minden* emberre jellemző. Már a családi vagy faji (szexuális) élet jelenségei, barátság és barátkozás ténye, a „szép”-ben való gyönyörködés ténye, stb. is a pusztá szubjektív-érdekűségen való túlemelkedésnek bizonyítékai.

² Értjük itt altruizmuson, a legtágabb értelmezéssel, nemcsak a más-*személyi*, de egyúttal a *személytelen*, tehát a legegységesebben egyénefeletti, nem-egoista célzatúságot. (V. ö. A nevelői célkitűzés problémájához.)

fejlődés útján s általában az *érzelmi* élet megnevesedése útján is. E felemelkedésnek, mi úgy valljuk, természetes biopszichikus alapjai és e felülemelkedést szükségszerű determinációval megindító és elősegítő eszközei vannak: nem valami biopszichikus létünkől *idegen* szellemi elv avat bennünket (természetes úton levezethetetlen ugrásossággal¹), még *etikailag* sem értékessé, de *ugyanaz* a lelki determináció, kényszer és szükséglet, amely az *igazság* keresésére is ösztönöz és amely a *szépben* való gyönyörködésünknek is forrása. Csak *egy* biopszichikus lelki determinációja van *egész* szellemi világunknak. Nincs külön testi és külön szellemi lelki elv, ugyanaz a biologikusan determinált *egy* lelki-ségünk determinálja mind egoista és értelmileg és morálisan alacsonyrendű, mind legszebb és legmagasabbrendű emberi tevékenységeinket. És a primitív és az alacsonyrendű tevékenységektől jól járható és jól fel is fedhető út vezet a legmagasabbrendűekig és legértékesebbekig: ugyanez az *egy* emberi lelkiségünk termeli ki magából legszebb és legmagasabbrendű eszményeit is. A magasrendű értelem pedig nemcsak azért fogja könnyebben megtenni *mindezeket* a fejlődés-utakat, mert *egy* téren (t. i. az értelem terén) már meg tudta tenni az egyénin és szubjektív érdekűn való szükséges felülemelkedés fordulatát és így megerősített benne a hajlandóság *általában* a felülemelkedésre, de azért is, mert bennünk valami *ősi*, mondjuk „*szinesztéziás*“ *egység* szab eleve hajlandóságot *mind* a túlemelkedéshetőségek *együttes* megjárására és főleg azért is, mert a mélyebben látó értelem *könnyebben látja be*, érti meg, semmint a felszínes és korlátolt értelem, hogy a közvetlenül és pillanatnyian egoisztikus érdekek az egyénnek még a *saját* maga legjobb boldogulása szempontjából se a legfontosabb érdeke, hiszen pl. már a pusztán élet- és vagyonbiztosítás vagy a kulturális közösgben való élhetőség, vagy általában az egyéni kényelem és az aránylagosan legkisebb erőfeszítés elve is megkívánja a szubjektíve közvetlenül legtetszőbb érdekeken, beállítódáson és cselekvéshajlandóságokon való felülemelkedést és a közösségi élethez való alkalmazkodást. A zseni is lehet természetesen bűnöző is, de nem lehetséges zseni, akiben ne volna fogékonyság másoknak és az egyénfeletti közösségeknek érdekei iránt (és épígy bizonyos személytelenül objektív értékek iránt) és ez a tény az egyik forrása annak, hogy a zsenik — nagy szabadság- és autonómiaérzésük és vágyuk ellenére is — általában *etikailag* és *jellemükben* is a normális embernek felette állanak. Az igazi zsenitől a kicsinyességek távolesnek, nemcsak értelmi téren, de az érzület és a viselkedés terén is, és e jellembeli magasabbrendűségének még éppen az önmagával szemben táplált nagyra-értékelés is egyik erősítője lesz, mert a magáról való hite az ő

¹ V. ö. A nevelői célkitűzés problémájához c. tanulmányt (Berlin, Voggenreiter, 1926.), valamint a következőt is: Immanens és transzcendens ideáлизmus (Athenaeum, 1928. 5—6. t.)

számára *eszményt* képvisel, amelyet rendszerint minél tökéletesebben kíván megközelíteni. Az „*ideális én*“ benne *nagyobb erejű* pszichés mozgalmak megindítója és továbbfejlesztője, semmint a normális átlagemberben. E kérdésnek sem a zseni „*külön világnak*“ problémájához (és ép így a „*tökéletes*“ után való alább említendő vágyódásához) való kapcsolataival, sem a *pszichopathiás* jelenségekhez való kapcsolataival nincs terünk ezúttal foglalkozhatni.

2. e) Az ellenmondások *feloldásának útja* tehát vagy az, hogy a) a pólusok *egyike* (pl. objektivitás; realitásnak megfelelés; szintetikus egység stb., stb.) *mindenképpen*, még az ellentétes pólus felé hajlamosabb zseniben is (pl. szubjektív; valóságtól elvonatkozó; elemző értelmű zsenitípus) magasrendű fejlettségre kell, hogy eljusson, vagy az, hogy b) a pólusok éppen a zsenialitás szempontjából tekintett lényegükben voltaképpen *nem is ellentétek* (intuício és logikus gondolkodás; konzervativizmus és újítás, romboló kritika és új konstrukció ellentétének feloldódása a zseniális szintézisben), vagy az, hogy c) az egyik pólus nagyértékű fejlettsége már *magában foglalja* a másik pólus respektálandósága tekintetében fennálló követelményeket (az értékesen *egyedi* egyúttal általános és tipikus vonatkozásokat is kifejezésre juttat), vagy hogy d) az egyik pólus *nagyértékű* fejlettsége egyenesen *feltételezi* a másik, ellentétes pólus nagyértékű fejlettségét (így a legnagyobbértékű = világosan és élesen elkülönített „*elemeket*“ jól tagoltan *egységbe rendező* nagyszerű *szintézis* az elemző és differenciáló érzéknek nagyértékű tevékenysége nélkül nem is állhatna elő.¹)

Az ellentétek feloldódása.

¹ A zseniben levő *ellentétes* értelmi képességek — amelyek szükséges előfeltételek ahhoz, hogy a zseni fölébe kerekedhessen némely értelmi ellentétnek — talán kapcsolatosak a zseniálitás előállásának valószínűnek látszó általános öröklés-biológiai feltételével is (nagyon eltérő, sőt ellentétes „gyökérjellemek“ keveredése). Az *ellentéteknek* fölébe kerülés követelménye a nagy értékű egyéniségekben az értelmi síkon kívül is, *általánosabban* érvényesül. A legmagasabbrendű emberi személyiségben az *értelem* és az *ézelmség* sokszor éles egymásközi ellentétei is legyőzetnek. Az ellentétek legyőzése *érzelmi* téren is és a másokkal szemben való *viselkedés* terén is hasonlóan nagy és ritka értéknek bizonyul, (gondoljunk csak pl. a hűvösség és melegség, a közvetlenség és tartózkodás ellentéteinek gyakori megnyilatkozásaira, illetve *együttes* előfordulására sok nagy értékű személyiségnél). Az ily tényekben utalás rejlik a zseni-probléma és az általános emberi magasrendűség problémájának mély kapcsolatára. Számunkra ezúttal elég annyi, hogy minden valóban rendkívülien nagy emberi érték csak ellentétek találkozása és a találkozó és össze is ütköző ellentétek felett való uralom, sokszor valósággal diadal útján látszik előállhatónak és hogy a zsenialitáshoz legalábbis éppen bizonyos *értelemi* ellentétek egyesülése és túlhaladása valóban föltétlenül szükséges. — Hogy mind a mondott értelmi ellentéteknek fölibe kerekedést *minden* „zseni“-től mintegy (mint a zsenialitásnak föltétlenül szükséges előfeltételezését) megköveteljük, talán

3. a) A zseni értelmiségéről nyert fenti képtünk pontosan megegyezőnek tetszik azzal a képpel, amelyet magunk az emberi értelem általános fejlődésirányairól és az értelmi fejlődés végső fokáról kialakítani jogosnak találtunk.¹ Ezt az állítást elsősorban a három legmagasabbrendű általános értelmi tevékenység fejlődésmenetére vonatkozó utalással kívánjuk támogatni. Közönségesen ismeretes, hogy az

Az értelmi fejlődés
általános menete.

túlzottan magas követelménynek tetszhetik, amelynek bizonyára (mint nem egy másik „követelményünknek“ is) a rendszerint zseniknek tartott rendkívüli tehetségeknél éppen nem *mindenike* képes megfelelni. De mi úgy ítéljük, hogy ha az emberi értelem egyáltalában megalkotta a zseni fogalmát, mint éppen a *legmagasabb értékű* szellemi fejlettségre jutott emberi tehetségfőleség fogalmát, illő dolog, hogy az emberiségnek valóban csak *legnagyobbjaikat* ültessük a „zseni-trónra“ és illő, hogy a zseni kifejezést ne fosszuk meg a maga *pszichésen jól körülírható* legszűkebben értelmezhető (és valóban csak az objektíve legnagyobb emberi tehetségekre jellemző) tartalmától. Igaztalanok és méltatlanok volnánk az emberiség valóban kivételes legnagyobbjaival szemben és az ő rendkívülibb értéküket alacsonyítanók le, ha a „zseni“ címet a mindennapi életben sokszor szokásos könnyelműséggel vagy legalább könnyűséggel adományoznók a csupán tehetséges művészek, filozófusok, tudósok, politikusok, hadvezérek, szervezők, kereskedők, stb. millióinak. A tehetőség és a zsenialitás (mint csak *speciális* irányú, illetve mint *általános* szellemi legmagasabb fokú fejlettség) viszonyáról alább még szólni fogunk. — Az ellentétek kérdéséhez, mintegy illusztráló példakép, megemlítjük még, hogy még a *gyakorlati* élet zseniinek is ellentéteket kell tudniok egyesíteniök és legyőzniök: így pl. a politikai zsenire (ám korántsem minden külsőleg nagy tekintélyű politikusra vagy államférfira) az objektív *értékre* irányuló tekintet és a gyakorlati *érték megvalósítás eszközeire* irányuló tekintet, az eszmei cél és a gyakorlati eszme, az örök önérték és aktuális „ad hoc“ intézkedés-lehetőség ellentéte együttesen jellegzetes: ő az önérték és a messizi ideál embere, de ugyanakkor a *telt* embere, „missziós“ politikus és egyúttal „reálpolitikus“. Kétségtelen, hogy ez a *legmagasabbrendű* politikus-ideál. Örömmel utalunk e ponton *Kornis* Gyulának a Magy. Psych. Társ.-ban tartott egy előadására (1933. jan. 14-én, „Az államférfi lelki alkata“ címen), amelyben — bár a nagy államférfiak lehető *ellentétes* típusai nagyszerűen éles határozottsággal domborítottak ki — szintén az a felfogás nyilatkozott meg, hogy a „legmonumentálisabb“ államférfi *ellentéteket* tud magában egyesíteni, így a forrongó érzelmi szubjektivitás tüzét és a megfontoló értelem objektivitását: adott esetben az utóbbi képes kell hogy legyen arra, hogy legyőzze a szubjektív hæv és tűz eruptív igényeit. (*Dékány* István — Az emberi jellem alapformái, 1932. — a missziós és reálpolitikus lehető találkozását így ítéli meg: „... csak kivételes átmeneti helyzet lehet, mely nem ad tartós típusalakulásnak helyet.“ 40. l. — *Dékány* felfogásában kétségtelenül helyes, hogy a súlypont ilyenkor labilis — a típusalakulat maga azonban állandó jellegzetessége lehet az ily egyénnek és a mi megítélésünk szerint éppen ez az ellentéteket harcoló és esetleg labilis egyensúlyú és nagy érzékenységgű típusalakulat fakaszthatja föl a *legnagyobb értékű* alkotást).

¹ E kérdéseket részletezőbben tárgyalta három, nyomtatásban meg nem jelent tanulmányunk az értelmi determinizmusról, struktúráról és fejlődésről, (az utóbbiról főképpen a *gyermeki* értelemmel kapcsolatosan). (Bemutatva a Magy. Filoz. Társ., M. Gyermektanulm. Társ., M. Psychol. Társ. ülésén, 1930—32.)

értelmi fejlődésnek kezdetén álló *gyermek* (és épen így minden *primitív* értelmiségű vagy korlátozott értelmiségű egyén) 1. *nem képes* a dolgok és helyzetek *lényegének* megragadására (és már ezért se képes pl. helyes fogalmak kialakítására vagy a helyzetnek megfelelő adekvát reakcióra). A pszichiátriai szakirodalom nagy bőséggben tárja elénk e ténynek (pl. az oligophrenia különféle fokán, de a másodlagosan kifejlődő demenciák esetében is) gyakran meglepő érdekességű abnormis pendant-jait. Jól ismert dolog azonban az is, hogy 2. a primitív elme nem képes az *elmélyülésre* sem és 3. ma már exakt kísérletek világosságánál is megbizonyosodhatunk arról, hogy — amint ezt a gyermekekre vonatkozólag főképpen *Piaget* szép kísérletei tették világossá — a primitív elme nem képes elméjében jól rendezett *átfogó* képet alkotni magának még egy praktikusán oly jól ismert tárgyról sem, mint pl. a saját biciklijé.¹ A pszichiátriai tapasztalatok a primitívnek maradt, illetve primitívebb fejlettségi fokra egy vagy más tekintetben mintegy visszaesett értelemnek az elmélyülésre és az értelmesen tagolt szintézisre való képtelenségét is szintén bizonyítják². De utalhatunk arra is, hogy a normális *öregedés* eseteiben is az értelmi visszafelé fejlődéssel rendszerint együttjár az új *lényegek* megértésének nehézsége az elsekélyesedés vagy legalábbis a *továbbmélyülésre való képtelenség* és *átfogó új szintézisek kialakítására való képtelenség* is (sőt a visszafelé fejlődés erősebb fokán még a meglévő szintéziseknek is szétesése). — Az értelmi *fejlődés általános menetét* magunk (a gyermeki értelem fejlődésjelenségeinek vizsgálata, saját kísérleti vizsgálataink eredményei és mások vizsgálati eredményei után egyként) a következőképpen véljük a leg-rövidebben jellemezhetőnek: *primitív*, differenciálatlan és tagolatlan³ (és egymással *alig kapcsolt*) eszméletegységektől, amelyek a *valóságnak* is csak kevésbé adekvátak és egyúttal *bensőleg* se ellenmondásmentesek⁴) *jól differenciált és világos*

¹ A gyermek pl. az *életnek lényeges* jegyét nemcsak a mozgást, de akár a vérrel vagy az arccal bírást is, tarthatja; az élet ily jegyeit aztán egymásközött nem tudja rendezni és *viszonyítás*ában az élet egyik jegyét egy mintegy taláalomra kiválasztott másikkal okolja. Az értelmi *átfogás* jelentőségét a szellemi munka legkülönfélébb területein tapasztaljuk. Így újabb exakt vizsgálatok is *átfontják* (pl. G. L. *Freemann Journ. of. Gener. Psych.* 1930. Vol. III. N. 1.), hogy igen hasznos az a tanulási beállítódás, amelyben az egész megtanulandó anyagot *egyetlen szempontból* tudjuk struktúrálni. Az ily vizsgálatok fényt vetnek arra a szoros kapcsolatra is, amely fennáll az *átfogás* és a struktúráló *szempontnak* mélysége és lényegesre vagy lényegtelenre irányuló jellege között.

² V. ö. E. v. *Domarus* értékes munkáját is: *Das Denken u. seine Krankhaften Störungen* (Leipzig, Kabitzsch, 1929.)

³ E fejlődésfokra jellemzők: primitív-globális szemlélet és csak primitív-bizonytalan vagy csak összefüggéstelen kiszakítotttságban határozottabb *elemszerúségek*.

⁴ Az utóbbi hiányok egyúttal azt is kifejezik, hogy ezek az eszméletek nem is *igazak*.

(magasabbrendű) eszméletegységeknek jól tagoltan és ellentmondásmentesen rendezett igaz (és szükségszerűen mély) *egybefogásáig* (szintéziséig) való eljutás. A *kifejlettség* végső fokán a már a zseni értelmére jellegzeteseknek mondott legértékesebb általános értelmi jegyek, továbbá egyúttal a (világos eszméletelemeket világosan rendező: tagoló és viszonyító) *magasrendű szintéziseknek* a már a zseni értelmére jellegzeteseknek állított *előfeltételei* is, magas fokú fejlettségben (így az abstraháló képesség, az elemző képesség, a differenciáló érzék, stb.), jellegzetesek.

3. b) Már ez a fejlődésmenet maga — hogy a fejlődés teljességéig elvezethessen — megköveteli bizonyos *ellentétek* legyőzésének szükségességét (így pl. az elemszerű elkülönítés és az összefüggésekbe vonás, az elemző élesség és az egységbevonás ellentétének túlhaladását, de ugyanígy a közvetlen valósághoz való ragaszkodás és az elvonatkozás lehet ellentétének túlhaladását is [mert csak az az elvonatkozás lehet igaz, nagyértékű, amelyiknek gondolatkonstrukciói megfelelnek a konkrét valóságnak is], stb.). Az egyedi és általános jelleg, valóságghűség és fantázia, szubjektivitás és objektivitás stb. ellentétpárjai tekintetében az értelmi fejlődés általános menete megkívánja ez ellentétpárok *egyik* tagjának: az általános vonásoknak, elvonásoknak, objektivitásnak, valóságghűségnek, stb. egyre jobban fejlődő erősödését, szemben a gyermeki és általában a primitív fokú értelemre jellemző konkrét, egyedi, szubjektív, fantasztikus képződményekkel, akként azonban, hogy a fejlődő értelem hasznát veszi az ellentétpárok *másik* tagja tekintetében tett szükséges továbbfejlődésnek is (így a konkrét-ságok, az egyedi jellegzetességek jobb meglátásának, a képzelet kapcsolás-, kombináció-lehetőségeket feltáró, irányító, lendítő szárnyalásának, a jobb differenciálásnak, élesebb elemzésnek, stb.). Részletezőbben e viszonylatok ezúttal nem tárgyalhatók, egy-két ismert és feltűnő jelenségekre azonban hasznosnak érezzük az utalást: a fejlődésnek el kell jutnia pl. a gyermek számára még oly nehéz értelmi feladatot jelentő *általános képzetekhez* és fogalmakhoz, az *objektív* biztosságú és *hű megfigyeléshez*, az *elvonó* elemekkel operáló, formálisan legmagasabbrendű értelmi operációkhoz.

Értelmi fejlődés és
ellentétek.

3. c) E ponton megemlítésre érdemes az az ismert fejlődésjelenség is, hogy különféle *speciális* tehetségek *legkorábbi* kivirágozhatása vagy általában való kierepessége általánosan mintegy *más-más életkorhoz* látszik kötöttnek: úgy hogy pl. igen korán nyilatkozhatik meg a *zenei* tohetség, általában később a *képzőművészeti* és csak azután a *mechanikai* felfedező képesség és legvégül a *tudományos* tehetség. E sorrend — úgy

Az értelmi fejlődés
nehány egyéb saját-
szerűsége.

véljük — megfelel a fokozatos *objektíválódás*, a fokozatos értelmi *elmélyülés* és megvilágosodás, a fokozatosan *tisztuló és táguló* értelmi egybefogás (és egyben a fokozódó valóságghűség) követelményének is, és ha az ily irányú fejlődésjelenségeket még *részletezőbben* elemezzük, pl. keresve a *festői* vagy pedig a *szobrászi* tehetség kibontakozásának általában legkoraibb időpontját, vagy a *lírikus* és az *epikus* vagy a *tragikus* költészetre való képesség átlagos kifejlés-sorrendjét, vagy akár az *eposz* és a *ballada*-költő kérésének idői egymásutánját vagy a különböző *szaktudományi* képességeknek egymásközt való — és a *filozófikus* végső egybefogáshoz is való — idői viszonyulását, mi úgy látjuk, hogy ez a megfelelés csak még tisztábban feltűnhetik. — Ugyanebbe a fejlődésvonalba torkollik azonban az *egyes értelmi képességek* külön-külön tekintett fejlődése is. Minthogy az idetartozó leglényegesebb fejlődésjelenségekről (a lényeg, mélység, szintézis-problémájához kapcsolódóan) már volt szó, e ponton *egyéb* képességekre vonatkozóan teszünk néhány vázlatos utalást. Így felemlítjük, hogy az *elvonás* terén az *általános* fogalmak kialakítása a nehezebb feladat, a *viszonymeglátások* terén a *lényeges* hasonlóságok és analógiák meglátása bizonyul a kísérleti eredmények alapján is a kétségtelenül csak az előhaladottabb értelmi korban elvégezhető és nehezebb feladatnak¹, a *különbségek* észrevétele terén is a mélyebb és rejtettebb, *finomabb* különbségek észrevétele a nehezebb és későbbi jelenség (amint ezt szépen mutatják pl. a magunk ú. n. „finom viszonyítási“ tesztjeivel végzett vizsgálataink is²), vagy hogy a dolgok egyéb pontosabb viszonybaállítása között pl. igen nehéz a nagy abstrakciós munkát kívánó *relatív* viszonylatoknak (pl. az *A*, az *A*-tól balra lévő *B* és az *A*-tól jobbra lévő *C* tárgyak egymásközi összes helyi viszonyainak) biztos megértése vagy akár az *egész* és a *rész* viszonyának helyes és biztos átértése vagy különösen a logikai viszonylatoknak *tisztán logikai* szellemű biztos felfogása és az ezen alapuló értelmi tevékenység (pl. következtetés oly premisszákból, amelyek *tartalmi* helyességéről a gyermek nem tud magának határozott ítéletet alkotni.) — Ugyanitt megjegyezhetjük azt is, hogy az értelmi fejlődésre vonatkozó vizsgálatok, másfelől, szépen mutatják az eredeti *közvetlenül önös* szempontnak nagy erejét és a szükséges *altruista* fordulat megtételének csak igen lassú bekövetkezését is: így pl. már azok a megfigyelések is (Piaget), amelyek arra vonatkoznak, hogy a gyermek még *játékaiban* is mennyire csak önmagával törődő, *első beszélgetéseiben* és vitáiban is a játszótárs érveit még csak voltaképpen *megérteni se* törekvő, de közvetlenül

¹ Az iskolai tananyag definícióit és szabályait is sokszor anélkül tanulja „meg“ a gyermek, hogy a bennük jelzett viszonylatok lényegét átértene.

² Ezekre egy-két példa: Virág-kinyílik; mosoly — ... (elröppen, eltorzul, ragyog, felderül, eltűnik). Óra-perc; háború — ... (katona, fegyver, golyó, ütközet, sereg). Aláhúzandó a legmegfelelőbb kifejezés (fogalom): *felderül*, ill. *ütközet*.

csak a szubjektív önösség szempontjaira beállított egyén, aki e beállítottságát csak a további fejlődés rendjén képes lassan, lépésről-lépésre, az „altruista“ beállítottság fordulatának irányában módosítani.

Összegezve: az értelmi fejlődés jelenségeinek vizsgálata arra a belátásra vezet, hogy a zseni értelmiségére jellegzeteseknek mondott jegyek valóban az értelmi fejlődés legmagasabb fokait jellemzik. De nem szabad felednünk, hogy ez a *lényegbeli* fejlődés korántsem jár együtt *mindig* szükségszerűen (és épen nem *mindenfajta* szellemi alkotás terén) a fogalmi világosságnak és öntudatosításnak hasonlóan nagymértékű fejlődésével, a megértésnek a logikus gondolkodás fogalmi hálózatában való (és a diszkurzív-logikus *igazolást* is megadó) tökéletes kifejezettségre jutásával.

4. Azt az állítást, hogy zseni a mondott nagyértékű, általános értelmi jegyek híján *nem* „lehetséges“, a legkülönbözőbb korokban és a legkülönbözőbb területeken munkás zsenikre vonatkozó történeti értékelések is bizonyítják. Bár, természetesen, elsősorban a kérdéshez *hozzaértőbb*, fejlettebb kultúrájú és kritikai ítélőképességű egyének ítéleteit kell figyelembe vennünk (és semmiképen nem jogosult a *bármilyen* megválogatatlan tömegek vagy „sokak“ ítéletét egyenlőképpen értékelni, amint pl. ezt Lange-Eichbaum elvben teszi), a nagy nemzeti és nemzetközi *kultúrközösségek* a legnagyobb zsenikként általában is csupán azokat a nagy tehetségeket értékelik, akikre nézve valóban fennállanak a fentiekben említett értelmi követelmények: akik lényegeket ragadnak meg, mélységekbe hatolnak, igazságokat hirdetnek és ábrázolnak, nagy perspektívákat láttatnak, nagy területeket fognak át csodálatra készítő szellemi egységben. A nagy költő pl. soha sem *csupán* rím- vagy ritmus-művész, vagy csak a nyelv művésze, nem a csengő szavak zenei varázslatú bűvésze, a nagy festő, a nagy szobrász nemcsak felszínesen hű ábrázolásokat ad, nemcsak szíu- vagy vonal- vagy formaművész, még a nagy *zeneköltő* is valami mélységet, igazságot, lényegeset, általánosat és sok és mély igazi érzést, egész lelkiséget átfogó és azt igazsággal tükröző hangulatot fejez ki. Nincs terünk rá, hogy a zseni-kazuisztika nagy irodalmát ily szempontú elemzésekkel növeljük, mégis következő fejezetünk végén legalább *egy* konkrét történeti (irodalomtörténeti) példán röviden illusztrálni fogjuk azt a tételünket, hogy a zseniális költő legelsősorban épen a mondott általános értelmi értékeinél fogva különbözik a bármilyen tetsző, sőt kitűnő — és sok tekintetben hozzá talán igen *hasonló* és ezért vele könnyű összehasonlítást engedő — de nem *valóban zseniális* költő-művésztől. Általános értelmi magasabbrendűsége: ez az ő sajátos, a *csak* „tehetséges“ művésztől elválasztó jegye.

<p>A történeti zseni- értékelések bizony- sága.</p>

III.

A zseniális személyiség nem-értelmi jellegzetességei.

1. A fentiek a zseniális értelmiségét mind a zseniális személyiségben, mind a zseniális alkotásban rendkívüli, valószínűleg középponti jelentőségű tényezőként tüntetik fel. Ha a kutatók eddigelé vagy nem kellő teljességgel vagy legalább nem kellő világossággal ismerték fel az értelmi tényezőknek (az intelligenciának) e centrális fontosságát a zseniális-probléma teljesebb és kielégítőbb megoldhatóságában, ennek főoka — amint már említettett — az volt, hogy az értelem lélektana általában kevésbé volt tisztázott és hogy így nem tisztázódhatott az értelmi tényezők egyetemes lélektani jelentősége a személyiség-problémákban se. Így pl. még *Plaut* se juttatja kifejezésre azt aényt, hogy minden magasrendű szellemi „teremtés”-nek szükséges előfeltétele a magasrendű értelmiség (és hogy tehát így az értelmes és a „teremtő” jellegzetesség korántsem oly egymástól független, különálló más-más terület vagy sík, mint ahogy ez még az ő fejtegetéseiben is nem egyszer kifejezésre jut). — A zsenialitás azonban, amint már tanulmányunk elején mondtunk, az egész személyiségnek jegye, az értelmi fejlettség tehát *egymagában* bizonyára még nem képesít a legnagyobb, a zseniális szellemi alkotásra. És fenti eredményeink még azt sem jelentik, hogy a zseninek mindenkor *lényege* éppen az értelmi magasrendűség. — Az alábbiakban, kiegészítésül, rövid vázlatot adunk a zseniális személyiség *egyéb* természetű jellegzetességeiről, amelyek mintegy a zsenialitás kifejlődésének és a zseniális alkotások előállításának genezisést is közelebbről megfigyelni engedik.

Az értelmi magasrendűség csak középponti, de nem egyedüli és nem mindig a leglényegesebb bélyeg.

2. A zseniális személyiséget a legáltalánosabban, és mintegy pszichikusan legelőbb, már az *általános pszichikus érzékenységnek* is rendkívüli értéke jellemzi: könnyű és finom megrendülések. Ez általános érzékenységnek *fiziológiás* determináltsága feltűnő világosságú, fiziológiás alapja egy, a szervezetben már kicsiny ingerekre is fellépő nagyfokú neuronbeli és általában élettani változás, módosulás, amely kiterjed az egyes neuronokon és neuroncsoportokon kívül az idegvezetékekre, a központokra, a szervezet kémizmusára, elektromos jelenségeire, stb. Jelenti ez a jellegzetesség mintegy a pszichikus szervezet egészének könnyen és igen kis külső vagy benső indítékokra (ingerekre, impulzusokra, „indítatokra” — Ranschburg —) már előálló *egyensúlybomlását*, nemcsak az érzéki neuronokban előállót (néhánykor nem is éppen ezekben fel-

Az általános pszichés érzékenység.

tűndet), de az egész lelki rendszerre kiterjedő finom ingerületeket. Minden legprimitívebb eszmélet és egyáltalában minden pszichikus mozgás egyensúlybomlásokból eredőnek fogható fel és ahol ezek az egyensúlybomlások csak nehezen-lassan és csak igen erős ingereltetésekre állanak elő, finomabb-fejlettebb lelki élet egyáltalában ki nem fejlődhetik. A közönyből semmi nagyértékű pszichikus érték fel nem fakadhat, amint ezt a közönséges oligophreniások vagy a másodlagosan elközönnyösülő pszichopáták és pszichotikusok esetei is, szélsőséges élességgel, dokumentálják. A fogékonyság, érzékenység nagy pszichikus értékét a zseniális teremtő munkában különben már G. E. Müller, Meumann, Kretschmer stb. is kiemelték. Ez az érzékenység egyúttal tehát nagyfokú benső labilitással jár együtt és ez a labilitás erős benső nyugtalanságokra vezet a zseniben is, csakúgy mint minden közönségesen érzékenyebb normális emberben, vagy, mint az érzékeny-ingerlékeny neurotikus egyénben is. E következményekre alább, a zsenialitás és a pszichopátia viszonyáról szólva, még utalni fogunk.

3. E nagyfokú érzékenységhez a zseniben szükséges, hogy hozzájáruljon az ösztön- és szükséglet-rétegeknek nagy fejlettsége és finom gazdagsága is¹, ezenfelül szükséges e finom impulzusok és ingereltségek nagy dinamikus értéke, továbbá az egyénnek rendelkezésre állható pszichés energiának nagy intenzitása² és bizonyos egyéb jellegzetességei (így pl. könnyű áttevődése az éppen mozgásba indítandó pszichés tevékenységre — könnyen irányíthatósága —, centralizálhatósága, a koncentrációs állapot tartóssága stb.). A dinamikus tényezők között sajátosan nagy szerepet játszik a lelki feszültség, amelynek pszichikus jelentőségét már P. Janet egész lélektani és orvoslélektani szemléletének középpontjává tette, de amelynek problémánk szempontjából való nagy jelentőségét a legszebben mégis Kretschmer mutatta ki. A nyugtalanító, tevékenységre ösztönző hatalmas erejű benső feszültség nélkül valóban nem volna kielégítően értelmezhető pl. a zseninek spontán alkotás-kényszere, alkotás-láza, de lendülete, munkabírása se, sem a legnagyobb akadályokkal is megbirkózni képesége.³ Ez a feszültség végső fokon maga

A pszichikus szükségletek rétege és a pszichés dinamizmus.

¹ Tisztán lélektani szempontból az objektív szükségletek, ill. még inkább a szubjektív szükséglet-érzések rétege a lényegesebb: az ösztön voltaképpen nem is lélektani, de általános élettani fogalom, amelynek tisztán lélektani megfelelői a szükségletérzések és a spontán benső impulzusok, mint dinamikus és minőségi törekvés-alapok.

² A zseniben — mint régóta ismeretes — nagy munkaképesség halmozódik fel, nagy energia-tömeg kíván felszabadulni.

³ A feszültségi tényező — a feszültségi állapot értékváltozásai által — a zseni alkotó munkájának periodikus egyenetlenségeiben is szerepet játszik.

is, úgy értelmezzük, a *szükségletek* rétegeire utal vissza: hiszen lelki feszültségeink legtermékenyebb és leggazdagabb forrásai vagy a szükségleteknek nagy látens — és manifesztté válni akaró — *energiához* jutása, vagy egymással *szembekerülése*, vagy egyéb *akadályokra* találása, a szükségletek *nem-sikeres elfojtódása*, vagy legalábbis valamely szükséglet *ki nem elégteltségének* érzése. A szükségletek e rétegének (szükségleteken, természetesen, másodlagosan, harmadlagosan, stb. is kifejlő szükségleteket is értve) magunk az *egész* lelki életre alapvetően fontos jelentőséget tulajdonítunk: ép ezért a magunk részéről csak örömmel utalhatunk arra a tényre, hogy a szükségletek rétegének értékelése más kutatóknál is, mondhatnók a modern lélektani törekvésekben általában is¹ emelkedőben van: néhány kutató nyíltan is hangsúlyozza e biopszichikus szükséglet-determinációnak nagy jelentőségét, míg mások legalábbis a determináció *mellőzését* panaszolják fel némely szemlélettel és vizsgálattal kapcsolatban, amint mindkét jelenségnek szép példáit láttuk a legutóbbi, X. nemzetközi lélektani kongresszuson is. (Kopenhága, 1932.)

4. Az *érzelmi* tényezők jelentőségéről, sőt szükségességéről már sokan és igen sokat szólottak; e kérdés új bizonyítást vagy a jól ismert tényekre való részletezőbb utalásokat bizonyára nem kíván. Hogy azonban semmi érzelmi hév és ösztönzöttség *egymaga* nem vezethet zseniális alkotásokra, talán ezt is felesleges lesz mind a fentiek után indokolnunk. Vizsgálati szempontunkból az érzelmi tényezőknek legfontosabb szerepe kétségtelenül azok *dinamikus indító* értéke és másfelől — és még lényegesebben — azok *egyirányú* kitarító *fejlődésekre* képesítő dinamikus értéke. Ez utóbbi szempontból hasznos, ha megteszszük az *emocionális* és a *szenvedélyszerű* érzelmi erősödés, illetve fejlődés-sor között azt a megkülönböztetést, amelyet, különösen francia pszichológusok megkülönböztetéseire (de ép így a pl. már Kantnál megtalálható megkülönböztetésre is) támaszkodva, magunk nemcsak élesen kidomborítottunk, de amelynek egyenesen típusdetermináló jelleget is tulajdonítunk.² Nyilvánvalóan azt kell mondanunk, hogy a zseniálitás szempontjából *nem az emóciós* hirtelen erőre jutás, de az *egész* személyiségbe egyre mélyebben beleszövődő és egyirányú tartós cselekvést, általában lelki mozgásmódot determináló *szenvedély-fejlődési* folyamat a jelentősebb. Szélsőséges példákon: ami az érzelmi tényezőktől determinált személyiségfejlődésre fontosabb, az nem a mániás vagy hipomániás elragadtatás rövid ideig tartó dinamikai töl-

Érzelmi tényezők.
----

¹ Bár ezek, a maguk parciális beállítódottságuknak megfelelő egyoldalúsággal, könnyen hajlamosak megfelelkezni a minden pszichés mozgalomnak legmélyebb, életes-szükségletes megalapozottságáról.

² V. ö. Az érzelmi élet alapjai és kibontakozása.

tése, amelyet esetleg a depresszió erőtlensége és hangulattalan bénító hatása váltson fel és amelyik, legfeljebb egy-egy pillanathoz impulzust (mindig másokat és másokat) adva, legfeljebb némely sajátos szellemi alkotásnak, így a lírai költészetnek kedvez,¹ de pl. a paranoid folyamatokban tapasztalt egyirányban való megtapadás, egyirányú fejlődés és kiterjeszkedés. (Természetesen, amint e kérdéssel alább külön fogunk foglalkozni, a zseniális alkotás épen nem *téves*, de — ép ellenkezően — *igaz* szemléletkonstrukciókat fog kialakítani.) — Nem hagyhatjuk azonban teljesen megemlíttlenül az érzelmiségnek *jelző*, a szervezet ilyen vagy olyan *állapotáról tudósító* jellegzetességét sem: e zseni és a zseniális alkotás problémájában szintén a pszichés *mozgalmakat indító* dinamikus következményeinél fogva jelentős.

5. a) A *fantázia*-probléma, a már megejtett elemzések után, nem kíván új tárgyalást. A már kifejtettek kiegészítésére szolgáljon mégis a következő

A képzelő tevékenység.

megjegyzés: 1. a fantázia-tevékenységben már előző fejtegetéseinkben is nagy jelentőségűnek állított *kombinációs* képesség rokon a *szintetikus egységbevonás* nagyszerű értelmi képességével: minden kombináció: voltaképpen egy-egy új szintézis-alkotás, úgy hogy az *akármilyen* kombináció-eredménytől² a teljes értékű átfogóképesség csak abban különbözik hogy az utóbbi hatalmas területeket von jól tagolt, biztos körvonalú, éles és határozott egységbe. A hangsúly a kombinációs tevékenység kifejezésében magán az *összetevő munkán* van, a „szintetikus átfogó” képesség kifejezésében azonban egyfelől az előállott új egységben, másfelől az ebben az egységben összefogott vagy legalább összefogható részek, összetevők, elemek stb. *gazdagságán*, nagy számán és sokféleségén és egyúttal, amennyiben épen a *legértékesebb* átfogó-képességről kívánunk szólni, ezenfelül az *összetevő* elemek jól *differenciáltságán*, és ellentmondásmentes jól *rendezetttségén* is. — Fantázia nélkül zseniális alkotás semmi téren elő nem állhat. Am a zseniális fantázia, természetesen, meg kell, hogy járja a *teljes* értékű fantázia-fejlődés összes fázisait: a megőrző és a szétbontó kombinációs tevékenységen át el kell hogy jusson a hatalmas területeket egységbevonó szintetikus egységbe-

¹ Bár *egymagában* a lírai költeménynek se biztosíthatja rendkívül magasabb értékét, mert hiszen a nagyvonalú egységet és a mély, jól tagolt, helyes, stb. összefüggéseket és általában az igazságot és az objektívítást — amelyekben való gazdagság minden zseniális alkotásban, amint kifejtettük, benne kell hogy található legyen — csak ezek a pillanatnyi végletes érzelmi elragadtatások nem biztosíthatják.

² E kifejezés még csak az elemeket *bármilyen* egységekbe — tehát esetleg csak igen *kicsiny* egységekbe és esetleg csak igen *bizonytalanul* egybetartozó és fogyatékosan *elhatárolódó* egységekbe — összetevő képesség eredményét jelenti.

fogásokig. Az idáig emelkedni nem képes fantázia, bármi élénk, gazdag, heves, akár magával ragadó is, még nem valóban zseniális, se a művészet, se a gyakorlati tevékenységek, se a zseniális területén, de még az egyes szaktudományok területén sem.¹ A zseniális tehát (1) a szerzett és emlékezetében megőrzött (egységes) eszméleteket (érzékléseket, szemléleteket, benső ráeszméléseket, stb.) (2) egy *disszociáló* könnyűséggel (képességgel) kell, hogy részeire szétbontani képes legyen, hogy azután azokat (3) magasrendű értelmétől is vezetett és ellenőrzött *kombinációs* tevékenységével új, igaz lényegeket kapcsoló, mélységeket feltáró (4) hatalmas *átfogó szintézisben* vonja magasabbrendű egységbe.

5. b) Feleslegesnek érezzük külön kitérni az érzelmi tényezőknek speciálisan a fantázia-tevékenységben is gyakorolt oly nagy jelentőségének külön hangsúlyozására: mint ahogy általában az érzelmi dinamikus tényezők azok, amelyek már a régebbi zseniális szemléletekben is a legkielégítőbb megvilágítottsághoz jutottak, könnyen érthető, hogy az eddigi vonatkozó megfigyelések és elemzések között hangsúlyozták már az érzelmi tényezőknek a fantázia izgatására, sarkalására, felkeltésére és ébrentartására gyakorolt nagy hatását. E ponton ismét csak az emóciós és a szenvedélyszerű érzelmi fejlődés-sor hasznos kétfelé választását hangsúlyozzuk.

Csak egyetlen rövid utalást kívánunk még tenni az *akarati* tényezőknek is a fantázia-problémában bírt jelentőségével. Ez a jelentőség ismét a fantázia irányítottságával függ össze és, úgy véljük, részben a fent már mondottak után, részben pedig az akarati tényezők szerepéről alább mondandók után, feleslegesnek is ítéltető tüzetesebb tárgyalásuk. Nyilvánvaló, hogy ha megfeledekezünk a zseniális fantáziában az akarati tényezők által jelentett hatalmas irányító, egységesítő, szabályozó egységet és következetességet, tehát egyúttal nagyvonalúságot biztosító jelentőségről, ép úgy hibázunk, mintha megfeledekezünk az értelmi tényezőknek a zseniális fantáziában nélkülözhetetlen meglétéről.

6. a) Ma már meglehetősen gazdagsággal és általánosságban helyes értékeléssel találjuk kidomborítva az irodalomban a zseniális alkotás előállításához

Fantázia—érzelmi
és akarati tényezők.

A zseniális alkotás
kiérése.

¹ Zseniálissá még egy Jókainak vagy egy Hugo-nak fantáziája is csak hatalmas szintetikus egységekbe olvasztani képes jellegzetessége által válik: az *egész* művészi elképzelés, az egész korpék, az egész alapszemlélet, gondolatvezetés, cselekményszövés és cselekményábrázolás, stb., stb. nagyszerű egysége nyilatkoztatja élénk a valóban zseniális fantáziát — ez is csak akkor, ha a hatalmas fantáziának ez az eredménye, ez a nagyszerű egységes konstrukciója igazságtartalmakban, lényekben, mélységekben is gazdag.

szükséges *figyelmi, kitartásbeli, érdeklődésbeli, akarat* tényezők jelentőségét is. — A *figyelem* fogalma a pszichikus energia-koncentráció bizonyos jellegzetességeit juttatja kifejezésre. Az *érdeklődés* nem más, mint egy, végső fokon az egyénben (spontán módon vagy külső ingereltetésre) felkeltett *szükségletérzésekkel* kapcsolódó és bizonyos aktivitásra sarkalló, szubjektíve jóleső pszichés hozzáfordulás az érdeklődést keltő tárgyhoz. Az érdeklődés koncentrált pszichés energiával való *hozzáfordulás*, míg a *figyelem*, lényege szerint és általában, koncentrált pszichés energiával való (receptív és feldolgozó munkára képesítő) *hozzátapadás*. Az érdekel, ami valami szükségérzésünknek megfelel, és ami érdekel, a felé jóleső figyelemmel fordulunk¹. — A *kitartásban* már a valamely fokban tudatosan aktív *akarásnak* az érdeklődés és a figyelem elterelésére alkalmas tényezőkkel szemben való győzedelmeskedő képessége nyilatkozik meg. Az akarat tényezők a kitartáson túl — amely a maga részéről biztosítja, az egyén elé meredő sokféle külső és benső akadályozó tényezők pszichés és fiziológiás ingerületeivel és hatásával szemben, az egyirányú figyelem és érdeklődés megmaradását — megnyilatkoznak az alkotás *kitervezésében, kiérlelésében* és megfelelő alakban való (és sokszor nagy erőfeszítést kívánó) kifejezésében is. A teljes értékű akarat mindig a személyiség *egészének és egységének* képviselője lévén (az önmaga elegendő teljességű egysége el nem jutott, az önmagában egyenetlenkedő, konfliktusokkal és hasadásokkal küzdő egyén szükségszerűen valamely fokban akaratbénává is válik²), a legbiztosabb és legmegbízhatóbb hasznos segítője a komoly és tartós energia-odafordításnak, e nélkül pedig még a *lényegek* megragadhatása, de még inkább a *mélységekbe* hatolhatás és a magasrendű nagyszerű *szintézisekben* való egybefoghatás a bármilyen veleszületett értelmi képességekkel megáldott egyénben is igen illuzórikus értékűvé válhatik. Ha az érdeklődés *hozzáfordulás*, (ill. hozzáfordulás-alap), ha a figyelem *hozzátapadás*, az akarat egyfelől az egész én részről való *aktív hozzájárulást* jelent *a) bármely pszichés tevékenységhez* (így pl. a „figyelmi“ energia-koncentrációhoz is), vagy *b) valamely pszichés tevékenység eredményéhez*, (így már pl. egy gondolat helyességének elismerésekor, egy helyességnek helyességként elfogadásakor — amihez a puszta értelmi belátóképesség aktivitásán kívül megkívánatik egy külön centrális akarat hozzájárulás is —) vagy *c) a pszichés aktivitás eszméjéhez, gondolatához, vagy céljához*, (így pl. az *elhatározásban* vagy az öntudatos célkitűzésekben), másfelől az akarat az e hozzájáruláson mint előfelté-

¹ Az *érdeklődésben* (ösztönös) *érték-hit*, pszichés szükségletből eredő *vágy* és *törekvés* is juthat kifejezésre.

² Ami nem jelenti azonban szükségszerűen azt is, hogy viszont a teljesebbfokú személyi egység egyúttal már erős akaratot is jelent: ez az egység lehet elsődleges és spontán s ekkor csupán kedvező előfeltételt jelent az erős akaratnak, mert hisz azt a benső akadálytalanságot, gátolatlanságot jelenti, amely kedvez az akaratos törekvések könnyű érvényesíthetésének.

telen megalapozott *további pszichés tevékenységekre* (motorosakra, gondolatiakra, érzelmiekre) való centrálisan énes *készítés*. Az akaratfolyamat akkor éri el *teljes fejlettségét*, ha nemcsak az én *hozzájárulását*, de azontúl, e hozzájáruláson alapuló *további* pszichés tevékenységeket (cselekményeket) irányítóan determinál, vagyis ha az akarat egyszerű készítés *átváltódik motorikus* és egyéb egyértékű tényleges pszichés vagy fizikai mozgássá, mindig az *egész* személynek egységbe kényszerített pszichés energia-irányítását jelentve. A zseniális alkotás előállításának már meglévő összes egyéb előfeltételeit ekként mintegy az akarat fogja a szükséges-tartósan egységbe, érleli teljes értékűvé, irányítja és vezeti a „tökéletes“-nek érzését keltő legmagasabbértékű gondolati vagy praktikus cselekvési alkotásig.

6. b) Szempontunkból az akarat épen azért különös fontosságú, mert, mint minden legmagasabb értékű teljesítményhez, a zseniális szellemi teremtéshez is az *egész* személyiség erejének felhasználása szükséges, ezt az *egész* személyi erőt pedig a lelki jelenségeknek összes csoportjai közül épen az akarat tényezők jelentik a legkifejezettebben. Az akarat és az érzelmi tényezők nagy különbözőségének, a zseniális alkotás genezise szempontjából, épen e tényben rejlik magyarázata. Az egyénben ható *egyes* dinamikai tényezők, főként az érzelmi (érzelmi impulzusok, tetszések, hangulati tényezők, vágyódások és törekvések, ezek mélyén maguk az ösztönök, illetve, miként láttuk, a szükségletek és szükségletérzések, de ezenfelül a benső feszültségek és nyugtalanságok is, továbbá a külön nem tárgyalt szellemi elevenség, mozgékonyosság, az értelmi *frissesség* és energia, a képzelő erő, a tevékenység-láz és a lendület, a rendkívül fejlett értelmi képességek és a speciális tehetségek, stb., stb.), összevéve se vezethetnek el a zseniális alkotásra, ha bármi értékű külön-külön való, sőt együttes fejlettségük mellett hiányzik egy *akarat* összefogó erő. Mert hiszen mindezek a tényezők, mintegy a maguk tekintet nélkül való kielérésére törekedve, egymásközi összerendezetlenségük és összeütközéseik folytán esetleg inkább gátolni, semmint elősegíteni fogják az egységes irányban kiérlelendő zseniális *alkotás* létrejöhetségét, de már magának a *zseninek* is teljes kiérését, legmagasabbértékű kifejlődhetését. A zseniben feltörni vágyó nagy dinamikai töltést csak hasonlóan hatalmas akaratí fék képes magasrendű szellemi egység uralma alatt tartani. Ha *Kretschmer*, kissé még mitológikus-praescientifikus nyelven, a zseniben egy a „daimonion“ által uralt féktelen, inspirációs, ösztönös, intuiciós, sőt pszichopathológiás oldal, rész mellett egy „egészséges“, korlátozó józan rész vagy oldal szükségességét hangoztatja, ha *Meumann* az *ösz-tönös* dispoziciók mellett lényegeseneknek vallja a szükséges *kifejlesztő* (érzelmi és) akaratí tényezőket, voltaképpen ezekben az

Az akarat jelentősége.

állásfoglalásokban és a hasonló egyéb értelmezések nagy sokaságában az imént említett ténynek, illetve igazságnak mély átértése és — bár többé-kevésbé hiányos, de lényegében helyes irányban kereső — értelmezés-kísérletei állanak előttünk.

6. c) A vezető cél (vagy célok) szükségességét élesen kidomborítja, másokkal együtt, *Jaspers* is; a *következetesség*, *szorgalom*, *komolyság*, bizonyos *jellembeli* követelmények szükségességét, továbbá a *kíváncsiságét*, az *ismeretekre való vágyét*, a belémélyülését, kieriését, stb. is sokan hangsúlyozzák (így *Müller—Freienfels* és *Révész*), *Plaut* is szól a *belső élmény sűrűségéről*, az *értékelismerésről*, *egybertartásról* és hasonlókról. *Meumann* az *igazolás-vágyat* is hangsúlyozza, *C. M. Cox* is kiemeli a motivumnak és az erőfeszítésnek kitartását, azonfelül a *saját erőben való bizalmat*,¹ a nagy jellemerőt. Mindezek a belátások egyelőre még eléggé rendezetlen új felismerés-tömeget jelentenek, de mindenesetre beszédes-gazdagon dokumentálhatják, hogy az akarat tényezők szerepének helyes értékelése terén a kutatás már eddig is sokkal előbbre és mélyebbre jutott, semmint a zsenialitásban oly centrális jelentőségű értelmi tényezők szerepének helyes felismerése terén. — Hogy az akarat tényezőknek — amelyek tartalmi és formai alapjairól a fentiekben szövegtünk és amelyek jelentőségét az egész személység felett való uralomra képesítés adja meg — *dinamikai forrásai* egyfelől végső fokon ismét a *szükségletek* és a legkülönbözőbb spontán és reaktív affektív *impulzusok* ereje, heve, egyéb jellegzetességei (egymásközi erőviszonyai, stb.) és másfelől mintegy az *egész lelki személy*, mint egység által felhasználni tudott *pszichés energia összértéke*, aligha szorul tüzetesebb igazolásra.² Részletező elemzéseknek és rendszerezés-kísérleteknek ezúttal, amikor a nem-értelmi tényezők szerepének éppen csak vázlatos *körvonalazására* törekszünk, aligha van helye és szüksége. Megemlítendőnek tartjuk azonban azt, hogy — az akaratot *befolyásoló* tényezők között jelentős fontossággal bírván az *értelmi* belátás — az akarat tényezők szerepéről szólva is alkalmunk nyílik újra az *értelmi felsőbbrendűségnek* a zsenijelleg kifejlődésében és a zseniális alkotás előállhatásában való nagy értékére reámutathatunk. Ha a zseni — amint már volt szó róla — másként ítél és értékkel, mint más emberek, már ez az ő másként ítélése és értékelése is nemcsak más sajátos *értelmi* beállítódást és más praktikus *viselkedés-impulzusokat*, de egyúttal, természetesen, más *akarasokat* is determinál.

Egyéb jellegzetességek.

¹ Hozzátehetnők az *önérték-hit* erőt adó tényezőjét is. Az önbizalomnak és az önértékhitnek egyébként közös a végső forrása: az *élőnek ösztönös önmagát értékesnek tartása*, amelyhez az önbizalomban az *optimizmusnak* szintén ösztönös-életesen végső jegye kapcsolódik.

² A *gátló* tényezők ezáltal nem tartozhatnak érdeklődésünk körébe.

6. d) Az *önuralom* és *ellenőrzés* tényezői egyfelől az akarattal vannak szoros kapcsolatban, másfelől közvetlenül kapcsolatosak céljaikkal, amelyek sokféle tényezőktől meghatározottak: szükségletektől és szükségletérzések-től, érdekektől, természetes vagy átvett beállítódásoktól, a szükségleteknek közvetlenül megfelelő vagy pedig ezekkel csak közvetett kapcsolatban levő érzések- és érzelmeiktől, továbbá értelmi tényezőktől, stb. Az akaratra való nagy hatásuknál fogva külön hangsúlyozást érdemelnek az érzelmi tényezők között a *vágyak*, közülük csak *egynek* nagy jelentőségére kívánjuk a figyelmet különösebben felhívni: ez a *nagyszerűre*, a *tökéletesre való eljutásnak* a vágya, a *természetes* emberi fejlődés- és emelkedés-vágyaknak ez a legmagasabbrendű fajtája, amely jóval többet és mást jelent, mint az egyszerű másokkal való *rivalizálás* tényében megnyilatkozó relativ többre-emelkedésnek vágya és még inkább másat, mint a pusztá *siker*-eredményvágyat. Ez a tökéletesre való vágyódás is — ezúttal az *érzelmi* tényezők sorában — egyik jellegzetes jegye annak az altruista, az egoizmuson felülemelkedő síknak, amelyre való helyezkedés nélkül, amint kifejtettük, emberi magasrendűség, nagyértékűen, soha elő nem állhat. A tökéletességre eljutás e vágyának izzó, biztató, minden erőfeszítést kibíró és minden ellenállással megbirkózni képesítő, új meg új munkakezdekésekre ösztönző ereje nélkül a bensőleg sokszor vergődő, érzékeny, egyensúly-zavarokkal küzdő és milieu-jével rendszerint kényszerű konfliktusokba keveredett zseni nem tudná kiérlelni az *egyirányú* nagy erőfeszítést és kieriést megkívánó zseniális értékű alkotást. A tökéletes-ségre eljutásnak (vagy legalábbis a tökéletest minél jobban megközelítésnek) ez a vágyódása ismét sajátos egyéni *szükségletekből* fakad és bizonyára jogosult az az állításunk, hogy a zseniális személyiségnek valósággal nélkülözhetetlen jegye a tökéletesre eljutásnak *benső, spontán, természetes* szükséglete is. A szükségletek rétegén tehát nemcsak figyelmi, érdeklődésbeli, beállítódásbeli, hangulati és érzelmi dinamizmusokat működésbe hozó és akarat elhatározásokat és tényeket is determináló elsődleges lelki aktivitások épülnek fel, de azon épülnek fel bizonyos *másodlagos*, ellenőrző, kritikai, fegyelmező, önuralmi, stb. tényezők, az igazolásnak és az igazságra eljutásnak cselekményei, stb. is. Ily tényezők nélkül a *kiérésnek* az a szükséges nagy benső munkája, amely pl. a csak „csodagyermek“-ben még hiányos, nem válhatik teljessé. E sokszor kellő figyelem nélkül hagyott tény magunk mind a szükségletek rétege jelentőségének teljesebb megértésére, mind a zseniális munka kiérlelődése szempontjából nagy jelentőségűnek tartjuk. — Az utóbb említett *irány*-jellegzetességekkel és a mélyükön rejlő sajátos pszichés szükségletekkel kapcsolatban az erős *felelősség-érzés* is. Ez — megfelelően a zseni „más világá“-nak — gyakran tüntet fel egyéni furcsa-

Önuralom és vágy
a tökéletesre. Felelősség-érzés.

ságokat a zseniben: mintegy más síkon helyezkedhetik el, akár csak a zseni moralitása és jellemereje.

6. e) A kritikai érzékről már az értelmi tényezők között szólottunk. Ez a probléma sok érdekes megjegyzésre adhatna alkalmat, de a részletezés a zseniprobléma szempontjából feleslegesnek tűnhetik. Csak megemlítjük vele szemben azt, hogy ezt a kritikai érzéket egyfelől visszavezethetnők — mint hiány-érzék — a helyesség és igazság, a teljesség, a következetesség, a megfelelés, az (egyszempontú) rendszerezés, a harmónia és hasonlók érzékeire, mert hiszen a kritikus az, aki hibát, hiányt, ellenmondást, össze nem illést vagy össze nem férést, stílusalanságot és hasonlókát vesz észre. De a teljesértékű kritika másfelől a pusztá hiány-találáson túlemelkedik, benne — amint már említettett — egy legalább csiraszerint való filozófiai szintézis rejlik. Így pl. még a művészi vagy irodalmi kritikában is az a magasabbrendű kritikus, aki *mélyebb, igazabb, nagyszerűbb, átfogóbb szemlélet* alapján képes ítélni, a maga magasabbrendű szemlélet-eszményéhez viszonyított tökéletességet vagy hiányokat látva meg. Hiszen igazában csak az jogos bármit helytelennek, fogyatékosnak ítélni, akinek *magának* van valami — ha tán nem is kellően tudatosított — *átfogó szemlélete*, elképzelése a helyesről, a megfelelő összerendezésről, a stílusegységről és így tovább. Hogy a kritika lényegszerint mennyire *egyéni* jellegzetesség és hogy mint ilyen mily beszédes-feltűnően bizonyíthatja az értelmi munkássággal lényegszerint velejáró, voltaképen az egyéneket *szétválasztó* jellegzetességet, erről eleget mondottunk a kritikai érzékre vonatkozó előbbi fejtegetésekben. Kiegészítésként ehhez a ponthoz most még hozzátesszük azt a megjegyzést, hogy mind a fenti értelmezéseink és fejtegetéseink által igazolva érezzük azt a megállapítást is, hogy az értelemnek ezt a szétválasztó jellegét maga a *zseni* is bizonyítja, aki éppen e magasrendű *értelmissége* miatt is kell hogy konfliktusokba keveredjék más emberekkel, kell, hogy másként ítéljen, érezzen, akarjon, viselkedjék.

Kritikai érzék.

6. f) Kiegészítésként felemlítjük a következőket is: Az általános pszichés fogékonysághoz sokszor feltűnően társul egy valóságos *inger-éhség*; a *kíváncsiság* minden nagyobb szellemi szükségletnek *generális* jegye; a zseni sokszor felemlített nagy *életközelsége* és életesen mély emberisége szorosán kapcsolatos *spontán* eredetiségének, életes *mélyiségének* és *igazságtartalmának* elemzett vonásaival; a *korszellemmel* rendszerint való mély kapcsolata (v. ö. *Lange-Eichbaum*) végső fokon finom pszichés érzékenységére vezethető vissza: konfliktusai csak erősítik e kapcsolatot. A magasrendűségnek *ellentéték* legyőzésével való együttjárását a *jellem-szerkezet* terén is észlel-

Néhány kiegészítő megjegyzés.

hetjük (v. ö. a jellem „*autonom súlyá*“-ról egy régibb dolgozatunkban mondottakat — *Temperamentum*, stb. —): nagyfokú érzékenység és labilitás ellenére is megmarad személyi egysége.

7. Mind a fenti tényezőkön kívül azonban nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy az egyéni konstitúcióban megalapozott *fejlődés-lehetőségek* egymaguk eleve meghatározzák azokat a kereteket, amelyekben a zsenialitás kiteljesülése, emélyülése, kiérlelődése lejátszódhatik. E ponton arra a megfigyelést érdemlő tényre utalunk, hogy a később kiteljesedő zsenialitásra igen bajos dolog a *gyermekkor* esetleges rendkívüli teljesítményei alapján előre *biztos* következtetéseket tenni. Hangsúlyozzuk ezt a bizonyára senkitől kétségre nem vont (— v. ö. a zenei „csodagyerekek“ példáját —), de mégis sok esetben kellően nem hasznosított gyakorlati megfigyelést azért, mert a rendszeren elvártnál sokkal nagyobb gyakorisággal találkozunk a tehetségek kifejlődése terén azzal a jelenséggel, hogy egy *lassan* vagy későre meginduló következetes fejlődés sokkal *nagyobb tökéletességre* jut el, semmint az aránylagosan rendkívüli értéket mutató korai fejlettség további fejlődése. E jelenség magyarázatára korántsem látszik elegendőnek a csodagyermekes esetében sokat hangoztatott túlfárasztásra és korai kimerülésre hivatkoznunk — magunk alig is hisszük, hogy az igazi tehetség kifejlődését a korai erős igénybevétel oly mértékben gátolhatná, amint ez közhiedelem nemcsak a laikusok, de éppen elsősorban gyakran a szakemberek között is: a természetes fejlődés kibontakozás-szükséglete rendszerint elegendően erősnek látszik arra, hogy az esetleg túlságos igénybevétel után mégiscsak kínálkozó relative nyugodtabb életperiódusokat a tényleges továbbérlelődésre felhasználjon. A szervezet regenerációs képessége sokszor bizonyul nem-várt erősnek és mi azt hisszük, hogy, amint *spontán* a tehetség *kifejlődése*, és amint e kifejlődés *végző* határait egy meghatározott egyénben a mesterséges beavatkozások *lényegszerint* nem sokkal vagy talán még helyesebben: egyáltalában semmivel se képesek messzibb, *nagyobb tökéletességre* tolni, akként spontán a tehetség-kifejlődés *korrigálhatatlan megakadása* is és a mesterséges beavatkozás bizonyára sokkal inkább csak a rendszeres *elfojtás* útján tudja ezt a végleges elakadást elősegíteni, semmint éppen a *tehetség irányának megfelelő* munka kelletlenül megerőltetőbb végeztetésével. A tehetség kifejlődése odáig haladhat és általában ott akad el, ahol természetes konstitúciós lehetőségek azt eleve determinálják. Az *elakadt* „zsenik“ és tehetségek — úgy hisszük — a nagyobbértékű kifejlésre rendszerint semmi körülmények között nem lettek volna képesek. Egy másik diagnosztikus és prognosztikus tanulása az idevágó fejlődéjelenségek jobb megfigyelésének az, hogy az egyes szellemi képességek kifejltségének *meghatározott életkorra*

A konstitúciós fejlődés-lehetőségek.

vonatkozólag megállapított *normái* korántsem bírnak azzal a diagnosztikai értékkel, amelyet azoknak gyakran tulajdonítani szokásos. Ranschburg meglepő példákat említ¹ (így főleg Széchenyi és Spencer) az *olvasás* képességének gyermekkori hátramaradottságára, úgy véljük, hogy hasonló jelenségekkel *más* szellemi tevékenységek terén is találkozhatunk és szubjektív megfigyeléseink szerint különösen gyakran láttuk megfigyelhetőnek a *korai* tehetségkibontakozásnak korai és relative alacsonyabb fejlődésfokon való *elakadását* és ezzel szemben a nehezen induló és lassú fejlődésnek messzire eljutását mind fizikai ügyességek (sport), mind pedig szellemi képességek terén.² Természetesen ezek a jelenségek nem mondanak ellent annak az *általában* való fejlődésmenetnek, hogy a rendkívüli tehetségek *rendszerint* korábban kezdik meg kibontakozásukat. Csak épen megemlítjük végül, hogy az egyes képességek kibontakozásának időbeli *sorrendje* is gyakran eltérő az átlag-normától.

8. a) A zseniális személyiség szükséges jellegzetességei közül utolsóul hagytuk azt, amelyik az általános értelmi tényezők mellett a zseniben a *legjellegzetesebb*: a *speciális tehetségek* problémáját. Nincsen zseni, akire *csak* általános értelmi magasrendűség, továbbá a fentebb említett dinamikus és törekvéses feltételek volnának jellegzetesek és ne volna benne egyúttal valamely *speciális* irányú tehetségek is rendkívüli fejlettsége. A speciális tehetség az a tényező a zseniben, amelyik *eleve* determinálja azt a *területet*, munkakört, amelyben a zseniális személyiség a maga rendkívüli személyiségének összes értelmi, érzelmi, akarati, stb. értékeit a *legjobb* értékesítheti. A sajátos irányú tehetség tölti ki mintegy meghatározott speciális tartalommal az általános szellemi magasrendűség által rendelkezésre álló lehetőség-kereteket. Zsenivé mégis a rendkívüli tehetséget *nem* ez a *speciális* irányú tehetség avatja, de, amint már kifejtettük, személyiségének felemlített *általános* értékei. Nyilvánvaló azonban, hogy már maguk ezek a kifejtett vagy csak vázlatosan felemlített értelmi, érzelmi, akarati, jellembeli stb. tényezők a maguk magasrendű fejlettségéhez és gazdagságához *eleve* fel is teszik sok-sok *rész-képességnek* szintén rendkívüli fejlettségét, úgy amint ilyes jelenségekre, épen az értelmi képességek szerepéről szólva is, röviden már utaltunk. Ezeknek a sokféle rész-képességeknek egymásközi viszonylatai, kapcsolatai a különböző zsenikben természetesen más-más, a legkülönbözőbb alakulatokat, rendező-

A speciális tehetség.
----

¹ Paul Ranschburg: Die Lese- und Schreibstörungen des Kindesalters, C. Marhold, Halle a. d. S., 1928.

² Nehány esetben észlelhetni véltük különösen azt, hogy a nagyobb fokú *elmélyülésre* képesnek bizonyult egyén relative lassabban kibontakozó „*kész*“-ségek mutatott. Talán *általánosabb* fejlődéstani törvényszerűség érvényesül itt: v. ö. az *emberi* egyén kifejlődésének *általános* relativ lassúbbságát.

déseket mutatják: ez egyes képességek *sajátos csoportosulása* az, ami a zseninek egyik vagy másik irányban való sajátos *irányú* tehetségét, vagy a legtöbbször (elvileg voltaképen *mindig*) tehetségeit meghatározza.) A speciális tehetség fogalma számára valami meghatározást keresve, azt mondhatnók, hogy a speciális tehetség sajátos *érzék*et jelent *meghatározott viszonyfészeségek ill. viszonyfészeség-csoportok* iránt. Távolról sem gondolunk, természetesen, pusztán logikai vagy egyáltalában szigorúan *értelmi* viszonyfészeségekre. (Stílusérzék, harmónia-érzék, ritmusérzék, rímérzék, színérzék, stb. stb. is különféle speciális képességeket és tehetségeket határoznak meg.) Azok a sajátos tehetségek, amelyekről mint művészi, költői, írói, tudományos, kereskedői, diplomáciai, hadászati, stb., stb. tehetségekről szokás beszélni, rendszerint *többféle* egyes érzéknek és képességnek sajátos egybetalálkozását és egybeszerveződését jelentik. A speciális tehetség természetesen lehet értelmi is. Az értelmi struktúrára vonatkozó szemléletünk szerint minden értelmi művelet nem más, mint bizonyos szilárd, fix elemeknek (— így a tudatosan logikus gondolkodásban, a legfejlettebb fokon, fogalmaknak, ítéleteknek, értelmi szemléleteknek, belátott viszonylatoknak —) egymáshoz való kapcsolása, egymással bizonyos, értelmünknek egyáltalában lehető viszonylatokba állítása. De ugyanígy viszonyítást, kapcsolást, relációba vonást jelent *minden* szellemi tevékenység: alapján mindig valamely fogékonyság, érzék rejlik bizonyosfajta relációkkal szemben: azok *felfogására* vagy esetleg, ezentúl, azok *önálló felfedezésére*. A speciális képességeknek ekként mindig van valami kapcsolatuk az *eredetiséggel* és esetleg az újsággal. Speciális érzékkel és tehetséggel bírhat tehát valaki hangok vagy színek viszonylatai, valóságos dolgok és azok szimbolikus kifejezés-lehetőségei, színeknek, hangoknak, vonalaknak, tömegeknek, formáknak és egyéb fajta konkrétságoknak *egymásközt* való, továbbá *érzésekhöz, gondolatokhoz, hangulatokhoz*, stb. való megfelelési viszonylatai iránt, stílusjegységek iránt csak úgy, mint pl. kémiai relációk vagy gazdasági életbeli relációk iránt, vagy mint okozati vagy geometriai viszonylatok iránt, stb. sőt, ezenfelül, némely *általános* értelmi képesség is játszhatja egy-egy zseniben a speciális tehetséget determináló középponti viszonyításjellegzetességet, így pl. a *filozófus* zseninél elsősorban az értelmi *átfogásnak* (lehetőleg a *mélységgel* párosult) képessége.

8. b) Az a sajátos tény, amely sokszor felemlítettett a vonatkozó irodalomban, ám mindeddig a nélkül, hogy értelmezése megadható lett volna, hogy

A zseni többféle sajátos tehetsége.

t. i. a zseni igen gyakran nemcsak egy, de *több* szellemi tevékenység-irányban bizonyul tehetségnek, hiszen a legkülönbözőbb munkaterületeken tűnik ki egyként hatalmas értékű vagy közel egyforma értékű alkotásokkal, mint Lionardo vagy Michel-

angelo vagy Goethe vagy Bolyai János, könnyen értelmezhető a fenti zseni-szemléletben. Egyfelől már a zseniben szükséges sokféle rész-képességek csoportosulhatnak akként, hogy egy egyénben több különféle speciális tehetség-irányban teszük lehetővé a legmagasabbrendű alkotásokra való eljuthatást, de másfelől már a zseni általános értelmi magasrendűsége is lehetővé teszi a zseni számára, hogy különböző területeken alkothasson nagyértékű alkotásokat. A zseniális személyiség a kielmzett általános értelmi és egyéb képességei révén valójában bármely speciális téren mintegy előnyben van a nem-zseni alkotókkal szemben és legelsősorban a lényegeket megragadni tudása, az elmélyülés, a nagy átfogó képesség teszi a zseni számára lehetővé, hogy szinte minden téren, ahol megfelelő tapasztalattal vagy előkészítéssel rendelkezik és ahova egyúttal érdeklődéssel fordul, rendkívüli teljesítményekre legyen képes. Értelmi felsőbbrendűsége lehetővé teszi számára, hogy hatalmasabbértékű, mélyebb, eredetibb művet alkosson, (vagy hogy legalább ily értékű belátásokig jusson el) oly területeken is, ahol talán kisebb értékű speciális tehetséggel is rendelkeznek, mint az a kitűnő művész, vagy szaktudós (teoretikus vagy experimentátor), vagy akár közgazda, kereskedő vagy hadvezér, aki bármennyire finom és kitűnő művész, nagyértékű kutató, értékes politikus vagy hadvezér és így tovább, de éppen mert általános értelmi fejlettsége nem ily rendkívüli, soha nem fog tudni az igazi zsenialitás mélységéig, igazságáig, nagyszerű átfogásáig emelkedetni, a maga legsajátosabb tehetség-irányában sem.¹ Szinte úgy van, hogy a zseni bármihez fogjon is, még különösebb speciális érzékek híján is tehet e területeken igen értékes szolgálásokat és hozhat létre egy vagy más tekintetben értékes alkotásokat. A zseni sokoldalúságának, úgyszólván generális újságának ez az ő általános magasabbrendűsége a legigazibb oka. Aki mélyre lát, mindig fogja tudni új meg új — és lényeges — vonásait is megragadhatni tudni az életnek, a léleknek, a dolgok közti viszonylatoknak, hisz még a lényegeket is ki-ki másként és másként, mintegy más-más nézőpontból látja és fejezi ki: a fontos az, hogy valóban a lényegre tudja a mélységekben is megragadni. Dante, Petőfi, Michelangelo, Goethe, Széchenyi, Madách, Lionardo, Platon, Aristoteles, Szent Tamás és Szent Agoston, Leibniz, Kant, stb., stb. valóban mind nem

¹ Amint már utaltunk rá, a különböző szellemi munkaterületeken a tehetség nem egyforma korán szokott kibontakozni. Úgy látszik: a nagyobb előkészítést, értelmi elmélyülést és kitérést, általánosabb szellemi kifejtettséget kívánó tevékenység-körök az idői sorrendben legkésőbb kibontakozók. Ugyane jelenség érthető meg, hogy a fejlődés-sor magasabb fokára jutott egyén sokszor nagyot tud alkotni az alacsonyabb általános szellemi fejlettséget kívánó némely — bizonyos tekintetben rokon — tevékenység-körben is (pl. szobrász a festészet-terén, matematikus a zene terén).

mélységeket és lényegeket fedtek-e fel, juttattak kifejezésre vagy az élet kohójának legizzóbb mélységeiből vagy a mindenség rendjének vagy legalább értelmi determináltságunk rendjének¹ viszonylataiból és mindezek és mind a többiek vajjon nem épen e mélység- és lényegmegragadásaiknál fogva kellett, hogy *eredetit* és *újat* is adjanak a világnak? A felsőbbrendű szellem mindazokon a területeken, amelyeket érdeklődéssel és megfelelő speciális érzéssel, de legalább megfelelő előkészültséggel² átfog, szinte *nem is tud más*, mint egyéni és eredeti lenni. A lényegnek és mélységnek látói számára, egy Platonnak vagy egy Kantnak, az eredeti, az új nem *heresettség*, nem „probléma”: ez az ő természetes légkörük, szükségletük és világuk, ez az az ő „más” világuk, amelyik valóban más, mint mindenkié másé. Ez az ő valóságos életelemük, ez az a szellemi étel és ital, amellyel önmagukat táplálják. A zseniről szólva nehéz a kritikai kutató szellem józan mértékét megtartani: ha tán úgy fogteltetni, hogy e fentiekben saját magunk is valamely, bár szelídebb fokban rabságába estünk annak a zsenibálványozásnak, amelyet még a zseni-tagadó *Lange-Eichbaum*ban is joggal kifogásolhatunk, legyen mentségünk az a tény, hogy a zseni-probléma középpontjaként mi a zseninek épen *arra* a jellegzetességére szegezzük tekintetünket, amely a zseni magasabbrendű szellemiségének *valóban legjellegzetesebb* középpontját teszi: értelmi magasabbrendűségére. És az értelmi magasabbrendűségnek helyes és kellő értékelésére, a magunk meggyőződése szerint minden emberi szó *kevés*, mert *semmi* törvény ellen *annyit* nem vétkezett, a maga mérhetetlen kárára és átkára, az emberiség, mint épen az értelem és a bölcsesség törvényei ellen³, ám e kérdés tagla-

¹ Mert sok filozófia és épen a legidőtállóbb értékűek és a tudományosan *legértékesebbek* valójában nem a *világmindenség objektív* rendjét, de ennek a feltehető, sőt értelmünkkel felteendő világrendnek *értelmünk szerint* való, mintegy értelmünk számára való és értelmünk-től is meghatározott mivoltát, vagyis voltaképpen a *magunk értelmi determináltságának nagyszerű* (a leghatalmasabb és legáltalánosabb tárgyi objektumon való) *objektívalódását* leplezték le több vagy kevesebb mélységgel és az ő, igazibb értékük épen *ezért* emelkedik messze túl annál az értéknél, amelyet csupán jámbor metafizikai képzelgőknek sokszor bármilyen nagy aktuális sikernek örvendő, de az igaz bölcséletnek és főleg a bölcsességnek terjedését, meg a tudománynak haladását sokszor inkább súlyosan *gátló* és megnehezítő, semmint elősegítő tanai jelentenek.

² Másfelől pedig, ha megvan a zseniben a *speciális* érzék és tehetség is, nála valósággal *szükségtelen a szokásos „előkészültség” teljesége*: talán épen ennek *hiánya* teszi számára nem egyszer lehetővé, hogy *annyira kötetlen*, addigi felfogások meggyökeresedett korlátoltságaitól mentes *szabadsággal*, terheletlen szellemi frissességgel és mélybehatoló világossággal tudjon a maga új problémáiban és szemléleteiben elmerülni.

³ Az értelmet *alapvető* pszichés és kulturális értéke a *legkülönbözőbb* területeken avatja *ideálisan* a leghivatottabb vezetővé.

lása (bármennyire is centrális problémája ez a mi magunk minden érdeklődésének) semmi közvetlen kapcsolatban a zseni-problémával már nincsen.

9. A zsenit általános magasabbrendűsége nemcsak a szellemi mélység és önállóság terén emeli a többi ember fölé, de rendszerint az *érzelmi világ* és a *jellemérték* tekintetében is. A zseninek alapvető *szociális* magasabbértékűségéről már volt szó. *Lényeg*látása azonban az érzelmi *kicsinyeskedéseknek* is könnyebben fölibe emelheti a zsenit, hiszen idegen tőle az átlagembernek hazugságokkal, hamisságokkal, egyenetlenségekkel, ellenmondásokkal teli, felszínes világa és az abban ható, kicsinyes inkorrektégeket és igaztalanságokat kiváltó alsóbbrendű erőtényezők. Az igazságtudat mély és jogos büszkesége *kítartókká, bátrakká és szilárdakká* inkább teheti őket (mint ahogy annyi nagy zseni példája és mint ahogy a vértanuk szilárdsága bizonyítja), magasabbrendű megértésük pedig könnyebben teheti őket *másokkal szemben elnézőkké és megbocsátókká*. A nagy alkotások végrehajtásához szükséges *önlegyőzés* már egymaga is számukra általában könnyebbé teszi az „*altruista fordulat*” megtételét és az egoizmus fölötti síkra való tartós helyezkedést, továbbá egész *érdeklődéskörüknek magasabbrendű értékek, tökéletességek, eszmények* felé irányuló magasabbrendűségét. Hogy *önmagukkal szemben való nagyraértékelésük*, nyílt vagy elfojtott *autokratikus* hajlandóságaik, a maguk *szuverenitásának* érzése, természetesen, forrása lehet azonban bennük is az *igazságtalanságnak*, a viselkedés és az érzület bizonyos *antiszociális* megnyilatkozásainak, hogy az *önértékelés túlzásaiból* magából is újabb kicsinyességek születhetnek és hogy esetleg *szubjektív*, anyagi, vagy érzelmi *érdekek* esetleg, bár ritkán, zseniális embereket is akár „bűn”-be is sodorhatnak, hogy ezentúl *konfliktusaik* egyenetlenségeiben is nem egyszer nyílik számukra lehetőség a helyes út és értékelés elvesztésére, sőt abnormis megnyilatkozások egész sorozataira, érthető és értelmezhető jelenség, ám a *generális* morális, jellembeli és szociális magasabbrendűség bélyege e jelenségek ellenére is, *általában*, megilleti a zseniális személyiséget és bizonyára nem feledhető az sem, hogy ezek az excessusok sokszor találják mentségüket egyfelől a környezet részéről tapasztalt *meg nem értésben* és értékeléshiányban, a zseni-sorsnak sokszor elkerülhetetlen szubjektív gyötrelmeiben, másfelől abban, hogy a zseni, a maga más és magasabbrendű beállítottságai és érdekirányai által vezetettve, sokszor a kelletténél *kevesebbre respektálja* a környező, alacsonyabbrendű világnak még *jogosult* formális törvényeit vagy morális előírásait is. *Ember* a zseni is, sokszor az átlagembernél, *kényeszerűen, gyötröttebb* ember és igen-igen sokszor az átlagnál legalább is betegesebben *érzékeny* ember: az emberi hibák és gyön-

Érzület és erkölcsi jellem.

geségek alól nem lehet mentes ő sem, de ezek a hibák reá általában kevésbé jellegzetesek.

10. Talán sikerült a fentiekben érzékelteni, hogy a zseni — bármi különféle temperamentum-típusba vagy pszichológiai jellem típusba tartozhassék is¹ — valóban egy sajátos egész személyiség és hogy ez a sajátos, eredeti, autonom, magasértékű személyiség az elemzésnek jól hozzáférhető — és egyben kielégítően értelmezhető — pszichés jellegzetességekkel és struktúráltsággal bír. Az, amit kifejtettünk, egyúttal azt is bizonyítja, hogy maga a zseni, tehát a zseni személyisége, egyénisége az, amely a legteljesebben és főleg a legmélyebből értetheti meg a zseniális alkotást, nem pedig, amiként azt a zseni objektív realitásának tagadói kívánják, egyéb, magától a személytől és annak képességeitől és sajátosságaitól lényegében idegen (közösségi, szociális és egyéb esetleges) tényezők. Valóban, teljesen jogosulatlan állásfoglalásnak kell ítélnünk minden olyan állásfoglalást, amely elszakítja egymástól a zsenit mint személyt és az általa teremtett „zseniális” alkotást — nem ismerve el például a zseniális jelleget az egyénre, de csak az alkotott munkára alkalmazhatónak és alkalmazandónak (Lange-Eichbaum). — De ép így jogosulatlan szétszakítani egymástól a zsenit mint egységes személyiséget és az ő mintegy különvett egyes tehetségeit vagy képességeit: az ily felfogások téves voltát már Plaut is hangoztatja. — És végül, nem szabad elválasztani egymástól a zsenit és a zseni sorsát sem, életét, pályáját, szenvedéseit, esetleges tragikumát vagy mártíriumát. A zseni sajátos egyénisége az, amely, habár korántsem egyetlen és teljes, de kétségtelenül a legbiztosabb és a legtöbb titkot felnyitó kulcsát szolgáltatja számunkra munkásságának, és sokszor szomorú sorsának is, helyes megértésére.

Zseni-személyiség,
zseniális alkotás, zseni-
sors, személyi egység.

11. Ha a zseniális személyiségről adott szerkezeti vázlatunk helyes, azt az emberiség történetéből vett konkrét példának is igazolniuk kell. Az immár eléggé gazdag zseni-kazuisztikát azonban nem lehet célunk, tanulmányunk terjedelmének szükségtelennek érzett megnyújtásával, gyarapítani: értelmezéseink történeti próbáját maga az olvasó is elvégezheti a könnyen rendelkezésre álló — bár sokszor épen lényeges tekintetekben eléggé fogyatékos — számtalan zseni-elemzésből. Egyetlen illusztráló példát mégis adunk, eddigelé kellően bizonyára még meg-

Balassa és Amade.

¹ Természetesen: épen nem tartozhatik bármelyik lehetséges temperamentum- és jellemféséségbe; e kérdés tárgyalása, sajnos, igen kitágítaná amúgy is terjedelmes tanulmányunk kereteit, hiszen legelőbb egy típusnak alapjait és kereteit kellene vázolnunk.

nem világítottat és egyúttal olyat, amelyik épen „nem-értelmi“ alkotások terén igazolja, egyebek között, a fentemlített általános *értelmi* magasabbrendűségnek is centrális jelentőségét a zseniális személyiségben és alkotásában. Balassa Bálint, az idői rendben régebbi költő, de hatalmas értékű *zseni*, legfőképpen *azáltal* különbözik a nála „modernebb“ Amade Lászlótól, a szintén tehetséges és kiváló költő-művésztől, hogy akár szerelmi, akár vallásos, akár természetrajzoló, akár a katonaeletet dicsőítő verseiben *igaz benső lényegeket* ragad meg, *mélységekbe* hatol, hogy motivumai és egész szemléletmódja igaz és mély, sajátos és *nagyvonalú egységbe* illeszkednek. Ez a költészet *eredeti* és *új* is és egészében egy sajátos, némely vonatkozásban primitív jellegű egyéniséget és egy valósággal külön — és egészen sajátos — költői „világot“ érzéket meg. E külön világban azonban nincsen semmi *keresettség*, semmi *mesterkélttség*, csináltság vagy akár hamisság vagy hazugság, de ellenkezőleg a *legspontánabb* és *legtermészetesebb* keresetlenség, *életesség*, *valóságosság*, *őszinteség*, *igazság* világa ez. Néha megdöbbentő *ellentétekre* is bukkanunk — így igen érdekes-primitív módon pl. vallásos költészetében is¹ —, de ezek az ellentétek is az *élet igazságát* fejezik ki leplezetlen nyíltsággal és spontánsággal úgy, amint azok egy rendkívüli egyéniségben megnyilatkoznak. Ime, Balassában is megvan a *morális*, *jellembeli* magasabbrendűségnek is valamely jegye, még e ponton is, egy igen romlott korban. Őszinte tud maradni képmutogatás nélkül, vitézi, bajtársi, hazafias buzgalma is képességet mutat az egoizmuson felülemelkedésre.

Rövidség okáért csak *katona*-életet dicsőítő költeményeit állítva magunk elé, mily életes és mély igazsággal látjuk bennük érzékeltetve a magyar vitézek virtuskodó benső lelkiségét. Nem *azáltal* válnak költeményei „zseniálisakká“, hogy általában milyen nagyszerűen tudnak *érezkeltetni* — ezáltal a jellegzetességük által csak „művésziékké“ válnak —, zseniálisakká *azáltal* válnak, hogy mily mélyégeket és gazdagságokat, mily lényegeket és egységes szellemiséget tudnak ezzel az érzékeltetőképességgel kifejezésre juttatni: a zseninek az a *mélység és igazság* a jegye, amely Balassa költeményeiben megragadtatik és érzékeltetik. És a zseninek jegye a Balassa *spontán* fakadottságú egész költészetének egészen sajátos, *egyéni* helyegzettségű

¹ Pl. egyfelől Istent kívánó mély fiú vallásos áhitata, de másfelől az önlegyőzésnek és a magát *fenntartás nélkül* az isteni akarat alá rendelésnek krisztusi gondolatát a magáévá tenni annyira nem tudó *féktelen és élvezetvágyó természetete* között: szemben a krisztusi ígével: „Mindazonáltal ne az én, hanem a Te akaratod szerint légyen“, Balassa a legmélyebb áhitatú és a legmélyebb szenvedésből is táplálkozó istenvágyásában se tud mást mondani, mint hogy „Add meg énnékem *én reményiségem szerint való jómat*“ — annyira mintegy el se tud képzelni élesre érdemes *más* életet, mint azt, amely *örömöket* kell, hogy számára hozzon. — L. e ponthoz a 176—177. lapokat is.

eredetisége, és különálló nagyszerűsége. Balassának a maga egész lelkével az élet örömei felé fordulása, a gyötrelmekkel tele élet élhetésének elviselhetetlensége, a maga féktelen természetének, a maga egyénisége külön mivoltának és féktelen életességének teljes, gátolatlan kiélésre vágyódása, virtuskodó mutogatása és tényleges kiélése akár a táncban, akár a harcban, akár a polgári élet pörlekedéseiben: mindez mennyire más világ, mint az, amelyik például az időrendben Balassa után következő talán első valóban „zseniális“ magyar költőnek, Csokonainak világa lesz! De a zseni jegye a költemények koncepciójának, szerkezetének, mintegy a felépítés módszerének eredetisége is és az eddigi irodalomban rendelkezésre álló kifejező eszközök elégtelenségének érzése és főleg az új kifejezőmódor és technika (pl. új versformák, versszakok alkotása: Balassa-strófa) természetes kialakítása. És a zseni jegye az összes költeményeknek természetes egységbe illése: egy szellem életes igazsága és mélysége ragyogja be valamennyit és ez az életes igazság egyéni is, de ezentalán típusos értékek igazsága is (v. ö. a végvári magyar vitézek virtuskodó lelkiségét, hazafias hevületét, vagy az egész kor fékezhetlenségeinek szellemét). Ám az élet teljességéből a legmélyebb egyéni és emberi szenvedés és fájdalom se hiányozhatik: különösen nem hiányozhatik az érzékeny zseni-egyénség világában. Megdöbbenő rajzokban tárul elénk Balassa költészetéből, csakúgy mint életéből, a szenvedésnek, a fájdalomnak mélysége is, a szenvedésből való menekülésnek érdekes kísérletei (Balassánál nem az abnormitásba rendülés, de a vallásos felemelkedés, helyesebben az isteni legnagyobb hatalomhoz fordulás és a hazájából és szerelmeitől való tényleges elmenekülés által) — de a költőnek hasonlíthatatlanul friss és fékezhetetlen buzgású életlása a szenvedést is átragyogja és legyőzi, beragyogja és átnemesíti az éhséget, a szenvedést, még a halált is. Egy-egy rövid sor könnyed rajzában a hősi halálról vagy csak egy verset végző, de az adott helyen és beállításban hatalmas perspektivákba merítő rövid sorocskában: „Homlokán vér lecsordul“, emberi és faji érzéseknek is milyen mélységei tárulnak elénk és milyen megdicsőüléshez jut el, szinte a szentség érzékeltetéséhez, a hősi lázból, virtusból és magyar felbuzdulásból vállalt kemény harci próbák szenvedése és maga a hősi halál. És ezekben a katona-versekben ugyanaz a szinte hasonlíthatatlan életlendületű sajátos egyéniség áll előttünk a maga minden spontán rendkívüliségével és eredetiségével, mint a szerelmi és mint a természetleíró költeményekben, vagy akár épen a vallásos áhitat mélységét és a szenvedésből az Isten után kiáltó, menekvéskeresést ábrázoló vallásos költeményekben is. Az igazán életnek csak a neki tetsző életet tekinteni tudó Balassa ilyennek marad még a legmélyebbről Istent sóvárgó verseiben is. Isten-hite néhol gyermeken naiv elképzelés hatalmas erejű és igaz kifejeződése: a legfőbb isteni hatalom

képes lesz megadni a költő számára azt az ő *reménysége szerint* való, neki tetsző, féktelen-gátolatlan, csupa örömmel tele életet, amelyet számára a *valóság*, e segítség nélkül, megadni nem képes. A vallásos elmélyülés nagyszerű morális értékeinek hiányáért azonban a versíróban kárpótol bennünket a maga vallásos impulzusainak igaz és közvetlen lelepleződése és ha kifogásolhatnók is *ezt* a vallásosságot az Istenbe vetett bizalom krisztusi fensége és a benne való megnyugvás legmagasabbrendű etikai szempontjából, a költemény *igazsága és jellemző mélysége teljes értékű* marad és ilyenként hat reánk csak annál sajátosabban, mert a költő a súlyos benső ellenmondás ellenére is el tudja hitetni velünk, hogy a maga — bár egoisztikusabb színezetű — Isten-vágya és bizodalma valóban mély és erős. Primitív vallásosság ez, de mégis igazi és mély vallásosság, amelyben maga a költő előtt nem is *öntudatosul*, hogy a *legigazibb* Istenhit voltaképpen csak az, amelyik úgy fogadja el az isteni akaratot, amint az épen jelentkezik életében, az, amelyik távol attól, hogy irányt vagy akár épen rendelkezésszerű utasítást adna az Istenségnek, azt kéri, amit az *Isten* fog az egyénre reámérni, mert úgy a legjobb, ahogyan azt a legfőbb és legjóságosabb hatalom rendeli. A gondolkodó ember fejlett Isten hite eltérhet a Balassától, de az ő vallásos költészetének épen egyik legnagyobb varázsa az, hogy költőnk a *maga* hitét és nem pusztán és változatlanul a *minden* vallásos költőtől énekelt *közhelyeket* éneklí: az ő vallásos költészte épen ezért emelkedik — benső igazságtartalmában is — magasan a kor és a közvetlenül őt megelőző költők vallásos költészte fölé.¹ És költőnk verseiben a különféle és oly gazdag és sokféle forrású motívumok milyen sajátosan olvadnak egybe és támogatják és erősítik egymás hangulati, *művészi hatását* — és éreztetik csak annál jobban mindannyiuk benső igazságát is. Közönségesen hangoztatott a vitézi virtuskodásnak és a természeti képeknek, de ép így a szerelmi lírának és a nagy érzékeltető erejű természeti leírásoknak is nagyszerű *egy* hangulatba olvadása. Frissesség, üdeség, élet, báj mindenütt. És az se véletlen, hogy annyira uralkodik ebben az annyira életes természetleíró lírában a *tavaszi* képek rajza, csakúgy mint a vitézi életben az *örömknek* rajza — és hogy a *télről* rajzolt egynehány kép szintén ép oly éles, határozott és mély hangulatot árasztó igazságú, mint az a néhány szűkszavú megemlékezés a harcos élet szenvedéseiről és a ha-

¹ Ha a feltétel nélkül való Istenben bízásnak és Istennek engedelmeskedésnek és másfelől az egyéni vágyak követésének ellentéte nem tudatosult kellően a maga életét *valóságosan* élt Balassában, úgy *költészetében* se válhatott ez az ellentét az egyéni szubjektív érzések áramlásának gátjává — és ezért a felemlített különös ellenmondászerűség mitse von le e vallásos költészetnek *egyéni igazságából* és mélységéből, sőt épen annak egyéni és eredeti jellegét fogja a maga részéről is meghatározni.

lálról. A zseniális költő a szenvedés és a halál képeinek rajzában is zseniális marad, de ő szeret menekülni a tartósan sötét színektől és, amint a halál képét is, ahogyan csak lehet, átélelteti, átértékeli, átnemesíti — a természeti költeményekben is a *színek* és az *életes* motívumokkal való kapcsolatok által nagyobb életes frisseséget visz bele a tél képébe is: „Zöld erdő harmatát, Piros csizmám nyomát Hóval lepi be a tél...“ Közönségesen ismeretes, hogy *Petőfi* „Szeptember végén“ c. versének egyik nagyszerű sajátossága a különféle motívumok (természet, szerelem, élet és halál, stb.) különösen szép egybekapcsolódása. Balassa e tekintetben is méltó kezdet a nagyszerű magyar lírikus gárda élén, épenúgy, mint ahogy annak bizonyult a természeti képek és általában a leírások *érzékítő*, lelkesítettség érzékeltető erejének tekintetében is.¹

Ha Balassától *Amadéhoz* fordulunk, e költőnek a Balassa-verseknél is elevebb, csengőbb ritmusú, könnyedebb, símább verseiben hiába élvezzük a szerelmes versek sok eleven *bájját*, hiába halljuk a vitézi életnek is bármilyen lendületet *toborzós dicsőítését* — ez a költészet, bár igazi és értékes művészetet képvisel, a Balassa-féle költészethez viszonyítva mégis a játékszerűségnek, a *művészkedésnek*, kissé a csináltságnak, mesterkéeltségnek, tendenciának, stb. érzését ébreszti, mert nem mindig oly spontán igazságból sarjadt, mert a *felszínen* marad, a csillogó külsőségekhez tapad és távol, nagyon távol van Balassa világának mélységeitől (akár a szenvedés, akár a szerelem sokféle hangulata, akár a katonai és hősi virtuskodás, akár a hazafias érzelmek, akár a vallásos bensőség terén, akár a természet ábrázolásában), mert benső igazságban, mélységben, gazdagságban, eredetiségben, felépítésben, kifejezésben, feldolgozásban, stb., stb., és ép így egész szellemében, igen távol áll a Balassa-költeményeknek hasonlíthatatlanul nagyobbértékű és sajátosabb szellemiséget tükröző világától. Amade csak *művész*, bár kitűnő művész volt, Balassa *magasrendű személyiség*, Amade csak *tehetség* volt, Balassa *zseni*.

12. A mondottak helyességének ellenbizonyítékaként érdekes volna annak a kérdésnek tüzetes tárgyalása is, hogy melyek azok a személyiségvonások, amelyek *eleve kizárják*, hogy a velük rendelkező egyén zseni lehet-

Akik nem lehetnek zsenik.

¹ Egyetlen példa: milyen, valósággal fiziológiásan tüdőtagító érzékeltető erővel ábrázolja Balassa a tágas mezőkön való szertenyargalásnak élvezetét, hogyan pezsdíti fel vére, faja késői utódaiban is a szunnyadó energiákat a csak úgy kedvtelésből, szórakozásból, virtusból vitézi próbákra induló vitézek fékezhetetlen, rakoncátlan hevének, a veszedelmekkel nem törődő, éhséget, szomjúságot semmibe vevő, a kemény próbákat „mulatságból“ megálló, a fizikai szenvedések „tanuló iskoláját“ örömmel vállaló, harcra szomjas és a halállal se sokat törődő virtuskodó lelkeségnek varázslatos rajza.

sen. A kérdés abból a szempontból is érdekes, hogy a reá nyerhető felelet világosan eldönti annak a felfogásnak helytelenségét, amelyik *bármely* típusú vagy személyiségű vagy képességű (sőt, akár a *korlátolt*) egyénbe is, tehát bármiféle tulajdonságokkal rendelkező emberekhez elvben oda engedi kapcsolni a számukra „sokak” által adományozható „zseni”-jelleget. Csak egy-két rövid utalást téve e problémában — mert hiszen, természetesen, ily vizsgálatok új tanulsággal nem szolgálnak —, legelőbb azt említjük újra, hogy, amint már hangsúlyoztuk, (1) *érzéketlen, tompa, közömbös* zseni nincsen — és bizonyára senki józan értelmű egyén nem fog zseninek ítélni általa *korlátolt*nak vagy éppen debilnek vagy imbecilnek felismert személyt (aki tehát nem képes lényegeket látni, elmélyülni, átfogni). Épenígy nincs „*konfúzus*” zseni sem. De már azt is fel- említettük, hogy (2) nincsen zseni, aki valamely *közösségnek* eszményeit, ideáljait, vágyait, életbeállítódását magába ne tudná olvasztani, bármi erős sajátos egyéniség legyen is (mint pl. éppen Balassa Bálint is), illetve aki általában ne volna képes, egy vagy más téren, *tulemelkedni a közvetlenül egocentrikus érdekkörön*. Arra akarunk még utalni, hogy (3) a *csak speciális* érzék terén tehetséges egyének *némelyét soha* senki gondolkozó embernek eszébe nem jutott, e bármi rendkívüli tehetsége miatt, zseniként tekinteni. Hogy fizikai ügyességek terén tehetséges egyénekről ne is szóljunk (pl. jó futókról vagy diszkoszdobók-ról vagy akár futballistákról stb.¹), nem tekintetik zseninek a jó *sakkhoz* és nem tekintetnek zseninek a bármi rendkívüli teljesítményekre képes *számoló* tehetségek, „fenomének” — bár ezek kétségtelenül kombináló, ha tetszik, „*produktív*” értelmi tevékenységet fejtenek ki —, vagy a rendkívüli *emlékező* tehetséggel rendelkező egyének (amennyiben t. i. *más* rendkívüli képességük is esetleg egyúttal nincsen). E speciális tehetségek által nemcsak nem válik valaki zsenivé, de e speciális tehetségek némelyével egyenesen még az értelmi vagy mondjuk így: általános *szellemi korlátoltság* is jól megfér, így a számoló képességgel vagy az emlékező képességgel is.

13. Mind a fentiek végső tanulságul azt bizonyítják, hogy a zseni amiként *biológiai* szempontból egy *sajátos* „*extrém*” *variáns* és amiként külső *élete*, (sorsa, pályája) is igen gyakran sajátos, különösségeket tüntet fel, ugyanúgy *lélektani* szempontból is egy *sajátos*, eredeti és autonóm személyiség, egy sajátos, *felsőbbrendű extrém variáns*, amelyik azokat a csúcspontokat tükrözi elénk, amelyekre az emberi

Összegezés. A zseni genezisének négy foka

¹ Mert hiszen itt a teljesítmény igen nagy mértékben függ *nem-szellemi*, fizikai tényezőktől is, ám a zsenialitás éppen *szellemi* és csak szellemi érték.

egyén lelki képességeinek fejlődése egyáltalában eljutni képes. Ennek a személyiségnek sokféle pontosan meghatározható személyiségjeggyel kell bírnia és sajátos *kifejllettségre* kell eljutnia, amiként a fentiek is láttatni megkísérelték. A zseni és a zseniális alkotás *genesiséhez* szükséges jegyek — könnyebb áttekinthetőség céljából — célszerűen csoportosíthatók néhány mintegy egymásra felépített síkon, amelyek *teljes* rendszerét meg kell járnia a zseni kifejlésének. Mert nyilvánvaló, hogy korántsem elegendő (1) a nagyfokú *általános pszichés érzékenység* és a hozzá szervesen kapcsolódó nyugtalanságok és labilitások: ezek esetleg csak egy lehetséges *pszichopátiás* konstitúciót jellemző jegyek. Az általános finom szenzibilitáshoz járulandó (2) *dinamikus* benső hév, energia-telítettség, feszültségek, stb. tényezői is talán szintén csak esetleges pszichopátiás fejlődés-lehetőségeket erősítenek. Még ha az előbbi tényezőkhöz hozzájárul (3) a *speciális tehetség*, ez se ment ki a fejlődés betegségbe rendülésének lehetőségétől, sőt a zsenialitás teljes értékű kibontakozását még maga a mind a többi tényezőhöz csatlakozó *általános értelmi magasrendűség* is csak nagy mértékben *elősegítheti*, de nem *biztosíthatja*. A kifejlés teljességéhez (4) a személyiség *összes* pszichés tevékenységei fölötti *egységes* uralomnak, az *önuralomnak* lényegében *akarati* jegyei és a *kiérettiségnek* fejlődés-lehetőségei is szükségesek. — Természetesen a zseniális személyiség teljességéhez egyébfajtájú (főképp érzelmi-érzületi) jegyek és mind e jegyek sajátos egységbe struktúrálódása is mellőzhetetlenül hozzátartoznak, és a szükséges tevékenység- és fejlődés-irányokban való kiteljesülés lehetőségei végső fokon a pszichés *szükségletek* és *szükségletérzések* kvalitatív és kvantitatív értékei által is determináltak.

IV.

Zsenialitás és pszichopátia. — Zseni-irodalom. — Zseni-szemlélet és lélektan.

1. A kifejtett nézetek alapján bizonyos tekintetekben új megvilágítást nyer a zseni és a *pszichopátia* viszonyának sokat vitatott problémája is. Ha eddig

Zseni és pszichopátia.

általában inkább azt keresték a kutatók, hogy — a pszichopátiából indulva ki — melyek azok a vonások, amelyek a *pszichopátákat* közelhozzák a zsenihez, mi — mintegy megfordítva a szokásos probléma-állítást — arra a kérdésre kerestük a feleletet, hogy melyek azok az utak, amelyek oly gyakran kísérik a *zseniket* arra, hogy, sajnálatosképen, de sok esetben elkerülhetetlenül (mert szükségszerűen), időlegesen vagy tartósan, pszichopátákká váljanak. Rövid összefoglalásra törekedve, leg-

előbb arra utalunk, hogy a zseninek sok oly *lényeges vonása* van, amelyek *közösek* különféle pszichopáták jellegzetességeivel és amelyek így a zseniknek, minden zseninek számára mintegy *közlebb* hozzák a pszichopátiás megrendülés veszélyét. Már a zseni fokozott *érzékenysége*, szenzibilitása vagy impresszionabilitása (a finom érzékenységnek magas foka nélkül, hangsúlyoztuk már, semmi magasrendű lelkiesség ki nem fejlődhetik) sajátos (fiziológiai és pszichikus) *nyugtalanságokat* és *labilításokat* eredményez a zseniben, ami a zsenit, bizonyos tekintetben, közel rokonává teheti az összes *szenzibilis-neurotikus* pszichopátáknak. Említsük fel a zseni elkerülhetetlen *konfliktusait*, amelyek nem is csak a külső milieu-vel szemben állanak fenn, de szükségszerint a maga *más-ságának* sokszor fájdalmas reaktív, másodlagos érzése által (és már benső *egyenlenségeinek*, labilitásainak közvetlen érzése által is, továbbá *nyugtalanságai* és esetleg *eredetileg is ellentétes* benső impulzusai által) benső életében erősen erőre kaphatnak. Említsük fel a *Kretschmer* által oly szépen értékelt nagy benső *feszültséget*, a zseni hatalmas érzelmi és általában *dinamikus impulzusait*, a hatalmas vágyainak meg nem felelő valóságtól rendszerint *ki nem elégtelenségét*, *képzetele* elevenségét és gazdagságát.¹ Említsük fel azt a tényt is, hogy már a *felsőbbrendű értelem* egymaga is, így pl. az *abstrakcióra* való nagyobb könnyűsége vagy erőteljes *kombinációs* készsége által, relative könnyebben állhat a nem-normális reakciók és ingerület-lereagálások szolgálatába (pl. a kellemetlen valóság világától — amely sokszor jelent a zseni számára komoly szenvedést — a *fantáziás kielégülés* valószerűtlen, de valamelyes szubjektív kilégülést adó álvilágába való menekvésben vagy téves értelmezések és egész gondolatrendszerek kialakulhatóságában, stb.). Felemlíthetjük a zseni erős *szabadság- és autonómiavágyát* is, erős magaértékelését, stb., amik konfliktusainak élességét és mélységét erősítik, alkotó munkájának gyakori periodikus egyenlenségeit megérteni segítik, stb. Ha mindezeknek a jellegzetességeknek az egyéni benső életalakulásra és életfejlődésre gyakorolható hatásait egy kis beleéléssel átértjük — hiányzik a tér arra, hogy e kérdéseket részletezően tárgyaljuk², — könnyű eljutnunk arra a belátásra, hogy a zseni számára valóban különösen *könnyen nyilhatnak meg azok az utak, amelyek a pszichopátia felé vezetnek*. De azt jelenti-e hát ez, hogy *minden zseni tehát bizonyos fokban*

¹ Jól tudjuk, hogy az elfojtani sikeresen nem tudott *érzelmi* komplexusok és a *fantázia* a valóságtól ki nem elégtel egyéneket mily erővel képes a neurózis, sőt a pszichózis felé vezetni.

² Már *Lange-Eichbaum* néhány igen szép, finom és gazdag elemzést ad, e kérdésben is hasznosíthatóan, különösen a pszichopátiás *affektivitás* jelentőségéről szólva. Ezekre az elemzésekre támaszkodva kiemeljük az érzékeny, nyugtalan, labilis, hangulat-változókéony, feszültségekkel és gátlásokkal küzdő pszichés állapotnak a képzetek nagyobb mozgékony-ságára gyakorolt, és általában *ingerlékenyebbé tevő* és egyben *nagyobb szellemi mozgékony-ságra* is serkentő, hatását, a *szenvedések* (és tegyük

kényszerűen pszichopata? Nem. Mert ha vannak is jellegzetes és mély vonások, amelyek kétségtelen rokonságba hozzák is a zsenit pszichopátiásokkal és amelyek egyúttal mintegy könnyebbé teszik a zseni számára az útát a pszichopatává válás felé, *nagy sokaságban* vannak a zseninek oly *szükséges* intellektuális, energetikai, akarati, szükségérzsbeli, vágybéli, érzelmi, kitartásbéli, sőt jellembeli, stb. vonásai, amelyek *semmi szükségszerűnti kapcsolatban a pszichopátiával* (mint ilyenekkel) nincsenek, de amelyek a *zsenialitáshoz föltétlenül* szükségesek és amelyek így *élesen* elkülönítik a zsenit a pusztá pszichopatától. A lényeges a kérdésben az, hogy abban, ami a zseni *lényege*, a zseni inkább egyenes *ellentéte* a *csak betegséget* jelentő pszichopátiának. Míg a zseni a *legnagyobb pozitív* szellemi érték, a pszichopátia, mint ilyen, típusosan *negatív*, értékromboló jellegzetesség, még akkor is, ha ma oly szívesen nevezik egyes kutatók a zsenit és a pszichopátát a „*bionegatív*“ egyének közös nevének. A zseni — túl ezen az általános *értékességen* — egyúttal mindig valami *egészet* is jelent, csakúgy amint a zseniális *alkotás* is mindig *egy és egész*, míg a pszichopátia épen széttörtséget jelent: és a zseni, még ha pszichopata is, csak akkor tud zseniális alkotást teremteni, ha személyiségének nagy erőfeszítésével sikerül alkotásában győzedelmeskednie a beteges abnormitásból felfakadt *negatív* impulzusokkal, szét-esésekkel és gátlásokkal szemben. A zseniális alkotás mindig a normalitásnak *főléje* emelkedő alkotás, mindig diadal a betegség és a negatívumok felett, míg a pszichopátia, mint pszichopátia, *épen csak betegség, negatívum*, amely annyit jelent, mint benső konfliktusokban elveszni, képesség nélkül arra, hogy, még ha tehetséges volna is az egyén, e konfliktusainak fölibe kerekedjék. És ha ugyanaz az egyén zseni és egyszersmind pszichopata is, benne a zsenialitás a *legnagyobb* értéket jelenti, a pszichopátia pedig azt a *negatívumot*, azt az értékromboló jelleget jelenti, amelyet csak *legyőzve* alkothat a zseni „zseniális“ alkotást. A zsenialitás lényege a *negatívumok legyőzése*, a pszichopátia lényege a *negatívumoktól vezettetés* és a negatívumokban elveszés. Az egyik diadal, a másik elbukás¹. Hogy jól megérthessük a zseni és a pszichopata közötti viszonyt, épen nem tartjuk továbbá szükségesnek úgy képzelni el a zsenit, mint valami *két különálló részből*, oldalból, félből összetett hibrid képződményt, mely állna egy *títok-*

hozza: a *konfliktusok*) hatásaként a *másokkal való összehasonlítgatások* gyakoriságát, a *kritikai* érzék fejlődését, a *tekintet kiélesedését*, a *dolgoznak igen komolyan vételét*. A (valóságos) *külső* étellel való elégedetlenségnek pótlására is erősödik a *benső* élet, bizonyos *reakciók hevesebbé* válhatnak, az „ideges“ állapot számtalan dinamikai és feszültségi sajátossága juthat erőteljesebb megnyilatkozásra.

¹ *Konfliktusai* is (amelyek a benső feszültséget növelik) a zsenit nagyobb *elmélyülésre*, kiérésre, nagyobb-áttekintőbb szellemi erőfeszítésre készítetik — a *pszichopata*-jelleg azonban a konfliktusokkal szemben épen a *le nem számolhatást*, a főléjük *nem kerülhetést* „célozza“ és determinálja.

zatos és pathológiás részből, ahol a mithoszok *daimonionja* uralkodik és egy *egészséges* részből, amelyik ellenőrzi, gátolja, fékezi, szabályozza az előbbi fél misztikus, fékezetlen, abnormis impulzusait¹. Ha eleget kívánunk tenni egy részben tudományosabb, részben objektivebb értelmezés követelményének, tagadnunk kell mind a *daimonion* tudományelöttes fogalmának misztikumát, mind a zseniben hatékony pathológiás fél föltétlen *szükségességebe*² vetett hitnek jogosultságát. Ami szükséges és elkerülhetetlen, az csak a zseninek milieu-jével való reális konfliktusai, továbbá benső labilitása, feszültsége és nyugtalanságai, a maga másságának érzése s még ezek előtt nagy érzékenysége, erős autonómia-érzése és szabadságvágya és önmagának rendszerint igen nagyra értékelése, de sok zseni van, aki mind ez adottságai ellenére *fölibe* tud kerekedni a külső — és esetleg bensőleg is erős — konfliktusoknak. Sőt még azok is, akik e konfliktusokban elbuknak és abnormitásokba kerülnek, akár e betegségük tartama *alatt*, akár *utána* csak akkor képesek zseniális alkotásra, ha — amint hangsúlyoztuk — legalább alkotásuk kiérlelésében és végrehajtásában felül tudnak emelkedni azon a pathológikus állapoton, amelybe való időleges belemerülésük tehetett ugyan számukra értékes szolgálatot a finomabb és mélyebb belátások, mások jobb megértése, az önmegfigyelés és mások megfigyelése, az elemzés élessége és a kritikai érzék fejlődés, stb. terén³, de amelynek káros hatásait le kell győzniök ahhoz, hogy alkotásaikban igazság, valódi lényegek és mélységek, nagy egységben ellenmondásmentesen rendezett helyes, igaz, átfogó szemléletek (a zseniális alkotás ez elengedhetetlen béléyegei) jelentkezessenek, mert ha ez a felülemelkedés nem sikerül, a betegség ártalmas hatásai meghamisítják az alkotás igazságát, mélységét, nagyszerűségét, jól rendezettségét, sőt még esetleg világosságát és egységét is. Kevés szóban: 1. a zseni relative könnyen válhatik pszichopatává, mert személyiségének több lényeges és nélkülözhetetlen jegye *szükségszerűen hajlamosítja* erre, 2. de a zseni *nem* válik *minden* esetben kényszerűen pszichopatává és 3. ha *azzá* vált, *meg* is *szűnik* zseniális alkotások létrehozója lenni, hacsak nem sikerül alkotásában pathológiás megbetegedésének, legalább időlegesen, *felibe* kerekednie. Zsenialitás és pszichopátia voltaképpen *más-más síknak* jellegzetességei. Kapcsolódhatnak és (*valamely* fokban) a legtöbbször kapcsolódnak is a zseniális egyénben, ám annak „zseniális“ *lényege* szempontjából — bár a pszichopátia termékenyítheti is a zsenit — voltaképpen ellentétesek, mert lényegszerint ellentétes személyiség-fejlődést determinálnak.

¹ Még egy *Kretschmer* se mentes ettől az elképzeléstől.

² V. ö. *Szondinál* is: „A pszichopathia tehát a zseni lelki struktúrájának elengedhetetlen belső alkatrésze“.

³ V. ö. *Lange-Eichbaumnak* néhány idevágó finom és gazdag elemzését.

2. a) Röviden felelni kívánunk arra a kérdésre is, hogy fenti szemléletünk és annak egyes tételei mely szálakkal kapcsolódnak a lélektani zseni-probléma modernebb irodalmának némely ismertebb tanításához. Előre kell bocsátanunk, hogy korántsem törekszünk e részben teljességre és pedig csak annál kevésbé, mert a mi magunk fenti szemlélete is nem az eddigi zseni-irodalom módszeres és teljes áttanulmányozása alapján alakult ki. Ez a szemlélet *spontán* módon nőtt ki egyfelől — és főképpen — a magunk „*értelmiség*“-vizsgálataiból, másfelől az értelmi életre és általában a pszichikus személyiségre vonatkozólag még *előbb* kialakult egész szemléletünkben (— amelynek magának kialakulására különösképpen a *rendkívüli és abnormis* pszichés fejlődésekkel és állapotokkal való hosszas foglalkozásunk is nagy hatással volt —), e zseni-szemléletünk fokozatos kialakulását pedig, ezenfelül, *irodalom- és mű-történeti megfigyelések* tartották állandóan a reális életjelenségekhez szorosan kapcsolódó „*életközelség*“-ben, megadva számunkra, a maguk részéről is, az élet *reális* adottságain való kipróbálásnak lehetőségét is. Jelentékenyebb termékenyítő irodalmi hatást voltaképpen csak *egyetlen* szerző gyakorolt: *Lange-Eichbaum*, a legelső sorban épen az által, hogy a zseni-realitást tagadó alapelve a legélesebb kritikai állásfoglalásra kényszerített,¹ de másfelől részletfejtegetéseinek oly szokatlan elemző finomságával, megértő életközelségével, újszerűségével és mélységével, s végül az általa összegyűjtött demonstrációs anyagnak is nagy gazdagságával. E szerző szemléletével kritikailag számot vetni egyet jelentett számunkra a magunk szemléletének lényege szerint teljessé alakulásával: és így *Kretschmer* és *Plaut* vonatkozó munkáiban is csupán az ekként már kialakult szemléletünk egyik vagy másik alaptételének erősítésére szolgálható újabb dokumentumokat véltünk találhatni. Ha tehát az alábbiakban *kapcsolatokat* keresünk más szerzők tanításaival, ezek a *kapcsolatok* inkább csak *utólag* keresett *kapcsolatok*, amelyekre való hivatkozásunkkal azonban demonstrálni szeretnők, hogy szemléletünknek szinte összes jelentős tételei több-kevesebb tudatossággal és tisztasággal lényegszerint már bennerejlenek nem egy régebbi kutató szemléletében. Ez a mi magunk szemléletén át véghezvitt vázlatos irodalmi szemle tehát, amikor egyfelől talán valamelyes haszonnal járhat egyfelől a *probléma-fejlődés* útjainak tisztázására, másfelől hozzájárulhat fenti szemléletünk egyes tételeinek szívesebb fogadására is.

Irodalmi kapcsolatok.

2. b) Legelőbb régebbi tanításokkal szemben felkeltődött egyes *kritikai* be-látások erősödésére adunk egy-két példát. Hogy a zseni *több*, mint a (speciális)

A kritikai szellem erősödése.

¹ V. ö. a már említett kritikai taglalást, M. Psych. Szle, 1931. 1—2.

tehetségnek (vagy akár „nagy talentumnak“) valamely rendkívüli foka, amely felfogást pl. még Fröbes is kifejezetten vallja, másokkal és közöttük magyar kutatókkal is, már nem elégíti ki se, de nem elégítette ki már pl. Meumann és Müller-Freienfels sem: Kretschmer a nagy tehetség mellett helyet követel egy még nála is valamennyire titokzatosnak és elemezetlenül hagyott „daimonion“ fogalma számára és a rendkívüli fokú dinamikus benső feszültség fogalma számára. Meumann „kvalitatív“ különbséget lát a *mintaszerű* adó zseni és a tehetség között, bár az általa ténylegesen tett különböztetés valójában inkább csak kvantitatív jellegűnek tetszik és bár ő, természetesen, nem vet még számot kellőképpen a zseniális jelleghez a *speciális* vonásokon kívül szükséges (sőt emezeknél, amint láttuk, voltaképpen lényegesebb) általános vonásokkal, elsősorban az általános értelmiekkel. Szemlélete több részlet-értékéről alább még szólni fogunk. — Müller-Freienfels az *eredeti és teremtő* jellegben látatja a zsenit a nagy talentumtól elkülönülőnek; a konkrét elemzés nála se elégíthet még ki (bár a nagy talentum jegyeiként már feltünteti a nagy intellektuális tehetséget és az erős akaratú tulajdonságokat: szorgalom, kitartás, energia, következetesség, stb. Emellett ő is, hogy így fejezzük ki magunkat, a lélektanról és a személyiségtől voltaképpen *idegenelvű* választó falat állít tehetség és zseni közé: a zseni „rendkívül nagyjelentőségű“ művek alkotója (mint ahogy Meumann-nál a zseni a „*mintaszerű*“ alkotás alkotója). — Hogy a zseni lényege nem az *újság*, talán a legélesebben Müller-Freienfels hirdette: a zseniálitáshoz nem kell föltétlenül az út-törő újság, vallja: a zseni lehet *tökéletesítő, összefoglaló* szellem is. De Meumann is és Plaut is szolgáltat adatokat e probléma érlelődéséhez: utóbbi szerint az újság követelménye *nem megbízható, nem fontos és nem is termékeny* elv. (A fentiekben magunk „zseniális“-nak csak az általános értelmi felsőbbrendűségből fakadó újat vallottuk, az újság *valamely* foka vagy félesége azonban valójában *minden* zseniben jelentkezik, így éppen a Müller-Freienfels példáit szolgáló Goetheben vagy Rafaello-ban, stb. is, éppen a zseni szükségszerű más-sága és eredetisége, mélybehatólása, lényegmeglátása, stb. folytán). — A *fantázia* problémájáról vagy a túlzó kizárólagossággal racionalizáló intellektualizmus túlzásai elleni visszahatásról már fentebb részletezőbben szövelünk. (V. ö. 139–140. l.)

2. c) A zseniális személyiség szét-törésének szükségességét, mint centrális feladatot, voltaképp — tudtunkkal — csak Plaut tűzte ki eddigelé világosan a kutatások középponti, legfontosabb céljául, aki a zsenivel főképpen mint *teremtő* egyéniséggel foglalkozik. De e feladathoz is már sokan hordtak építő köveket. Így Meumann, aki szerint a zseni-

Rokon szemlélet-
alapok.

ben szükségesek „zseniális dispoziciók“ (amelyekben voltaképp valamennyire [intuitív-]intellektuális dispoziciókat is szabad látnunk: önállóság, produktivitás, stb.) és ezenkívül az *érzelmi* reakciók mélysége, utótartama, intenzitása, kitartása, szóval oly jellegzetességek, amelyek a dispoziciók *kifejlődését* teszik lehetővé (gyakorlat, szorgalom, energia, kitartás, lelkesedés, stb. által). Müller-Freienfels és mások szintén értékes hozzájárulásokkal gazdagítják e ponton a fejlődést. Hogy viszont a különféle rész-összetevőkre szétbontható és széttörendő zseniális személyiség voltaképp mégis *egyetlen* sajátzerű személyi *egység*, ez a gondolat is, tudományosabb formában, talán leginkább Plautnál jelentkezik a modern kutatók között erőteljesebb hangsúlyozottsággal. E szerző vonatkozó fejtegetéseiben ez a gondolat maga és a *kritikai* észrevételek (amelyekről fentebb, a 124. lapon már szólottunk) bizonyára értékesebb hozzájárulás a zseni-problémához, semmint épen a személyiséget felbontó *elemző* munkában tett szolgálatai.¹ Mégis megemlítendőnek ítéljük idevágóan is pl. azt, hogy ő is hangsúlyozza a nagy tehetségnek és valamelyes *pszichopátiás* jellegnek kapcsolódását, és azt az igazságot is, hogy a *zseniben magában* is rejlik oka annak, hogy zseninek tekintetik. (E pontban jelentősnek ítéljük a Kretschmerrel is való találkozást és mindkettőjük éles ellentétét Lange-Eichbaummal²).

2. d) Hogy a történeti problémafejlődésnek kissé távolabbi időpontjaiig is tegyünk valamelyes visszapillantást, álljunk meg csupán egyetlen megfigyelésre Kantnál. Ha igazi *zseni* mond véleményt a zsenialitásról, az általában is különösen érdekes, ha azonban a világos öntudatosításnak ez a mindmáig talán leghatalmasabb zsenije nyilvánított ítéletet, aligha csodálható, hogy ez az ítélet új mélyülést és új fejlődés-alapot jelentett. A zseniben mintegy a *természet maga* szabja meg a művészet szabályát, mert hisz a talentum *természeti adomány*. Mindmáig talán egyetlen szerző nyilatkozata se domborította ki élesebben és mélyebb értelmezést engedően a zseni *spontánságát, igazságát*, de egyben a zseniális *eredetiségnek* és a zseniális alkotásnak a modern kutatóknál bár sokat hangsúlyozott, de náluk sokszor csak külsőleges és lélektanilag keveset mondó jegynek maradt „*mintaszerűségnek*“ bélyegét. Mint Kantnak nem egy más tételét, úgy véljük, ezt a tételét se voltak képesek az utódok

Kant.
----

¹ Plautban még mintegy túlságosan „globális“ a zseni személyiség-egységének látása: részletesezőbb, világosabban tagolt, jobban rendezett magasabbrendű egység-szemlélethez kell a fejlődésnek eljutnia.

² A magunk részéről Lange-Eichbaum saját elemzéseiben is csak annak bizonyítékait látjuk, hogy a „tömegekre“ való zseniként hatásnak is a *zseniben magában* meglévő *objektív* feltételei vannak: voltaképpen mindig valami *magasabbrendűségre* következtetni engedő legkülönfélébb *általános* személyi jegyek.

teljes mélységéig átérteni: a *valóság objektív igazságából* táplálkozó, spontán módon és őseredetien *innen* merítő zseniális személyiség e sarkalatos alapjellegzetességét még csak megközelítő pregnanciával se találtuk a Kant után következő kutatóknál kidomborítva. (Az a hiány, hogy Kant itt csak *művésről* beszél mint zseniről, vagy az a hiányosság, hogy nem tesz különbséget *talentum* és *zseni* között, természetesen, teljességgel jelentéktelen és a Kant korában jól érthető fogyatkozás, amely semmiben se érinti a Kant által a zseniben felismert sajátosságának igazságát és mélységét.) — *Hegel* a zseni individualitását fejleszti ki és a zseni *saját értékét* hangsúlyozza. Nem nehéz tanításaiban Kant továbbhatását észrevenni.

2. e) A magunk szemléletében kidomborított némely rész-jellegzetesség egyikének vagy másikának igen sok kutatónál találhatjuk fel megemlítését. Legelőbb *Dessoir*-ra utalunk, aki hangsúlyozza a zseninek a *valósággal* való direkt érintkezését, a *dolgok középpontjába* való helyezkedni tudását, valami „nagyot“ (nagyyszerűt) kialakítani tudását. Ily megjegyzések érdekes párhuzamba vonhatók mind Kant megjegyzéseivel, mind a magunk szemléletében alapvető jelentőségű némely tétellel (pl. a zseni objektivitása, alkotásának igazságtartalma, lényegmegragadó képessége, mélységbehatolása és átfogó szemlélete), szerzőnk elemzéseiben azonban még nem eléggé pontosak és világosak, a *külsőlegesebb* szempontoktól a *belsőbbek* felé mélyülés talán kissé még fogyatékos, a zsenit a tehetségtől elválasztó különbség nála is nem egyszer voltaképpen csak foki különbségnek tetszik (a zseni egy „*überraagende geistige Kraft*“, aki mintegy *egy oktávval többel* rendelkezik, mint a tehetség). Valójában azonban a zseni, amiként láttuk, nemcsak több és erőteljesebb, de *más* is, mint a (speciális) tehetség: másságának okai pedig elsősorban az az általános értelmi magasabbrendűsége, amellyel való elemző leszámolásra az eddigi zseni-irodalom nem volt és nem is lehetett képes. A most említett alapvetően fontos belátások némelye feltalálható különben *Meumann*-nál is: az analitikus és a szintetikus értelmi típust elkülönítve, szől például a szerző az éles (differenciáló) és a *mély* értelemről. E felfogás jól mutatja, hogy a mélység fogalmában rejltő nagy és konkrét értéket ez a szerző is (mint különben igen sokan mások is) érzi és átérzi, bár a mélység fogalmával való pontosabb leszámolást még ő sem ejtheti meg. *Meumann* e nyilatkozata egybe is kapcsolja a mélységet a *szintézissel*: bár mélység és átfogás, amint a fentiekben szó volt róla, egymás között valóban szoros kapcsolatokkal is bírnak, mégis korántsem fedik egymást. — A zseninek *ellentétek* fölé kerülése se talál megfelelő hangsúlyozást szerzőknél, bár épen az elemző élességnek és a szintézisnek követelményéről szólva, a mélyebb

Részlet-kapcsolatok.

meggondolás mindig felismerte, hogy ezek *együttesen* a legértékesebbek. Szépen hangsúlyozza különben Meumann a zseni rendkívüli *fogékonyságát*, érzékenységet is mindennel szemben; ami tehetsége és „teremtése“ körébe tartozik. — *Kretschmer* legnagyobb érdeméről, a benső *feszültség* jelentőségének nagy élességű kidombrításáról, már volt szó. *Lange-Eichbaumnak* (a lélektani zseni-problémában mindeddig talán legjelentősebb) munkássága sok értékes kritikai észrevételével, továbbá főleg a *zseninek-tartás* és a zseni-*hír*¹ fejlődése kérdéseiben adott úttörő és rendkívül finom, sőt mélyreható elemzéseit által válik kivételes értékűvé. Fejtegetései, a *tisztán lélektani* problémában, főképen a bár általa nyíltan megtagadott zseniális személyiség *szubjektív* jellegzeteségeinek, benső forrongásainak, szenvedéseinek, a *pszichopata* érzékenységgel rokon érzékenységének és ez *érzékenység* személyiség-fejlesztő és formáló nagy hatásainak, stb., stb. valóban páratlan finomságú és gazdagságú elemzésével válnak ki. Igen sok irányban találunk helyes sejtéseket *E. L. Fischernél*, bár ő a zsenit mint valami *minden* tekintetben a csúcst jelentő jelenséget fogja fel, intellektualizáló túlzással is (ami ily végletességében bizonyára a tényeknek ellenmondó és pszichikusan nem igazolható, bár sokak zseni-bálványozó beállítódásának bizonyára megfelelő felfogás; de talán ez elképzelés mögött a zseni szükséges *ellen-tét-legyőzésének* helyes sejtelme is lappang): a zseni a *legelő-ítéletnélkülibb* gondolkodó, a *legkritikaibb* szellem, a *legvilágosabb*, *legintenzivebb*, *legkoncentráltabb*, *leggyorsabb*, *legintuitívebb*, *legzseniálisabb* gondolkodó, stb. — *Dilthey* szerint a zseninél a *legegybefogóbb* és *teremtő kombinációs* eljárást találjuk az érzékelés, a szemlélés, a gondolkodás terén. Az *átfogás* képességét *W. Stern* is hangsúlyozza. Utóbbi a *tényeglátást* (lényegelvonást) is fontosnak ítéli az intelligenciára, *S. Fischer*, *O. Schultze* is hangsúlyozzák egy vagy más vonatkozásban a lényegmegragadás fontosságát és érdekes, hogy *Lange-Eichbaum*nál is fontos jellegzetességként találjuk felemlítve a „*Blick für das Wesentliche*“-t. — *S. Fischernél* megtaláljuk az *önálló probléma-állítási* jellegzetességét is (mint az intelligencia egyik jegyét), ugyanő hangsúlyozza (*Meumann*-nal és másokkal együtt) a *kritikai* érzék fontosságát is. A *mélység* dimenziója érdekes értékelésre talál *Jaspers-nél*, aki valódi *világszemléletnek* a mély világszemléletet ítéli. Nála az *objektivitás* követelményéhez is valami közeljártót találunk: a va-

¹ *Lange-Eichbaum* az idevágó nagyszerű és úttörő fejtegetésekben is egyoldalú túlzásba esik: Szerinte a „zsenivé“ (illetve zseninek tartottá) válás terén a *híresség* a legjelentősebb, még magánál a zseninek tartottságánál is fontosabb tényező. Alig hinnők azonban, hogy tételeit ő maga alkalmazhatni itélne sok nagy hírű sport-tehetség vagy ének-művész vagy filmszillag eseteire; ezeknek nagy többsége — bármi híresek is — bizonyára nem ítéltetik zseninek és bizonyára nem fognak a történelem folyamán se, e hírességük alapján, új meg új „zseni-trónra“ emeltetni.

lódi világszemlélet a tartalmakhoz *önmaguk miatt* fordul, és — mint sokan mások — Jaspers is hangsúlyozza az étellel való kapcsolatoságot, mintegy az *életközelséget*. — A benső *szükségletek* jelentőségét már *Binet* — világos és helyes indokolással — hangoztatja (a *teremtő* tevékenység alapján *törekvés* áll, a törekvés alapján *szükségleteket* találunk), de hangsúlyozza pl. *Simmel* is, aki egyúttal, mint újra igen sokan mások is, erősen hangsúlyozza a *dinamikus* tényezők nagy jelentőségét is: nála a *teremtő* művésznak *maguktól* termékeny dinamikus erői oly alkotásban nyilvánulnak meg, amely az *objektív-ideális*, időtlen artisztikus követelményeknek megfelel. Amint látható: *Simmel*nél, egyebek között, a *spontánság* és *objektivitás-igazság* jegyei is hangsúlyozásra találunk. A spontánságot különben pl. *Lipmann* is hangoztatja. A mi egyszerű néhai *Lechner* Ödönünk a *tájékozó* képességről is említést tesz: e ponton is igen sajnálatos, hogy szemlélete részletesebb kifejtését nem hagyta hátra. — A zseni *aktivitását*, *munkahevét*, *lázias alkotni vágyását* és *lendületét*, *inspirációja* erejét és mélységét, stb. természetes, hogy már legrégebbi idők óta ki szokták emelni, akarati, kitartásbeli, jellembeli, kiérésbeli követelményeit különösen újabb kutatók nagy száma domborítja ki nagy gazdagságban, amint erre már utaltunk. Az *eredetiség* követelményét, amely hosszú fejlődés-utat tett meg, nagy hangsúlylyal először talán a francia *Pernault* domborította ki.

2. f) Természetes, hogy a fenti utalások távolról se adhatnak hű képet arról a nagy munkáról, amelyet az újabb irodalom a zseniprobléma tisztázása terén eddig végzett. Célunk csak annak vázlatos szemléltetése volt, egynehány, valamennyire önkényesen kiragadott példán, hogy már az eddigi kutatók sok-sok tanításában (ha azokat kellő átgondolással és rendszerezésben egybefognók) lényegszerint már benne rejlőnek találhatjuk egy olyan kielégítőbb és teljesebb problémamegoldásnak legmélyebb pilléreit és legtöbb részlet-tételét, amelyet, a fentiekben vázolt szemléletünkben, a magunk részéről megközelíteni próbáltunk. Visszatekintve e történeti utalásokon, valóban úgy ítéltünk, hogy ami eddigelé leginkább hiányzott a vonatkozó irodalomban, az részben az egyes jellegzetességek *egymásköztí* mintegy hierarchikus erőviszonyainak és benső kapcsolatainak kielégítőbb feltárása, tehát egy rendszerezési és szintetikus fogytékosság volt, másfelől az *elemző* munkának fogytékossága, ezentúl némely lelki jelenségsoportra (főképen az *értelmiekre*) vonatkozó általános lélektani fejletlenség és végül a szellemi teremtés *misztikus* szemléletétől való szabadulni nem tudás. Különösen ez az utóbbi pont igen érdekes részletező elemzésekre és meggondolásokra nyújthat alapot: ezek az elemzések mind a *fantázia*-problémának, mind az *intuición* és *inspiráción* problémájának, mind — és különös érdekességet nyújtóan — a zseninek

Irodalmi összefoglalás

(Kanttól már helyes irányban megértett, de Kant után újra a misztikum titokzatosságába vagy az értelmezetlen pusztá állításba süllyedő) *igazsága, objektivitása és élethözelsége* problémájának és még egyéb kérdéseknek szempontjából is tanulságosak lehetnének.

3. a) Bármely problémára vonatkozó lélektani értelmezés csak akkor lehet kielégítő, ha az ellenmondások nélkül illeszthető be egy ideálisan elképzelhető *egyetlen legátfogóbb* lélektani szemléletbe. A zseni-probléma, némelyek előtt bármennyire titokzatosnak és a közönséges emberi lelkeségtől mintegy „abszolút” másféleséget elének nyilatkoztatónak tetszhetik talán még ma is, úgy véljük, ma már bevonható oly egységes lélektani szemléletnek harmonikus és jól rendezett egészébe, amelyben a zseni „csodája” is természetes és jól értelmezhető viszonylatokban kapcsolódik a lelki személyiségek és a lelki fejlődések egyéb jelenségeivel, tényeivel, törvényeivel, típusaival, fokjaival. E kapcsolatok részletező vizsgálata speciális, külön feladat, elemzéseinkben azonban némely ponton ily kapcsolatok érzékeltetésére is törekedtünk, így pl. a legrészletezőbben az *értelmi fejlődés* jelenségeiről szólva és a zseniális személyiségnek *pszichopata* személyiségekkel való kapcsolatairól szóló részben. Hogy a zsenit minden emberrel egybekötő kapcsolatok mélységére és érdekességeire azonban még egy példát adjunk, újra épen az általunk legcentrálisabban jellegzetesnek vallott értelmi síkon kívánunk egy-két összehasonlító megfigyzést tenni.

Probléma-megoldás és átfogóbb lélektani szemlélet.

3. b) Az értelmi fejlődésben, de végeredményben bármi egyéb pszichikus fejlődésben is, — talán végső fokon az egyének minden pszichikus tevékenységének *egyetlen*, ugyanazonos és egységes biológikus én-ből való kisarjadása, kibontakozása tényénél, illetve törvényszerűségénél fogva — a *kezdetek* és a *végek* sajátosan érintkeznek egymással. Minden pszichés kifejlés egy kezdeti (*globális-primitív*) *egység*ből indul ki (amelyik a legszebben épen az értelmi fejlődés terén demonstrálható), hogy azután sokrétű és egyre tagozottabb kibontakozása végül *magasabbrendű* új egységekhez vezessen el és hogy az egész pszichés fejlettség *legmagasabb* fokát egy *legmagasabbrendű szellemi egység* jelentse. Párhuzamba állítható ez a fejlődés minden életes fejlődésnek azzal a jellegzetességével, hogy minden fejlődő életes mozgás voltaképpen egy-egy többé-kevésbé meglevő *aktuális egyensúlyi helyzetnek* megváltozása (és *újabb* megújabb, mintegy magasabbrendű, teljesebb, gazdagabb, tökéletesebb) *egyensúlyi állapotok felé való törekvés* (az élet egyfelől épen ez az állandó és benső eredetű *egyensúlyi-helyzetbeli* módo-

A legrövidebb és a legfejlettebb értelem gyökereisége; „meglepő” kapcsolások.

sulás, másfelől egyúttal az állandóan újabb, magasabbrendű, fejlettebb egyensúlyi állapotok felé való törekvés is.) Ugy foghatjuk fel a *pszichés* életfejlődést, mint az *áttalános életfejlődés* egyik meghatározott, külön *féleségét*, sőt mint épen az általunk ismert *legmagasabbrendű* életfejlődést. Ha, az értelmi síkon maradva, képesek vagyunk kellően tudatosítani magunkban azt az óriási távolságot, amely az abnormisan primitív vagy fogyatékosnak maradó értelem bizonytalan, szűkkörű, határozatlan, sokszor annyira konfúzus egységbeszerveződéseit a zseniális értelemnek akár az egész világmindenséget jól tagolt egységbe rendezetten átfogó nagyszerű szintéziseitől és e szintézis részeinek határozottságától, egymásközi biztos és igaz viszonyításaitól, maguknak e szintézis „*elemeinek*“ is éles differenciálódottságától elválasztja, különös érdekességgel bírhat számunkra annak megfigyelése, hogy e két véglet nemcsak mennyire *egyetlen*, megszakításokat sehol fel nem mutató¹, folytonos² *fejlődésláncolatnak* egymáshoz, a közvetítő tagok által, jól egybekötött, de ezenfelül eredeti *egy* egységbe tartozásukat is (sokszor közvetlenül is) eláruló tagjai. A legtávolabbeső fejlődésállomások is nem egyszer egy vagy más szempontból a legbizarrabbnak tetsző „*váratlan*“ — de jól értelmezhető — *egyező* jelenségeket, jellegzetességeket tárják elénk. Az értelmi fogyatékos bizonyos fajaira igen jellemző pl. az az eljárás, hogy a fejlődésben primitív fokon elakadt értelem a dolgokat nem „*lényeges*“ vonásaiknál fogva, de valamely lényegtelen, külsőleges, járulékos, esetleg csupán mintegy „*véletlen*“ jegyük által kapcsolja egybe, sőt azonosítja. Ily módon a *legheterogénebb dolgok kapcsoltnak* egy osztályba vagy azonosítottak egymással. E jelenség lényegszerint ugyanaz, mint amelyik primitív — de sokszor a művelt — népek nyelvében is jelentkezik, pl. akkor, amikor egymástól lényegszerint igen eltérő és csak valamely igen lényegtelen vagy esetleges szempontból azonosítható dolgokat nevezünk ugyanazzal a szóval. Így *E. v. Domarus* egyik példájára utalva: *szivar, cylinder, Krisztus* — (a szivar gyűrűje és Krisztus glóriája közvetítésével) — a beteg értelmében *azonosítottak* egymással. Bármilyen feltűnő is ez az igen durva értelmi vétség, vajjon nem ötlük-e könnyen a kapcsolatokat kereső tekintet elé a sokszor az épen legfejlettebb értelmű egyénekre is jellemző az a sajátság, hogy ezek a közönséges szemlélet vagy értelem számára igen heterogéneknek tetsző dolgok között pillantanak meg, fedeznek fel *másoktól meg nem látott kapcsolatokat, különös*, esetleg épen, bizonyos szempontból való, azonosságokat? Egy *Petőfi* költészete a legváratlanabb hasonlóságtalálásokkal, szim-

¹ Mint ahogy egyetlen irányú lelki fejlődésünkben sincsenek ilyen megszakítások, még az etikaiban se.

² Igazában: számtalan apró „*ugráson*“ át, diszkontinuitásosan, kibontakozó fejlődés, — megfelelően a lelki életben is felfedhető *generális diszkontinuitásosság*nak. (V. ö. Az eszmélések organizálódása.)

bolikus kapcsolat-invenciókkal teljes és e költőknek e szempontból egészen rendkívüli találékonysága valóban oly tárgyakat és jelenségeket von, meglepő hasonlataiban, egymással kapcsolatba, amelyek között a csak normális megfigyelőképességű és invencióju értelem, a maga spontán erejénél fogva, távolról se képes e kapcsolat-lehetőségeket megpillantani. (Gondoljunk pl. Petőfi *nap*-hasonlataira és általában a természeti jelenségeket megszemélyesítő elképzeléseire.) Ime, itt is, ott is, az értelmileg debilis egyénnél és a zseniális költőnél egyként a normális értelem előtt váratlan, meglepő, sőt bizarr egybekapcsolásait találjuk egymástól rendszerint igen heterogéneknek érzett dolgoknak: e közön-séges találkozás tudatosítása óvatossá kell hogy tegyen bennünket esetleges diagnosztikus értékeléseinkben, nehogy az ily jelenségeknek csak *egyik* lehető eredetével számoló értelmezéseinkben abba a hibába essünk, amelybe maga Domarus is súlyosan beleesett, aki figyelmen kívül hagyva a *normális* életben is gyakran (és épen jellegzetesen a normálison *felülálló* szellemi életben még sokkal gyakrabban) előforduló ily meglepő kapcsolatba-vonásokat¹ — ezeket *generálisan* az értelmi *defektuozitás* jeleként interpretálja. Közlelbbi szemléletre azonban világossá válik a debilisen korlátolt és a rendkívüli élességű értelem egybefogásainak *bensőleg* egészen *eltérő*, sőt épen *ellentétes* jellege. A fogyatékos értelem mint *lényegszerintieket* végzi e kapcsolatokat és azonosításokat, minthogy *ő nem képes* a helyes viszonyítások lényeges szempontjait (vagy a dolgokban a lényegeset a lényegtelenektől) elkülöníteni és megkülönböztetni (így tehát eljárásának oka a lényeg helytelen felismerése, illetve a lényeg fel nem ismerése) és a megejtett (téves) kapcsolásokat *lényegszerint helyesek*ként *értékeli*, míg az éles értelem vagy öntudatosan *játékosnak* értékelt kapcsolásokat végez (amelyek se nem alapulnak, se nem értékeltetnek általa a dolgok között lényegszerint fennálló kapcsolatokként²), vagy pedig mások által eleddig észre nem vett, fel nem fedett *valóban lényeges* kapcsolatokat fed fel, amelyek az órájuk eleddig reá nem eszmélt közön-séges értelem számára természetesen szintén meglepőek lehetnek: a legmagasabbrendű szellem *szükségszerint* fed fel új meg új viszonylatokat.

3. c) Hasonló megfigyeléseket és egészen hasonló jellegű kritikai észrevételeket tehetünk egy (Domarus által szintén egyoldalúan csak mint a *defektuózus* értelmiségre jel-

„Sík-csere“.

¹ Hiszen egyfelől *minden új-találás* eddig észre nem vett kapcsolatok, eddig egymástól bizonyos fokig heterogéneknek érzett dolgok közötti reláció felfedését jelenti és lényege szerint minden *szimbotikus* kifejezés, úgy mondhatnók: a *heterogenitásnak* bizonyos mértékben *homogenitássá* alakítása, átváltása.

² Ebben a játékos eljárásában épen maga az új meg új kapcsolathatósági *szempontnak* a felfedése, tehát egy-egy új nézőpontnak felfedése az értékes.

legzetesnek rajzolt) más jelenséggel kapcsolatosan is, amelyik ismét meglepő formai és külsőleges egyezést mutat a fogyatékos és a magas fokra fejlődött értelmi tevékenység eredményei között. A Domarus kifejezésével „sík-cserének“ nevezhető arról a jelenségről van itt szó, hogy a fogyatékos értelem felcseréli és összezavarja a dolgok különféle nagy osztályaiba, síkjaiba tartozó egyes dolgokat, így a fizikai, az életes, a lelki, stb. jelenség-csoportokba tartozó jelenségeket. Egy schizofrén beteg, akinek azt mondták, hogy adjon kezet, e felszólításban az adás fogalmát nem az — itt helyes — egyszerű *kéznyújtás* vagy *kézfogás* értelmében, de az *odaajándékozás* értelmében fogta fel és a felszólításra adott reakciója e téves interpretálásától determináltatott. Bizonyára könnyen érthető lesz az az utalásunk, hogy hasonló jelenségekkel igen gyakran találkozunk a normális értelmiség, sőt a rendkívül fejlett értelmiség körében is: hiszen, hogy csak egyetlen nagy példacsoportha utaljunk, a szellemes *szójátékok* ugyane jelenségnek sokszor gazdag tárházát nyújtják, amennyiben igen gyakran alapulnak épen a *szószerint* való és a *szimbolikusan* megejtendő értelmezés különféleségén. Mi lesz azonban — kérdezzük újra — mégis a *különbség* a fogyatékos és a normális (sőt a normálison felüli) értelem ily sík-cseréi között? Az, hogy e sík-cserék, az értelmi fejlődésláncolatnak más-más fokain keletkezve, a *fogyatékos* értelemben azon alapulnak, hogy a fogyatékos értelem a különféle dologcsoportokat, síkokat elválasztó különbségeknek, differenciáknak világos tudatosítására képtelen¹, míg a *fejlett* értelem ily kapcsolásai különböző heterogén — és heterogénektől eldifferenciált — dolgok között is bizonyos szempontokból tehető finom kapcsolatok észrevételén alapulnak. Ha az elsőknél az összezavarás és felcserélés értelmi hiánynak, durva differenciálásbeli fogyatékoságnak jele, az utóbbiaknál értékes értelmi pozitívumnak, finom kapcsolatterzéseknek jele. A kérdéses rossz, *hamis lokalizáció* tehát csak akkor abnormisan fogyatékos, ha azt az elkövető egyén, tévesen, mint helyeset értékeli.²

3. d) A fentieket annak illusztrálására említettük fel, hogy primitív és abnormis, másfelől normális és végül akár zseniálisan rendkívüli fejlettségű pszichés megnyilvánulásokat valóban *egyetlen* egységes lélektani szemléletben

A zseni, mint az exakt elemzésnek hozzáférhető tudományos lélektani objektum.

¹ Hogy a schizofrén beteg abnormis reakciójának elsődleges, igazi oka valójában nem *értelmi* defektus, ez problémánk lényegét nem érintő kérdés.

² Abnormisnak, de értelmileg nem hasonlóképen primitívnek tekinthető ez a sík-csere azonban akkor is, ha állandó, mintegy javíthatatlan túlzott hajlam van az egyénben bizonyos fajta hamis lokalizációk tudatos játékos elkövetésére.

képes a tudomány értelmezni. Ha fenti példáink az *értelmiség* körére vonatkoznak is, bizonyára nem találhatjuk semmi elégséges okát annak, hogy kétségbevonjuk annak a feltevésnek és egyben — sokféle nem-értelmi jellegzetességnek figyelembevételével kialakítható — annak a meggyőződésnek jogosságát, hogy a zseninek bármely más irányú tevékenysége is egyfelől a tudomány által hozzáférhető és másfelől a különbeni lelki és személyi megnyilvánulásokra érvényeseknek felismert törvényszerűségek láncolatain belül *értelmezhető*. Ez a meggyőződés birt reá a zseni-probléma új megvilágításának megkísérlésére, a megoldás módjában pedig annak a metodikus, programm szerint való *széltörésnek*, annak a *minél teljesebb elemzés-vágnak* szelleme vezetett, amely uralkodó fontosságú a mi magunk „értelmiség“-vizsgálataiban is és amelynek követelménye mind az intelligencia-problémákban (így pl. nevezetesen H. Piéronnál), mind — amiként láttuk — sajátképen a *zseni-személyiség* problémájában is (így Plautnál) már másoknál is erőteljes hangsúlyozásra jutott. Szabad talán úgy vélnünk, hogy ez a teljesebb analízisre való törekvés, kapcsolatban „értelmiség-vizsgálatainknak“ az emberi *értelmiségre*, annak végső determinációjára, konstituáló alaptényezőire, valamint struktúrájára vonatkozó felismeréseivel, lehetővé teszi a maga részéről is, hogy a zseni-problémát, vagy legalább annak lényegét mind a régibb *metafizikai*, mind a legújabb *szociológiai* probléma-tevésnek zsákutájából visszavezethessük az őt sajátképen megillető *lélektani* problématevés sikjára, exakt elemzéseknek hozzáférhető és biztos értékű felismeréseket engedő *tudományos* objektumként.¹

*

Mindent megvilágítani: ez csupán végső, ideális célja a tudománynak és az egyes kutató célja csak e végsőbb célhoz egy-egy lépéssel közelebbjutás lehet.

Bizonyára balga dolog volna azt vélnünk, hogy a fentiek által

Befejezés: „csoda” és tudomány.
----

¹ Egy-két kiegészítő megjegyzés: 1. A zseniális személyiség, bizonyos tekintetekben (főképen *ellentétes* vonásokat egybefogó jellegénél fogva) fölébe emelkedik a közönségesen hasznosítható *típus*-kereteknek. — 2. Érdeklődésének és tevékenységének *magasabbrendű irányultsága* megkönnyíti a zseni számára az *igazság* felé irányulás „*tisztábbelviségét*“ is és az *értelem* „autonom“ törvényszerűségeinek való teljesebb hódolást is. — 3. Egy általánosabb „*talentum*“-nak fogalmát, mint egy, bár a „zseniális“ kifejelettség magaslatára el nem jutott, *általános* (értelmi — „intelligencia“ —, érzületi, művészi, gyakorlati, stb. irányú) szellemi fejlettség kifejezőjét, a „*speciális tehetség*“ fogalmától, valamelyes joggal, elkülöníthetőnek ítéljük. — 4. A fenti fejtegetésekben leg-többször említett szerzők vonatkozó művei — egyben a lélektani zseni-probléma modern irodalmának legjelentősebb termékei —: E. *Kretschmer*: *Der geniale Mensch* (1930.), P. *Plaut*: *Die Psychologie der produktiven Persönlichkeiten* (1929.), W. *Lange-Eichbaum*: *Genie-Irrsinn und Ruhm* (1928.) és *Das Genie-Problem* (1931.).

a zseni-problémából most már minden „csodát“ kikapcsolni és minden eddigi értelmezetlenséget teljes tisztasággal értelmezni képesek lehetünk. Minden zseni-problémának *egyenlőképpen* a mélyére tekinteni még csak *törekvésünk* se lehetett. De talán sikerült mégis fejtegetéseink által mélyítetünk és terjesztetünk azt a belátást, hogy ha a zsenialitás ténye és alkotása tár is élénk „csodákat“, ezek ha *nagyobbszerűek* is talán, de *lényegük* szerint semmi esetre sem *másfélék*, mint azok, amelyeket minden ember (sokszor és sajátosképpen, épen az abnormisok és a primitívek is) felmutat, sőt nem másnilyenek, mint amilyen végső csodák, ezen az ismeretkörön túl, minden lehető emberi *megértéseinknek* és *értelmezéseinknek*, sőt már minden „tény“-*tapasztalásunknak* mélyén ott rejlenek, mint az emberi értelemnek (és, persze, minden „ráció“-nak is) végső, széttörhetetlen, és mélyebb végsőkre már vissza nem vezethető reziduumok, mint ahogy csoda marad, hogy bizonyos rezgés-számú hullámoknak, ép ilyen testi-lelki determináltságunkban, miért felelnek meg *épen ilyen* vagy olyan és nem valami másféle színérzetek vagy hangérzetek vagy amint legvégső fokon értelmezhetetlen marad a *kristályosodási formák* csodája vagy a *lángra gyűlés* csodája vagy az elhatározásból az akarat *tett* előállításának csodája és így tovább. Csodák világa ez a mi értelmünknek elébe táruló egész világ, amellyel szemben értelmünk feladata csak az, hogy e csodajelleget minél végsőbb értelmező tényezőig toljuk ki, szorítjuk mintegy egyre hátrább és mélyebbre és hogy értelmezéssorozatainknak minél hosszabb útrészletére tudjuk reávetíteni a *szükségszerű determináltságok* folytonos, ellenmondásmentes, igaz logikai láncolatát. Akár egy fizikai hőjelenség értelmezését, akár a zseni személyiségét és bármilyen titokzatosnak tetsző „teremtő“ tevékenységét kell értelmeznünk, feladatunk e szempontból lényegszerint mindig ugyanaz. Minden jelenség egy-egy csoda, minden törvényszerűség is egy-egy csoda: minden egyes dolognak és a dolgok minden viszonyainak mélyén el kell fogadnunk valami végső, utolsó, tovább nem értelmezhető, de csak egy végső determinációra utaló és csak kényszerű *reámutatást* engedő *tényszerűséget*, egy utolsó kényszerű „*így van*“ *jelleget*, amelyen túl értelmünknek nincs tovább, amelyen túl ott húzódik a csodák világa. De a tudomány számára — akár a hőjelenségek terén, akár a zseni problémájában — e legvégsőkön *innen* „csoda“, *elvileg*, nincsen és minden tudomány épen azért tudomány és nem pusztán szubjektív vágyfantáziák könnyű kielégítésének jámbor és esetleg sokféle visszaélést is megengedő és leplező eszköze, hogy minden jelenség csodajelleget az *aktuálisan lehető legvégső határokig* igyekezzék kitolni. Ez a törekvés vezetett, amikor a fentiekben igyekeztünk feloldani azokat a korlátokat, amelyek a zsenit és a „közönséges“, sőt a normálisnak „alatta“ álló embert elválasztják és igyekeztünk a zsenit az emberi személyiséget és az emberi lelki tevékenységeket általában uraló törvényszerűségeket

kereteiben értelmezhetni s ekként a zseni csodáját is mintegy hátrább, mélyebbre, az emberi lelkiség általános végső alapjaink szorítani vissza. De így járva is el, nem volt szabad megfélemlenünk arról a feladatról, hogy megfelelő élességgel kell megkísérelnünk azoknak a személyiségvonásoknak megvilágítását is, amelyeknek rendkívüli fejlettsége vagy viszonylagosan rendkívüli értéke a zseniális egyént mégis, magasabbrendű féleségként, a többi emberi egyéntől élesen elválasztja és azoknak *főleje* emeli, amelyek a zseni rendkívüli *teljesítményeit*, sőt *sorsának* sok jellegzetességét is értelmezhetni képesek és amelyek a zseninek *belső világát* is egy sajátos „más” világgá formálják. A zseniális megnyilatkozásoknak és alkotásoknak (és a legjelentősebb kulturális érték épen az objektív *alkotás*) kisarjasztó középpontja épen a zseninek ez a sajátos „más” világa. Minthogy ezt a világot magát sajátos személyiségvonások és egy sajátos struktúrált személyiség-egész határozzák meg, a zseni-kutatás centrális problémájául magát a zseniális *személyiséget* kellett felismernünk és feladatunkat — a lélektani zseni-problémának tudományosan kielégítőbb megoldását — e személyiség elemzése és a kielémett jegyeknek egységes személyi egészbe olvasztó összerendezése által kíséreltük meg elvégezhetni.

A

PSYCHOLOGICAL ABSTRACTS

című

Walter S. Hunter és Raymond R. Willoughby, Clark Univ. szerkesztésében

F. C. Bartlett, Cambridge Univ.

† V. M. Bechterew, Leningrad

Ed. Claparède, University of
Geneva

G. C. Ferrari, Univ. of Bologna

A. Michotte, Univ. of Louvain
(France)

L. E. Mira, Barcelona

V. Osipov, Leningrad

H. Piéron, Sorbonne

P. Ranschburg, Hungarian Univ.
(Budapest)

M. L. Reymert, Wittenberg College

J. N. Spielrein, Moscow

W. Wirth, University of Leipzig
közreműködésével kiadott

kizárólag rövid tudományos ismertetéseket közlő lélektani referáló folyóirat szerkesztőségének magyarországi képviselője (IV., Petőfi Sándor-u. 6.)
kéri

magyar nyelven megjelent lélektani és lélektani vonatkozású munkáknak és közleményeknek ismertetés végett való megküldését. E folyóirat az **American Psychological Association** hivatalos referáló közlönye.

KISEBB CIKKEK. VITAKÉRDÉSEK.

Reflexelmélet, viselkedéstan.

(Ranschburg Pál két tanulmánya.)

Ranschburg Pál több évtizedes pszichológiai munkásságának egyik, elvi állásfoglalásokban leszűrt eredménye az a megnyitó előadás, melylyel a Magy. Psychologiai Társaság munkásságának irányt mutatott s melyben arra a végeredményre jut, hogy „a pszichológia nem lehet pusztán függvénye a sajátképi természettudománynak“. „Tisztára fiziológiás vizsgálatok önmagukban lehetnek psychologica tanulságosak, de sohasem pótolják a pszichológiás vizsgálat tanulságait“. (M. Psychol. Szemle, I. 39. l.) „A lélektan kell, hogy természettudomány is legyen, a természettudomány pedig kell, hogy . . . a lélektan is, mint elmetant, az élettellel foglalkozó ágai közé sorolja. (U. o. 41. l.)“

Ugyanez az eredmény tükröződik R. végső lélektani álláspontjának és két mai irányzatnak: a Pavlov—Behterev-féle reflexológiának és a Watson—Lasley—Hunter-féle (amerikai) behaviorizmusnak (= a külső viselkedések s mozgások tana) összevetéséből: „(Kutatásaim) oda vezettek, hogy a mechanikai, ill. automatikus-reflexszerű, a fiziológiától meghatározott (emberi) történések mellett és felett, annál világosabban meg kell különböztetni a tevékeny *ént*, az aktív személyiséget, vagyis azt, ami az élőlényekben a tulajdonképpeni pszichológiai mozzanatot . . . Ez nem azt jelenti, hogy az *én*, az egyén a természeti erőktől független valóság“, hanem, hogy oly erőrendszerrel is rendelkezik, mely a természeti erők sajátos *szintézisére* alkalmas: ezt a szintézist (tudat, alkalmazkodás, képzetalkotás, spontán észrebevés, motívumok stb., stb.) a fizikai erőkben hiába keressük“.

Ami a fentebbi sorokban mint egy hosszú, kísérletekben s elméleti megfontolásokban egyaránt gazdag tudományos munkásság sarkalatos elve kifejezésre jut, bővebb illusztrációt nyer abban a két értekezésben, melyeket Ranschburg a reflexológiáról (Reflexologie und Psychologie, Poznan, 1932. 72 l.) és a behaviorizmusról (Behaviorismus und Psychologie, S.-A. aus: Ags Ps. 1932. 99. l.) tett közzé.¹⁾ E két mű részletes vitairat, helyreigazítások, kritikai megjegyzések s bírálatok rendszeres sorozata, melyek eddig alig tapasztalt világossággal mutatnak rá

¹⁾ Az ismertetés során R = a Reflexologie, B = a Behaviorismus c. művet jelzi.

a két pszichológiai rendszer hibáira és hiányaira. Egyúttal azonban azt az eredményt is adják, hogy a szerzőnek eredeti pszichológiai eredményei és alapállásfoglalása csak még meggyőzőbben állanak előttünk (a kritikus túlzó öngazolási törekvése nélkül).

I. A reflexológia és behaviorizmus közös törekvése abban van, hogy egyrészt tisztán „*természettudománnyá*“ tegyék a lélektant, másrészt ezt a célt a *tudatosságnak és eszmélésnek* a teljes kiküszöbölésével akarják elérni. A „*természettudományos*“ lélektan gondolata azonban nem egyenlő náluk az onnan átvett módszerek gondolatával, hanem ennél sokkal több: „apszichologikus pszichológia“, az embert tisztán idegreflexekből és izommozgásokból, fizikai folyamatokból magyarázó teória. (B. 307. l.) Ezekkel a kísérletekkel szemben R. törekvése oda irányul, hogy kimutassa: „*hogy az emberről alkotott természettudomány sohasem merítheti ki és nem magyarázhatja meg valóban az egész emberi lényt az ő egyúttal pszichikai természetének ismerete és figyelembevételével nélkül*“. (R. 7.) Különösen az agykéreg felsőbb- és legfelsőbbrendű idegtevékenységei állanak ellen legszívósabban a reflexológia és behaviorizmus magyarázó erőfeszítéseinek: még a közelébe se juthatnak a saját módszereikkel e magyarázás igazi lehetőségének. E két kutatási irány egyébként igen hasznos módszeres szolgáltatásokat tett az agyfiziológiának, a biológiának és az összehasonlító állatlélektannak — de nem a pszichológia (és a tudatjelenségek) kikapcsolásával, hanem ellenkezőleg: annak ellenőrzése mellett.

A *reflexológia*, ha elhagyja saját területét, az agymechanikát, melyben ma pl. *Pavlov* a kutatók élén halad, akkor oly területre téved, melynek megítélésében illetéktelen: a (tudat-) pszichológiát ugyanaz a *Pavlov* lenézi s merőben szubjektív, ellenőrizhetetlen spekulációk tömkelegének bélyegzi. Pedig a tudományos lélektan, ha nem is tudta *Wundt* óta az emberi lelki élet összes jelenségeit matematikai formákba hozni, mégis elérte, hogy oly szabályszerűségeket és törvényeket sikerült találnia, melyek *Pavlov* állatkísérleteivel s azok eredményeivel exaktság tekintetében a versenyt kiállják. A tudományos lélektan eddig sem volt bizonytalan spekulációk és tapogatózások gyűjteménye. S ami a *Pavlovtól* megállapított pszichológiai törvényeket illeti, az ú. n. feltétlen és feltételes reflexekről, — azokat a régebbi kísérleti pszichológia nemcsak hogy ismerte, hanem „*hasonlíthatatlanul pontosabban, ki-merítőbben, alaposabban és szabatosabban állapította meg*“ (R. 12). A reflexológia és a *Wundt* óta kifejldött kísérleti lélektan eredményeinek összehasonlítása határozottan az experimentális lélektan javára billenti a mérleget; és amit *Pavlov* ez utóbbinak szemére vet: azt inkább az ő *állatkísérleteinek* bírálatára lehet érvényesíteni.

Ranschburg a reflexológiát elsősorban *Pavlov* rendszerének alapján ismerteti s bírálja: a reflexológia *négy „alaptörvénye*“ (1. a központi idegrendszer kizárólagosan reflex-tevékenységet fejt ki; 2. az agykéreg feladata a feltételes reflexek közvetítése; 3. az erősebb idegizgalmak pályaalakító és vonzó szerepe; 4. a még pályát nem talált idegizgalmak természetlenül szétszóródnak) arra szolgál *P.-nál*, hogy az eddigi kísérleti lélektan kiszorítsa s helyettesítse. Ez a négy „alaptörvény“

azonban a következő hibákban szenved: bennük P. a reflex fogalmát illetéktelenül kitágítja; a negatív reflexeknek az agykéreghez köthető asszociációja (melynek állatlélektani kimutatása P. érdeme) már régóta ismeretes volt (Mosso), tehát nem áll ellentétben a kísérleti lélektannal; ugyanígy áll a dolog a 3-ik és negyedik „törvénnyel“ is, mely utóbbit A. Lehman régebben (1901) „összehasonlíthatatlanul pontosabban és többoldalúan“ állapított meg. — A reflexológia négy főtételét Pavlov újabb sarktételei egészítik ki, melyek közül legérdekesebbek a *gátlásokra* vonatkozó elvek: ez Ranschburg kutatásainak oly területe, hol világosan kitűnik, mennyire nem „reménytelenek“ és „eredménytelenek“ a kísérleti lélektan eddigi fáradozásai, melyek eredményeit P. egyszerűen elhanyagolja. Míg a reflexológusoknál bizonyos jelenségek okai homályban maradnak, addig Ranschburg (és előzőinek) igazi *lélektani* vizsgálatai ily okokat a gátlások jelenségeiben mutatnak fel. R. már ezelőtt évtizedekkel jelezte, mily tévedések származhatnak abból, ha a gátlás tisztán lélektani jelenségéhez egyúttal a fiziológiai oldal megfelelő folyamatát kapcsolók hozzá magyarázatul. P. érdeme e téren az, hogy a gátlások meglétét a maga módszereivel az állatokon is kimutatta.

A másik reflexológus, kinek művei Pavlovéi mellett nagyjelentőségűek: *Behterev* (l. R. 34 kk. II.), ki megegyezik az előzővel abban, hogy elvitatja (nem minden ellenmondás nélkül) a pszichológiától az *önmegfigyelés* jogosultságát (hasonlatosan az „introspekció“ ellen hadakozó behaviorizmushoz). A reflexológia törekvése az, hogy — mint tisztán „objektív“ (külső) jelenségek megfigyeléseinek gyűjteménye — helyébe lépjen az eddigi lélektannak. E gondolatot *következetesen* nem sikerül megvalósítania azért, mert a „szubjektív jelenségeket“ oly reflexeknek tünteti fel, melyek „nem nyilvánulnak meg“ (külsőleg). De hogyan vizsgálhatók akkor objektív külső regisztrálással? Ez az ellenmondás „az egész reflexiológia alól kirántja a talajt“ (R. 35.): igazán reflexológiai módszerrel csak a szubkortikális, vegetatív és ösztönfolyamatok lesznek vizsgálhatók. És mikép lehetséges azon tizenkétféle reflex objektív külső vizsgálatával megnyerni az öszszemélyiség teljes képét(!), ha a belső élményeket oly reflexeknek tekintjük, melyek soha külsőleg meg nem nyilvánulhatnak? *Behterev* törekvéseit a részletekben sem koronázza siker: az érzékleti észrevételeket azért nem lehet maradéknélkül motorikus elemekre visszavezetni, mert ennek az érzékek *minőségei* feloldhatatlanul ellenállanak; a képzetek sem azonosak gátolt reflexekkel, mert (bár B. helyes tényeket hoz fel tetele igazolására) a paralogizmus abban rejlik, hogy szándékos mozgásaink gyengülnek ugyan, ha ugyanakkor bonyolult gondolkodási műveleteket végzünk, de ez nem bizonyítja, hogy (állandó energiámmennyiség esetén) egy (a) ponton dolgozva idegrendszerünk és egy másikat (b) akadályozva, a kettőt azonosnak tarthassuk, épúgy mint egy gyári üzemben a szükséges vilamos világítás nem azonos a létrejött termékkel, pl. a műselyemmel.

A reflexológiához, mely szerint tehát a régi lélektantól benső (tudat-)jelenségeknek elnevezett élményeink gátolt, meg nem nyilvánuló reflexek, közel áll egy nemrég elhunyt magyar lélekbúvárnak, Posch-Jenőnek realiztikus reflexológiája, melyet Ranschburg szintén kritika

alá von értekezésében (R. 42—50). Posch nagyfokú öntudatosságára mutat az a körülmény, hogy ellentétben a külföldi reflexológusokkal, világosan látja, mily nehézségekbe ütközik a lelki *minőségi* mozzanatainak tisztán *mennyiségi* (motorikus) tényezőkre való visszavezetése, illetőleg ennek kísérlete: a „képzet, mint mozdulat“ (gátolt reflex, mondaná Behterev) gondolata szinte legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik. Posch mégis megkísérli a lehetetlennek látszót: a gondolkodást, érzést, akarást puszta izomfeszültségnek tartja s keresi a fizikai folyamatok azon pontját, hol lelki minőségekbe mennek át. E pontot úgy nyeri, hogy megengedi: a piros szín nem kíván más szemizom-feszültségeket, mint pl. a kék szín észrevétele, de más „cselekvésmódját“ involválja az alanynak; s így áttér az érzelmek magyarázatára; ezek sem egyebek, mint egy tapasztalatai alapján sajátosan reagáló egyén viselkedései (t. i. izombeidegzései és kifejezésmódjai); s az érzelemből ered az akarás és a képzet is. „Igy tehát egész pszichológiánknak nincs több, csak egyetlen kategóriája: ez az érzés, helyesebben a viselkedés, póz vagy izomfeszültség.“ (R. 44). Ezeknek a gyermekkortól felvett teljes, kimerítő és pontos grafikonja tartalmazná a gondolatartalmak individuális sajátosságait is. A világrendszernek ugyanis sajátos „fóliája“ az, hogy a „rezgéseket minőségekké változtatja át“, — hogy ez miképp történik, arra P. szerint is csak a régi felelet ad választ: „Ignoramus“. Ezen a ponton megy át a legtermészettudományosabbnak bemutatkozó lélektan-pótló rendszer is a metafizikába, sőt misztikába is, de mindig azzal a határozott mellékattitűddel, hogy a „pszichológiát“, (a régít) a tudományok területéről száműzni segítse.

Ellentmondásoknak, a teleológiának és mechanizmusnak s az önálló tudat értékelésének sajátos egyvelegével találkozunk *Nissl v. Mayendorf* agymechanikájában (l. egyúttal M. Psych. Szemle, I. 27 kk. II. is). M. elismeri egy „mechanikán túli, célszerűen működő természeti erőnek“ az agyidegrendszeren való uralmát. A pszichofizikai mechanizmust az általános élettendenciával rendelkező öserő (hasonlatosan Monakov „hormé“-jához) kormányozza. A reflexet pszichológiai értelemben magyarázza, mint számtalan emberi nemzedék egyféle *akarásának* lecsapódott összegeződését az egyénben. Ezek a nézetek azonban nem tartják vissza az agymechanikában kissé túlságosan bizó, optimista M.-ot attól, hogy e tudományt mégis a lélektan fölé helyezze: „Az agyélet törvényei azonosak a lelki élet (Geistesleben) törvényeivel“ (R. 54). Ranschburg helyesen jegyzi meg, hogy ez a nézet — ellentétben M.-nak a reflexeket lélektanból magyarázó felfogásával — az agymechanika diktaturáját jelenti a lélektan felett. Ami pedig M. rendszerének fő célját, az agymechanika „törvényeinek“ felállítását illeti, Ranschburg határozottan kimutatja, hogy ilyeneket M.-nál nem találunk, mert pl. az asszociáció alapjául elégtelen szövettani leleteket hoz fel, másrészt törvény gyanánt feltüntetett feltevései nem agymechanikai törvények (pl. „az agykérgi érzéki kép a szemlélet *formája*¹ számára döntő“ R. 55). A fiziológiai lélektanban az asszociáció fontos ténye számára M. anyagi

¹) Ritkított szedés főlem. V. H.

alapokat keresve elveti az agyrészeket összekötő pályák tanát és az *időt* próbálja megtenni a társítás egyedüli magyarázó elvének (die Zeit als Associator). Pedig ha van a fiziológiai asszociáció ténye mellett még egy oly tétel, melyre minden eddigi tudásunk alapján támaszkodhatunk, az a (hosszú) asszociációs pályák elve (R. 60), melynek ellenére az agymechanika „reformja“ nem fog sikerülni (l. még Pavlov, Bumke, Schilder, B. Bálint, Schaffer elméleteit, R. 61—64). Talmud professzor nézeteit is idevonva, (a pszichológiai jelenségek = allergikus jelenségek; allergia = a szervezetnek idegpálya nélküli kapcsolat alapján végbemenő megváltozott reakcióképessége normálisan ártalmatlan ingerekre) Ranschburg a saját régi igazolt elméletéhez tér vissza: „az asszociáció és reprodukció a rezonanciára alkalmas agyrészeknek kémiailag közvetített homofóniáján alapszik“ (R. 67). Befejezés: A magasabbrendű pszichikai jelenségeknek visszavezetése (feltételes) *reflexekre, agymechanikára* vagy *allergikus* folyamatokra nem lehetséges, mert egyrészt e folyamatokról való összes tudásunk nem több feltevésnél, másrészt e tanok belső ellenmondásokban szenvednek s végül mert a benső élmények egyszerű tagadása vagy másnemű jelenségekre redukálhatóságának tétele mély szakadékot ütne egész természetfelfogásunkon, — s ezt csak egy önálló tudomány: a pszichológia tudja ma is áthidalni.

II. A *behaviorizmust* legtalálóbban „külső viselkedés“ névvel illelhetjük s ennek az amerikai pszichológia-pótló irányzatnak ismertetését tartalmazza Ranschburg professzor második műve. „Külső“ viselkedésannak azért nevezhetjük ezt az „*apszichologikus pszichológiát*“, mert a belső viselkedésnek jól használható fogalmát (l. *Koffka*, Die Grundl. der psych. Entwicklung, 2. kiad. 1925. 5 kk. II. és Psychologie [Die Philos. in ihren Einzelgebieten, Hbuch der Philos. hg. von Dessoir], 500 kk. II.), a tudatjelenségekkel s az introspekcióval együtt, mint felesleges ballasztot kidobja s az ember összes személyiségi viselkedésműveleteit, ezek között elsősorban a tudatjelenségeket, a fizikai természet folyamatainak törvényeiből törekszik megérteni. Az eddigi lélektan „tudománytalansága“ az a tétel, melyből a behavioristák egyik vezető gondolkodója, Watson kiindul (B. 311 kk.); a tudattények közölhetlensége és ellenőrizhetetlen volta ennek az állásfoglalásnak a fő érve; s a következő lépés már a tudattények nem létébe vetett dogmatikus hit. E felfogást régebbi s a tudományos módszereknek megfelelő pszichológiával győzelmesen állítja szembe szerzőnk, különösen abban a fejezetben, mely a kísérleti lélektanok eddigéig kifejlődött módszertanáról szól (B. 319—324). E fejezet egyike Ranschburg legértékesebb s tudományos lelkiismeretvizsgálás-számba menő írásainak. Hogy mennyire pongyola viszont a behaviorizmus módszere a szigorú tudomány szempontjából, kiderül abból, hogy a tisztán külső viselkedések megfigyeléseinek s feldolgozásának eredményei nagyon szűk körére szorítkoznak csak az emberi vagy állati lélektani tevékenységeknek, — másrészt abból, hogy sok oly módszert tulajdonít magának a behaviorizmus, melynek igazíthatóna és értelme csak a régi kísérleti lélektanban van. Ugyanerre az eredményre kell jutnunk, ha Watson kiváló áttekintését elemezzük a személyiség tanulmányozásának „objektív“ módjairól (B. 330 l.). Ezek a

módszerek a megfigyelésnek, kikérdezésnek és teszteknek alkalmazásában állanak; tehát szintén eddig is jól ismert *pszichológiai* közvagyonot alkotnak. A személyiségnek ilyenén kimerítő tanulmányozását kevés helyen találjuk meg, hasonlít hozzá H. Bogen-nek (ugyancsak pszichológiai) „összjeljárás“ (Totalverfahren) módszere (I. W. Stern-Festschrift, 1931. 15 kk. II.).

Watson mellett a behaviorizmus *apszichologikus* felfogását jól tükröztetik Hunter és Lashley is. Az introspekciós lélektannak tett szemrehányások náluk sem hiányoznak. A tudat: „titokzatos elem“, melyet ki szeretnének disputálni a világrendből; — azonban ez még a legjobban kínálkozó ponton, a pathopszichológiában sem sikerülhet. Még a legjobban kinyomozható idegváltozások sorozata sem azonosítható logikai hiba nélkül a megfelelő tudati sorral. Azonkívül azt is hozzáteszi a fentebbiekhez a *filozófus Ranschburg*, hogy bizonyos „misztériózus“, vagyis inkább metafizikára vezető elemek a mai fizikában sem hiányoznak.

Hunter az emberről szóló pszichológiai jellegű tudományt *antroponomiának* nevezi. E tudomány az ember külső („bőrfelületen kívüli“) és belső („bőrfelületen belüli“) környezetének hatásait vizsgálja — kire vagy mire? Ha minden a világon: a kétféle „környezethez“ tartozó mozzanatot: hol az ember, a személyiség maga? Ki vagy mi veszi fel a hatásokat? (B. 339 kk I.). És vajjon állítható-e, hogy a pszichikum egyenlő a „bőrfelületen belüli környezettel?“ Igaz-e, hogy a régi pszichológia ezt a belső környezetet kutatta (introspekcióval) s továbbá nem a szervezetek viselkedésére irányította figyelmét, hanem az őt környező tárgyakra? Ahány állítás, annyi ferdeség és tévedés van Hunter rendszerében. Ranschburg ezeket gondosan helyreigazítja s megmutatja azt a helyes utat is, melyet az *állatpszichológiának* követnie kell (B. 343 kk. II.). Éppúgy mint az ember tanulmányozása nem alapulhat egyedül az objektív külső viselkedések leírásán, az állatlélektan is úgy jár behaviorista kiadásban, hogy kénytelen átvenni a régi pszichológiának nemcsak módszereit, hanem részben az eredményeit is. A behaviorizmus és a kísérleti lélektan összehasonlításának végső eredménye: bebizonyul a *tisztán* behaviorista módszerek terméketlensége és csődje.

Különös nyomatékot helyez a viselkedésben az *érzelmek* új rendszerének felállítására. Mint a részletekben meg kellett jegyeznünk a reflexológiáról is, itt, a behaviorizmus ismertetésénél is rá kell mutatnunk azokra a rendkívül hasznos szolgálatokra, melyeket e tanok az általános lélektani tudománynak tettek s melyek függetlenül megállanak az alapvető rendszer-gondolatokon kívül is. Így pl. Watson vizsgálatai a gyermekkor érzelmi állapotairól maradandó értékűek. Viszont az elméleti megoldás (az apszichologikus érzelem-elmélet) nem megy tovább a már régóta ismeretes James—Lange-féle kerületi érzelem-elméletnél: azonfelül az érzelmeket az ösztönökhöz kapcsolja (B. 347. kk. II.) Szerzőnk rámutat arra, hogy a Huntertől nem idézett A. Lehmann pontos kísérletei következményeképen, a Wundt irányzatában kifejtett nézeteltérések máig is fennállanak s különösen a véredényrendszer változásaira nézve az érzelmeknél nem engednek még meg végleges állásfoglalást. Ide tartozik

annak a kérdésnek tárgyalása is: vajjon a képzetek és indulatok miképen befolyásolják az ember és állat *vegetatív* életműködéseit. Világosan kimutatható a tenyésztési működésváltozások sokszor pszichogén eredete (B. 349. kk. II.), valamint a vérizzadásnak a tudat-, figyelem-, szugesztíóokozta eredete is. E kitérés után, mely szintén a régi pszichológia eredményeinek megismétlődése, felmerül a kérdés: vajjon az *indulatok* bizonyos mirigyek tevékenységeinek változásaiban állanak-e csupán? (B. 360 I.) A felelet — Hunterből kifejtve — tagadó, mert az ösztönök mintareakciói viszonylagosan függetlenek a viscerális változásoktól. Hasonlóképen nem sikerült a lélektani érzelemelméletet kiszorítania a fiziológiai (mimikai) ingerhatások behaviorista elméletének. Ez az elmélet ugyanis oly bizonytalan kísérleti eredményeken nyugszik, hogy tisztán behaviorista módszerrel sem az állatoknál, sem a gyermekeknél, de még felnőtteknél sem vezettek az emóciók törvényeinek biztos megállapításához: az ingerből nem lehetett egyértelműleg következtetni a viselkedésre és megfordítva.

A *reprodukción* és *gondolkodás* az antroponomiában (B. 363. kk. II.) mint megtanult és a nyelvvel együttjáró viselkedés tűnik fel. A nyelv-szimbólum: közvetett, elhalsztott reakciókból áll (az inger már nincs itt jelen, csak reprodukálható). Szerzőnk elemében van, mikor kimutatja, mennyivel több a gondolkodás, mint viselkedések megtanulása, mint pusztán ösztön vagy asszociáció. Hunter szerint is a gondolkodásos viselkedést „problémák“ irányítják, melyek „nyelvi formulázást“ nyertek s a megoldások közti „választást“ váltják ki az emberből: mindezek a mozzanatok Lipmann vagy Watt „feladat-pszichológiájára“ emlékeztetnek: „a gondolkodást — mondja tehát Ranschburg — az antroponomia *pszichológiai* módszerekkel kutatja“ (ezek: a tiszta önmegfigyelés, a beleézés, kikérdezés). Ha pedig azt kérdezzük, vajjon a gondolatok és (nyelvi) jelképek valóban kinesztétikai eredetűek-e? akkor a legnagyobb nehézségbe annál a pontnál ütközünk, melyben összetalálkoznak a reflexológia és behaviorizmus: ez a pszichikumok minőségelemeinek figyelmen kívül hagyása (B. 372. I.): a szaglálás vagy a rágás mozgásainak (tudati) szimbólumai nem világosítanak fel bennünket soha a szagok vagy ízek minőségeiről s nem nyújtanak tájékoztatást. — Az *emlékezés és felejtés* tanát az antroponomiában az a jóindulat színezi, mellyel egyedül a pszichoanalitikát tüntetik ki: elismerik ugyanis, ez utóbbinak tett engedményképen, hogy az emóciók szabályzerű hatással vannak az emlékezés és felejtés folyamataira. Segédfeltevések itt: a védekező mechanizmusok váltják ki az érzelmeket s ezek irányítják emlékezésünk folyamatait; továbbá a tudattalan is szerepet játszik a feledésnél. Ezeket az általában helytálló megállapításokat Ranschburg szembeesíti a gátlások tanával, mely különösen a felejtés stb. tanánál legjobb magyarázatul szolgál. A gátlások (ill. pályaalkotó hatások) együtt a gyakorisági és időbeli tényezővel adják az asszociációk féllépésének helyes magyarázatát; ezt Hunter is részben osztja, részben nem véve észre a belső ellenmondást, tagadja.

Lashley behaviorizmusában a tan átlagnézetei sajátos módon kapcsolódnak a *reflexológia-ellenes* irányzattal. A kritika azonban, melyet

L. a reflexológia ellen szegez, maga is hibás bizonyos pontokban. Így pl. egyik legfőbb baj ott mutatkozik, hogy L. tagadja a pontosan körülírható reflexpályák létezését; pedig, ha van oly tudományos tétel, mely alaposnak és igazoltnak tekinthető, akkor az összekötő agypályák tana az (B. 384 k.). Viszont helyes és Ranschburg által sokszorosan igazolt tétele Lashleynek, hogy az idegrendszerben s az ember általános viselkedésében nem egyes elszigetelt izgalomokkal van dolgunk, hanem sémákkal, alakokkal: hiszen sohasem fordulhat elő, hogy tökéletesen *u. azok* az érzékszervi pontok szerepeljenek valamely észrevétel megismétlődésénél, és lehetséges olvasni a kéz mozgásérzeteivel is ugyanoly ráismeréssel, mint a szemmel történő stb. Ezeken kívül figyelmet szentel Ranschburg az idegizgalom Lashley-féle elméletének is, szembeállítva saját homofóniás és rezonancia-elméletével s befejezi egy metafizikába átcsapó fejezettel, mely az élő szubstanciának, az önmagát autonóm módon kormányozó idegrendszernek sajátosságait végső filozófiai szempontból tekinti. Az ember nem áll pusztán reflexekből, ez Lashley véleménye különösen Thorndike-vel szemben, de nem magyarázható viselkedése a holt anyag törvényeiből sem. Az élőlények körében egészen más törvények az uralkodók, mint a fizikai és kémiai világban. Ez az oka, hogy *Monakov*, *Plate* és mások is külön helyet követelnek a természettudományok *globus*-án mind a biológiának, mind pedig a pszichológiának. Van az életjelenségeknek egy — fizikailag — megmagyarázhatatlan maradványa, tört része, a *psziché*, melynek, ha csupa hipotézisekkel is, de mégis meg kell kísérelni *természettudományos* magyarázatát. Eltagadni, módszeresen eltekinteni felette nem lehet és nem szabad: ez a pszichológia régi fogalmának modern szabadságlevele. V. H.

Lőrincz Ernő

bizományos-könyvkiadó
BUDAPEST,
VIII., Üllői-út 18.

RABINOVSKY: Az új festészet története 3—, kötve	4—
RANSCHBURG P.: Psychologia és természettudomány	2—
RÓNAI: Szőlőd munkák. Két rész	4:80
RAÁB MIKLÓS: Alázat útjain. (Versek)	5—
RAPAPORT SAMU dr.: Ideges gyomor és bélbajok	4—
SZABÓ D.: Megered az eső	4:80
SZENTPÁL OLGA: A tánc. (A mozgásművészet könyve)	6—
ÜNNEPI KÖNYV: Az erdélyi „Kemény Zsigmond“-társaság 50 éves jubileuma alkalmából	10—
VARSA IMRE: Három év a cári Oroszországban	1—
ZAKARIÁS JÁNOS: A rádió vezérfonala	2:80
ZYA—PÉLI: Francia-magyar szerelem Izlám-Afrikában	4—
ZULAVSZKY ANDOR: A magyar irodalom	4—
— Irodalompolitika	4—

A berlini alaklélektani iskoláról.

(Dr. Wolfgang Köhler: „Gestalt“ Psychology. London, Bell, 1930. 302 l.)

Az alaklélektan vezére, *Köhler* berlini egyetemi tanár, 10 fejezetben képet ad a lélektanról az alakelmélet nézőpontjából angolnyelvű közönség részére. Legyen szabad az olvasót néhány mondattal tájékoztatnom arról, ami ezt a könyvet megelőzi. Az alakelmélet nem tévesztendő össze más irányokkal, melyeknek szintén jelszavuk az alak, az egész, a struktúra, pl. a leipzig-i iskolával (*Krüger—Sander*). Az alakelmélet sokkal határozottabb tanokat hirdet, mint az egész-tulajdonságok pusztá hangsúlyozását. Ez utóbbi nem is a magva az alakelméletnek. Az alakelmélet alapgondolata természetfilozófiai: a világ adottságai önmagukban értelemszerűen összefüggők, rendszerezettek (*szemben Hume*-ra visszamenő pozitívista tanokkal és szemben kantiánus tanokkal). Értelemszerűen önmagukban összefüggők: rendszerek a fiziológiai folyamatok is, pl. azok, amelyek a mi összefüggő élményeinknek kísérői. Ahogy egy fizikai dinamikus folyamat magára hagyva az egyensúly-állapot felé törekszik, ugyanúgy megvan az életfolyamatoknak, pl. a lelki jelenségeknek a maguk immanens törvényszerűsége, mely a tapasztalat útján megismerhető és belátható. A lényeg és a tény husserli megkülönböztetése éppúgy tárgyaltalan, mint a mechanizmus-vitalizmus vita vagy a test-lélek kérdés. (*Köhler*nek 1932. jan. 23-án a *Kant-Gesellschaft*-ban tartott előadása alapján). Az alakelmélet indulópontja az érzékelés-lélektan volt. Annak a ténynek magyarázatára, hogy a recehártya mozaikszerű ingerlése jól tagolt benyomásokat közvetít, egymástól elhatárolt és összetartozó tárgyakat (pl. az íróasztalon nem színlapokat látunk, hanem ceruzát, lapot), a fiziológusok és pszichológusok „magasabb processzusokat vettek fel, melyek az idegrendszer központjában hozzáadódnak az ingerülethez. (Pl. *Kries*: akcesszórius folyamatok). *Wertheimer*, *Koffka* és a leghatározottabban *Köhler* ellenszegültek ennek a tannak és számos dolgozatban kimutatták, hogy a látómező tagozódása nem „magasabb folyamatoknak“, nem az ismétlődő tapasztalatnak stb. következménye, hanem az ingerületi folyamatok immanens struktúrálódása következtében közvetlenül adódik. A ceruza képének megfelelő fiziológiai folyamatok pl. egy összetartozó folyamat rendszer tagjai, melyek élesen elkülönülnek a szomszédos, más rendszerbe tartozó folyamatoktól (*Köhler*: *Anfänge einer Gestalttheorie*, 1924.). Ugyanígy nem magasabb folyamatok és nem a tapasztalás döntőek az intelligencia-cselekedeteknél sem. Amikor a majom szerszámot használ célja

elérésére, erre nem feltétlenül az utánpótlás és nem is a véletlen vezet, hanem az adott helyzet olyan, hogy annak objektív határozmányai megkívánják éppen azt a megoldást. A majom csak akkor nyul életében először pálcával a ketrecen kívül fekvő banán után, ha a pálcát a látómezőjében van és mint ilyen átveszi az áthidaló funkciót. Ahogy az értelmes cselekvés a szemléleten nyugszik, ugyanúgy a tanulás is. Az emlékezés számára nem mindegy, hogy pl. milyen szótagokat tanulunk: a szótagok tulajdonságai a döntőek: a lélektani törvényszerűségek nem mechanikusak (ezt *Ranschburg* 1905-ben tanította!) hanem az anyag minőségétől függőek. A gondolkodás-pszichológiában a probléma-megoldás pl. szintén elsősorban a probléma megfogásából adódik: a probléma magában foglalja a lehetséges megoldást. Az alakelmélet gerince a pszichofizikai egység: minden körülírt lelki jelenségnek zárt fiziológiai rendszer felel meg. Ezzel a felfogással az alakelmélet szakít dualisztikus lélektani elvekkel, anélkül hogy feladná az értelemszerű összefüggéseket: az alakokat. Ez a felfogás nemcsak érdekes nézőpontot nyújt, hanem gazdag kérdésseltevést indít meg. Ha a pozitív eredmények ma szerények is, az alakelmélet számos régi problémában rámutatott a holtpontra, melyre indokolatlan előfeltevések vezettek és a lélektani kérdéseknek egészen új szint adott.

Az ismertetés során nem szorítkozom kizáróan a könyvre. Az előforduló tartalmi ismétlések a könyv természetéből adódnak. Ez a könyv nem rendszeres tankönyv, hanem egy forradalomba való bevezetés.

Az első három fejezet korunk néhány lélektani irányát vitatja meg, elsősorban két amerikai irányt: a behaviorizmust és az introspektionizmust. Az ezt követő három fejezet a könyvnek súlypontja: az alaklélektan legjobban kidolgozott területét, az érzékeléslélektani eredményeket ismerteti. Az utolsó négy fejezet a legérdekesebb, a jövő ígéreiteit tartalmazza: az alakelmélet a viselkedés, asszociáció, reprodukció és belátás magyarázatának szolgálatában.

A behaviorizmus belátása, mely szerint a lélektan az élőlények viselkedését kell hogy kutassa, kétségtelenül követendő, csak a módszerben van a hiba. A fizikához való nagy vonzódásban a behaviorista nem látta meg, hogy a fizikus objektív megfigyelése, melyet mintául tűz ki, ugyancsak a szemléleten nyugszik és szubjektív élményekről való számotadásból áll. Köhler ezt a tárgyi, de végül is szubjektív megfigyelést objektív élménynek nevezi és előadja, hogy ez a megfigyelő szervezet természetétől, állapotától és a rá jellemző hibázásoktól függ. Miután ez a tapasztalati mód nem kizárható, Köhler megenged szubjektív pszichológiai megfigyeléseket, amennyiben az objektív élmény jegyét hordják, pl. érzékeléslélektani megfigyeléseket. A pszichológia mint fiatal tudomány nem mondhat le kvalitatív megfigyelésekről. A kvalitatív eljárásnak csak ott van értelme, ahol tudjuk, hogy mi az, amit mérünk. A fizika képes a szubjektív megfigyeléseket minimális skémára szortálni (pl. skálaleolvasásra). A pszichológiának még sok „durva” megfigyelést kell végeznie, amíg értelmesen operálhat kvantitatíve. Nemcsak módszertanilag, hanem előfeltevéseiben is hibás az introspekciós irány, amely az egyszerű ember naiv realizmusával szakítva, a megfigyelésből

minden gondolati vagy emlékezeti tényezőt száműz. Köhler kimutatja, hogy az ilyen megfigyelés természetellenes és a problémákat meghamisító. A szemléleti tárgyak nem érzéki elemekből épülnek fel, hanem a külvilág és szubjektum állapotából adódnak: egy és ugyanaz az „elem“ más és más szerepet játszik (fizikailan) új és új feltételek mellett. Nincs „helyes“ érzékelés és érzéki csalódás! A Müller—Lyer ábrán a két „valóban“ egyforma vonalat különbözőnek kell látnunk a különböző feltételek mellett; a szemléleti kép valamennyi adott feltétel függvénye és nem egyes izolált feltételé. Csak ha valamennyi feltétel egyforma két helyzetben, tehát a megfigyelő állapota is, csak akkor van kilátás arra, hogy a megfelelő benyomások is egyformák legyenek. A „valóban“ szürke golyó szürkületben szükségképen fekete és piros alapon zöld színű. Az egy tárgyra vonatkozó érzékelés a körülményekre vonatkozó érzéki folyamatoktól is függ, mégpedig közvetlenül. Ezzel a nézőponttal Köhler az érzékeléslelektan régi problémáit reméli megoldhatni. Egy geometriai-optikai csalódás, mint pl. a Müller—Lyer ábra, azzal magyarázható, hogy a befelé irányuló vonalak szűkebb összetartozó mezőt határolnak el, mint a kifelé irányulók; a tágabb mezőben azután a fővonal hosszabb benyomást tesz: az egész fiziológiai folyamat-struktúra bővebb topográfiájú. Hogy valóban ilyenfajta magyarázatot kell keresnünk és semmiesetre sem tehetünk magasabb gondolati vagy emlékezeti momentumokat felelőssé, azt az a tény is bizonyítja, hogy állapotok, pl. a háziutyúk is alávetvék a „csalódásoknak“. (Révész, VII. nemzetközi kongresszus 1924.) Ugyanígy a szubjektív összehasonlítás, a kinematografikus mozgás problémája is konkrét magyarázathoz jut, áthidalva fiziológusok és pszichológusok ellentétét. Az úgynevezett világosság-invariancia jelenségét többször említi Köhler. Tudjuk, hogy egy lap fehér papír akkor is fehérnek látszik, szemben egy fekete lap papírral, ha a fehér csak kevéssé megvilágított, a fekete meg erősen, úgyhogy a fekete sokkal több fényt vet a recehártýára, mint a fehér. Ez a probléma még korántsem megoldott. Annyi azonban bizonyos, hogy ez a jelenség arra vezethető vissza, hogy a fehér lap szórványos megvilágítás mellett ilyen és csak addig marad fehér, amíg a megvilágítás is érzékelés tárgya. (Katz, 1911, 1930 és Gelb, 1929). Ez a jelenség is szerepel a gyermek- és az állatvilágban. A rokon nagyság-invariancia jelenség ugyancsak nem magyarázható értelmezéssel vagy szokással, hanem tisztán fiziológiaian. Az érzéki mező tulajdonságai jobban hasonlítanak a fizikai mezőhöz, mint a lokális fiziológiai ingerült területhez.

A negyedik fejezet: Dinamika, szembeállítva a gép-elmélettel. Ez a fejezet az alakelmélet alapjait tárgyalja; az elején ez áll: „... igen valószínű, hogy a mi anyyira fiatal tudományunkban konzervatív nézetek lennének helyesek...“ Köhler alapvető fizikai megkülönböztetést tesz. A fizikai folyamatokat kétfajta tényező határozza meg. Egyrészt a folyamatnak saját aktuális erői, a dinamikus tényező, másrészt az állandó (a folyamat idejére) adott feltételek. Pl. az elektromos feszültség eloszlása egy vezetőrendszerben függ a rendszer térbeli rendjétől, ellenállásától stb., és az elemi elektromos kvantumtól mint állandó feltételtől, függ továbbá az áram saját elektrosztatikai erőitől mint dina-

mikus tényezőktől. A fizikai rendszereket tehát meghatározza 1. az elhatároló topografikus helyzet, 2. az aktuális erők játéka. Legnagyobb-részt 1. határozza meg a gőzgép működését, legnagyobb-részt 2. pl. a szappanbuborék kialakulását. Mármostan milyen rendszert képeznek az idegfolyamatok? Descartes óta egyértelmű a felelet: a rendet és tagozódást anatómiai topográfia magyarázza. Tudjuk, hogy a szemléleti tárgy nagysága kivált a recehártlyabeli képnagyságtól függ, a szemlélt világság a recehártlyabeli intenzitástól és így tovább — a szemléleti tárgy tulajdonságai a lokális ingerléssel változnak. A pontról-pontra való ilyen meghatározottsága érzéki jelenségeinknek *Helmholtz* (és a legtöbb fiziológus) alapvető tana. A naiv tapasztalatnak adódó, ettől a tantól eltérő megfigyelések éppen tévedések (optikai, taktilis „csalódások“, „látszat“-mozgás stb.) és azon mulnak, hogy pl. a dolgokról való vélemény (a távoleső tárgyról tudjuk, hogy mekkora, ezért nagyobb-nak látjuk — magyarázatul a nagyság-invariancia jelenségre), a tapasztalat, az emlékek stb. képesek a tudatban meghamisítani az érzéki adatokat, melyeket az anatómiai szerkezet eredetien pontosan közvetít. Köhler ezeket a tanokat egybefoglalva, úgy jelöli meg, hogy gépelmélet, mert az érzéki folyamatokat mint gépszerűeket, adott állandó feltételektől függőket fogják fel. A gépelmélet kell hogy kiségitse magát, mert abban valamennyi pszichológus egyetért, hogy az érzéki szemléletet több határozza meg, mint pusztá lokális ingerlés. Csakhogy ez a több nem szekundár hozzájárulás útján adódik *Köhler* szemében, hanem éppen az ingerületi folyamatok kölcsönhatásában, melyet a teljes ingermező a „relatív tulajdonságaival“ kivált, mint egy dinamikus tényezőktől függő rendszert. Itt van pl. a szín-kontraszt jelensége. *Helmholtz* fenntartotta a nézetét a pontról-pontra való (a környező ingerlés milyenségétől független) érzéki közvetítésről. Ma azonban legtöbb-nen tudjuk, hogy ez a jelenség az idegrendszerben végbemenő kölcsönhatás eredménye. Ez az első szükségessé vált koncesszió az idegfolyamatok dinamikus természetére nézve. Ezt a gondolatot követve, a „csalódások“ és rokon megfigyelések úgy jelentkeznek, mint az ingermező adottságainak kölcsönös viszonyán múló folyamat-rendszernek dinamikus „egész-tulajdonságaitól“ függők.

Köhler irrevelánsnak tartja, hogy pl. az optikai szektorban a látóideg egyes rostjai valószínűen szigetelve vezetnek — ez esetben a dinamikus kölcsönhatás a látóidegnek a közepagyba való betorkolásánál magasabb központokban játszódik le. Ha a látóideg gépszerű rendszer is, szembeállítható vele a fiziológia területén pl. a vér, mint dinamikus rendszer: semmi sem szabja meg mint eleve adott szerkezet a vérben tartalmazott anyagok elosztódását, ami utóbbi kizáróan az aktuális erő-kön, a szövetek állapotán és a mindenkori kémiai helyzeten múlik. A dinamika nem vezet káoszra, hanem éppen a legtermészetesebb rendre (vízcsepp!), az egyensúlyi állapotra. *Köhler* azt vallja, hogy a szemléleti világ rendjének az érzéki folyamatok dinamikus ön-elosztása felel meg, ami viszont a külvilág „relatív tulajdonságai“ által adódik. Ez az elv természetesen független attól, hogy adott konkrét esetben találó-e ennek a dinamikának a hipotetikus lefrása. Néhány példával, melyekben kísér-

leti igazolást nyer ez az elgondolás, amelyik az érzéki szemléletet mint a tapasztalatunkban adott sokrétű, változékony és organizált adottságot írja le, ez a nagyszabású fejezet bezáródik.

Az érzéki organizáció és az organizált egész tulajdonságai c. fejezetek gazdag tapasztalati anyagot hoznak. Az objektív ingermező tulajdonságai határozzák meg a szemléleti kép tagolódását, részeknek elkülönülését és összetartozóságát. Évezredekken keresztül az emberek ugyanazokat a csillagképeket „olvasták ki“ a csillagos ég mozaikjából. Csillagok, melyek egyaránt kívánnak fényüknél fogva, melyek egymáshoz közel esnek, „jó alakokat“ képeznek — az ilyen csillagokat látjuk összetartozóknak. Ha nem is tudjuk valamiről, hogy micsoda, pl. a ködben, akkor is egy bizonyos tárgy okozta számtalan ingerületi folyamat a recehártján egy valamihez tartozó benyomást vált ki: „mi az ottan?“ A vak, aki operáció után látóvá lett, ha nem is ismeri fel iskolázatlan szemével a tapintás által ismert tárgyakat, megérti a kérdést, hogy mi az ott. Az ő számára is a vizuális mező tagolt, az érzékelési folyamatok tagoltak. Ugyanilyen csoportalkotások vannak időben is (pl. ritmus). A legközönségesebb érzéki organizáció téridőbeli, pl. a mozgás. A motoros jelenségek tagoltsága ugyanilyen természetű, és sokban függ az érzéki organizációtól, mint ezt *Gelb* és *Goldstein* megfigyelései alakvakság esetén igazolják. A természetes organizációt lehet befolyásolni azáltal, hogy egy tárgynak részeit a környékhez tartozóvá tüntetjük fel, pl. mimikri, kamuflázs (háborúban) és „hol a vadász“-képrejtvényeknél. A legközönségesebb alakot (pl. a 4-es szám) nem ismerjük fel, ha nincsen mint jól elkülönült egész adva. Köhler hangsúlyozza, hogy az érzéki tagozódás megfelel a fizikai egységeknek, de az optikában pl. a recehártját érő ingerekben a tagozódás nincs adva, hanem ezek dinamikus közömbösek egymástól; a recehártja ingerelt területén mozaikszerűen van a kép vetítve, és az összefüggő organizáció a centrumokban adódik a dinamikus eloszlás következtében. Ez azért fontos, hogy az alakvakság jelenségét megérthessük. (Bizonyos agyi sérülések esetén „látó“ betegek nem ismernek fel alakokat, tárgyakat — hiányzik az érzéki organizáció). Az viszont nem egészen világos előttem, hogy miért ne volna a szemet érő „sugárnyaláb“ tagolva. — A szervezet első reakciója az ingerlésekre az organizáció. A viselkedés nem az egyes ingerekre, hanem az organizált érzéki mezőre való felelet (mint ahogy az ezüst HNO_3 -ban feloldva nem külön-külön reagál hidrogénra, nitrogénra és oxigénra). Az érzéki organizáció az ingerek viszonyán málik, mint ahogy a fizikában a dinamika mindenütt viszonyokon alapszik. Az érzéki lélektan feladata tehát az inger-viszonyok és az érzéki organizáció összefüggéseit esetenként vizsgálni. Az organizációt persze az „attitude“ változtathatja bizonyos formákra való különös figyelés útján, vagy pl. a kétértelmű ábrákon (*Schröder*-lépcső). Az „attitude“ jól meghatározott fiziológiai folyamattal jár, mely a maga részéről befolyásolja az egyidejű érzéki folyamatokat. Az organizáció törvényei magyarázzák a figura- és alap-jelenségeket is (Rubin). Hogy ez a jelenség szintén érzéki-fiziológiai, az is bizonyítja, hogy figura és alap másképp viselkednek, pl. a színeküszöb figurán magasabb, mint alapon. A „dur-

vaság“, az „összefüggés“, a „kerek“, a „mozgó“ mind olyan kvalitások, melyek összefüggésben, szupralokálisan advák. Az ilyen alak-kvalitásokat (*Mach, Ehrenfels*) a gráci iskola (*Meinong, Benussi*) intellektuális képességek által kidolgozott érzéki adatoknak tekintették. Köhler kimutatja, hogy ezek a jelenségek fiziológiai alapúak. Az alakelmélet azonban nem áll itt meg. Alakproblémáról van szó mindenütt, ahol egy folyamat dinamikusan magát szabályozza, mint a „kerek“ benyomás esetén, optikai vagy taktilis folyamatok, pl. tanulás, gondolkodás, cselekvés alkalmával vagy a fejlődéstanban, ahol összefüggő szerves egészeiről beszélünk.

Egy Amerika számára írt könyvben érthető, ha a szerző szívesen foglalkozik problémákkal, melyeket, a dolog érdemét túlozva, megold: miért látjuk a dolgokat rajtunk kívül, mikor a látási folyamatok bennünk játszódnak le? Megoldás: az én-t optikusan jelentő folyamatok az agynak bizonyos körülírt területén játszódnak le, nyilvánvaló tehát, hogy a nem ezen a területen lejátszódó folyamatokhoz tartozó tárgyak nem jelentkeznek az optikai én-en belül. Ezzel Köhler felderít a kérdésben rejlő egy egyszerű logikai hibát. A megoldás viszont kevésbé szerencsés, mert az én és a világ viszonya biztosan nem azon múlik, hogy az optikai mezőnek egy körülírt részét én foglalom el (kezemmel, lábammal és törzsem számomra látható részeivel). Ezekre a gondolatokra azonban szükség van, hogy megértsük a következő fontos fejtegetéseket, melyek a „Behavior“ c. fejezetet oly értékké teszik. Különbség van a test, mint fizikai rendszer, és a test, mint érzéki adottság között. Ennek a kétértelműségnek át nem látásán mulnak indokolatlan előfeltevések és nem kis mértékben a „megértő“ pszichológia problémái is. A fizikai és a szemléleti világ Descartes óta összehasonlíthatatlannak számít. A megfigyelő a másik embernek csak testi megnyilvánulásait figyelheti, a lelkieket nem. Csakhogy a fizikai test éppoly kevésbé szerepel, mint ilyen, a megfigyelő szemléletében, mint a figyelt alany „tudata“. Tehát nincs alapunk a feltevésre, hogy szemléleti test másképp adott és lényegében más, mint a „tudat“. Ellenkezően: számos hasonlóság és analógia arra mutat, hogy a mi szemléletünk mások viselkedéséről rokon azokkal a folyamatokkal másokban, melyeket magunknál szubjektív élményeknek nevezünk. Szubjektív élmény és testi viselkedés egy dolognak két oldala.

A régi pszichológia analízáló törekvéseiben osztályokat különített el, melyeket mereven lezárt egymástól. Így pl. *Helmholtz* az egyes érzékterületek adatait egymással össze nem hasonlíthatóknak tanította. Az újabb kutatás pedig kimutatta, hogy pl. a világosság és hidegség vagy melegség minden érzékterületnek közös attribútumai. A szemlélet és érzelem között is messzemenő rokonságok vannak, ha az érzelem nem is azonos érzékletekkel, mint a James—Lange elméletben. A harag például egyetlen egy egész folyamat, amely sem az átélő, sem a természetes megfigyelő számára nem esik szét a testi mozgás és a belső élmény dualizmusába: egyik úgy tartozik a dologhoz, mint a másik. Az élettelen fizikai folyamatok épp úgy érzelemhordozóak lehetnek, mint az ember viselkedése: a zenei crescendo fenyegetően felviharzik.

Az asszociáció című fejezetben megtudjuk, hogy az emlékezeti nyomok nem elmúlt ingerek halmazára, hanem elmúlt organizációra vonatkoznak, akár érzéki, akár motoros területen. Az ilyen nyomok nem azáltal bírnak egész-tulajdonságokkal, hogy részeik gyakran egymás mellett stb. léptek fel, jóllehet függetlenek, hanem éppen azért, mert már eredetien is összefüggő egészet képezett a szemlélet vagy a cselekvés. Igaz, hogy az asszociáció törvényei látszólagos egzaktságukban megvesztegetőek — azonban a természettudományok nem ismernek ilyen általános törvényeket, mint az asszociáció törvényét, mely szerint A és B között bizonyos körülmények esetén kapcsolat jön létre, tekintet nélkül A -nak és B -nek természetére. A fizikában, ha egy A -nak és egy B -nek egymással dolga van, akkor ez mindig A és B tulajdonságain és egymáshoz való viszonyukon mulik, ugyanígy az asztronómiában, kémiában és így tovább. Igen valószínűtlen, hogy az asszociáció törvénye esetén az asszociálandó A és B tulajdonságai mellékesek lennének. Számos tanulási kísérletből (*Bühler, Poppelreuter, Nagel, Kühn, Frings*) Köhler arra következtet, hogy az asszociálódás nem más, mint organizálódás. A tér és időbeli szomszédság csak annyiban befolyásolja az asszociálódást, amennyiben az organizációra van hatással. Ha A -t és B -t asszociáljuk, akkor azokat nem mint két közömbös valamit éljük át, hanem mint egy szervezett csoport tagjait — tehát az idevonatkozó processzus sem állhat két független rész-folyamatból, hanem egy funkcionális egészből; ilyen módon nem két külön nyom marad hátra, hanem egyetlen egész. Ez magyarázza azután A és B szoros összetartozását (a fiziológiai adottságokról ezen a téren sajnos vajmi keveset tudunk).

Miután az asszociáció organizáció következtében adódik, az asszociált tagok relatív tulajdonságain kell, hogy muljék (nem pedig egy általános mechanikus törvényen). Az érzékelés és asszociálódás tehát közel egyforma módon játszódna le. Ahogy az érzékelés törvényeiből következtethetünk az asszociálódásra, úgy fogunk tudni nyomozni új érzékelési törvények után jól megfigyelt asszociációs jelenségekből. Például ahogy egy monoton sorból (pl. szintelen betűk) előugrik egy elütő tag (pl. színes figura), ugyanúgy a monoton sor tanulása esetén az elütő tagot messzemenően jobban megjegyezzük, kapcsoljuk, az mélyebb nyomot hagy. Megjegyezhetjük, hogy az úgynevezett *Ranschburg*-féle jelenség adott először alkalmat idevonatkozó megfontolásokra.

A tanulás során keletkezett asszociálódás a reprodukálásban jut érvényre. Ezzel foglalkozik a 9-ik fejezet. A reprodukció nemcsak az asszociációs organizálódáson, hanem az aktuális mező organizálódásán is mulik. Ha egy majom szeme láttára homokban banánt dugnak el egy jel (pl. dombocska) közelében, akkor az egy idő mulva odaengedett állat nem a jel környékét túrja fel, hanem a jel területén magán keresi a jutalmat. Ilyen leegyszerűsített reakciókat számos kísérlet során megállapítottak. A szervezett nyomnak a sorsa nem pusztán megőrződés: idők folyamán a nyom mindig egyszerűbb és egyszerűbb alakot ölt. *Koffka, Werner* és mások megfigyelték, ha röviden exponált figurákat az expozíció után néhány másodperccel, perccel, napokkal leraj-

zoltatják. Növekvő időközrel nem egyszerűen részletek maradnak el, hanem mindig szabályosabb lesz a rajz, vagy pedig egy jellemző tulajdonsága a figurának mind inkább előtérbe jut — az alak a maga ideális típusa felé közeledik. A reprodukciót nem az váltja ki, hogy valaminek részei advák. Ez a vonal: nem fogja a H-t reprodukálni, ha annak nagyobbik része is. A H-nak nyoma teljesen idegen a fenti vonalnak megfelelő folyamattól. Az U. S. például könnyen reprodukálja a hiányzó A-t, mert az U. S. az egész U. S. A-nak relatívan független alsoportja. A reprodukció nem adódik mindig, amikor egy egész alakhoz tartozó viszonylag független alsoport a szemléletben adódik. A reprodukció a legnagyobb ökonómiával dolgozik és csak akkor működik, ha a létező „asszociációk” és az ember attitüdejének iránya megegyeznek.

Az attitüde úgy értendő, mint a teljes tudatmező. Láttuk, hogy az én része a szemléleti organizált világnak. Mint ilyen, az én a dinamikus folyamatok láncolatába tartozik. Amint a futó felhők a nyugvó holdban mozgást indukálnak, úgy látszik adott esetben a testem mozgásban, mikor csak az egész környezet fordul el. Az egész tudati mezőben az organizáció legérdekesebb tagja az én, amely normális körülmények között nem veszti el azonosságát minden változás közepette. Az egész tudati mező normális vitalitás mellett bipolárisan struktúrált: az átélte én és valami között, ami felé vagy amiktől el irányul, feszül. Az irányval, a külső tárggyal, amire irányul és az én állapotával változik ez a bipoláris struktúra. Az ételre, társaságra irányulás az emberben a szervezet fiziológiai helyzetén múlik. A szociális vonzódás bizonyára egy feszültség az én-t jelentő folyamatok és a más személyekről való szemléleteinkre vonatkozó folyamatok között. (?)

Már említettem, hogy Köhlernek az én-re vonatkozó fejtegetéseit nem tudom követni. Az én-nek az élményekben való szerepe sokkal inkább centrális, mint az érzéki mező egy tetszés szerinti konstans tagjává. A dinamikus folyamatoknak, mint a jelenségvilág alakító erőinek koncepciója itt veszedelmes általánosítást szenved el. Köhler ugyan hangsúlyozza, hogy az érzéki dinamikus folyamat és az én és a környezet között adódó irányuló attitüde a fiziológiai dinamikának egy és ugyanazon általános osztályába tartoznak. Az egész mezőben, mely az én-t is tartalmazza (sic!) a csoportalakulás az irányuló attitüde-ökön múlik. A vizuális csoportalakulás nem feltétlenül azonos a szociálissal. A bridge-játék által adott szociális alakulás például nem kell, hogy egyezzen a vizuális tagolódással. A szociális lélektan előtt új utak nyílnak meg ezzel a nézőponttal.

Az utolsó fejezet a belátással foglalkozik. A tudatélet vagy az elme hajtóerői nem a szokás és nem a reprodukció. A laikus szemlélő sosem fogja elfogadni azt a nézetet, hogy az ember azért teszi most ezt, máskor amazt, mert bizonyos idegpályák most a leginkább járhatók, máskor meg más idegpályák. Sajátságos is, hogy mindig a helyzetnek megfelelő idegpályák a legjárhatóbbak. A laikus egyszerűen azt gondolja, hogy a viselkedést éppen a mindenkori helyzet a maga konkrét tulajdonságaival

közvetlenül meghatározza. A csodálkozás pl. olyan lelki folyamat, amely mindig valamire vonatkozik, valami tárgya van, ami a csodálkozást kiváltja. A csodálkozást így is éljük át, a tárgytól való egyenes függésben. Azt vetik ellen, hogy előfordul, hogy egy és ugyanaz az objektum, pl. egy zenedarab ma unalmat kelt bennem, régen pedig elragadott. Igen ám, de korántsem mondhatjuk, hogy ugyanaz a zenedarab ma ugyanazt a szemléleti élményt jelenti, mint régen. A szemlélet más (pl. ismétlődés folytán) és ezzel változik a viselkedés. A viselkedést nem az ingerek, hanem az élmény szabják meg! Persze van olyan viselkedés is, aminek a feltételeit nem éljük át. Mindenesetre azonban számtalanszor közvetlenül szemlélhetjük a viselkedéseink és szemléleteink egymással való összefüggését, egymást meghatározását és közvetlenül megértjük a viselkedésünk miértjét. Ezt az egyszerű pszichológiai tapasztalatot még ma is tagadják. Az ókorban gyökerező ismerettani törekvéseket követve, *Hume* szemében a világ számtalan független dologból áll közömbös tér és időbeli viszonyban — ezt mutatná a tapasztalat is. (Miótán láttuk, hogy a tapasztalat mást mutat, azt kell gondolni, hogy *Hume* nem olyan nagy empirista, mint amennyire inkább racionalista.) A dolgok közti viszonyok épp olyan közvetlenül átélhetőek, mint a dolgok maguk — és ez nem az emberi aktivitáson, hanem a dolgok természetén múlik. — Amikor az élményben a miért és hogyan adva van, akkor belátásról beszélünk. A kapcsolatok nem tanuláson alapulnak és nem mint feltételezett reflexek jelentkeznek, hanem közvetlenül a helyzetből adódnak. A viselkedés nem az aktív organizmus önkénye vagy rejtelmes erők következménye, hanem az aktuális helyzetből közvetlenül folyik. A teljes tudati mezőben az én-re vonatkozó fiziológiai folyamatok egyenes függésben vannak az egyéb, pl. érzéki, a külvilágra vonatkozó folyamatoktól. Az ezt a függést jelentő dinamikus feszültség az én irányuló attitűdjének, az átélt miértnek és hogyanak megfelelő fiziológiai korrelátuma. A pszichológia egyik leginkább alapvető problémája az ilyen összefüggés, a belátás. Ha a közvetlenül determinált, belátással adódó élmények sorozata egy adott helyzetből kifejlődik, akkor intelligenciáról van szó. Ezt a problémát a könyv nem tárgyalja.

Röviden néhány szubjektív megjegyzést fűzök Köhler könyvéhez. A legnagyobb érdeme a test és lélek dualizmusának feloldásában áll. Élmény és viselkedés egyaránt közvetlenül a környezeti és szervezeti folyamatoktól függnék. Az organizmus nem számtalan készülékből áll, hanem szerves egész, melyben a fiziológiai folyamatoknak bő játszótere van a maguk természete szerint alakulni. Az ember nem komplikált edény, mely minden befolyást a maga alakjára idomítana. *Köhler* nem hecsüli túl a szellemet, pszichológiája nem a töprengő emberé, hanem az élet friss látásától diktált. Gondolatai persze nem maradéktalanul gáncstalanok: egészen eredeti filozófiai gondolatok (mint pl. *Hume* kritikája, a biológia alapjaira vonatkozó elgondolásai) mellett olyan indokolatlan általánosításokkal találkozunk, mint ezt az én kérdésénél láttuk. Az általános törvényekre való törekvés közben elhanyagolódik az individuális különbségek jelentősége. Ez persze csak az idevonatkozó érdeklődés hiánya Köhlernél, az olvasóban azonban az egyoldalúság

látszatát kelti. Az ilyen hiány didaktikusan nem káros, mert az eddig eléggé meg nem szívelt általános érvényű törvények ezáltal erőteljesebb hangsúlyhoz jutnak. Ugyanez okból elfogadható *Köhler* tanulságos megkülönböztetése a kétféle fizikai folyamat között, mellyel a fiziológiai folyamatoknak egészen új képét világítja meg (Goldstein-nel egyetértve), ha a megkülönböztetés fizikai szempontból talán nem is kifogástalan. *Köhler*nek azonban nem célja egzakt természetfilozófiai tételeket felállítani. Célja tanító, új kutatásokra serkentő, kevésbé szép kifejezéssel élve propagandisztikus. *Köhler* merész, új gondolatokat közöl és szíven fekszik, hogy meggyőzzön. Ezért sokszor ismételt és sokszor egyszerűbbnek tünteti fel a bonyolult kérdést. Viszont ebből a törekvésből, amely kétségtelenül magas értékű és annyira ellentétes a tudományos nagypúséggal, mely Németországban többek között terminológiai orgiákban jut kifejezésre, számos előny származik, mint pl. a megnyerő nyelvi egyszerűség. Talán nem tévedek a feltevésben, hogy *Köhler* az angol nyelvű tudományos irodalomtól sajátította el egyszerű, színes és életközeli stílusát, mely könyve olvasását annyira élvezetessé teszi. Eltekintve a könyv tartalmi gazdagságától, ez a tanulság is megbecsülhetetlen: a tudomány nem kiválasztott kevesek ekskluszív foglalkozása, hanem szociális misszió. *Köhler* a problémákat és azok megoldását olyan keresetlenül állítja elélni, hogy azt minden egyszerű ember megértheti.

Berlin.

Schüller Pál.

A MAGYAR PSYCHOLOGIAI SZEMLE

egységbe tömöríti mindazokat a tudósainkat, akik lélektani problémákkal foglalkoznak

A MAGYAR PSYCHOLOGIAI SZEMLE

a nagyközönséghez és elsősorban a művelt középosztályhoz is fordul, hogy vele a helyes lélektani belátások nagy gyakorlati fontosságát felismertesse és hogy benne ép pszichológiai érzéket fejlesszen ki. A nemzeti kultúra legnagyobb kincse: polgárainak egészséges lelke, az egészséges továbbfejlődés egyedül igaz biztosítója. A nemzeti kulturális megerősödés célját bármely téren — a nevelésügy, az egészségügy, az állami belső kormányzás, a társadalmi berendezések és a külpolitika terén is — csak biztos lélektani alapokra építve szolgálhatjuk megfélelően.

A MAGYAR PSYCHOLOGIAI SZEMLE

a külföldi tudományos élettel való kapcsolatokat is elmélyíti.

A MAGYAR PSYCHOLOGIAI SZEMLE

a nemzeti és az egyetemes kultúrának, a tudománynak és a gyakorlati életnek építője.

Kiadja a Magyar Psychológiai Társaság. Megjelenik évnegyedenként
Előfizetési ára évi P 16—, félévre P 8—

ISMERTETÉSEK, BIRÁLATOK.

GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK :

BENEDEK LÁSZLÓ EMLÉKKÖNYV. (Debrecen, 1932. „Pannonia“ könyvnyomda.)

Ez alatt a cím alatt jelent meg a debreceni Tisza István-tudományegyetem ideg- és elmeorvosászati klinikájáról az a közel 300 oldalra terjedő munka, amelyet *Benedek László* tanári működésének 10-ik évfordulója alkalmából írtak tanítványai. Ez a mű nem csupán szakértekezések foglalata kíván lenni, hanem egyszersmind bizonyosságot akar tenni arról a mélyen átértzett tiszteletéről és ragaszkodásról is, ami a hálás tanítványok seregét nagyrabecsült mesterük személyéhez fűzi és emlékeztetni akar arra az eredményekben gazdag munkásságra, amelyet az elmúlt 10 év alatt *Benedek László* nemcsak tanári működésének keretében, hanem az ideg- és elmeorvosászati, valamint a lélektani kutatás és irodalom művelése terén is kifejtett. Az emlékkönyv összesen 19 dolgozatot foglal magában, amelyekhez 29 szövegközötti ábra és 2 színes melléklet csatlakozik. Tartalma szerint egyaránt érinti az ideg- és elmeorvosászat elméleti és gyakorlati, diagnosztikai és tisztán laboratóriumi tárgykörének egy-egy fejezetét. *Bagothay László* közöl egy elmebetegészlelést, amelyben egy melancholiás beteg súlyos lépsérüléssel járó hasúri öncsonkításáról számol be. *Csörsz* és *Tokay* (utóbbi Szeged, ideg- és elmeklinika), valamint *Csörsz* és *Stief* (utóbbi Szeged, ideg- és elmeklinika) örökléstani kutatásokról számolnak be. Az előbbi kettő a süketnémaság örökléstani viselkedését világítja meg, az utóbbiak a circularis és schizopreniás ötvözöttség kérdéséhez szolgáltatnak újabb adatokat. Mind a két örökléstani tanulmány nagy lelkiismeretességgel és alaposággal felkutatott családfára támaszkodik, amelyek a mellékelt ábrák tanúsága szerint négy generáción keresztül követhetők. A női elmebetegek kézimunkáinak pszichopathológiai elemzése terén teljesen eredeti és úttörő tanulmányt végez *Ferenczy Jolán*, amelyben a debreceni elmeklinikán készült női kézimunkákat használta anyagul. Erre vonatkozólag 9 ábrát és 2 színes mellékletet közöl. A kidolgozás tökéletessége, az öltések szabályszerűsége, valamint a színezés és formai motívumok tüzetes bírálata alapján nemcsak diagnosztikailag értékesíthető támpontokat igyekszik keresni, hanem párhuzamot von a primitív népek,

a gyermekek és a schizopreniás betegek kézimunkaalkotásai között is. *Follman János* beszámol azokról a szellemi és testi egészségügyi vizsgálatokról, amelyeket mint járási tisztiorvos a gyulai egészségügyi körzetbe tartozó falusi iskolák gyermekein az utóbbi évek folyamán végzett. Az intézet 10 évi betegforgalmának a morfinistákra vonatkozó fejezetét *Koppány Sándor* dolgozta ki, statisztikai mérleget állítván fel a narcomania gyakoriságára, valamint a javulás és visszaesés viszonyára nézve. *Kulcsár Ferenc* a klinika 10 éves működése alatt végzett 7500 gerincvelő-csapolás (lumbalis és cisternalis) klinikai és diagnosztikai tanulságait összegezi, amelyben főleg a cisternalis blocade, az encephalographiás célből végzett levegőbefúvás kérdéseiben eredeti megfigyelésekből leszűrte megállapításokat közöl. A járóbetegrendelés 10 évi forgalmát statisztikai alapon *Markovits György* dolgozta fel, amellyel kapcsolatban az egyes betegségek számszerű előfordulásának adatait 15 táblázatba foglalva ismerteti. *M. Négyessy Ilona* 348 beteg vizsgálatára támaszkodva a paralysis progressiva kórképében előforduló kóros reflexek megjelenését és viselkedését teszi tanulmány tárgyává és a 35 év előtti *Junius* és *Arndt*-féle statisztika eredményeivel szemben számos eltérésre mutat rá. Az ösztönélet némely törvényszerűségét fejtegeti egy terjedelmes pszichológiai tanulmány keretében *Máday István*, amelyben az ösztön lefolyását, az uralkodó vágy és megszokás törvényét, az energia-gazdálkodás szabályszerűségeit, az ösztönök átalakulási formáit, valamint a szublimálás és infimálás lelki folyamatait külön fejezetekben taglalja. *Kiss József* a psychogen és neurogen eredetű fluorok keletkezését, feltételeit és a gyógykezelésére vonatkozó eljárásokat tárgyalja. Hat betegészlelést véve alapul, a narcolepsia tünettanának és gyógykezelésének kérdését *Nagy Mihály* dolgozta fel, rámutatva a *Benedek* és *Thurzó* által ajánlott levegőbefúvások therapiás értékére, amely eljárással először sikerült a genuin narcolepsia eseteiben tartós javulást elérni. A lélekten és elmekörtán határkérdéseit *Pap Zoltán* tette vizsgálat tárgyává és igyekszik meghatározni azokat a lényegbeli különbségeket, amelyek a biológiai, pszichológiai és pszichiátriai szemléleti módot különállókká bélyegzik és az utóbbiak között módszertani különbségeket támasztanak. Az idegszövet vizsgálatához *Piróth Endre* új impregnációs eljárást közöl 2 mikrofotografiai felvétel kíséretében. *Salánki József* a debreceni városi levéltárban található protocollum nigrum adatai alapján a XVI. és XVIII. századbéli 73 boszorkányper anyagát dolgozta fel orvosi és elsősorban pszichiátriai vonatkozások szempontjából. *Széki Antal* két kisebb laboratóriumi dolgozatot közöl a Kiss-féle arany-sol reactio diagnosztikai értékéről, illetve a Kiss-féle praecipitációs reakcióval végzett összehasonlító vizsgálatokról. *Thurzó Jenő* a Benedek-féle kombinált koponyakopogtatási (craniotonoscopiás) módszerről, továbbá a craniophonia és a cranialis pneumophonia jelenségeiről számol be hydrocephalus, agydaganat és koponyacsont-hiány eseteiben. Végül több mint 50 oldalra terjedő dolgozat keretében *Thurzó Jenő* és *Piróth Endre* számolnak be a suboccipitalis és lumbalis liquornyomásnak egyidejű kontinuális méréséről, amelyet egészen eredeti elgondolás alapján kymographionnal felvett görbék segítségével végez-

tek. A terjedelmes tanulmányt, amelyben a liquorrendszerben uralkodó nyomásviszonyokról, azoknak a legkülönbözőbb ingerekkel való befolyásolhatóságáról számos eredeti megfigyelést közölnek, 12 ábrával tették szemléletessé.

Pap Zoltán.

ORVOSLÉLEKTAN:

RANSCHBURG PÁL ÉS SCHILL IMRE: *Tanulmány az írásvakságról és lelki érzésbénulásokról (alexiaéről és agnóziákról)*. (Zschrft. f. d. ges. Neur. u. Psychiatrie 139. kötet, 2 füz. 1932.)

Schill klinikai vizsgálata 62 éves nyug. vasuti tisztviselőnél, a később leírandó lélektani tüneteket is tekintetbe véve, az agykérgi véredények kiterjedt keményedését (szklerózisát) vélte felismerni.

A lélektani vizsgálat és elemzés Ranschburg munkája. A vissza-tekinthető emlékezés ábrák után is könnyen és jól eleveníti fel a mindennapi élet tárgyait és azok nevét. Az időbeli képzetek kifogástalanoknak látszanak, de a térbeli képzetek erősen fogyatékosak. Az alacsonyabb képzetek közül különösen a szinképzetek fogyatékosak és a hangzási képzetek a leggazdagabbak. Bár a beteg sohasem zenélt és a hangjegyeket se ismerte sohasem, sok nótát ismer fel az ütemének kikopogtatása útján vagy a dallam kezdőhangjaiból. — Látási megragadó emlékezése személyeket és azok ábrázolását, hallási megragadó emlékezése, (értelmes és értelmetlen) szókapcsolatokat kórosan, hiányosan tart meg; a hallási megr. eml. számsorokat illetően, átlagon felül jó.

Egyszerűbb fejszámolási feladatokat jól old meg; írásban való számolóképesége nem vizsgálható, mert többjegyű számokat nem tud elolvasni. — Szókincsében erősebb mértékben csak a virágnevek hiányosak. Iskolai tudása a beteg korának és életmódjának megfelelő. — Hallás útján való megértő képessége kifogástalan: figyelmét is jól és kitartóan szedi össze és ítélőképesége is megfelelő, csak látási feladatok esetén jelez hamar (alanyi) fáradtságot és a látás útján megismert viszonyokat csak úgy tudja megítélni, ha előbb mozgás-hallási úton szavakba foglalja azokat.

Érzelmi élete s hangulata életkorának és egészségi állapotának megfelelően enyhén lehangolt — kezdeményezés (spontaneitás) feltűnően ritkán jelentkezik, de egyébként akarata kifogástalannak látszik; rejtett vagy nyílt türelmetlenséget sohasem észleltek rajta.

Megbetegedése elején egyetlen betűt sem tudott elolvasni, de később, a Bálint-klinikán élvezett sokszoros gyakorlat után, csaknem az összes írott betűket elolvasta, de csak egyenként szemlélve azokat. A nehéz betűket eleinte újjával utána írva ismerte fel, később gyors és alig észrevehető fej- és szemmozgásokkal „tapogatta” le azokat. Az egyes betűk olvasása igen lassú volt és amellet sokszor bizonytalan, úgy hogy a betűeulexia sem érte el az I. elemi befefejező 7 éves gyermek teljesítményét. 2–3 betűnél hosszabb szavakat nem tudott elolvasni, a 2–3 betűs szavakat is csak egyenként betűzte s kínosan olvasta össze, úgy hogy a 3 betűs szavak verbális-eulexiája csak látszólagos: pseudolexia volt. Ezen verbális alexia oka részint a betűk alakjának az összeírás folytán

való elváltozása, de legfőképpen a betűk eredeti optikai képének teljes elveszése a kvantitatív gátlás folytán. — A betűk nagy volta könnyíti a felfogást. Az egyes betűk felfogásánál jelentkező tévedésekben perszeveráció alig szerepelt; szavak olvasási kísérleteinél azonban úgy a perszeverative jelentkező, mint a logikai elgondolások által ajánlott szóképzetek gyakran hatályosabban befolyásolták a reakciót, mint a tényleges optikai inger. — A betűolvasási tévedések 1. az egyes jellemző betűrészeknek bizonytalan észrevevésén alapuló nem-értékelésben, 2. a hozzáadó [additív] félreismerésekben [n helyett m, stb.] s 3. (a térbeli megfordításokban [n helyett u, stb.] nyilvánultak. Egyes betűk különösen és állandóan, mások változóan nehezek voltak; különösen nehéz volt az s és még kifejezettebben a g, melyet csak ujjal utána rajzolva, de így sem mindig, talált el.

Szavak olvasásánál az egyes betűk azonosítását sokszor segíti következtetéssel. Pl. *érezni* szó betűzésénél: „é-r-é, de ékezet nélkül, tehát: -e- stb.“ Szóalakból való felismerést sohasem mutatott; 30 mp.-ig észlelt [el nem olvasott] szavak újrafelismerésére csak akkor volt képes, ha azt látásilag teljesen különböző szavak között kellett ismerősként felismernie, míg hasonló külsejű szavak között ez nem sikerült. — Szavaknak a kész optikai képről való alexiájával szemben egész szavakat is elolvasott (s ezeket később részben fel is ismerte), ha azokat előtte és oly lassan írták le, hogy ideje volt a *kézmozgásokat* szemmel követni, kimondani és hangosan szóvá fogni össze. Az ily mozgásból való leolvasás lehetőségét, *Stratton* azon kísérleteire hivatkozva, mely szerint az írás v. rajzolás mozgásoknak szemmel való követése oly lökésszerűen s egyébként is hiányosan és torzítva történik, hogy ebből még ép ember sem lenne képes a rajzolt alakot felismerni, *Goldstein* és *Gelb* tagadják, de *Ranschburg* fenntartja; utóbbi felfogás mellett szól az is, hogy u. e. beteggel végzett cheiro-graphokinaesthesiás és dermo-graphaesthesias kísérletekben erősen fogyatékos és igen gyengén hasonlatos analogia elégséges volt a felismerésre és hogy — a betűolvasási kísérletekben — igen kevés támpont elegendő a betűk kikövetkeztetésére (pl. balra van a hasa, vagy kétlábú, stb.)

A *disztributív* (kvantitatív) gátlás nagy szerepét igazolja, hogy az frott nagy G betűt (6 cm nagyságban) ha látja és utána rajzolja (rárajzolja a mintára), akkor *nem* ismeri fel, de felismeri, ha csak passzive figyel a rajzoló toll mozgását, vagy ha csukott szemmel vezetik a kezét. Bőrére rajzolt betűket és egyes figurákat is felismer (dermographaesthesia). Látott *nyomatott* betűket s szavakat eleitől kezdve *változatlanul* alexiásan olvas, illetve nem olvas. A közben elkövetett hibák főleg *hasonlóságiak*, nevezetesen 1. kiegészítő [„E“ helyett „B“], 2. hiányosító [„M“ helyett „N“], 3. helycserélő [„A“ helyett „V“], 4. kicsinyítő [„l“ helyett „i“] és 5. kisebb részben tér-időbeli szomszédságon alapuló [„F“ helyett „G“, vagy „g“ helyett „h“] hibákkal találkozunk.

A nyomtatott nagybetűket rajzoló kéz szemlélete útján való (cheirokinematoptikus) olvasás valamivel jobb volt, mint a kész betűk látásán alapuló, de ez is igen hiányos, lassú és megbízhatatlan, de a csukott szemmel a kéz passzív vezetetésével leírott nyomtatott betűk

és szavak (1) graphokinästhetikus olvasása sikeres volt, ami már önmagában is igazolja, hogy a nyomtatott betűk vizuális képeinek *emlékképei* is (illetve a megfelelő engrammok) az optikai alexia dacára sértetlenül megvannak. (*Referens* véleménye szerint ez csak a kézmozgások emlékképeinek érintetlenségét igazolja.) Ez emlékképek sértetlenségét jobban igazolja az, hogy a beteg emlékezetéből szavakkal le tudja írni azon nagy és kis nyomtatott betűk alakját, melyeket nem tud felismerni és el is tudja képzelni azokat. Ezen tények csak úgy hozhatók összhangba a litterális és verbális alexia tényével, hogy a *nyomtatott betűk alexiáját az optikai alakszemlélet szenzoros centrumának vagy ezen centrumnak az alaklátsási emlékező centrummal való összeköttetéseinek laesiója okozza* s nem az alaklátsási emlékező centrumnak magának vagy ezen centrumnak az akusztikus-emlékező centrummal való összeköttetésének laesiója. Szöveget leírni és utánaírni (a mintán ujját végigvezetni?) nem tud, de diktandóra és spontán elég jól ír. Emellett a színek és figurák területén (feltételes és részleges) optagnosia mutatható ki.

A *szín-agnózia* egyrészt az előmutatott színhez hasonló színek kikeresésének és színpárok hasonlóságának megítélésénél mutatkozó lassúságban és bizonytalanságban mutatkozik, másrészt abban, hogy halott színnevekhez a színt kikeresni és látott színhez a nevet megmondani csak kivételesen tudja. — Egyenként bemutatott zárt *figurákat* (kör, háromszög, stb.) többnyire felismert, megnevezett s akuszt.-i felszólításra név után elég jól le is rajzolt. Nyílt figurákat azonban (szorzójel, kereszt, stb.) csak kivételesen ismert fel, nem is percipiálta azokat egészként, hanem csak részleteiben írta le (pl.: két vonal egymáson keresztbe fektetve, stb.). De nem ismerte fel a zárt figurákat sem, ha két vagy több ily figurát gyakorlatlan kombinációban szimultán mutatnak neki. Ezzel szemben látszólagos ellentétként felismerte a nyílt jeleket is, ha szokott kombinációkban látta azokat. Így pl. a keresztet mint keresztet ismerte fel a vázlatosan rajzolt templomtornyon vagy mint összeadási jelet két szám között, nem ismeri fel kereszt nélkül a kereszttel együtt jól felismert templomtornyot; ilyenkor helyesen meg is nevezte azokat s azt is megmondta, hogy előbb ezt a figurát nem ismertem fel, de ennek dacára pár pillanattal később egyedül mutatva a keresztet, ismét nem ismeri fel és csak mint „2 egymáson fekvő vonal“-at érzékeli.

Hallás útján diktált *térbeli viszonyokat* csukott szemmel vagy nyitott szemmel többnyire gyorsan és helyesen állított elő tárgyak és saját személye vagy két tárgy között, de két látott (egyenként jól felismert) figura közötti térbeli viszonyt csak kivételesen ismert fel, vagy jelölt meg helyesen; ez javult, ha látta rajzolni a figurákat (látás-kinaesthiás felism). Csukott szemmel, kézvezetéssel vele rajzoltatott két zárt figurát biztosan felismer s felismeri és jelzi térbeli viszonyaikat is, bár a figurák durván sikerülnek, a térbeli helyzetük is kevésbé éles, mint a készen bemutatott (fel nem ismert) figuráké; vagyis a térképzetek és azok neve ép csak optikailag nem ekforálható. Ugyanezt bizonyítja, hogy hallás útján kapott figura-nevek és figura-viszonyok után (körben kereszt) jól el tudja a figurákat s viszonyukat képzelni s helyesen lerajzolni. — Míg személyek és tárgyak tényleges *rajzát* többnyire jól

ismerte fel, addig vázlatos, vagy különösen hiányos (l. templom kereszt nélkül) rajzokat annál rosszabbul, minél hiányosabbak voltak. A perspektívát (természetben és képeken) többnyire jól ítélte meg. Kötetlen idő mellett jól felismert képeket és figurákat, de már mérsékelten gyors tachyostokopos exp. mellett igen rosszul (v. sehogy sem). — Tényleges és látszólagos mozgásokat, utóbbiakat *Exner, Linke, Schumann, J. Piker, Ranschburg* és mások tachyostokopos kísérletei értelmében a *Ranschburg*-féle mnemometerrel előállítva, eleinte csak ha feltűnők voltak, később igen jól és (közbeeső gyakorlat nélkül) egyre promptabban látta, vagyis kinematognosiája és főleg tachykinematognosiája sérült volt, de javult.

Mindezekből következik, hogy a *figurális és térviszonyra vonatkozó agnózia és ezzel a litterális és verbális alexia oka az optikai észrebevés (Wahrnehmung) hibájában kell hogy legyen*; ez a „Wahrnehmung“ tökéletlen és ezért reziduumok elsődlegesen hamisító hatásának fokozottan hozzáférhető.

A *térbeli helyzetfelismerés* (lokalizáció) hibás volt a b. látótérben is, melyet pedig a látótérvizsgálat hibátlannak mutatott. Különösen a b. látótér jobb széle s ennek is elsősorban felső fele lokalizált hibában, amennyiben a térbeli minőségében helyesen felfogott s megnevezett ingernek elhelyezését csaknem mindég tévesen, még pedig többnyire balra és lefelé eltolta. Ez a hiba súlyosabban mutatkozott a fél-szemmel megoldott feladatoknál, mint a két szemmel megoldottnál és súlyosabban a balszemmel végzetteknél, mint a j. szemmel végzetteknél. Ez a vizsgálat is mutatja, hogy az észrebevés szenzoros része zavart. Ugyaníly értelemben szól az a zavar is, mely ugyanezen, tehát perimetrikusan ép látótérfelekben *színek* nehezült megkülönböztetőképességében és lehetetlenné váltott akuszt.-optikai, s még inkább opt.-motoros akuszt.-ekforálásában mutatkozott.

Mindezekből *Ranschburg* arra következtet, hogy az egyes figurák helyes felismerése is csak látszólagos; valójában a beteg ezen figurák részleteit sem ismerte fel térbeli viszonyukban pontosan, hanem csak következtetett legfeltűnőbb jellegzetes (de térbelileg nem lokalizált) elemekből: vázlatos rajzokat a jellegzetes elemek hiánya esetén nem ismert fel. A betegnek ezen térbeli jegy nélküli optikai észrevései gyógyuló peripher-idegsérültek taktilis észrevéseire emlékeztetnek, mert ezek is éreznek úgy, hogy az érzetminőségében („érintés“) helyesen észlelt ingert „sehová“ se lokalizálják, mire egészséges ember gondolatában is képtelen. *Ranschburg* az észrebevés szenzoros összetevőjének a térbeli jegy élményére vezető részének kiesésében látja azt a közös kulcsot, mely — a kvalitatív és a homogén gátlások hatása által módosított alakokban — a tüneteket ebben az esetben és általában a tárgy-észleléskímélő agnóziák eseteiben is létrehozta, szemben a *Lissauer*-féle agnóziákkal, hol az emlékképek pusztulása miatt az egyszerű észrevések épek lehetnek, de az életközeli (összetettebb) ingerek észrevése bémult.

A referens sajnálja, hogy a homogén és kvantitatív gátlás kölcsönös szerepének mérlegelése alkalmával (235. old.) a szövegezés módja

a kvant. gátlás javára a homogén gátlás kötelező jellegét elhomályosítja. A jelenségek ismétlődése törvényének felel meg, hogy az egyébként szövegezésében is igen gondos munkába ugyanezen helyen még egy tollhiba csúszott, nevezetesen az, mely az agyvérellátását kizárólagosan a carotis internának tulajdonítja és így megfélekedzik a vertebralisokról, helyesebben a vertebralisok egyesüléséből támadt basilárisról.

Az eredeti munkát a magyar olvasó ma, sajnos, nehezen szerezheti meg. Ezért is igyekeztem méltatás helyett, melyet szakértők előtt úgyis feleslegessé tesz a szerzők személye, részletesen tární fel azt a sok elvi jelentőségű ismeretgyarapodást, mellyel szerzők, különösen *Ranschburg*, tudományunkat gyarapította. Legjobb igyekezetemmel sem tudtam azonban referátumban visszaadni *Ranschburg* különleges kutatástechnikáját, mely önmagában is érdemessé teszi az eredeti mű megszerzését és áttanulmányozását azok részére, kik önálló kutatással foglalkoznak; különösen oly kutatók tanulhatnak sokat belőle, kik érdeklődésük iránya vagy viszonyaik miatt nagy anyag számszerű feldolgozása helyett kevés számú eset mélyreható elemzésével foglalkoznak.

Focher László.

FIZIOLÓGIÁS LÉLEKTAN:

ADLER ÉS HOFF: *Adatok a fantom-tag tanához.* (Beitrag zur Lehre vom Phantomgliede.) Monatschr. f. Psych. u. Neurol. 76 köt.

A megcsonkított egyéneknél jelentkező fantom-tag-érzés elemzésével legelőször *Weir Mitchell* foglalkozott. Ismeretes, hogy a végtagok műtéti eltávolítása után a fantom-tagon a legkülönbözőbb fájdalom és tapintási érzések jelentkeznek. Ez a fantom-érzés a megcsonkítottaknak mindössze 3%-án hiányzott *Weir Mitchell* megfigyelései szerint. *Pitres* úgy találta, hogy gyakran a műtét után már az első napon, ritkábban néhány hét múlva szokott jelentkezni a fantom-érzés. Vannak egyének, akiknél az egész életen át megmarad, másoknál hosszabb-rövidebb idő után megszűnik. Majdnem minden esetben a kéz- és lábfejek fantom-érzése jelentkezik, míg a karok és lábszárak ritkábban érezhetők. A legtöbb megcsonkított beteg a fantom-tagját akaratlagosan mozgathatónak érzi és ezenkívül a hiányzó végtagon kellemetlen szenzációkat, csiklandozást, bizsergést és görcsöket jelez. Ha a műtéti csonkot kokain-injekciókkal érzéstelenítjük, úgy a fantom-érzést rövid időre meg lehet szüntetni. Még érdekesebb *Haed* észlelése, aki azt találta, hogy a megcsonkított egyének fantom-tag érzése véglegesen megszüntethető, ha a hátsó központi tekervény, illetve a halántéklebény megsérül. *Haed* és ő utána *Schilder*, hasonló tapasztalatokból kiindulva arra következtetnek, hogy ezen a kérgi területen egy központi mechanizmus működik, amelynek az a feladata, hogy a környéki felületes és mély érzéki ingerek gyűjtése és feldolgozása révén a testérzés egységét létrehozza és megőrizze. Ezt a mechanizmust ők test-sémának nevezték. A fantom-érzés elemzésére 3 esetet szemeltek ki a szerzők. Mind a három eset igazolja *Riese* és *Schilder* ama megállapítását, amely szerint a fantom-tagot az egyén

mindig ugyanabban a helyzetben és tartásban érzi, amelyben a végtag sérülése, illetve műtét útján történt elvesztése bekövetkezett. Az első betegnél a fantom-lábak kinyújtott helyzetben voltak s ugyanazt a kellemetlen érzést keltették, mint amikor a haretéren megfagytak. Egy dum-dum golyóval sérült és később műtétileg megcsonkított katona a fantom-kart továbbra is fegyvert tartó helyzetben érezte. Az egyik betegen, akinek mind a két alsó végtagja hiányzott, sikerült az egyik végtagcsonk lehűtésével a másikoldali fantom-érzést is megszüntetni. Ez az oka annak, hogy az agy körülírt góci megbetegedései ritkán idézik elő a test-séma megváltozását. *Pözl* egyízben azt észlelte, hogy egy b. oldali hemiplegiában szenvedő beteg a bénulást nem vette észre, csupán a bénult oldalát idegének érezte. A regio interparietalis és az alatta fekvő thalamus-részek működésének kiesése esetén a két oldali testfelek érzései nem foglaltatnak egységbe, ha ellenben a testézés központi szerve, a hátulsó központi tekervény épen marad, abban az esetben megnyilvánul a testséma kiegészítésére irányuló törekvés. Oly módon nyilatkozik ez meg, hogy a beteg egyfelől nem veszi észre az egyik testfél bénulását, másfelől a bénult és idegének érzett testfelet haptikus hallucináció révén idegen emberhez tartozónak érzi.

Összefoglalólag azt mondhatjuk tehát, hogy a fantom-érzést egy központi mechanizmus hozza létre, amelynek székhelye abban a kéregterületben van, amely egyszersmind a testsémának is hordozója. Ennek a mechanizmusnak az a feladata, hogy a test egységét fizikai és pszichikai értelemben egyaránt megőrizze és valószínűleg vonatkozásban áll azzal a tulajdonsággal, amely hullóknél a levágott végtagnak pótlását eredményezi. Embernél ez a mechanizmus már csakis a fantom-érzésben és az álmokban jelentkezik. Álmában pl. a szerzők által észlelt egyik beteg a hiányzó végtagjait teljes egészségben meglevőknek látta. Ez a lélektanilag könnyen érthető kívánság ugyancsak központi mechanizmusok hatása alatt áll, amelynek emberben legfőbb agykérgi képvisellete a hátsó központi tekervényben és a regio interparietalisban van. Ez tartja fenn a testézés egységét. Ez az agykérgi készülék azonban azokra a serkentő ingerületekre támaszkodik, amelyek a környék felől, jelesen a végtagokban lévő szenzibilis és szenzomotorikus ellenőrző készülékekből áramlanak hozzá.

Pap Zoltán.

KUTZINSKI: *Agysérülés utáni szaglási hallucinációk.* (Geruchshalluzinationen nach Hirnverletzung.) Monatschr. f. Psych. u. Neurol. 57—58 köt.

Az utóbbi időben *Henschen* foglalkozott részletesebben a szaglási zavarok agyi lokalizációjával. 18 beteg megfigyelése révén szerzett tapasztalatait abban foglalta össze, hogy a szaglási központ részarányosan kétoldalilag idegzi be a szaglóhártyát. A szaglóközpont székhelye gyanánt a hippocampus tekervényt, illetőleg az uncus gyri hippocampi-t jelölte meg, mivel annak sérülései minden esetben szaglási zavarokat idéznek elő. Ezzel szemben az ammon-szarv sérülése nem eredményez kiesést a szagok érzékelésében. *Henschen* megerősítette *Bechterew*nek már korábban vallott felfogását, amely szerint a szaglási és az ízlési érzékelés központjai teljesen elkülönült helyzetet foglalnak el az agykéregben.

A szerző által megfigyelt beteg j. halántékán szenvedett el lövési sérülést. Röntgenfelvétellel megállapították, hogy a löveg az agyalapon a hippocampus tekervény csúcsán, az uncus áthajlásának pontján helyezkedik el. A sérülés után azonnal teljes j. oldali vakság keletkezett, a b. szem látóképességének tökéletes épségben hagyása mellett. A löveg beékelődése részben izgalmi jelenségeket váltott ki, részben kiesési tüneteket vont maga után. Az előbbiekhöz tartoztak az epilepsziás rohamok, amelyek rendszerint szaglási érzéksalódásokkal kezdődtek, továbbá a szótalálás megnehezülése. Kiesési tünetek a j. oldali vakságon kívül a szaglóérzékszerv körében mutatkoztak, amennyiben a beteg a sérülés óta szagokat egyáltalában nem érzett meg, kellemes és kellemetlen szagingerék között különbséget tenni nem tudott. A szaglóérzékelés zavarában két oldalt összehasonlítólág vizsgálva semmi különbség nem volt.

A löveg helyzete szerint a kiesések magyarázatában két lehetőséggel kell számolnunk: vagy a tractus olfactorius pusztult el, vagy a hippocampus tekervény, illetve annak uncusa sérült meg. A tractus olfactorius sérülését nem lehet teljesen kizártnak tartani, azonban ebben az esetben a szaglóérzés kiesése csupán egyoldali lett volna és a tapasztalatok szerint idővel a szaglási zavarnak javulnia kellett volna. Az a tény, hogy a kiesések tartósak voltak és szótalálási nehézségekkel társultak, valószínűleg arra mutat, hogy a sérülésnek az agykéregben kellett lennie. Az epilepsziás rohamok előtt jelentkező szaglási érzéksalódások is a kéreg sérülésére utalnak. A körülírt kéregbántalmazás következtében előállott tartós kétoldali szaglóérzéskiesés megerősíti *Henschen*-nek azt a felfogását, hogy a szaglóközpont bilaterálisan ad beidegzéseket. A szaglási és izlési központ elkülönült kérgi helyeződésének kérdésében is különös jelentőséget tulajdoníthatunk ennek az esetnek. Ezt a feltevést igazolja az a körülmény, hogy a szaglóérzéklés teljes kiiktatásával járó körülírt agykéregsérülés az izlési érzékelést egyáltalában nem bántalmazta. A szaglási emlékképek agykérgi elhelyeződésének tisztázására az eset nem volt megfelelő, mivel a betegnek erre vonatkozó adatai megbízhatatlanok és értékelhetetlenek voltak.

Pap Zoltán.

BOSTROEM: *Optikai hamis észrevételek a tarkólebeny sérülése következtében.* (Über optische Trugwahrnehmungen bei Hinterhauptsherden.) Monatschr. f. Psych. u. Neurol. 57 köt.

A szerző egy 29 éves férfi esetét ismerteti, aki a koponyája hátsó részén lövési sérülést kapott. Ennek következtében j. o. teljes bénulás és beszédzavar fejlődött ki, mindezek azonban később egészen megszűntek. A sérülés után közvetlenül műtétet hajtottak végre a betegen, a roncsolt koponyarészletek eltávolítása céljából. Az észlelés ideje alatt alexiát, aphasiát, értelmi kieséseket vagy hisztériás megnyilvánulásokat a beteg nem mutatott. A látási érzéklések szolgálatában álló tarkólebeny sérülése következtében évek multával sajtószertű jelenségek kezdtek mutatkozni a betegen, amelyek részben epilepsziás rohamokkal egyező rosszhullétekben, eszméletvesztésben nyilvánultak, részben

ezeztől függetlenül jelentkező hamis látási észrevételekben. A látótér vizsgálata j. oldali hemianopsiát derített ki.

A hamis észrevételek kétféle alakban jelentkeztek. Egyfelől bizonytalan fényjelenségek, szikrák, villódzások mutatkoztak, amelyek a látótér j. oldalán tűntek fel és balfelé vonulva elhalványultak, még mielőtt a középvonalat átlépték volna. Ezekről függetlenül jelentkeztek a térbe kivetített testszerű, éles körvonalakkal határolt szemléleti képek is, amelyek összefüggő, bonyolultabb jeleneteket ábrázoltak, tulnyomólag sexuális tartalommal. A szemléleti képek kapcsolatban állottak a beteg sexuális élményeivel és úgy tűntek fel, mint az erre vonatkozó emlékek képek töredékes felelevenedései. Sorozatos jelentkezésükben mindamellett egymással nem mutattak összefüggést. A képek jelentkezését nem izgalom — mint ahogy ezt esetleg várni lehetne — nem kísérte. Teljesen függetlenek voltak az akarattól és lényegesen különböztek a valódi érzéksalódásoktól is, amennyiben a beteg világosan tudatában volt annak, hogy ezek az élmények nem valószerűek, hanem csupán hamis észrevételek.

A tarkólebeny látómezejének sérülésével kapcsolatban nem ritkák a szelvényes látótérkieséssel párosult érzéksalódások, amelyek rendszerint közvetlenül a sérüléshez csatlakoznak és végül hosszabb-rövidebb ideig tartó fennállás után megszűnnek. Az ismertetett esetnek épen az a körülmény kölesönöz érdekességét, hogy a kóros látási szemléleti képek a sérülés után csak hét év múlva jelentek meg először. A beteg nem állandóan észlelte őket, hanem csak időszakonként, havonta átlagosan 1—2-szer, úgyszólván rohamszerűleg mutatkoztak. Tudatzavar sohasem társult hozzájuk. A közbeeső időszakokban epilepsziás rohamok ismétlődtek, azonban a két jelenség egymással nem tartott fenn kapcsolatot. Eszerint a kóros szemléleti képek nem azonosíthatók az epilepsziás rohamok aurás jelenségeivel, sem postparoxysmalis tüneteknek nem foghatók fel, azonban nagy valószínűsége van annak a feltevésnek, hogy az epilepsziás rohamokkal egyenértékű lelki jelenségek (pszichés aequivalensek) voltak. Ismeretes, hogy látási érzéksalódások nagyon gyakran jelentkeznek epilepsziás pszichés aequivalensek keretében. A szerző a vázolt megfontolások alapján arra következtet, hogy a kóros szemléleti képek keletkezése két feltételre vezethető vissza: egyfelől az agysérülés következtében évek multával létrejött epilepsziás visszahatási készséggel állanak kapcsolatban, másfelől a tarkólebeny látási érzékezejének bántalmazottságával hozhatók okozati összefüggésbe.

Pap Zoltán.

MOZGÁSLÉLEKTAN :

MOTORIK. Hg. v. F. KRUEGER u. O. KLEMM. Erstes Heft : *Erich Voigt*: Über den Aufbau von Bewegungsgestalten. — *Walter Haferkorn*: Über die zeitliche Eingliederung von Willkürbewegungen. (Neue psychol. Studie, hg. v. F. Krueger, 9. B. München, Beck, 1933. 6.)

Ismeretes Krueger felfogása arról a lélektani irányzatról, melyet alakpszichológiának nevezünk s amely több ízben tette már megvitatás

tárgyát ennek a folyóiratnak lapjain. Az a két kisebb munka, melyet Krueger és Klemm együtt adtak ki „Motorik“ címmel, szintén mutatja az alaklélektan problematikájának hatását, amennyiben már a kérdések felállítása és beállítása, továbbá a megoldások elvi iránya egyenesen az alaklélektan területére vezetik az olvasót. Az első értekezés a mozgásalakok szerkezetét igyekszik új szempontból elemezni. A régebbi vizsgálatok az emberi mozgást vagy csak fizikai-fiziológiai oldaláról vették szemügyre, vagy — s ezt a szempontot Voigt nem emeli ki eléggé — karakterológiai sajátosságokat kerestek benne (az ember járásából, mozgásából, gesztusaiból, s ami szintén idetartozik: írásából jellembeli, vagy személyiségi vonásaira vontak következtetéseket). A sajátosan pszichológiai szempont azonban eleddig figyelmen kívül látszott maradni és ezt törekszik pótolni Voigt vizsgálata. Arra törekszik, hogy a járás és ugrás „külső történéseit“, tehát a fizikai-fiziológiai viselkedésformát egyrészt alaknak fogja fel (afféle mozgásmelódíának), másrészt ezt a belső élményekkel, a minőségi mozzanatokkal összeköttetésbe hozza. Mivel azonban a jelzett mozgásélmények a látásélményektől specifikusan különböznek s továbbá sajátosságaik még annyira sincsenek tisztázva, mint a „magasabbrendű“ látásérzetekéi, azért helyesen jár el a szerző, mikor a következő fogalmakat: egész, rész, tagozódás, alak, — nem viszi át módszeres megfontolások nélkül a mozgásra, hanem megkeresi először ezeknek motorikus tartalmi jellegzetességeit. Ez a heurisztikus munka teszi értekezésének főérdemét.

Voigt három éven keresztül folytatott kísérleteiből (lipcsei lélektani intézet) a következő eredményeket vonja le. Introspektív úton tapasztalhatók az „útélmény“ minőségi sajátosságai. A motoros szimmetria-élmény nem azonos a fizikai szimmetriával, hanem szintén tisztán minőségi jellegű: annyit jelent, mint belső ritmuson alapuló mozzanat-összehangoltság, egyensúlyozottság-érzés, azaz élő ritmus. Az útélmény egysége hangsúlyozottan mutatkozik: nemcsak az út megszakítása, hanem a haladás meglapátolása is széttörheti. Ugyanazon út gyorsabb tempójú bejárása új egységkvalitásokat kölcsönöz a mozgásegységnek. A kísérleti személyek legnagyobb része egy harminc-hatvan lépésnyi utat mint élő egységet képes átélni: számukra ez: „az út“, „az egyöntetű, egylendületű lefolyás“, „ritmusosan, ívekben, stb. tagolt folyamat“. A mozgásélmény nemcsak helyi és kinezetikus érzetektől épül fel, s empedig lokalizált erő-, vagy nyomásérzetektől (mint ahogyan az elem-pszichológia ezt elképzelné), hanem jelentkezik a sajátos alakélmény is: az egész test lendületszerű előretörekvése egy speciális cél felé. — Az az alakegész azonban, mely az élményvilágban jelentkezik, mégpedig ott is csak részlegesen és szinte szimbolikusan, nagyon kényes, törékeny természetű. Tagolódása nem jut tükröződően-adekvát kifejezésre a tudat-élményben. A mozgásimpulzus eredeti túlságos erőssége vagy gyengesége, egy hibás lépés az ugrás kezdetén, vagy hibás mozzanat az egész mozgás folyamán, nem kerül mint ilyen észrevétel a tudatba, hanem csak egy homályos érzést hagy hátra: „valami nem volt jó“ (Unstimmigkeitsgefühl). A mozgásalakzatok törékenysége tehát nem észrevételi mozzanatokon alapszik, hanem az élményegész Unstimmigkeitsgefühljein

s az egész egyén hogylétének általános, meghatározatlan érzésén. De ugyanez a körülmény okozza azt is, hogy a motorosan kialakított cselekvés kerekesebb, befejezettebb formában jelentkezik, mint bármilyen töredék-élmény, vagy mesterségesen elszigetelt részélmény.

Hasonló irányban mozog *Haferkorn* értekezése is. H. azokból az eredményekből indul ki, melyeket O. Klemm elért, ki „az emberi cselekvés autonom törvényeit“ kutatva, megállapította, hogy egy cselekvés egészének tökéletessége (precíziója) rendszerint felette áll részletei tökéletességének, részint pedig a cselekvő róla alkotott saját tudatának. *Haferkorn* e kérdést a következő konkrét esetekre szorítja: Mily pontossággal tudunk valamely egyes mozgást az időbe illeszteni és mi e pontosságról alkotott tudatunk? Mily pontossággal tudunk két egyidejű önkéntes cselekvést végrehajtani és felfogni? Micsoda viszony áll fenn valamely mozgásnak a tartama és azon mozgáségsz között, melybe beletartozik? E kérdések kísérleti anyaga: kéz-, láb- és fejmozgásoknak részint egyes, részint szimultán hozzárendelése, mint reakciók hangingerekre. A mozgások pontosságát részint a Wundt-féle kronograf, részint egy, a kísérletek céljára alkalmazott óramű méri. A szerző részletesen ismerteti az összes reakciók tabelláris eredményeit, melyekből kiderül a cselekvések pontatlanságának átlagértéke, továbbá, hogy „a mozgásos cselekvéseknél is hasonló jelenségek mutatkoznak, mint amiket az ú. n. egészpszichológia a lelkiélet más területein is kimutatott.“ *Haferkorn* rámutat azokra a típuskülönbségekre is, melyek a kísérleti személyekben a mozgásprecíziók vizsgálata közben mutatkoztak.

Várkonyi H.

ÉRTELMISÉG-LÉLEKTAN:

A KÖVETKEZTETŐ KÉPESSÉGRE IRÁNYULÓ NÉMELY ÚJABB VIZSGÁLAT. (Th. *Erismann* és C. V. *Müller* tanulmányai.) — A) A referensnek a M. Psych. Szle 1931. 1—2. számában közölt tanulmánya: A *következtető képesség mint „értelmiség-vizsgálati“ probléma* éles általános bírálatot mondott a következtető képességre irányult eddigi lélektani kutatásokról¹. A vonatkozó irodalom teljesebb áttekintése után, amelyet Prof. Dr. *Ranschburg* Pál úr szíves figyelme és előzékenysége tett számomra lehetővé — amiért ezúton is hálás köszönetemet nyilvánítom —, bár a mondott tanulmányban foglalt bírálatom *lényegén* változtatni okom nincsen, a *részletekre* vonatkozó némely megjegyzésemet egyfelől tüzetesebb igazolást kívánónak, másfelől valamelyes korrekciókra szorulóan ismertem fel. A vonatkozó vizsgálati problémákkal más alkalommal újra kívánok foglalkozni, ezúttal csupán már említett tanulmányom

¹ E helyen említjük fel e dolgozat egy értelemzavaró sajtóhibáját: a 63. l. jegyzetében kiesett 2 sor. Az e jegyzetben érintett 3 végső tételfaj a következő: 1. „*A* est *B*“ oly értelemben, hogy $A = B$ (kizárásos formában: $A \text{ nem } = B$, ami egyúttal azt is jelenti, hogy $A = (\text{parc.}) \text{ Nem} B$); 2. „*A* est *B*“ oly értelemben, hogy *A* beletartozik *B*-be (kizárásos formában: $A \text{ nem tartozik } B\text{-be}$, ami egyúttal azt is jelenti, hogy „*A* beletartozik $\text{Nem} B$ “-be, esetleg $A = \text{Nem} B$); 3. „*A*-ba beletartozik *B*“.

összefoglaló bírálati kifogásaival kapcsolatosan (50—51. l.) közlöm a következőket:

I. a) a IV. figura szerint való következtetés vizsgálatára már régebben is történt kísérlet: így H. Schüssler 1915-ben I—III. figurájú tesztjei után, kísérletképen, *egyellen* oly próbát is prezentált kísérleti személyeinek, amelyet a IV. fig. szerint kellett volna megoldaniok. A kís. személyek nem tudták a próbát helyesen megoldani. E kutató 1916. évi kísérletei se jártak kedvezőbb eredménnyel, végre az 1917. évben folytatott kísérletek alkalmával sikerült, egyetlen esetben, a IV. fig. szerint való helyes következtetést nyernie. A IV. fig. vizsgálata terén különösebb érdekességet legelőbb talán csak Th. Erismann-nak alább referálandó közleménye jelent (1930), e figura vizsgálata azonban még Erismann-nál is meglehetősen háttérbe szorul. A IV. figurával való *teljesebb* leszámolást csak C. V. Müller kísérelte meg (1932): eredményeit — amint látni fogjuk — szintén nem ítéltük kielégítőeknek. (Megjegyezzük, hogy magunk a IV. figura egész problémájának nem tulajdonítunk semmi *rendkívüli* jelentőséget, minthogy egyfelől a figura-jelleg *középponti* jelentőségét *egyáltalában* tagadnunk kellett (v. ö id. dolgozatunkat) és mert, másfelől, a IV. fig. és az I. fig. szoros kapcsolata az első vagy a negyedik figura szerint való következtetés lényeges problémáit *speciálisan* is egészen *másutt* ismertette fel, mint a figura jellegben.)

b) Fenn kell tartanom továbbra is azt a megállapítást, hogy az eddigi vizsgálatokban *figyelman kívül* maradt az a tény, hogy „minden szillogisztikus előtétel-párból“ „legalább két logikusan szükségszerű következmény folyik“.

c) Hogy valóságos következtetés-meneteinkben nem mindig a leendő következménynek *állítmánya* szerepel az *első* előtételben: e tényre szórványos utalások, főképen egy-egy nem-várt felelet kapcsán, már történtek. A próbák *összeállítása* azonban mindeddig (és még C. V. Müller 1932-es művében is) *ennek az elvárásnak alapján* történt, a *másik* lehetőség szisztematikus vizsgálatának megkísérlése nélkül.

d) Fenn kell tartanom, hogy a II. fig. szerint, szisztematikusán, *csak tagadó* következtetések vizsgáltattak (még Müllernél is) és hogy viszont — bár az I. figurába tartozható *tagadó* következmények itt-ott előfordultak — az I. figurába tartozó *tagadó* következtetések is tételtek sajátképeni és *kielégítő* vizsgálatok tárgyaivá.

e) Fenn kell tartanom, hogy lényeges fogyatkozása az eddigi vizsgálatoknak az, hogy „helytelen bennük az a *próbafelepítési* és *értékelési* alap, amely az egyéni következtető képesség alacsonyabb vagy magasabb fokát“ aszerint kívánja a legadekváltabb módon megállapíthatni, hogy „az egyén vajjon *melyik aristotelesi figurába* tartozó szillogisztikus feladatoknak mily mértékű megoldására képes“. Se W. Stern szép fejtegetései a „transzdukción“ következtetésekről, se K. Bühler vagy Piaget vizsgálatainak érdekes eredményei a gyermeki gondolkodás fejlődéséről, sőt Lindworskynak is a nem szillogisztikus formájú következtetés-féleségekre vonatkozó szép elemzései se változtatnak azon a tényen, hogy legalábbis a *magasabbrendű*, teljesértékű következtetések lélektani vizs-

gálata mindedig a *figura-jelleg középpontba állításával* történt és az *értékelés* középpontjában is a *figura-jelleg* szerepelt.

II. Továbbmenve fenn kell tartanom, hogy (51. l.) az összes generális fogatkozások *végső oka* a sajátképen *lélektani* probléma-megfogás nem-sikerülhetése, főképen a — lélektani problémától lényegszerint idegen — *logikai* szempontoktól való igen erőteljes befolyásoltatás, sőt — igen lényeges pontokon — egyenesen *vezetetés* miatt és a „tiszán értelmi“ teljesítménynek az eleddig szokásos *nem tisztaelvű* (főként „intelligencia-vizsgálati“) és nem elegendőképen *elemző* nyomozása által. Egy hatalmas energiát mozgósító törekvés irányult (kétségtelenül *lélektani* kíváncsisággal) a következtetések problémái felé, de a leszámolás valahogy csak *a)* igen *kivülről* vagy *b)* *idegenelvéen* kíséreltetett meg újra meg újra a sajátosan *lélektani* lényegeit a kutatók elé még fel nem tárt problémákkal. Ezért volt, hogy a *valóságos* következtetés-lefolyások megfigyelése és a spontán gyermeki következtetés-fejlődések megfigyelése és főleg a *módszernek* és az *értékelésnek* ily megalapozottságú felépítése helyett végső fokon sokkal inkább a készen vett *ismeretelméleti* (pl. az ítéletek és viszonyítások lehető féleségei) és *logikai* pl. logikai következtetés-féleségek, figurajelleg, stb.) tanítások adták a felépítés és értékelés vezető szempontjait (még *Erismann*-nál és *Müller*-nél is). E nem-lélektani tanítások *ellenőrzésével* és *kritikájával* pedig valóban *sehol* nem találkoztunk a lélektani probléma-vizsgálóknál. Az ily beállítódás teszi érthetővé nem egyszer igen feltűnő reális tények önként felkínálkozó tudatosulásának meglepő elmaradásait (ugyanazon kiindulási tényállásból *sokféle* formában lehető következtetések, a *mindig* legalább *két* következmény adódása, *állító* II. figurák. stb. — v. ö. id. m.)

III. Fenn kell tartanunk, végül, hogy (52. l.) *a)* A próbasorozatok „felépítési rendje“ „nem kielégítően *rendszeres*“, mert a felépítés vezető szempontja általában a következtetésnek ebbe vagy abba a figurába tartozása volt és mert e próbák nem vetettek számot „a sajátképen *lélektani* befolyásoló tényezők egész jelentős csoportjaival“, hogy *b)* a vizsgálatok nem *teljesek*, hogy *c)* nem egyszer találhatók helytelenül szerkesztett próbák és hogy, főleg, az *értékelés* a próbák egész csoportjaiban — a mondott fogatkozások folytán szükségszerűen — helytelen.

B) Th. *Erissmann*-nak *Das logische Schliessen der Kinder von 3–10 Jahren* (Arch. f. d. ges. Psych. Bd. 77. Heft 3–4. 1930) c. munkája számunkra két szempontból érdekes: 1. *Erismann* hangsúlyozza talán először nyomatékosan, hogy a *figura* jellegén kívül *más tényezők is* igen jelentősen befolyásolják a következtetés nehézségét¹. Így ugyanazon a figurán belül a *modus*-ok különfélesége (347 l.), így a premisszák (nehezítő) *partikuláris* és néha *negatív* jellege (321. l.). Ez a felismerés bizonyára még *kevés* — de az *általános* (és még *Müllernél* is domináló) beállítódással szemben jelentős értékű. — 2. Nehány érdekes *IV.* figurájú következtetést nyert a szerző: az I. figurára szerkesztett próbák, meg-

¹ A kísérleti személy által jól ismert fogalmakkal operáló próbák könnyebb-ségét és hasonló nehézség-befolyásoló tényezők szerepét, természetesen, már mások is, régóta, észrevették (*Schüssler*, G. *Störing* is).

lepetésére, némely esetben a IV. fig. szerint oldattak meg. (A kísérletek második sorozatában.) Érdekes felfedezése még nem bírta rá a szerzőt a figura-jelleg kemény diójának feltörésére és E. nem fedte fel az itt rejtőző probléma *logikai* és, másfelől, *lélektani* lényegét. A logikai kérdés ezúttal nem érdekelhet (v. ö. id. dolgozatunkat: a szillogisztikus következménynek *logikai* lényege is *nem a figura-jellegtől*, de a premisszák *fogalmainak egymásközi viszonyaitól* függ), de bizonyára nem kielégítő az a lélektani értelmezés, amely a váratlan megoldásmód okát voltaképpen megelégszik az *előzően végzett próbák* munkamódjának determináló hatásában találhatni meg. (A vizsgálatok harmadik, utolsó sorozata különben *módszeres* kísérletet tesz a IV. figurában is, — de megelégszik csak *két* próbával, míg a többi figurákban a Barbara, Celarent, stb. *logikai* szkéma szerinti „összes“ lehetőségekre ad próbát). — Eredeti szelleme és elemzéseinek elfogultságtól mentes kötetlen érdekessége a szerzőt igen előnyösen emeli magasra a következő képesség eddigi vizsgálói között.

C. Viktor Müller terjedelmes doktori értekezése: *Experimentelle Untersuchungen über kindliche Schlussprozesse mit besonderer Berücksichtigung der Vorgänge der Repräsentation* (Arch. f. d. ges. Psych. Bd. 78—79. 1931) és az ezt kiegészítő *Exp. Unters. üb. kindl. Schlussprozesse bei Schlüssen nach der 4. Figur* (Arch. f. d. ges. Psych. Bd. 86, H. 3—4. 1932.) c. tanulmány gazdag anyagával és a módszeres feldolgozás aprólékos (sok *isméllődést* is eltűrő) pontosságával tűnik ki (bár, elkényeztetve a nagy precizitástól, egy-két helyen és ponton sajnálatos kihagyást is találunk: így a helyes megoldások összefoglaló *percentjeit* se találjuk meg *minden* formánál). A befektetett nagy energia épen nem eredménytelen — de mélységet, új meglátásokat vagy akár csak szellemes értelmezéseket hiába keresünk. A sok adat és a bőséges statisztikai feldolgozás azonban egyfelől tanulságos adattár a többre-látók számára is, másfelől egymaga is kérdéseket tisztáz és a szerzőt érdekes egybevetésekre is vezet: értékeléseiben és egybevetéseiben pedig C. V. Müller megbízható, óvatos, biztos és egyúttal elemzéseiben igen világosan látó.

Munkája három részre oszlik: 1. *Téri, idői, nagysági, egyenlőségi, egész-részi* viszonyokkal operáló következtetések, 2. a *logikai figurák* szerint való következtetések, 3. *hipotétikus, diszjunktív, kauzális* vonatkozású következtetések. — A következtetés formája az *első* részben is mindig a *két előtételből* következtető szokásos *szillogisztikus* forma. Hogy vannak és vizsgálándók *egyéb* fajta következtetések is, ez a kérdés nem mered fel a szerző elé. (Igy pl. *egyetlen* tételből következtetés: az *S* és *P* megfordításai, kontrapozíció, reláció megváltozása, szubalternáció, ekvipollencia, oppozíció, modális konszekvencia; az *M*-re — pl. annak *középponti* helyzetére — való következtetések stb. — bár pl. az utóbbinak további vizsgálatára annyi érdekes felelet kínálkozott. — Gondoljunk e pontokon már *W. Stern* és *Lindworsky* elemzéseire is). — A *második* részben ismét a *figura* és a *modus-jelleg* a vezető. Sajnos, néhol *lőbb* *teszt* volna kívánatos: még a logikailag közönséges modusok se mind képviseltek. Az Erismann-nak már feltűnt némely érdekesség (*premissza-jelleg* szerepe stb.) nem fejlődik tovább, úgy amint az *első* részben se fejlesz-

tetett pl. a *visszafordításoknak* Erismann-nál már szereplő kérdése. A *IV. figura* hosszas külön vizsgálata nem viszi lényegesen előre se a figura-jelleg kérdését, se speciálisan az I. és a IV. fig. lélektani kapcsolatainak kérdését, bár a IV. figurára adott teszteknek az I. fig. szerint való igen gyakori megoldása ismét alkalmat nyújthatott volna az elmélyedésre. Legértékesebbek az egyes figurák szerint nyert eredmények *egymásközi* összehasonlítása, valamint a saját eredményeknek *más-kutatók* eredményeivel való egybevetése. — A *harmadik* részben a próbasorozatokat nemcsak teljessége, de rendszeressége is kívánni valót hagy, de e vizsgálatok csupán kiegészítő jellegűek. — Igazságtalanok volnánk azonban, ha e munkáról úgy ítélnénk, hogy megfeleledkez-nénk azoknak épen *legérdekesebb* sajátosságáról: Müller *különös*, sajátos célja annak vizsgálata, hogy következtetéseikben a gyermekek mennyire és mely különféle módokon vesznek igénybe *segítő* képzeteket, *szemléletes* elképzeléseket. Igen szép, finom, biztos, gondosan osztályozott elemzései cáfolhatatlan világossággal és gazdagsággal bizonyítják az eleve várható tételt: (érzékletes-) szemléletes elemeknek igen fontos szerep-jut következtetéseinkben és igen kisszámúak az oly következtetések, amelyekben nem mutathatók ki segítő reprezentációk, szemléletes emlékek, konkrét példákkal való illusztrációk, tériesítő stb. elképzelések. E „tisza“ gondolati következtetések százaléka, *minden* figura-fajban, a korral együtt növekszik: 6–17 évig, nagy átlagban, kb, 60/0–220/0-ig. Említsük még fel: szerzőnk, vizsgálatai alapján, intelligencia-teszteknek felhasználhatókul vallja: 8–9 évre: I. fig. szerinti *idői* viszonylatú következtetések, 9–10 évre: ugyanilyen következtetések a *II. fig.* szerint, egyúttal I. és II. fig. szerinti *nagyobb-kisebb és egyenlőségi* viszonyokkal operáló következtetések. De az eredmények után felhasználhatóknak ítéelhetjük ezeken kívül a 11–12 évre: a *II. figurája*, könnyű *fajviszonyokkal* („Gattungsbeziehungen“; kifejezője: „ist,“ „gehört“) operáló *e/a : e* modus-ú következtetéseket és 12–13 évre a *tiszta fajviszonyokkal* operáló *e/i : o* és *a/i : i* modus-ú következtetéseket. Mint az összes újabb vizsgálatok, Mülleréi is bizonyítják a következtetéseknek már *korai gyermekkorban* megindulását: a következtetések menetébe és főleg okaiba való *tudatosan* világos *belátás* azonban, természetesen, jóval *későbbi* a helyes következtetések tényleges elvégezhetésének idejénél. A következtetések terén tanusított fejlődésnek fő periódusa a 7–8 év, jelentős haladás látszik azonban 11 és 12 év között is. Említsük fel végül, hogy a legnehezebb figura *általában* a IV., ezt követi, meglehetősen távolságban, a III., majd a II. és legkönnyebb az I. Ha konkrét fogalmak helyett *betű-szimbólumokkal* operálunk, az összes figurák minden modusai jóval nagyobb nehézségeket okoznak. Boda István.

ÁLLATLÉLEKTAN:

ALVERDES, Fr.: Die Tierpsychologie in ihren Beziehungen zur Psychologie des Menschen. Leipzig, 1932, 120 l.

Alverdes, a marburgi egyetem zoológia-tanára az állatlélektan alapvonásait ismerteti előadásokban. A feldolgozott anyag igen gazdag,

kezdve a véglények magatartásának elemzésén egészen az antropoidok értelmi teljesítményeinek és az állati násznak, társadalmi életnek ismeretetéséig. Kiváló figyelmet érdemel az 5-ik előadás, melyben visszautasítja a tropizmus-elméletet. Ez az elmélet, amely szerint valamely rovar azért mozog a fény felé, mert páros érzékszerveit az ingerforrás nem-szimmetrikusan izgatja és ezáltal az egyikoldali izomzat erősebben kénytelen működni, mint a másik oldali, képtelen megmagyarázni, hogy az állat mért mozog a fény felé a saját hossz tengelyének síkjában is, amelyben nem fekszenek páros érzékszervek. Alverdes az állati magatartást inkább olyan fikciókkal magyarázza, hogy a cél meghatározza az eszközöket és az egész meghatározza a részeket. Ezeket a fikciókat szerinte kénytelenek vagyunk felvenni, de azokat soha meg nem magyarázhatjuk. Ezek az ignorabimusok, valamint a velük kapcsolatos filozófiai gondolat-futtatások képezik a nagyon hasznos mű gyenge pontjait. Végül még kiemelem a 6-ik előadás záróproblémáját: mi különbözteti meg az összehasonlító idegélettant az állatlélektantól? Ebben a kérdésben a szerző a behavioristákhoz csatlakozik, amennyiben az idegélettan feladatát a részfolyamatok kutatásában, a lélektan feladatát az egész szervezet magatartásában látja. A probléma megoldása Ref. szerint nem ilyen egyszerű.

Schiller.

BUYTENDIJK: A propos de la façon dont les animaux se débarassent de leurs entraves. Archives Néerlandaises de Physiologie. 15. S. 213—237, 1930.

Amennyiben a különböző állatok funkciói különböznek egymástól, annyiban ez a különbség nemcsak az állatok szerkezetén alapul, hanem a funkciók feladatán is. Vannak olyan reakciók, amelyek függetlenek a fajtól, amelyeknek milyenségét kizáróan a cél határozza meg. Lényegesen független a vadászásnál, a menekülésnél való magatartás, ugyanígy a magát-kiszabadítás. B. tengeri állatokat vizsgált: tengericsillagot, ophiuridákat, remeterákot, tengericsikót és medvegyíknél a magát-kiszabadítás következő típusait találta: húzás, rázás, izolált tagmozgások, kicsúszás, öncsonkítás, koordinált mozdulatok. Ha a tengericsillag egy karját gyűrűvel vették körül, akkor az állat megakadályozta a kar mozgását és az ellenkező irányba síkolt ki. Ha a gyűrű szűk, akkor a kar megvékonyodása lép fel, esetleg öncsonkítás. Az ophiuridák (egy fajta kecses tengericsillag) a szomszédos karjukkal ledörzsölik a gyűrűt, miközben ez a cselekvés változtatható egészet képez. A tengericsikó, ha fonállal körülcsavarta, először össze-vissza mozgott, de nem sokára a farka megfelelő mozgásával megtalálta a szabadító utat. B. lelkes ellenfele a reflexelméletnek. Kimutatja, hogy a reflex nem alapja, hanem késői szerzeménye a mozgásnak. A mozgások spontán alkalmazkodnak a célhoz, ami esetleg a szoktatáson keresztül az automatizált reflexhez vezethet. B. tengericsikója is a Jannings-féle próbamozgásokat mutatja.

Harkai S. P.

BUYTENDIJK: Über das Umlernen. Archives Néerlandaises de Physiologie 15, 283—310, 1930.

B. patkányokat betanított arra, hogy egy T-alakú labirintusban

balra fussanak. Sikeres idomítás után az állatokat a jobb-felé futásra szoktatta. A patkányok a második feladatot éppoly gyorsan tanulták meg, mint az elsőt, miközben a hibák a kísérletek első felében halmozódtak. Ha mármost az állatokat ismét a bal-felé futásra idomította (2. áttanulás), azok sokkal gyorsabban tanultak és a 3. 4. áttanulásnál egyre jobban, úgy hogy már csak a legelső kísérletekben fordultak elő hibák. „Az állatok tehát megtanulták az áttanulást“. — B. mindig ott talált nagyobb individuális különbséget, ahol a feladat nehezebb volt, sőt ilyet egyáltalán csak abban az esetben talált, ahol a feladatba való „belátást“ tett fel. Érdekes különösen az alakelméletre vonatkozóan, hogy a tanulás könnyebbé válik, ha a választandó út az egészben *kitüntetett* helyzettel bír.

H. Schiller P.

BUYTENDIJK: Eine Methode zur Beobachtung von Ratten in aufgabefreien Situationen. Archives Néerlandaises de Physiologie. 16, 574—596, 1931.

A kísérleti állatpszichológia kérdései általában túl szerények. Nemcsak mérhető dolgokat kellene vizsgálni, hanem „az állatnak alkalmat kellene adni arra, hogy valamit kezdjen“. Alkalmas erre egy olyan tér ($2 \times 2 \times 1$ m), amelyikben az állat különböző őt érdeklő tárgyakat — széna, víz, eledel, golyók, deszkák — talál. Ezzel a módszerrel B. egész sor rendkívül érdekes megfigyelést eszközöl. A patkányt ebbe a térbe hozza és egyedül hagyja. Annak ellenére, hogy az állat már 24 órája éhezett, nem kezd el enni, hanem előbb mindent körülszaglász. „A tér a patkány számára eleve tagolva van“, vannak „falmenti részek“, „sarkok“, „tárgyak“, amelyekhez odafut. Nemsokára, sokszor már az első 15 percben kialakul egy fészek — leginkább egy sarok, vagy széna-csomó — amelyikbe az állat folyton visszatér. A tárgyakkal való foglalkozás a cselekvési egészbe való beágyazottságtól függ, megfigyelhető pl. olyasmis is, mint „egyelőre való tudomásulvétel“. Időről-időre a cselekvésben változás áll elő; miután a patkány egy ideig a tárgyakat cipelte, elkezd a deszkákra mászni, hasonlóan ahhoz, ahogy a gyerek váltogatja játékát. A patkány időnkint habozik, kételkedni látszik, továbbá a viselkedése bizonytalan és szétszórt. Olyan tárgyakat is elszállít, amelyek nem rághatók. A szállítás módja messzemenően alkalmazkodik a szállított tárgyhoz és egyetlen tapasztalat is képes már a szállítás módját megváltoztatni. B. spontán értelmi teljesítményeket is megfigyelt. — Különös figyelmet érdemelnek a szociális magatartással kapcsolatos megállapítások. A patkányt egy béka jelenléte hosszabb ideig lebilincselve tartotta. Az addig sohasem látott állatnak megkülönböztetheti a fejét és a hátát és állandóan arra törekszik, hogy a béka háta mögött maradjon. A nyúl csak a feje érdeklí a patkányt. Több patkány egymás között meglehetősen közömbös. Néha előfordul egyéni érdeklődés (nyaldosás, nemi érdeklődés), de a cselekvésben való részvétel nem jelentkezik. Az eledelt igyekeznek elvinni egymástól, emellett azonban a patkány csak az elvívés elől védi a tartalékát. Ha ugyanis a tolvaj bejön az idegen fészekbe, hogy az ottlevő eledelt megegye, ezt

nyugodtan megteheti. Ezek a példák mutatják, hogy az érzelmi élet és ösztön problémái az állatvilágban csak kötetlen, természetes helyzetben tanulmányozhatók.

Harkai S. P.

PSYCHOTECHNIKA :

BURTT, H. E.: Psychology and industrial efficiency, New-York, 1929, 395 l.

Burt összefoglalja az ipari munkalélektannak azt a területét, melyet Gliese „Objektpsychotechnik“-nak nevez. B. gazdasági és humánus követelménynek mondja a munka racionalizálását. A személyzet helyes elosztása mellett elsősorban a következő feladatok fontosak: a helyes betanítás és a munkakedvre való nevelés (2. fejt.), a munkaeszközök helyes elrendezése és formálása (3. fejt.), a fáradság kiküszöbölése a legjobb munkaidő és szünetek megállapítása által (4. fejt.), a monotonia lélekölésének megszüntetése (5. fejt.), a világítás és szellőzés javítása (6. fejt.), a szociális tényezők, ambíció, féltékenység, stb. tekintetbe vétele (7. fejt.), a balesetekre való hajlam lélektani kikapcsolása (8. fejt.), a figyelem, emlékezet és érdeklődés iskolázása (9. fejt.). A szerző egy általános, a kifejtett szempontokból történő munkalélektani racionalizálástól gazdasági fellendülést, a szociális kérdések megoldását és boldogabb emberi sorsot vár. A rengeteg példa és adat nagyon növeli a könyv értékét.

M. ERDÉLYI, O. LIPMANN, I. N. SPIELREIN, W. STERN: Prinzipienfragen der Psychotechnik. 79. l. Leipzig, 1933.

A pszichotechnika rohamos fejlődése során nem jutott el alapjainak tisztázásához. Ennek a hiánynak tudatában adták ki a „Zeitschrift für angewandte Psychologie“ szerkesztői az itt referált füzetet. Stern a személyi tényező figyelembevételének fontosságát fejtegeti és megkívánja, hogy a képességvizsgálatok ne csak a gazdasági érdekre legyenek tekintettel, hanem a vizsgált személy boldogulására is. Sem az elszigetelt „képességeket“ vizsgáló teszt módszer, sem a kifejezéskutató grafológia nem vezetnek erre az útra, hanem csak a perszonális „totális“ módszer, amely az emberi személyt a maga környezetében iparkodik megragadni. Spielrein szemére veti a nyugati államok és Amerika pszichotechnikai gyakorlatának, hogy csak a kapitalista, polgári érdekeket szolgálják. Az amerikai katonai tesztek pl. olyanok, hogy csak a jómódú, magasabb iskolákat végzett egyének oldhatják meg a feladatot, ilyen módon fenntartva az előrejutást a polgári köröknek.

Lipmann válaszol Spielrein-nek, hogy amíg a célkitűzésben valóban lehetnek eltérések más és más társadalmi berendezkedések mellett, addig a tudományban ilyen eltérések nem lehetségesek. Amikor Spielrein proletár pszichotechnikát követel, akkor joggal visszakaphatja nyugatról a vádat, hogy egyoldalú osztály-„tudomány“ űz. A tudós szabadságát nem szabad politikai világnézetekkel és dogmákkal megkötni.

Erdélyi a pszichotechnika fogalmi meghatározását adja és körülhatárolja a feladatait. Mélyreható kritikai vizsgálódásainak eredményét így foglalhatjuk össze: A pszichotechnika azon feladatok összesége, amelyek a tett-pszichológia gazdasági és szociális alkalmazásából

adódnak. A tett-pszichológiát úgy kell értenünk, hogy a tudomány hármass feladataként a megismerést, a magyarázó alkalmazást és a gyakorlati tettet különböztethetjük meg. *Lipmann* kifejti, hogy a gyakorlati alkalmazás, a tett, nem tudományos részfeladat, hanem egy a tudománnyal egyenrangú (ha abból is merítő) kulturjelenség. Technikán gyakorlati alkalmazást értünk, akár orvosi technika, elektromos technika, vagy pszichológiai technika az. A pszichológiai technika vagy pszichotechnika a gyakorlati pszichológiának mint alkalmazott lélektani tudománynak a technikája: eredményeinek a gyakorlatba való bevezetése tehát nem tudomány, nem is gyakorlati tudomány, hanem gyakorlat. A gyakorlati pszichológia, mint a gyakorlatban alkalmazható lélektani eljárásoknak a tudománya, felosztható tárgy szerint kultúr-pszichológiára, orvosi-pszichológiára, nevelő-pszichológiára és gazdasági-pszichológiára stb. A gazdasági-pszichológia technikája a gazdasági pszichotechnika.

A gazdasági pszichológia egyik ága a műszaki- vagy technopszichológia. *Lipmann* ilyenformán két értelemben használja a „techné” szót: egyrészt gyakorlatot, másrészt tudományágat jelöl vele. Ezt elkerüli *Erdélyi*, aki a pszichotechnika fogalmát a gazdasági életre korlátozza.

A (gazdasági) pszichotechnika feladatait *Erdélyi* így osztja be: 1. a munkáskiválasztás, 2. a munkateljesítmény, 3. a munkaeszközök, 4. a gazdasági forgalom (eladás, reklám), 5. a társadalomgazdaság pszichotechnikája.

Schiller Pál.

MŰVELŐDÉS-LÉLEKTAN:

SOMMER ROBERT: *Die Nibelungenwege*. Szerző kiadása. 1929.

Olvasóink méltán kérdezhetik, hogy mit keres Szemlénkben útikalauz-ismertetés. Akik azonban nemcsak azt tudják szerzőnkről, hogy a giesseni egyetemi elme- és ideg-orvosi klinika igazgatója és hogy az orvosi lélektan vezető búvárai közé tartozik, de ismerik különleges kutatási irányát is, azok számára világos lesz az összefüggés *Sommer* történelem- és mondabírálat által vezetett útleírása és a lélektan között. *Sommer* ugyanis úttörője volt a lélektani és kórlélektani kutatásnak. Talán ő volt az első, ki egyesek, családok és fajok *normális* lelki tulajdonságai összeszedődésének örökléses (ma azt mondanánk: genotipikus) útját kereste s felismerte és követte a természetes földrajz [hegyek, hágók, vizek; éghajlat, talaj, stb.], valamint a történelmi földrajz (műutak, erődítések, végvárok, stb.) okozati és tüneti szerepét a geno- és phaenotipusos lelki alkat kialakulásában. Szóbanlevő munkája is azon lélektanilag irányított fajbiológiai kutatásának mellékterméke, melyet az ősgermán-hún biológiai és kultur-kapcsolatok felderítésére a Nibelungenmonda lépésről-lépésre való felderítésével végzett. Közben megnyugtató magyarázatot talált a Nibelungenmonda néhány ellentmondására is; ezen eredmény jelentőségét az irodalomtörténet képviselőinek kell mérlegelniök.

Külső formájára útmutató e könyv azok számára, kik az őstermeszetet és annak az emberi lelken át szűrt megnyilvánulásait egyformán szeretve, szívesen kapcsolnak össze turista-kirándulást kultur-történelmi élményekkel. Kár, hogy *szerező*, ki egyebekben jó barátunk, magyar földrajzi nevek német nevével sérti nemzeti érzésünket.

Focher.

Az utóbbi évek lélektani és lélektani vonatkozású magyar irodalmáról részletező összefoglalást kívánunk hozni Szemlénk 1933. évi folyamában. E tervezett beszámolóinkhoz egyelőre a következő szerzők művei állanak rendelkezésünkre: Cser János, Dékány István, Doros György, Fülöp István, Gartner Pál, Illyés Endre, Imre Sándor, Joó Tibor, Kulcsár István, Mitrovics Gyula, Nagy Dénes, Nemesné M. Márta, Papp István, Somogyi József, Székely Lajos, Vértes O. József, Vészi Mátyas és Wagner Lilla, Weszely Ödön.

Felkérjük azokat a szerzőinket, akik lélektani vonatkozású műveiket a szerkesztőhöz, vagy szerkesztőségünkhöz még el nem juttatták, legyenek szívesek azokat hozzánk eljuttatni, hogy beszámolóink minél teljesebb lehessen.

Felhívás. Felhívjuk igen tisztelt olvasóink figyelmét a „Teleia“-kiadványok 15. sz. füzetére: „Sexualpedagógiai előadások“, valamint „A gyermek“ c. folyóirat „Nagy László emlékére...“ kiadott kötetére. Mindkét kötetre, fentebb említett beszámolóinkban, vissza fogunk térni.

(A szerkesztő).

Helyesbítés. A M. Psych. Szle 1931. 3—4. száma 94. lapján közölt K. S. Lashley-ismertetés 6. sorában „testileg“ szó helyett „Lashley“ szó olvasandó.

Lőrincz Ernő bizománys-könyvkiadó BUDAPEST, VIII., Üllői-út 18.

ÁCS KLÁRA: Furcsa valaki. (Regény)	2—
ARADI—SZABÓ ISTVÁN: A szenvedők királya. (Versek)	4—
AVIS CANORUS: A kanári madár ápolása	150
BARTA JÁNOS: Az ismeretlen Madách	3—
BIZONFY: Angol és magyar szótár	24—
BODA: Az eszmélések organizálódása	2—
— „Perszonalisztika“, biológia és lélektan	2—
— Temperamentum és karakter	2—
— Arany János „különös“ természete	2—
— A „tudattalan“ problémája	2—
— A következtető képesség	2—
— Mithosz-e, vagy tudomány?	2—
BODNÁR: Az okkultizmus bölcselete	5—
— A spiritizmus bírálatá	250
— Gyurka iskolát nyit (Lélektani ifjúsági irat)	2—
BENEDEK L.: A pszichológia jelentőségéről	2—
BUDAY GÉZA: A Bay fiuk. (Ifjúsági regény)	2—
— A Lord. (Ifjúsági regény)	2—
DAVID: Fényképezés vezérfonala 5—, kötve	630
EGO: Dr. Barkó Miklósné. (Regény)	1—
ELABORÁTUM a lélektani ismeretek terjesztése és nagyobb- fokú nemzeti kulturális értékesítése tárgyában. Összeállították: Benedek L., Boda I., Mitrovics Gy. ..	1—

EGYESÜLETI ÉLET. HIREK.

1. *Közgyűlés.* A Magyar Psychologiai Társaság évi rendes közgyűlését 1932. évi április hó 2-án d. u. 6 órakor tartotta meg a Gr. Apponyi Albert Poliklinika nagytermében. E közgyűlésről az alábbi jegyzőkönyv számol be:

JEGYZŐKÖNYV

felvétellett a Magyar Psychologiai Társaság 1932. április hó 2-án d. u. 6 órakor a gr. Apponyi Albert Poliklinika dísztermében tartott évi rendes közgyűléséről.

Elnököl: *Benedek.*

Jegyező: *Focher.*

Hitelesítők: *Krausz Sára*
Kronfusz Vilmos.

1. *Elnök:* megnyitja az ülést, köszönetet mond a Poliklinika vezetőségének, főorvosi karának és igazgatójának azért, hogy előadótermüket rendes felolvasó üléseink részére, mai közgyűlésünk részére pedig dísztermüket is minden ellenszolgáltatás nélkül bocsátják rendelkezésre. Köszönetet mond továbbá *Ozora* Frigyes szílv. főigazgató úrnak, ki a Föv. Ped. Szemináriumban bocsátott szép előadó termet közérdekű előadásaink megtartására rendelkezésünkre, szintén minden ellenszolgáltatás nélkül. Üdvözli *Huzellát*, ki a közgyűlés keretében fogja székfoglaló előadását megtartani.

Közgyűlés: csatlakozik a köszönetekhez és üdvözlésekhez.

2. *Elnök:* beszámol az év pszichológiailag jelentős eseményeiről és méltatja a pszichológia politikai és külpolitikai jelentőségét.

Közgyűlés: ünnepléssel köszöni meg a beszámolót.

3. *Huzella:* székfoglaló előadásában a biológia és pszichológia viszonyáról emlékezik meg.

Elnök: megköszöni a szép és tanulságos előadást.

Közgyűlés: csatlakozik az elnöki elismeréshez.

4. *Ügyvezető titkár:* beterjeszti a vál. javaslatát, mely gróf *Apponyi* Albert és Dr. *Berzeviczy* Albert önagyméltóságukat tiszteleti tagoknak ajánlja.

Ranschburg: méltatja a tiszteleti tagságra méltott férfiak érdekeit s felolvassa *Apponyi* Albert grófnak válaszát arra a levélre, melyben a vál. felkérésére neki a tiszteleti tagságot kérésleg felajánlja.

Közgyűlés: tetszéssel vette a mondottakat tudomásul.

Elnök: Felteszi a kérdést, hogy a közgyűlés szavazni óhajt-e a

tiszteleti tagságok felett, vagy közfelkiáltással teszi-e a vál. javaslatát magáévá.

Közgyűlés: közfelkiáltással választja meg gróf *Apponyi Albert* és *Berzeviczy Albert* dr. urakat tiszteleti tagjaivá.

5. *Ügyvezető titkár:* felolvassa titkári jelentését és beterjeszti a vál. javaslatait.

Közgyűlés: a jelentést tudomásul veszi, a javaslatokhoz hozzájárul s az ügyvezető titkár iránti elismerésének ünnepléssel ad kifejezést.

6. *Pénztáros:* beterjeszti a pénztári jelentést és költségvetést.

7. *A számvizsg. bizottság:* megbízásából titkár jelenti, hogy a számvizsgáló bizottság a számadást rendben levőnek találja, a költségvetéssel együtt elfogadásra ajánlja s egyben javasolja, hogy a tisztikar eddigi pénzkezelésére a felmentvényt megadja a közgyűlés.

Közgyűlés: a jelentést és költségvetést elfogadja s a felmentvényt megadja.

8. *Ügyvezető titkár:* felolvassa a kisorsolás útján megüresedett vál. tagok választására s az új pénztárvizsgáló bizottság választására szóló választmányi javaslatot.

Elnök: felteszi a kérdést, hogy a közgyűlés szavazni kíván-e az ismertetett javaslat felett, mire a

Közgyűlés: a javaslatot közfelkiáltással magáévá teszi.

Elnök: megköszöni a jelenlevők érdeklődését s a közgyűlést bezárja.

Benedek, s. k.
elnök.

Focher, s. k.
jegyző.

Kronfusz Vilmos, s. k.
Krausz Sára dr., s. k.
hitelesítők.

A jegyzőkönyv 8. pontjához: 1. a vál. tagok kiesésre kisorsolt egyharmada a következő: Bálint Antal, Bartók György, Bognár Cecil, Dékány István, Eckhardt Sándor, Éltés Mátyás, Juhász Andor, Juvancz Iréneusz, Máday István, Reuter Kamilló, Rottenbiller Fülöp, Somogyi József, Zolnai Béla. — Az üres helyekre a közgyűlés a következőket választotta vál. tagokká:

Bálint Antal	Dékány István	Máday István
Bartók György	Éltés Mátyás	Reuter Kamilla
Bognár Cecil	Huzella Tivadar	Somogyi József
Csörsz Károly	Juhász Andor	Zolnai Béla
	K. Krausz Sára	

2. A megválasztott számvizsgáló bizottság tagjai:

Balta Gyula	Ranschburg Géza	Róthy Károly
	Kende Ernő	

A jegyzőkönyv 6–7. pontjához:

Pénztárkimutatás 1931. III/11-től—1932. I/7-ig.

Bevétel.	P	Kiadás.	P
Nyitó-egyenleg	908 11	Folyóirat költségei	2780 15
Államsegély	1000 —	Egyéb költségek	312 83
Tagdíjbevételek	1068 50	Takarékbetét	39 10
Benedek alap. tagd.	200 —	Záróegyenleg	63 05
Kamatbevétel	18 52		
	3195 13		3195 13

Nyitó-egyenleg .. .. . 63 05 } Takaréketét .. .. . 39 10 }	1932. I. 7. Takaréketét 39 10
---	---------------------------------------

Felülvizsgáltuk és rendben találtuk.

Bpest, 1932. március hó 16.

Röthy Károly s. k.

Dr. Balta Gyula s. k.

Megvizsgálta és rendben találta

1932. márc 8.

Dr. Schnell János s. k.

Költségvetés az 1932. évre.

Bevétel.	P	Kiadás.	P
Kézpénzegegyenleg	63 05	Folyóirat költsége	2500 —
Várható tagdíjbevétel	39 10	Egyéb kiadások	320 —
Államsegély	2000 —		
Kamatbevételek	700 —		
	17 85		
	2820 —		2820 —

2. *A Magyar Pszichológiai Társaság Elaborátuma.* A M. Psych. Társ. választmányának és közgyűlésének határozata értelmében a társaság kiküldött bizottság — tagjai: Benedek László, Boda István, Hornyánszky Gyula, Kornis Gyula, Mitrovics Gyula, Pauler Ákos, Ranschburg Pál — összeült és megállapította azokat a javaslatokat, amelyekkel a Társaság a lélektani ismeretek terjesztése és nagyobbfokú nemzeti-kulturális értékesítése tárgyában az illetékes kormányzati és egyéb tényezőkhöz még a mai súlyos közviszonyok ellenére is fordulhasson. E javaslatok, indokolásukkal és kiegészítő megjegyzésekkel, „*A Magyar Pszichológiai Társaság Elaborátuma a lélektani ismeretek terjesztése és nagyobbfokú nemzeti-kulturális értékesítése tárgyában*“ címen megjelentek (összeállította: Benedek László, Boda István, Mitrovics Gyula) és a Társaság összes tagjainak is megküldettek.

3. *Felolvasó ülések:* Az 1932. év folyamán Társaságunk a következő felolvasó üléseket tartotta:

1932. jan. 30. (XXVIII. 39.) *Merész* (Michels) Fülöp: A dadogás lélektana.

Febr. 26. (XXX. 40.) *Sági Ferenc:* Eidetizmus, gyengeelméjűség, konstitúció.

Márc. 12. (XXX. 41.) *Fülöp István:* A szellemtörténeti irányzatok lélektani bírálata.

Márc. 12. (XXX. 42.) *Gergő Endre:* A lélektani struktúravizsgálatok módszeréhez.

Ápr. 13. (XXXI. 43.) *Szirmayné Pulszky Henriette:* Bolyai János életének és munkásságának lélektani értelmezése.

Szept. 14. (XXXII. 44.) *Prof. Dr. David Katz* (Rostock): Probleme des Hungers und Appetits.

Okt. 15. (XXXIII. 45.) *Románné Goldzieher Klára:* Az íráskutatás irányelvei és a Graphodyn alkalmazási lehetősége.

Okt. 29. (XXXIV. 46.) *Mitrovics Gyula:* Pszichológiai eredmények alkalmazása a pedagógiában.

Nov. 26. (XXXV. 47.) *Schiller Pál:* Mozgáslátás az alakelméletben.

Dec. 17. (XXXVI. 48.) *Ferenczy Jolán* (Debrecen, Idegklinikai): A női kézimunkák pszichopathológiája.

4. *Közérdekű előadások.* Az 1932. évben tartott közérdekű előadások a következők voltak:

1932. Január 23. *Prof. Benedek László:* A lélektan jelentőségéről.

Focher László: Lelki jelenségeink élettani alapjai.

Február 6. *Thurzó Jenő:* A lelki személyiség szerkezete.

Nagy Mihály: A vegetatív idegrendszer és a lelki működés.

Február 20. *H. Révész Margit:* Gyermektípusok.

Sandelhausen Miklós: Az érzékszervek és a lelki működés.

Március 5. *Kenyeres Elemér:* A gyermek és az idő.

Büchler Pál: Lelki működéseink biochemiai alapjai.

1932. Március 19. *Boda István*: Lélektani alapfogalmak.
Piróth Endre: Hajszalérrendszer és lelki alkat.
- Április 16. *Schnell János*: A kóros személyiség kifejlődése.
- Április 30. *Pap Zoltán*: Lélektan és elmegyógyászat.
W. Kaufman Irén: Az írás és az értelem.
- Május 7. *Kulsár Ferenc*: A serdülés korának lelki válságai.
Markovits György: A környezet szerepe az ideges tünetek keletkezésében.
- Május 21. *Széky Antal*: A kóros személyiség szerepe a társadalomban.
Máday István: Individualpsychologia és a többi elemzőlélektani rendszerek.
- Nov. 12. Prof. *Benedek László*: A kifejező mozgásokról. Film-bemutatókkal (A II. ciklus — 1932—33. — megnyitó előadása).
- Dec. 10. *Boda István*: Lélektani követelmények és az iskolai nevelés.

Az 1933. év I. felében tartandó további előadások:

1933. Január 14. Prof. *Kornis Gyula*: Az államférfi lelki alkata.
- Február 11. *Éltes Mátyás*: Lélektan és gyermekmentés.
Pap Zoltán: Szemléleti világvég megváltozása elmebetegségben.
- Március 11. *Bálint Antal*: Pszichológia, kereskedelem, ipar.
- Április 8. Prof. *Mitrovics Gyula*: A kor lelkiségének tükrözése a képzőművészetben.
K. dr. Krausz Sári: Az akarás hibái.
- Április 22. *Románné-Goldzieher Klára*: A gyermekírás jelentősége (bemutatókkal).
Nagy Mihály: Bódító szerekkel való visszaélés és a lelki személyiség elfajulása.
- Május 13. *Csörsz Károly*: Öröklés a lelki jelenségek területén.
- Május 27. *Máday István*: A pályaválasztás pszichológiája.

5. Prof. Dr. D. Katz (Rostock) *budapesti előadásai*. E helyen is hálás köszönettel emlékezünk meg David Katz professzor, a rostocki egyetem lélektani intézete igazgatójának szíves készségéről, amelynek Egyesületünkben, elnökségünk felkérésére tartott nagyrértékű előadását köszönhetjük. Katz professzor Budapest Székesfőváros meghívására jött Budapestre és itt, az Egyesületünkben tartott (főntebb már említett: 44 sz.) előadáson kívül, a főváros vendégeként a következő előadásokat tartotta: *Die Welt des Kindes* (szept. 15.) és *Wissenschaft und Okkultismus* (szept. 16.).

6. *Választmányi ülések*. A M. Psych. Társ. választmánya minden rendszeres felolvasó ülés és a közgyűlés előtt összeült és üléseiben a Társaság folyó ügyeit tárgyalta. Egyebek között elhatározta az *eugenikai szakosztály* megalakítását és az új szakosztály megalakításával Csörsz Károly főorvos, egyet. m. tanárt bízta meg.

7. *Kongresszusok.* a) *A tizedik nemzetközi lélektani kongresszus* 1932. évi augusztus hó 22—27. napjaiban tartott Kopenhágában. E kongresszus anyagáról részletezően a kongresszusi Jelentés megjelenése után fogunk olvasóinknak beszámolni, ezúttal csak arra utalunk, hogy az mind tudományos jelentősége, mind társadalmi megszervezettsége által nemcsak méltó volt az eddigi nemzetközi kongresszusokhoz, de azokat némely tekintetben bizonyára felül is multa. Kiemelendőnek ítéljük, hogy e kongresszus, mely anyagának gazdag bősége által is kivált, a szélsőséges lélektani irányok *higgadását* és a *kritikai-elemző* szellem erősbödését bizonyította, tanulságaként egyfelől a lélektan biztos vonalú fejlődésének, másfelől biztosítékaként a közel jövő zavartalanabb, „*váltságok*“tól mentesebb fejlődésének. Az a tény, hogy legfőképpen az általános *biológiai* kapcsolatok jelentősége, de a *filozófiai* kapcsolatok megfelelő kidomborodása és általában a *szintetikus* szellem talán a kívánatosnál kevésbé képviseltetett, úgy véljük, csak a világszerte egyre nagyobb méretekben kibontakozó lélektani kutató munkának ma már aránylagosan szolidabb-nyugodtabb fejlődésmentét tükrözi. A kongresszus védnöke a dán király — aki a kongresszust a megnyitó ünnepségen személyesen üdvözölte —, elnöke Edgar *Rubin* professzor volt. A magyar lélektani kutatást a következő előadások képviselték: *Székelly* Lajos: Psychologische Untersuchung zerebraler Partialdefekte bei Kindern (aug. 22.), *Boda* István: Pour la solution du problème psychologique du génie (aug. 22.), *Schiller* Pál: Intermodale Wechselbeziehungen, Veränderungen in der Wahrnehmung auf Grund Heteromodaler Vorgänge (aug. 23.), *Boda* István: Die „Intelligenzprüfungen“ und die sog. reinen „Verstandesprüfungen“ (aug. 24.), *Nemes* Lipót: Entwicklungslehre des moralischen Verkommens der Kinder auf Grund von Nachforschungen in Budapest (aug. 27.).

b) Az *Uj Nevelés Világglóájának* VI. kongresszusát, amelyre a figyelmet Szemlénk 1931. 3—4. számában már felhívtuk, részletezően ismerteti a *Nemesné M. Márta* és *Baloghy* Mária szerkesztésében megjelenő „*A Jövő Utjain*“ c. pedag. folyóirat 1932. október—decemberi száma (VII. évf. 4. sz. szerk.: I. Tigris-u. 41.). A nagyszerű kongresszus magyar előadásaira (Imre Sándor, *Nemesné M. Márta*) Szemlénk 1933-as évfolyamában visszatérünk.

A szerk.

c) *A nemzetközi logopaediai és phoniatriai* (beszéd- és hanggyógytani) társaságnak, f. év július 14 és 16 között Wienben Prof. Dr. Fröschels elnöklete alatt tartott kongresszusán a Magyar Psychológiai Társaság tagjai résztvettek. A kongresszus a pszichológus számára újat és érdekeset hozott. 1. Az *aphasia*-probléma keretében nem kizárólag a *beszéd* dispoziációs — és működéses — zavarai foglalkozott, hanem a *zenei* magatartásnak és átélésnek zavarai és kieséseivel is, (Dr. *Feuchtwanger* E., München, „Amusie“) valamint az *írás* műveletének és a *kézírásnak* elváltozásaival, illetve átalakulásával agysérülések után, (Dr. *Feuchtwanger* E. és *Románné Goldzieher* Klára). 2. Felismerve az *írás beszédfunkcióját*, a logopaedia immár rendszeresen alkalmazza a beszédzavarokban szenvedők (főleg dadogók) írásának szisztematikus vizsgálatát, amiről Prof. Dr. *Flatau*, Berlin felszólalásában és *Schulmann*

Adolf előadásában („Írásvizsgálatok értékelése gyógypaedagógiai szempontból“), számoltak be; 3. A dadogó *alkatának* és a dadogás öröklődésének nagyjelentőségű problémáit Dr. Szondi Lipót előadása („Száz dadogó alkati elemzése“) kapcsán vita tárgyává tették.

(Románné Goldzieher Klára).

d) Felhívjuk tagtársaink és olvasóink szíves figyelmét a következő kongresszusokra: 1. A *Deutsche Gesellschaft für Psychologie drezdai* kongresszusára, (1933. április hó); 2. a szept. hó első felében tartandó nemzetközi *bécsi pszichotechnikai* kongresszusra (amelyen tagjaink közül többen fognak, előadásokkal is, résztvenni); 3. a *Magyar Elmeorvosok Egyesülete* június 4—8 Budapesten tartandó XII. értekezletére és jubiláris diszközgyűlésére. Tolmácsoljuk tagjainknak az egyesület meghívójának következő sorait: „... az értekezlet igényt tart minden olyan gondolatra és eszmére, mely psychiatriai szempontból gazdagodást jelent... Az értekezlet korlátozott voltára tekintettel csak közérdekű előadásokat fogadhatunk el“. A bejelentendő előadások címei mielőbb írásban közlendők az egyesület titkárával, vitéz *Szecsödy Imre dr.-ral* (VI., Hungária-krt 80.).

Lőrincz Ernő

bizománys-könyvkiadó
BUDAPEST,
VIII., Üllői-út 18.

FEKETE: Van-e újraszületés?	2.—
— Monád	—40
— Teozofus hétköznapiak	—24
FÖLDES JENŐ: Hadifogoly karrier	4.—
HENSZELMAN ALADÁR: Orvoshátnat. (Versek)	4.—
HUZELLA T.: A pszichológia és a biológia kapcsolatai	2.—
KACSÓ D.: Elfelejtett fiatalok. (Regény a mai fiatalságról)	250
KASSÁK L.: Munkánélküliek 2 kötet	5.—
KEMÉNY K.: Család és iskola	350
KÖHLER ALADÁR: Szapáry Péter mondája	250
KÓS KÁROLY: Kalotaszeg. Képekkel. (Erdélyi Szépmíves Céh kiadása)	350
KRUG L.: Tüzek a végeken. (A nyugatmagyarországi fel- kelés)	470
KULCSÁR ISTVÁN dr.: Bevezetés az individuálpaszichológiába	360
LAKNER VIDOR: A méhtenyésztés vezérfonala	3.—
LÁNG I.: Arasznyi lét. Novellák.	2.—
LEADBEATER: Az álmokról	180
LŐRINCZY L.: Kivándorolt. (Elbeszélések)	3.—
LOVASS I.: Tonay Island. (Regény az inflációs időkben)	480
MOLNÁR: Polgári iskolai enciklopédia	3.—
MOLNÁR tbk.: Límanova, magyar győzelem	24.—
MENCSEK FERENC: A könyvkötés elemei. 47 szemléltető képpel	3.—
MERSMANN: Zenei nyelvújítás	2.—
NOBILE U.: Az „Italia“ északsarki útja	10.—
PHILIPP: Egy tűzértiszt emlékiratai	3.—
PILLER: Iskolai fegyelmzés	4.—
PAPP JENŐ: Rádiókrónikák	480
PFISTERER: Munkásbiztosítás az Egyesült Államokban	6.—

INHALTSÜBERSICHT — RÉSUMÉ — RIASSUNTO — EXTRACT.

Eröffnungsrede.*

Von LADISLAUS BENEDEK.

Der Präsident der Ung. Psych. Gesellschaft gedenkt des Lebenswerkes der während des Jahres verbliebenen Mitglieder *August Forel, A. A. Grünbaum, M. v. Frey, E. Siemerling, A. Jacob, Konstantin Economo* und *K. Tuczek*. Er würdigt den ersten internationalen neurologischen Kongress in Bern und erstattet Bericht über Vorträge aus dem Gebiete der Psychiatrie.

Dann befasst er sich mit der *Weltkrise*, deren manche Symptome einer psychiatrischen Interpretation zugänglich sind. Nämlich auch im Kollektivbewusstsein können die übermässig betonten Gefühlsmomente den Einblick in die sachlichen Strukturen stören. Unrechtmässig hochbewertet wurden in der volkswirtschaftlichen Ideenlehre jene Urteilkomplexe, welche den *Edelmetallwert des Geldes* betreffen. Es war lehrreich zu beobachten, wie die grossen Massen im Laufe der Wertniveauschwankungen auf eine ganz weltfremde Art an der Stabilität des fiktiven Geldes hingen. Privatwirtschaften gingen deswegen katastrophalen Krisen entgegen. Den Fehlschlüssen aus der Überwertung der Geldfiktion entspringen häufig Bestrebungen zur gewaltsamen Erhaltung des Preisniveaus. Infolge Ausserachtlassung des Realeinkommens erreichten oft die Führer der geistigen Berufen in den Inflationsländern nicht einmal den Lebensstandard von s. g. „Proletariern“ anderer Länder. In dem Wirtschaftsleben kam es zum Auswahl eines neuen Führertyps aus dessen Verhalten man als scheinbare Elemente der individuellen Struktur: den Optimismus, die gesteigerte Willensbetonung, die Psychomodalität einer tatkräftigen Handlungsdranges, welche die Kampffähigkeit erhöht, abstrahieren kann. In anderen Dimensionen ist dieser Charaktertyp durch leichte Affizierbarkeit, ausgesprochen materielle Selbstsucht, Mangel an altruistischen „Hemmungen“ ausgezeichnet. Die Affekteinstellung gegen die Gemeinschaft ist gleichgültig, oder verneinend. Diese Züge bestehen meist neben geistiger Mittelmässigkeit, obwohl sie mitunter den Eindruck einer „Genialität“, einer „Grosszügigkeit“ erwecken. Da der Schwerpunkt einer durch solche Tendenzen charakterisierten

---

* Gehalten in der Generalversammlung der Ung. Psych. Gesellschaft. (2. IV. 1932.)

Gewerbeführung in der Produktion liegt, haften ihr gleichzeitig die determinierenden Faktoren einer Überproduktion an. Die heutige Lage wird durch den Mangel an (gesellschaftlicher) sozialer und wirtschaftlicher Akkomodationsfähigkeit gekennzeichnet. Die Technik, die Industrialisierung treiben das menschliche Leben immer mehr gegen eine „erzwungene Resonanz“. Die Verkümmern der Individualität birgt die grösste Kulturgefahr in sich. Die Tüchtigkeit der führenden internationalen Tongeber müsste einer gesteigerten Kontrolle unterzogen werden.

Beziehungen zwischen Psychologie und Biologie.

von THEODOR HUZELLA.

Verfasser erörtert die Beziehungen, die zwischen Psychologie und Biologie sich durch die moderne synthetische Denkrichtung in der Wissenschaft ausgestalten. Diese ergeben sich teils auf dem Grenzgebiete zwischen Physiologie und experimentelle Psychologie, oder Psychophysik, haben aber auch im Verhältnis der subjektiven Elemente der biologischen Forschung zur introspektiven, auf das Bewusstsein bezogenen Psychologie ihre Grundlagen. Die in dieser Frage verwickelten gemeinsamen Probleme der Psychologie und Biologie, wie das Verhältnis von Geist und Materie, Mechanismus und Vitalismus bzw. Finalismus, Bewusstsein, Triebleben und Reflexmechanismus und die diesbezüglichen Theorien werden besprochen in Zusammenhang mit den experimentell-biologischen Untersuchungsergebnissen vom Verfasser und seiner Schüler.

Relation of Psychology to Biology.

By THEODOR HUZELLA.

The author discusses the relations of Psychology to Biology which the modern synthetic method of thought is establishing. These relations appear partly on the borderline between Physiology and and experimental Psychology or Psychophysics, but have also their foundation in the connection of the subjective elements of biological research, to the introspective psychology, which is related to consciousness. The common problems of Psychology and Biology, involved in this question, as those involved in the connection between spirit and matter, mechanism, vitalism and finalism, consciousness, instincts and reflex-mechanisms and their theories are discussed in connection with the results of experimental biological investigations made by the author and his pupils.

Weltkrise und Psychologie.

(Jahresbericht des leitenden Sekretärs der Ung. Psychol. Gesellschaft.)

Von STEFAN v. BODA.

I. Die *Kultur* sollte der Menschheit zu *mehr Glück und Zufriedenheit* verhelfen. Das Mittel, welches die Kultur zu organisieren und zu *enken* in allererster Reihe berufen wäre, ist die *Wissenschaft*, eine

Einrichtung „par excellence“ des Verstandes. Es hat sich aber erwiesen, dass bisher die Wissenschaft *gar nicht imstande* war dieser seinen grossen Aufgabe zu entsprechen. Die Ursache dieses Sachverhaltes ist aber nicht *die* Wissenschaft im allgemeinen, sondern nur seine *inadäquate Einstellung* dem menschlichen Leben gegenüber (abstrakte *Lebensferne* oder knechtischer *Servilismus*, niemals aber die gesunde und vernünftige *Führung*) und seine bisher dominierende *technische Entwicklungsrichtung*. „Wissenschaft“ aber ist keinesfalls „technischer Wissenschaft“ gleichzusetzen. Sie ist auch Wissenschaft von der *allein wirklich und direkt kulturschaffenden* menschlichen *Seele* — welche auch die Maschinen nur für *ihre eigenen* (d. h. seelischen) Zwecke und Befriedigung erfunden hat — und sie ist auch Wissenschaft von den autonomen *Verstandesgesetzen*. Als Organ des Verstandes sollte sie an einer gigantischen *Wendung der Kultur* und des menschlichen Lebens arbeiten: *allen* den wichtigeren und höheren seelischen Bedürfnissen und Bestrebungen der Menschen Rechnung tragend, sollte sie eine feste Basis und eine vernünftigere Leitung für eine neue und gesündere Einrichtung des gesamten Kulturlebens schaffen und versichern.

Ebenso wie es nicht *die* Wissenschaft im allgemeinen ist, welche den Anforderungen der menschlichen Zufriedenheit zu entsprechen nicht imstande ist, ist auch die Krise und die „Tragödie“ der menschlichen *Kultur* nicht eine notwendige Krise und eine notwendige Tragödie *der* Kultur im allgemeinen. Sie ist nur die Tragödie einer Kultur, die in erster Reihe *nur* auf den „psychikalisch“-technischen Erkenntnissen aufgebaut und fast ausschliesslich dadurch organisiert ist. *Alle* Kultur — auch die *technische* Kultur — ist aber nur Kultur der *Seele* und *alle* die seelischen Äusserungen — ja, in direkter Weise, *nur* diese allein — sind kulturschaffende Faktoren. Die Ganze Tragödie der bisherigen menschlichen Kultur ist vielleicht in einem Satz zusammenzufassen: wir haben unsere ganze Kultur — obzwar sie Schöpfung der Seele ist — so eingerichtet, dass wir den Gesetzen und den Ansprüchen der kulturschaffenden Seele (und so auch den Ansprüchen des gesunden Verstandes) allzu wenig Rechnung trugen und ihnen gar nicht zu gehorchen suchten: im Gegenteil wir verletzten und verletzen sie.

Wie schon gesagt, ist es die *Wissenschaft*, die der menschlichen Kultur dazu verhelfen sollte, sich eine neue und bessere Einrichtung zu erschaffen. Unter den Wissenschaften ist es eben die *Psychologie*, die — als Wissenschaft der menschlichen Seele, der inneren menschlichen „Natur“ — in allererster Reihe der notwendigen Wendung der *allgemeinen wissenschaftlichen* Lebenseinstellung und Entwicklungsrichtung und an der unentbehrlichen Wendung der Kultur zu arbeiten hat und befähigt ist. Sie sollte zur Quelle einer grossen menschlichen Widergeburt, einer gigantischen Renaissance werden. Im Sinne dieses Gedankens soll auch die Ung. Psychol. Gesellschaft weiterarbeiten.

II. Die zweite Hälfte der kurzen Abhandlung gibt einen Überblick über die Tätigkeit der genannten Gesellschaft im Jahre 1931.

Die seelische Tension und ihre soziale Bedeutung.

Von ANDOR FENYVESI.

Die energetische Auffassung der „tension psychologique“ von Janet wird durch eine phänomenologische ersetzt. Unter Tension verstehen wir jene Eigenschaft der Seele, welche sich in der Wachsamkeit des Individuums, in seinem Bestreben sich in der realen Welt zur Geltung zu bringen, in dem bei Bekämpfung der äusserlichen Hemmnisse bewiesenem Mute offenbart. Während Janet seinen Tensionsbegriff hauptsächlich auf psychopathologischem Gebiete gebraucht, wird unser Begriff in erster Reihe zur Charakterisierung der normalen seelischen Erscheinungen verwendet. Die grosse Bedeutung dieses Begriffes in der Charakterologie wird betont und nachgewiesen. Die Erscheinungen der seelischen Tension in den verschiedenen Lebensaltern, in den Spielen der Kinder und Erwachsenen, ihre Rolle in der Entstehung der gesellschaftlichen Klassen und in der Entwicklung der Gesellschaft im allgemeinen werden erörtert.

Über die Hauptursache der krankhaft gesteigerten Phantasie.

Von ISTVÁN FÜLÖP.

Der Autor vertritt den Standpunkt, dass die Geistesschwäche-Karakteranomalie durch die krankhaft gesteigerte Phantasie verursacht wird. Diese aber ist nicht weniger als die Eigenschaft der von Verfasser als gefühlsschwach benannten Individuen, ihr geistiges Manko auf dieser Weise zu kompensieren.

In Zusammenhang mit diesen Tatsachen behandelt der Verf. die verschiedenen Theorien über das Gefühl. Im Gegensatz zu der verkömmlichen Auffassung scheint es dem Verf., als ob es nicht nur eine, sondern mehrere Erscheinungsformen der Gefühlsoffenbarungen beständen. An erster Stelle steht in dieser Beziehung das den rasslich höchststehenden Menschentypus charakterisierende *wirkliche* Gefühl, das er nicht als neue Lebenserscheinung auffasst, sondern als eine momentan auftretende Reaktion, die auf einer inneren Ordnung fusst. Die wertvollere Erscheinungsform dieser Reaktion ist das *sekundäre* Gefühl das den nicht nur rasslich, sondern auch individuell wertvolleren Menschen charakterisiert und nichts anders ist als ein Gedanke mit Kraft des Gefühles.

Nach Erörterung der günstigen Wirkung dieser Gefühlserscheinungen fürs Leben, zählt der Autor die verschiedenen Gefahren auf, die durch Fehlen dieser Gefühle in den Menschen in Wirkung treten. Nach eingehender Erörterung der körperlichen sowie geistigen Struktur dieser Menschentypen, dünkt ihm beweisen, dass Menschen, *ohne wirkliche* sowie *sekundäre* Gefühlserscheinungen — d. h. die *gefühlsschwachen* Individuen — in der Tat sich mit der gesteigerten Phantasie entschädigen und inzwischen so in den Zustand der Charakteranomalie geraten.

Psychologie der Reklame.

Von JOHANN URBÁNYI.

Produktion und Absatz sind organisch verbunden. Die *Produktion* wurde in den letzten Jahrzehnten durch die auf psychologischer Grundlage durchgeführte Intensivierung und Rationalisierung der Arbeit vervollkommen, die *Absatztechnik* blieb dagegen noch immer primitiv. In der Wirtschaftskrise ist aber die letztere von grösserer Bedeutung. Es wurde daher die Psychologie allmählich auch auf diesem Gebiete angewandt. Die neu entwickelte Reklamepsychologie befasst sich mit den *seelischen Gesetzen der Kundenwerbung*.

Die Reklamepsychologie weist denselben Entwicklungsgang und die selben Methoden auf, welche die einzelnen, speziellen Gebiete der Psych. im allgemeinen: 1. *Selbstbeobachtung und Einfühlung*, 2. *Experimente in Laboratorien*, 3. *Experimente in dem praktischen Leben* selbst. Verfasser befasst sich eingehend mit der zweiten Methode, die derzeit in Europa mit Vorliebe gefolgt und ausgearbeitet wird.

Bei der Prüfung des Reklameerfolges können zwei Wege eingeschlagen werden. Der erste ist die *Analyse des Reklamemittels*. An jedem Werbemittel lassen sich zwei Gruppen von Bestandteilen unterscheiden, die werbewirksamen Bestandteile, die sogenannten *Werbewirker*, z. B. Bild und Schrift eines Plakates und die rein stofflichen Bestandteile, z. B. das Papier oder Blech eines Plakates, die *Werbeträger*.

Die Bestandteile des Werbemittels können auf letzte, einfachste Gebilde zurückgeführt werden, aus denen sich der Werbewirker zusammensetzt. Diese nicht weiter zerlegbaren, werbewirksamen Bestandteile nennen wir *Werbeelemente*, die sich in sinnliche, formale und inhaltliche Werbeelemente gliedern. Die *sinnlichen* Werbeelemente zerfallen in Licht, Farbe, Schall, Getast, Geruch und Geschmack. Die *formalen* Elemente sind: Anzahl, Anordnung, Dauer, Grösse, Form, Bewegung. Zu den *inhaltlichen* gehören die gedanklichen und gefühlsmässigen Elemente.

Die regelmässig wiederkehrenden, typischen Verbindungen von Werbeelementen, die eventuell auch eine selbstständige Werbewirkung ausüben können, werden als *Werbefaktoren* bezeichnet. Die 6 wichtigsten Werbefaktoren sind: Bild, Schrift, Sprache, Handlung, Vergünstigung und Gegenstandsqualität.

Die Analyse des *Werbemittels* bezeichnet der Verfasser nicht als entwicklungsfähig, da das Reklamemittel in einigen Sekunden, plötzlich als ein *einheitliches Ganze* aufgefasst wird. Die Gesamtwirkung der Bestandteile kann nie identisch sein mit den adierten speziellen Wirkungen der einzelnen Bestandteile. Die Gestaltpsychologie könnte der Reklamepsychologie auf den richtigen Weg helfen.

Durch das Einschlagen des anderen Weges d. h. durch die *Analyse der Werbewirkung* kann die Theorie der Praxis grössere Dienste leisten. Die Werbewirkung ist eigentlich *suggestive Beeinflussung*, die in wissenschaftlicher Analyse in eine Reihe von Teilvorgängen zer-

legbar ist. Diese sind die folgenden: A) Sinneswirkung, B) Aufmerksamkeitswirkung, C) Assoziationswirkung, D) Gedächtniswirkung, E) Gefühlswirkung, F) Suggestiv- oder Willenswirkung.

Die *Sinneswirkung* wird am häufigsten auf das Auge ausgeübt. Es werden die Experimente bezüglich der Grösse, der Einschaltenshäufigkeit, des simultanen Helligkeitskontrastes der Zeitungsanzeigen, bezüglich des Farbenkontrastes der Plakate, bezüglich der Blickrichtung beim Betrachten des Schaufensters besprochen. Bei der Besprechung der *Aufmerksamkeitswirkung* der Reklamemittel werden die Experimente Lysinski's mit zwei Versuchsschaufenstern und die experimentellen Untersuchungen Starch's bezüglich der Placierungswerte der Zeitungsanzeigen eingehend besprochen. Der Verfasser schildert nachher die *assoziative Wirkung* der Form, des textlichen Inhaltes und der Wiederholung. Zur Besprechung der *Gedächtniswirkung* hat der Verfasser schon bei den einzelnen besprochenen Experimenten Gelegenheit gefunden. Bei der Behandlung der *Gefühlswirkung* wird es betont, dass die instinktiven Triebe bei der Reklame sehr oft ausgenützt werden: Liebe zum Kinde, zu den Eltern, Neugierde, Erwerbstrieb, Eitelkeit, Nachahmungstrieb u. s. w. Alle Massnahmen und Bestrebungen zum Zwecke Aufmerksamkeitserregung, der Stiftung und Festigung günstiger Assoziationen, der Bildung von Gedächtnishilfen und des Auftretens forderlicher Gefühlsmomente erfolgen in der Absicht den *Willen* so zu beeinflussen, dass er *zur Kaufhandlung* bereit ist.

Die psychologische Deutung von Johann Bolyais Leben und Wirken

Von HENRIETTE von SZIRMAY PULSZKY.

Die Verfasserin führt aus, dass der geniale Mathematiker Johann *Bolyai* (geb. 1802) von den Zeitgenossen und seinen ersten Biographen sehr abfällig beurteilt wurde; man hat ihm Neid und Undank gegen den Vater, Herzlosigkeit, hochfahrendes Wesen und Absonderlichkeit vorgeworfen: — Verfasserin hat die Überzeugung gewonnen, dass diese auffallenden Charakterzüge J. Bolyais Symptome seiner schweren Geisteskrankheit waren, einer Schizophrenie ohne Zerfall der Persönlichkeit, die unerkannt blieb und daher zu Unrecht der moralischen Beurteilung unterzogen wurde.

Die Untersuchung von J. Bolyais Stammbaum ergibt, dass er mütterlicherseits erblich schwer belastet war, da seine Mutter in ihren letzten Lebensjahren an einer schweren Geisteskrankheit litt (höchst wahrscheinlich Schizophrenie). J. Bolyai war ein frühreifes Kind; seine hervorragende mathematische Begabung entwickelte sich äusserst rasch; das psychopathische Wesen zeigte sich bei ihm schon in der Kindheit und noch stärker in den Pubertätsjahren. Seine bahnbrechende Entdeckung der nicht-euklidischen Geometrie machte er mit 21 Jahren als Unterleutnant und wurde im 25-ten Lebensjahre fertig mit der Ausarbeitung des *Problemes*. Nun traten Vorzeichen der nahenden

Psychose auf: grosse Reizbarkeit (viele Duelle) und Nachlassen des Diensteifers. Im Jahre 1831 machte er in Lemberg eine schwere Nervenkrankheit durch, die wir nach dem heutigen Stand der Wissenschaft als *schizophrenen Schub* bezeichnen müssen. Kurz nachher (1832) bereitete ihm das Verhalten des berühmten Mathematikers *Gauss* eine schwere Enttäuschung. Als krankhafte Reaktion darauf begann er sich von da an mit einem wunderlichen utopistischen System der Menschheitsbeglückung zu befassen. — Er kehrte 1833 als Hauptmann im Ruhestande in die Heimat zurück; von diesem Zeitpunkte an bis zu seinem Tode (1860) lassen sich *drei Perioden* in seinem Wirken unterscheiden: in der ersten Zeit (1833–38) läuft die Beschäftigung mit der Mathematik *neben* der Arbeit an der „*Allheillehre*“ einher; 1837 verfasste er ein Werk über die Logarithmen u. den imaginären Grössen. Als diese ihm keinen Erfolg brachte, kehrte er der Mathematik den Rücken; von 1838 bis 1848 befasste sich J. Bolyai ausschliesslich mit der Ausarbeitung der „*Allheillehre*“ und einer von ihm erfundenen „vollkommenen Sprache.“ Grössenwahn und Verfolgungsideen, die gegen den Vater und gegen *Gauss* gerichtet waren, traten immer mehr in den Vordergrund. Von 1848 bis 1860 befasste sich J. Bolyai neben der „*Allheillehre*“ wieder mit der Mathematik, jedoch entsprang diese wissenschaftliche Tätigkeit *wahnhaften Motiven*: die „*Bemerkungen zu N. Lobatschewskys geometrischen Untersuchungen*“ (1848–50) verfasste er um seine Priorität diesem Forscher gegenüber zu beweisen, darüber hinaus bildeten aber pathologische Verfolgungsideen den Antrieb. Die sachlich wertvolle „*Raumlehre*“ hingegen war von Johann Bolyai gedacht als erster Abschnitt den Enzyklopädie des gesamten menschlichen Wissens, die er zu schreiben unternahm und die einen integrierenden Teil seiner „*Allheillehre*“ bilden sollte. Ausser diesen zwei mathematischen Abhandlungen sind sämtliche späten Arbeiten Bolyais Bruchstücke geblieben oder nur im Entwurf vorhanden; auch dies ist ein Symptom der Schizophrenie. — J. Bolyai hielt seine Ideen und Arbeiten geheim aus krankhaften Misträuen; seinen Zeitgenossen war nur die leidlich gut erhaltene Aussenfaçade seines Wesens sichtbar, deshalb blieb seine Geisteskrankheit unerkannt. — Er lebte 18 Jahre lang (1834–52) in einer Gewissensehe mit Rosa v. Orbán, die ihm zwei Kinder schenkte.

Der Fall des Johann Bolyai ist einer der interessantesten Fälle von „Genie und Irrsinn“ und eine genaue Untersuchung seines schriftlichen Nachlasses von psychiatrischer Seite würde weitere wichtige Aufschlüsse über sein Seelenleben liefern.

Über die psychologischen Zusammenhänge der hysterischen Seelenkonstitution und der Massenpsyche.

Von ZOLTÁN v. PAP.

Der Verfasser zieht eine Parallele zwischen der hysterischen Seelenkonstitution und den die Massenpsyche charakterisierenden Offenbarungen. In der allgemeinen Charakterisierung hebt der Verfasser die

in beiden seelischen Konstitutionen gleicherweise auffindbare, gesteigerte Suggestibilität hervor, das Überwiegen der Gefühls- und Einbildungskraft, die Bereitschaft zur unwillkürlichen Manifestation der affektiven Rückwirkungen, die Anlage zur Einengung des Bewusstseins, den Mangel des festen Charakters, die Schwankungen der willensbetonten Tätigkeit, wie auch die hochgradige Verwundbarkeit der Selbst- und Arterhaltung. Auf Grund der *Kretschmer'schen* Hysterielehre versucht er nachzuweisen, dass bei der phantasierten Menge die Explosionsreaktionen, Kurzschluss-handlungen, mit Dämmerzuständen einhergehenden Geistesstörungen ebenso zu finden sind, wie bei den Hysterischen. Die psychologische Analyse dieser Seelenzustände überzeugt uns davon, dass die Bedingungen ihrer Entstehung gerade so wie bei den identischen Reaktionsweisen der hysterischen Individuen, stets in verborgenen, oder halb-bewussten Wunsch-tendenzen, oder verdrängten Komplexen, bzw. der Konvertierung zu Symptomen zu suchen ist. Die seelisch primitive Menge verhält sich den Erlebnisüberlastungen, den Gefühlskonflikten und Lebeninteressen bedrohenden Situationen gegenüber gerade so wie die Menschen mit hysterischer seelischer Konstitution d. h. sie nehmen ihre Zuflucht zu primitiven Reaktionen, philogenetisch-uralten Fluchtbereitschaften, die ein Entrinnen vor der Gefahr, oder die Abwehr derselben bezwecken. Es bietet sich Gelegenheit zum Stadium der instinktiven, sozusagen reflexartigen primitiven Reaktion, zur psychologischen Analyse des „Paniksyndroms“. Bei grossen Massengefahren z. B. Theaterbränden, Minen- oder Schiffskatastrophen, Erdbeben (Stierlin) entstehenden Paniken, werden massenhaft jene reflexartigen Bewegungsmechanismen, die ihre Zwecke nicht klar sehenden, instinktiven Fluchtbereitschaften bei den Massen frei, deren philogenetische Identität mit den Erscheinungen der Abwehriinstinkte der Wesen von niederer Organisation unzweifelbar feststellbar ist. Der Verfasser fasst die Endergebnisse seiner Ausführungen in dem Nachstehenden zusammen: er stellt vor allem fest, dass zwischen der hysterischen Konstitution und der Massenpsyche tiefgreifende, über die scheinbare Ähnlichkeit weit hinausgehende Identität besteht. Diese psychologische Übereinstimmung kann darauf zurückgeführt werden, dass in der hysterischen Seelenkonstitution gerade so wie in der Massenpsyche, der Seele der primitiven Völker, resp. dem unentwickelten kindlichen Typ nahestehende seelische Qualitäten auffindbar sind, welche Hinfälligkeit der intellektuellen Fähigkeiten, und des Selbstbeherrschungswillens, die Beweglichkeit der Einbildungskraft, die leichte Inanspruchnahme der Affekte, die Anlage zu den in den Vordergrund tretenden psychophysischen Reaktionen und überhaupt die sogenannten „hypobulisch-hyponoischen Mechanismen“ (*Kretschmer*) gemeinsam charakterisiert. Der Verfasser stellt weiterhin fest, dass die sogenannten Massenpsychosen, welche bei den auf niedrigerer Kulturstufe stehenden Völkern, ungleichmässig öfter vorkommen, fast ausschliesslich einen hysterischen Charakter annehmen. Selbstverständlich nur in dem Sinne, dass die Massenpsyche, als ebenfalls primitives seelisches Gebilde, jene, in den philogenetisch jüngeren seelischen

Schichten wurzelnden Reaktionsbereitschaften zu Tage fördert, die vereinzelt im Symptomenkomplexe der Hysterie zum Ausdruck zu kommen pflegen.

Zur Psychologie des Genies.

von STEFAN v. BODA.

I. Im Gegensatz zur schönen modernen Entwicklung der vererbungsbiologischen, der psychopathologischen, sogar der „soziologischen“ Probleme des Genies, scheint das reinpsychologische Genieproblem sich in einer Krise zu befinden, und auch Lange-Eichbaums Bestrebung dem Genie die objektiv-reale Existenz und den Charakter eines objektiven wissenschaftlichen Gegenstandes abzusprechen kann als Zeichen dieser Krise interpretiert werden. Diese Krise ist dadurch erklärbar, dass gegen manche älteren Anschauungen (so z. B. über die Rolle der Phantasie, der Neuheit, einer mystischen „schaffenden“ Kraft, usw.) sowie gegen einen übertriebenen Rationalismus und gegen die Anschauungen, die sich mit einem vorgebildeten metaphysischen Begriff dem Genieproblem zuwenden, oder „Genialität“ einer hohen Entwicklung eines „speziellen Talentes“ gleichstellen, in der Literatur scharfe kritische Bemerkungen laut geworden sind; eine feste positive neue Grundlegung aber zur Lösung des Problems noch immer fehlt. Diese Tatsache ist zum Teil auch dadurch zu erklären, dass die Psychologie der höchsten geistigen (und in erster Reiche verstandesartigen) Leistungen noch immer sehr mangelhaft ausgebaut ist. Der Verfasser betrachtet das Genie als eine biopsychologische Realität, Charakteristikum einer in den wesentlichsten Zügen *sehr gut bestimmbar* besonderen psychischen Persönlichkeit, deren Analyse noch aussteht. Unter den wesentlichsten Zügen dieser genialer Persönlichkeit scheinen gewisse Verstandesfähigkeiten eine zentrale Rolle zu spielen.

II. A) Nach Verfassers Theorie gliedert sich die Struktur des konkreten individuellen menschlichen Verstandes in den folgenden drei Gruppen der psychischen Fähigkeiten: 1) Gruppe besonderer *speziellen* Relationssinne (Sinn für Mathematik etc.) 2) Gruppe *allgemeiner* Verstandesfähigkeiten (Abstraktionsfähigkeit usw.), 3) Gruppe gewisser Faktoren, die a) als psychologische Vorbedingungen aller Verstandesleistungen zu betrachten sind (so Erinnerungen, Empfindungen, Aufmerksamkeit usw.) oder die — als nicht (streng-) verstandesmäßigen heterogenen (und heteronomen) Faktoren — die Verstandes-, besser gesagt: die „Intelligenz“-Leistungen des Individuums stark beeinflussen (so aktive und passive Anwendungsfähigkeit, katathymische und im allgemeinen affektive Faktoren, Interesse usw.). Es sind die *allgemeinen* Verstandesfähigkeiten, die für die Genies am Wichtigsten sind: unter ihnen besonders der Sinn für das *Wesentliche*, die Tätigkeit der intellektuellen *Vertiefung* und die Fähigkeit des gutgegliederten synthetischen *Ineinsfassens*. Diese drei allgemeinen Verstandesfähigkeiten wurden eingehender definiert und analysiert und es wird gezeigt, dass sie untereinander gewisse „orga-

nische“, notwendige und gegenseitige Relationen haben, die sich in einer engeren Einheit verknüpfen und sehr nahe Beziehungen zum konkreten Inhalt des Begriffes „Wahrheit“ und des Begriffes „Objektivität“ haben.

Der hohe Entwicklungsgrad dieser Fähigkeiten — die sich gar nicht nur in *bewussten* „Denk“-Operationen manifestieren können — lässt schon allein mehrere grundlegende allgemeinere Beschaffenheiten der persönlichen Geniequalität oder des Geniecharakters erklären. So bestimmen sie die geniale *Originalität* (und Neuheit): nur die Originalität ist „genial“, die in die *Tiefe* eindringt, die *Wesentlichkeiten* erfasst und zum Ausdruck bringt und ausserdem vieles in einer *grosszügigen synthetischen Einheit* (Anschauung, Perspektive usw.) durchblicken lässt. Die Gesamtheit dieser Fähigkeiten bestimmt auch das, was wirklich „genial“ in der genialen *Phantasie* und im „schöpferischen“ Charakter des wirklich Genialen ist. (Es wäre, nach Verfassers Meinung, sehr wünschenswert das ganze psychologische Phantasieproblem einer allgemeinen Revision unterzuziehen: diese Revision — die im Besitze moderner psychologischer Kenntnisse leicht auszuführen ist — ist bisher nur für die kindliche Phantasie in Angriff genommen.) Die genannten allgemeinen Verstandesqualitäten üben auch einen starken determinierenden Einfluss auf die *Affektivität* und die *praktische Haltung* des Genies aus, das andere Anschauungen und Urteile sich bildet, als andere Menschen und das — durch seine individuelle geistige Eigenartigkeit — *notwendigerweise* mit dem Milieu in (leichtere oder schwerere) *Konflikte* gerät und sich auch eine „eigene Welt“ erbaut, in der es sein eigenes — und in manchen Hinsichten stark „autonomes“ — Leben zu leben strebt, was den Grössten, am meisten, auch gelingt und wo es auch gewisse *autokratische Neigungen* geltend macht.

B) Es werden auch die *übrigen Verstandesqualitäten* als Mitfaktoren der *allgemeinen* geistigen Hochwertigkeit der genialen Persönlichkeit analysiert, so die psychischen Vorbedingungen aller hochwertigen geistigen Leistungen und es wird besonders eingehend die Frage erörtert, dass der hochwertigste Verstand gewisse gewöhnliche Gegensätze aufzuheben imstande ist (Subjektivität und *Objektivität*, analysierender und *synthetischer Geist*, Abstraktionsfähigkeit und Realitätssinn, „Typensehen“ und Einzelfall-Sehen usw.). Die Analysen ergeben, dass diese Aufhebung in verschiedenen gut bestimmaren Weisen vorgeht. Es wird auch betont, dass das Genie immer (wenigstens in der einen oder anderen Weise) imstande ist sich *über* die rein *egoistisch-naheliegenden Interessen*, also in eine *altruistische und ideelle Ebene* zu erheben. Dann wird gezeigt, dass diese generelle geistige Höhe des Genies mit dem *allgemeinen Entwicklungsgang* des menschlichen und des individuellen Verstandes im Einklang ist und dass sie den *höchsten Grad* geistiger (menschlicher) Entwicklung darstellt. Manche *besonderen Züge* der geistigen Entwicklung werden auch mit der genialen geistigen Hochwertigkeit in Beziehung gebracht.

III. Die Analyse der *nicht-intellektualen Bestimmungen* der genialen Persönlichkeit weist zuerst auf die überaus grosse Wichtigkeit einer —

letzten Endes physiologisch zu erklärenden — feinen, allgemeinen psychologischen *Sensibilität* (Empfänglichkeit), dann auf die nicht minder wesentliche Rolle der Schicht der *biopsychologischen Bedürfnisse* hin. Nach einem Überblick über die Faktoren des oft behandelten psychischen (und in erster Reihe affektiven) *Dynamismus*, mit Rücksicht auf das Genieproblem wird auch die Rolle der *Aufmerksamkeit*, der *Interessen* usw. erforscht, dann, ausführlicher, die (in erster Reihe *volitiven*) Faktoren, welche das nötige *Ausreifen* der Individualität und der objektiven Leistungen des Genies ermöglichen. Es wird besonders die Selbstbeherrschung, die schon von *Kretschmer* gut beleuchtete innere *Spannung*, die konstitutionsbedingten individuellen *Entwicklungsmöglichkeiten* und die ideale — und aus tiefliegenderen spontanen Bedürfnissen entstammende — kräftige *Sehnsucht* nach der *Vollendung* (Perfektion) eingehender behandelt. Als letzte wird die Frage der *speziellen Talente* erörtert. — Spezielle (dichterische, musikalische, wissenschaftliche, technische usw.) Talente sind ebenso *notwendig* für geniales Schaffen, wie die allgemeinen geistigen Fähigkeiten, sie *allein* sind aber gar nicht in der Lage den wirklich „genialen“ Charakter der Leistung zu bestimmen. „Genial“ wird die Leistung nur durch die *allgemeine* geistige Hochwertigkeit, durch die Züge der Tiefe, des Wesenserfassens (und der Wahrheit), des grosszügigen Ineinsfassens. Der brave Künstler, Wissenschaftler, Techniker, Politiker usw. ist schon durch gewisse *spezielle* Talente bestimmt, zum *Genie* gehört aber auch die *allgemeine* geistige Höhe wie es auch an einem Konkreten, der ungarischen Literaturgeschichte entnommenen, Beispiel (Vergleich des grossen Dichtergenies des XVI. Jahrhunderts Valentin *Balassa* mit dem ihm folgenden braven Dichterkünstler Ladislaus *Amade*) gezeigt wird. Es ist auch die allgemeine geistige Höhe des Genies, welche eine oft erwähnte Besonderheit des Genies erklärt, d. h. die Tatsache, dass es oft *auf mehreren Gebieten* Geniales hervorbringt. Der Verfasser weist auch auf die notwendigen Folgen der ausgeführten Analysen für den — manchmal sehr eigentümlichen — *ethischen Charakter* des Genies hin, dann wird — als Ergänzung — auch die Frage erörtert, dass es Persönlichkeitseigenschaften gibt, die den Geniecharakter ganz und gar *ausschliessen*, so die manifest gewordene geistige *Beschränktheit* und *Konfusion*, die *Dumpfheit* und geistige *Indifferenz*, so das Vorhandensein einiger bestimmten *reinspeziellen* Fähigkeiten (physikalische Geschicklichkeiten, gute Erinnerung, sogar das Talent zum Schachspiel oder die Virtuosität einiger „Rechenkünstler“). — Zusammenfassend wird die Genese der Genie-Entwicklung in folgenden vier Flächen überblickt: 1) ausserordentliche psychische *Sensibilität*, 2) spezielle *Bedürfnisse* und die *dynamischen Beschaffenheiten*, 3) *allgemeine geistige Höhe* und *spezielle Talente*, endlich 4) Faktoren der *Ausreifung* und einer starken *Personalitätseinheit*. Ebenso wie das Genie eine *biologische* Extremvariante darstellt, wie auch der Lebenslauf, das Schicksal des Genies uns sehr oft besondere Eigentümlichkeiten aufweist, ist das Genie auch *psychologisch* eine besondere psychologische Persönlichkeit, eine Extremvariante, die die *Höhe* der möglichen menschlichen geistigen Entwicklung darstellt.

IV. Die Beziehungen, welche *Genialität und Psychopathie* miteinander haben, werden in mancher Hinsicht durch die vorliegenden Analysen in einem neuen Licht erscheinen. Kurzgefasst: 1) Das Genie *kann* ausserordentlich *leicht zum Psychopathen* werden, weil manche wesentlichen und unentbehrlichen Züge seiner Persönlichkeit (Sensibilität, dynamische Faktoren, innere Spannungen und Konflikte, sogar die Phantasie- und die Abstraktionsfähigkeit, die Freiheits- und Autonomiestrebungen usw.) es, notwendigerweise, dazu veranlassen. Doch wird 2) in Wirklichkeit das Genie *nicht in jedem Falle* notwendigerweise zum Psychopathen: er kann sich über die dazu anregenden Impulse erheben, schliesslich 3) wenn er *schon zum Psychopathen* geworden ist, so hört er auf Schöpfer *genialer* Werke zu sein, wenn es ihm nicht gelingt (wenigstens in seinem *Werke* oder vorübergehend) sich *über* seine psychopathologische Erkrankung zu *erheben*. Genialität und Psychopathie sind Dinge, die wesentlich *anderen Dingkategorien* gehören, die darin, was für die *Genialität* eben wesentlich ist, eher *Gegensätze* sind — die eine (Genialität) ist der *positivste* geistige Wert, die andere (Psychopathie) ist ein entscheidendes *Negativum* —, die sich aber meistens miteinander *verbinden*, doch in der Weise, dass die Genialität erst dann zur vollen Geltung gelangt, wenn das Individuum das Negativum der Psychopathie — die auch für die Genialität von Nutzen sein kann — zu überwinden imstande ist.

Endlich wird es an konkreten Beispielen veranschaulicht, dass die meisten Anschauungen des Verfassers, in dieser oder jener Hinsicht, schon auch in der bisherigen Literatur, wenn auch vielleicht noch nicht genügend bewusst gemacht und nicht genügend vertieft und nirgends in einem einheitlichen Ganzen zusammengefasst und strukturiert, angedeutet sind; dann wird es an Beispielen, die sich besonders an E. v. *Domarus'* Analysen in kritischem Geiste anschliessen, gezeigt, welche tiefe Beziehungen auch zwischen dem *abnorm-unentwickelten Geiste* und der *höchstentwickelten* geistigen Reife nachzuweisen sind: das ist auch Zeichen für die Möglichkeit der Lösung des Genieproblems innerhalb der Rahmen eines einheitlichen und wissenschaftlich genügenden idealen psychologischen Systems.

A Magyar Psychologiai Társaság Könyvtára.

1. **Betriebswirtschaftliche »Rundschau.«** Dezember 1925.
81. Stefan **Blachowski**: Tachistoskopische Untersuchungen über den elementaren Wahrnehmungsvorgang bei Dunkeladaptation.
- 82b) — Oniektorich związkach zachodzacych miedzy Aypami pamieciowymi.
83. — Chronometryczne badania.
84. — Struktura typów wyobrazeniowich.
85. — W sprawie analizy wybitnych zdolności rachunkowych.
86. — Nauka o wyobrazeniach ejdetyeznych a pedagogika.
87. — Badania z zakresu rozwoju pamięci liczeb i zdolności rachunkowych.
88. — Zagadnienie twórczości naukowej.
89. L. **Bouman**: De begrypelijke relaties in de psychologie.
90. — Stoornissen van de spraak.
91. — Het onbewuste.
92. — Erfelykheid en criminaliteit.
93. — Theoretische en praktische intelligentie.
94. — Over den oorsprong der ziel.
95. — Involutionen und präsenile Psychosen.
96. — De rol van de psychologie in het strafgeding.
98. — Het tiende internationale congres voor psychologie, gehouden te Kopenhagen.
99. — und **Grünbaum**: Kasuistischer Beitrag zur Vorstellungspsychologie.
100. — Experimentell-psychologische Untersuchungen zur Aphasie und Paraphasie.
101. — Eine Störung der Chronognosie und ihre Bedeutung im betreffenden Symptomenbild.
102. — Über motorische Momente der Agraphie.
2. Max **Dessoir**: „Begrüßungsabend.“ Sonderabdruck aus Zsch. für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft. XIX. B.
3. — „Kunstgeschichte u. Kunstsystematik“ und allgemeine Kunstwissenschaft. Zschr. f. Ästh. u. a. Kw. XXI. B.
4. W. **Eliasberg**: Die psychische Hygiene der abhängigen Arbeit.
5. — Medizin und Heilpädagogik.
6. — Heilpädagogische Bestrebungen für das schwierige Kind.
7. — Über autonome Kindersprache.
8. — Psychologie des Abnormen.

9. W. **Eliasberg**: Über die Schwierigkeit im geistigen Geschehen und das Achsche Gesetz der speziellen Determination.
10. — Soziale Probleme der Psychotherapie.
11. Rudolf **Engel**: Experimentelle Untersuchungen über die Abhängigkeit der Lust u. Unlust von der Reizstärke beim Geschmacksinn.
12. W. **Eliasberg**: Eine Hypothese zur psychologischen Theorie des Weber-Fechnerschen Gesetzes.
13. — Intelligenz, Intelligenzprüfung und Sprache.
14. — General Review recent Work on the psychology of forming concepts.
15. Hans **Friedländer**: Über Gewichtstäuschungen.
132. **Forschungen und Fortschritte** Nr. 16.
133. — „ „ „ „ 17.
166. A. **Fischer**: Der Begriff des Gesetzes in den Geisteswissenschaften.
16. Fritz **Giese**: Studien zur Teststatistik bei Intelligenzprüfungen.
17. — Begriffsbild u. Erkenntnisstufe.
18. — Der Durchschnittsmensch als Objekt der Sammelforschung.
97. L. **Boumann**: In memoriam A. Grünbaum.
99. A. **Grünbaum** und **Bouman**: Kasuistischer Beitrag zur Vorstellungspsychologie.
100. — Experimentell-psychologische Untersuchungen zur Aphasie und Paraphasie.
101. — Eine Störung der Chronognosie und ihre Bedeutung im betreffenden Symptomenbild.
102. — Über motorische Momente der Agraphie.
19. Alice **Heimann** u. Hans **Thorner**: Experimentelle Untersuchungen zur Psychologie des Lesens.
103. Theodor **Heller**: Über affektiv bedingte Psychoneurosen des Kindesalters.
104. — Über motorische Rückständigkeit bei intellekt. normalen Kindern.
105. — Die österreichische Gesellschaft für Kinderforschung.
106. — Über Psychologie und Psychopathologie des Kindes.
107. — Über psychologie und Psychopathologie des Jungendlichen.
108. — Über die Beziehungen der Heilpädagogik zu den höheren Schulen.
109. — Über atypische Sprachentwicklungen.
110. — Heilpädagogik.
112. — Über aphasische Störungen bei schwachsinnigen Kindern.
113. — Heilpädagogik.
114. — Fürsorgeerziehung und Heilpädagogik in Deutschland und Österreich.
115. — Über Psychasthenie.
116. — Psychopathische Jugendliche als Zeugen.
117. — Wilhelm Wundt.
118. — Erwiderung.
119. — Über Kriminalpsychologie des Kindes und des Jungendlichen.

120. Theodor **Heller**: Schwachsinnige.
121. — Psychoanalyse und Pädagogik.
122. — Arthur **Hoffman**: Menschenerziehung als Notwende.
123. — Menschenerziehung.
124. E. M. **Hornbostel**: Psychologische Akustik.
125. — Musikalischer Exotismus.
126. — Physiologische Akustik.
127. — Bemerkungen zu einer Grundfrage der Akustik und Tonpsychologie.
128. — The unity of the senses.
129. — und O. **Abraham**: Zur Psychologie der Tondistanz.
130. — Neue Beiträge zur physiologischen Hörtheorie.
131. — Sonderabdruck aus Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft.
134. — Über Verschiebungen der Tonhöhe.
135. — The time Theory of sound-localisation: a restatement.
136. — Laut und Sinn.
137. — Gestaltpsychologisches zur Stilkritik.
139. A. **Hoffman**: Die Bibliographie der pädagogischen Psychologie und der jugendkundlichen Forschung.
167. H. v. **Hattingberg**: Zur Problematik des Führertums.
168. — Das Atemkorsett.
169. — Übertragung und Ablösung II.
170. — Arzt und Priester.
171. — Übertragung und Ablösung I.
203. Th. **Heller**: Über sexuelle Konstitutionen.
20. D. **Katz**: Hunger u. Appetit.
21. A. **Kopera**: Untersuchungen über die Unterschiedsempfindlichkeit im Bereiche des Geschmacksinns.
22. D. **Katz**: Sammelreferat über Arbeiten aus dem Gebiet der Farbenwahrnehmung.
138. F. **Kramer**: Intelligenzprüfungen an abnormen Kindern.
140. — Die wechselseitige Zusammenarbeit zwischen Psychiater und Jugendwohlfahrtspflege in Ermittlung und Heilerziehung.
141. — Die Bedeutung von Milieu und Anlage beim schwererziehbaren Kind.
142. — Eingliederung des Unterrichts über die Psychopathologie des Kindes- und Jugendalters in das akademische Studium.
143. — Haltlose Psychopathen.
144. — Die Ursachen der Schwersterziehbarkeit beurteilt vom psychopathologischen und charakterologischen Standpunkt.
145. — Gutachten.
146. Felix **Krueger**: Das Wesen der Gefühle.
147. — Der Strukturbegriff in der Psychologie.
148. — Das Problem der Ganzheit.
149. — Die Aufgaben der Psychologie an den deutschen Hochschulen.
172. S. W. **Kravkov**: Über die Richtung der Farbentransformation.
173. — Üb. den scheinbaren Unterschied zwischen Sukzessiv-Kontrast- und Komplementärfarben.

174. S. W. **Kravkov**: und W. A. **Paulsen**—**Baschmakowa**: Üb. die kontrast-
erregende Wirkung der transformierten Farben.
175. S. W. **Kravkov**: Die Unterschiedsempfindlichkeit der Netzhautperi-
pherie beim Dämmerungssehen.
176. — Über ein Grundgesetz der Farbentransformation.
177. — Üb. die Beeinflussung der Unterschiedsempfindlichkeit des
Auges durch Nebenreize.
178. — Die Lichtirradiationseffekt im Auge in seiner Abhängigkeit v.
d. Gesichts-, Gehörs- und Geruchsnebenreizen.
179. A. **Kühn**: Die Orientierung der Tiere im Raum.
180. — Über Farbensinn bei Tieren.
181. — Farbensinn der Tiere.
182. — Über der Farbensinn der Bienen.
183. — und G. **Fraenkel**: Üb. d. Unterscheidungsvermögen der Bienen
für Wellenlängen im Spektrum.
184. — und R. F. **Heberdey**: Üb. die Anpassung von *Sepia officinalis*
L. an Helligkeit und Farbton der Umgebung.
185. A. **Kühn**: Üb. Farbensinn u. Anpassung der Körperfarbe an die
Umgebung bei Tintenfischen.
186. — Farbenunterscheidungsvermögen der Tiere.
187. — Phototropismus und Phototaxis der Tiere.
23. Otto **Lipmann**: Die Wirkung der einzelnen Wiederholungen auf ver-
schieden starke und verschieden alte Assoziationen.
24. — Die Berufseignung der Schriftsetzer.
25. — Die Psychische Eignung der Funkentelegraphisten.
26. — Wilhelm Betz.
27. — Eignungsprüfungen für Funker.
28. O. **Lipmann** u. O. **Stolzenberg**: Methoden zur Auslese hochwertiger
Facharbeiter der Metallindustrie.
29. O. **Lipmann**: The Human Faktor in Production.
30. — Nochmals: Zur Theorie der Begabten-Auslese.
31. — Die Socialhygienische Seite des Arbeitszeitproblems.
32. — Entwicklungstendenzen der Industrie und ihre Wirkungen
auf Arbeitsfreude, Arbeitslohn und Arbeitszeit.
33. — Über ein Forschungsinstitut für Arbeitswissenschaft und An-
gemandte Psychologie.
34. — Angewandte Psychologie-Psychotechnik-Arbeitswissenschaft.
35. — Der Anteil des Menschen am Produktionseffekt.
36. — Visuelle Auffassungstypen.
37. — Die Psychologischen Voraussetzungen des ärztlichen Berufs.
38. — Nochmals: Zur Theorie der „Begabten“-Auslese.
39. — Zum Intelligenzbegriff.
40. — Definitionen.
41. — Rendement du travail, effort du travailleur et disposition
au travail.
42. — Mehr Psychotechnik in der Psychotechnik.
43. Max **Loch**: Über Eidetik und Kinderzeichnung.
44. **Lipmann** u. Max **Wertheimer**: Tatbestandsdiagnostische Kombinations-
versuche.

- 82a) O. Lipmann: Psychologische Berufsberatung.
150. J. Lindworsky: Der Wille.
151. — Zum Problem der Gestalttäuschungen.
152. — Die Erscheinung des „Doppel-Du.“
153. — Denken und Fühlen.
154. — Zur jüngsten experimentelle Willensuntersuchung.
155. — Willenschule.
162. — Die Erssheingung des „Doppel-Du.“
163. — Experimentelle Psychologie.
164. — Theoretische Psychologie im Umriss.
45. Alois Mager: Zur Frage der Euge des Bewusstseins.
46. — Neue Versuche zur Messung der Geschwindigkeit der Aufmerksamkeitwanderung.
47. W. Moede: 10 Jahre Institut für Industrielle Psychotechnik T. H. Berlin.
48. — Lehrbuch der Psychotechnik.
49. — Experimentelle Massenpsychologie.
50. R. Pauli: Über psychische Gesetzmässigkeit.
51. W. Peter: Die Vererbung geistiger Eigenschaften und die psychische Konstitution.
52. R. Pauli: Über die Messung der Süßkraft von Künstlichen Süßstoffen.
53. Petersen: Der Aufstieg der Begabten.
54. P. Plaut: Die Arbeiten von Otto Lipmann.
55. Kurt Port: Der Einprägungswert der Wahrnehmungsgebiete.
81. Josephine Pasternak: Ein Beitrag zur Lehre von der akustischen Intermittenzerscheinungen.
111. Pädagogische Warte (1930 Fäber).
165. R. Pauli: Über das Verhältnis von Selbstbeobachtung und Experiment.
56. Reichsarbeitsblatt: Nummer 7. 1. III. 1927.
57. — „ 17. 10. VI. 1928.
58. — „ 2. 15. I. 1929.
156. Arnulf Rüssel: Über Formauffassung zwei- bis fünfjähriger Kinder.
59. W. Stern: Der Ernstspiel-Charakter der Jugend-Erotik und Sexualität.
60. Soziale Praxis — 10. VII. 1930. — Heft 28.
61. — 13. XII. 1928. — „ 50.
62. — 6. XII. 1928. — „ 49.
63. — 7. VI. 1928. — „ 23.
64. W. Stern: Kurzer Überblick über das personalistische System.
65. — Die moderne Kindespsychologie.
66. — Schulpsychologie.
67. — Schülersauslese.
68. — Die Konstanz des Intelligenz-Quotienten und die Messung der geistigen Entwicklung.
69. — Die Beziehung der Psychotechnik und der psychologischen Berufsberatung zur Psychohygiene.
70. — Sittlichkeitsvergehen an Kindern und Jugendlichen.
71. — Ernstspiel als Verhalten und als Erlebnis.

72. W. Stern : Zeitauffassung.
73. Clara u. W. Stern : Dauerphantasien im vierten Lebensjahre.
74. W. Stern : Psychologische Begutachtung jugendlicher Zeugen in Sexualprozessen.
75. — Zur Theorie der personalen Ganzheit und Tiefe.
76. — Eindrücke von der amerikanischen Psychologie.
77. F. Sommer—K. Hubert : Rechtspsychologie.
157. P. Schiller : Das optische Verschmelzen in seiner Abhängigkeit von heteromodaler Reizung.
158. — Die Rauigkeit als intermodale Erscheinung.
78. Hans Thorner : Experimentelle Untersuchungen zur Psychologie des Lesens.
79. The journal of the national institute of Industrial Psychology. Vol. IV. N. 7.
189. Untersuchungen zur Psychologie, Philosophie und Pädagogik [V. Bd. 3—4. H. 1—2.
190. — V. Bd. 3—4 H. 3.
191. — IV. Bd. 1—2. H.
192. — V. Bd. 1. H.
193. — V. Bd. 2. H.
194. — VI. Bd. 2. H.
195. — VII. Bd. 4. H.
196. — VI. Bd. 1. H.
197. — VII. Bd. 1. H.
198. — VII. Bd. 2. H.
202. — VII. Bd. 3. H.
159. H. Volkelt : Neue Untersuchungen üb. die kindl. Auffassung u. Wiedergabe von Formen.
160. — Die Gestaltungsspiele der neuen Leipziger Spielgaben.
161. — Fröbel u. die Kindespsychologie der Gegenwart.
80. Wissenschaftliche Rundschau — 2. XI. 1910.
157. Heinz Werner : Untersuchungen über Empfindung und Empfinden.
188. A. Wenzl : Der Gestalt- und Ganzheitsbegriff in der modernen Psychologie, Biologie u. Philosophie und sein Verhältnis zum Entelechienbegriff.

Folyóirataink :

- Archivio Italiani di Psicologia. —
- Debreceni Szemle. —
- Erdélyi Múzeum. —
- Kwartalnik Psychologiczny. —
- Pannonhalmi Szemle. —
- Psychological Bulletin. —
- Revista de Psihologie experimentală și practică. —
- Scientia Rivista internazionale di sintesi scientifica. —
- Szabadalmi Közlöny. —
- The Journal of General Psychology. —